

PRUTUL

*** REVISTĂ DE CULTURĂ * HUȘI ***

Serie nouă, Anul VIII (XVII), Nr. 1 (61) / 2018 * Fondator Costin CLIT

Acest număr al revistei este tipărit cu sprijinul financiar al domnilor inginer Ioan Ciupilan, primarul municipiului Huși, Sergiu Marian și col. (r) Martin Cata.

ISSN 1582 – 618X

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

Prof. univ. dr. Mircea CIUBOTARU
Cercetător dr. Silviu VĂCARU

COLECTIVUL REDACȚIONAL:

Redactor șef: Costin CLIT
Dr. Lucian-Valeriu LEFTER
Tehnoredactor: Lucian CLIT
E-mail: costinclit@yahoo.com

CUPRINS

STUDII ȘI ARTICOLE

<i>Cercetările arheologice de la Tăcuta-Dealul Miclea / Paic și importanța acestora (I) – Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Ciprian-Cătălin Lazanu</i>	5
<i>„Misterele” onomastice ale Iașilor (VIII) – Mircea Ciubotaru</i>	19
<i>Despre (de)mistificare în istorie: convenții, ambiții, limite – Ștefan S. Gorovei</i>	43
<i>Basarabia și arheul românesc – Theodor Codreanu</i>	49
<i>Niels Bohr et ses correspondents roumains – Mihai Sorin Rădulescu</i>	57

*

Memoria genealogică

<i>Natalitate și mortalitate infantilă în „Vechiul Regim”. Sugestiile izvoarelor – Ștefan S. Gorovei</i>	91
<i>Starea civilă a Moldovei. Particularitățile și surprizele cercetării genealogice – Mihai-Alin Pavel</i>	107
<i>Pagini de istorie familială de Dumitru I. Handoca – Anișoara Trincă-Buruiană</i>	113
<i>Preocupări genealogice uitate – manuscrisul lui Adrian Brudariu – Mihai Anatolii Ciobanu</i>	123

DOCUMENTE

<i>Documente privitoare la istoria Mănăstirii Secu din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (III) – Costin Clit</i>	131
<i>Informații referitoare la slujbașii din ținutul Fălciu în epoca post-regulamentară – Silviu Văcaru</i>	141
<i>Un document privitor la incendiul din Huși de la 1844 – Florin Marinescu</i>	157
<i>Câteva însemnări de pe un Praxiu în manuscris de la Mănăstirea Secu – Costin Clit</i>	163
<i>Însemnări de pe cărțile din biblioteca Mănăstirii Neamțului (I) – Costin Clit</i>	167

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

<i>Vasile Calestru, Hușii de ieri și de azi, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2016 – Mircea Ciubotaru</i>	201
---	-----

COLABORATORI

Dumitru BOGHIAN, arheolog, conf. univ. dr., Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava – dumitruboghian@yahoo.com

Mihai Anatolii CIOBANU, doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași – ciobanumihaianatolii@gmail.com

Mircea CIUBOTARU, profesor univ. dr., Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași – mircea.ciubotaru944@gmail.com

Costin CLIT, profesor, Colegiul Național „Cuza-Vodă”, Huși – costinclit@yahoo.com

Theodor CODREANU, profesor, Colegiul Național „Cuza-Vodă”, Huși – th.codreanu@yahoo.com

Sergiu-Constantin ENEA, profesor, Liceul Teoretic „Ion Neculce”, Târgu Frumos – eneasergiu2014@yahoo.com

Ștefan S. GOROVEI, profesor univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași – stefangorovei@yahoo.fr

Ciprian-Cătălin LAZANU, muzeograf, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” – Vaslui, lazcipcata@hotmail.com

Florin MARINESCU, cercetător, Atena – florinmar@ymail.com

Mihai-Alin PAVEL, cercetător, Berlin – mihaialinpavel@yahoo.ca

Mihai Sorin RĂDULESCU – profesor univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București – msradulescu@yahoo.com

Anișoara TRINCĂ-BURUIANĂ, profesoară, Iași – trinca.ana@yahoo.com

Silviu VĂCARU, cercetător științific gr. I, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” Iași – silviuvacaru.is@gmail.com

**CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA TĂCUTA *DEALUL
MICLEA/PAIC*
ȘI IMPORTANȚA ACESTORA (I)**

**Dumitru BOGHIAN
Sergiu-Constantin ENEA
Ciprian-Cătălin LAZANU¹**

Cercetările arheologice efectuate în spațiul est-carpatic, în ultimele decenii, au adus noi și importante date referitoare la cunoașterea din ce în ce mai detaliată a diferitelor epoci pre-, protoistorice și istorice. Între acestea se înscriu și investigațiile realizate în Podișul Central Moldovenesc, în zona comunei Tăcuta (jud. Vaslui).

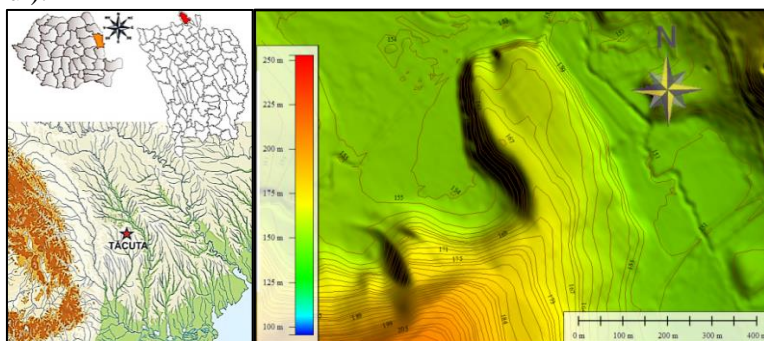

Fig. 1. Localizare sitului Tăcuta-Dealul Miclea/Paic în context general (stânga) și cel microzonal (dreapta).

Fig. 2. Vedere generală a sitului Tăcuta-Dealul Miclea/Paic dinspre NE, din vatra satului

¹ În ordine, afilierea instituțională a autorilor este: Universitatea Ștefan cel Mare Suceava; Liceul Teoretic *Ion Neculce* Târgu Frumos; Muzeul Județean Ștefan cel Mare Vaslui.

Din punct de vedere administrativ, microzona în care este situată stațiunea arheologică Tăcuta–Dealul Miclea/Paic se găsește în partea de nord a județului Vaslui (40 km N de Vaslui; 28 km S de Iași), învecinându-se cu comunele sudice ale județului Iași (Dobrovăț, Grajduri și Scânteia).

Situată într-o pitorească suită de dealuri, care alcătuiesc reversul de sud-sud-est al Coastei Iașilor, din zona central-nordică a Podișului Central Moldovenesc, așezarea protoistorică de la Tăcuta–Dealul Miclea/Paic, comuna Tăcuta, județul Vaslui, este amplasată pe un vechi martor de alunecare al segmentului estic al Dealului Miclea, la confluența pârâurilor Rediu și Valea Largă, la aproximativ 500 m SV de satul omonim.

Fig. 3. Vedere aeriană generală a sitului Tăcuta–Dealul Miclea/Paic dinspre NNV
© Arheoinvest

Amplasamentul general al sitului, cu o altitudine absolută de 160-166,5 m și altitudine relativă de 12-16 m, față de șesul pârâului Rediu, este orientat NV-SE, prezentând o bună expunere nord-estică, estică și sud-estică și pante abrupte pe laturile de NE, N și NV, caracteristici care au favorizat întemeierea habitatului uman eneolitic și a celui de epoca bronzului.

Această stațiune arheologică a început să fie cunoscută din anii '50-'70 ai secolului al XX-lea, când au fost efectuate primele cercetări perieghetice de către Emilia Zaharia, Constantin Buraga, Ștefan Ciudin, Ghenuță Coman², continuate de

² Nicolae Zaharia, Mircea Petrescu-Dîmbovița, Emilia Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Editura Academiei, București, 1970, p. 325; Emilia Zaharia, Constantin Buraga, *Cercetări arheologice de suprafață în comunele Dănești, Rebricea și Tăcuta (județul Vaslui)*, în *AMM*, Vaslui, I, 1979, p. 261-263; Ghenuță Coman, *Statornicie și continuitate. Repertoriul arheologic al Județului Vaslui*, Editura Litera, București, 1980, p. 241-242; Ștefan Ciudin, *Monografia comunei Tăcuta*, Editura Litera, București, 1980, p. 25.

Sergiu-Constantin Enea (1999-2003)³. Ulterior, din anii 2011-2012, această așezare a făcut obiectul cercetărilor de diagnostic arheologic (neintruzive și intruzive/sondaj arheologic)⁴, pentru ca apoi să fie organizate investigații sistematice (2013, 2015-2017)⁵ și să înceapă investigarea interdisciplinară a materialelor descoperite și informațiilor obținute, precum și valorificarea științifică și muzeală a patrimoniului recuperat⁶.

³ Sergiu-Constantin Enea, *Monografia istorico-geografică a comunei Tăcuta*, Lucrare de Licență, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Suceava, 2003, p. 19-24.

⁴ Dumitru Boghian, Ciprian-Cătălin Lazanu, Măriuca-Diana Vornicu, Andreea Vornicu, Elena Vieru, Alexandru Gafincu, Bogdan Munteanu, Sergiu-Constantin Enea, Tiberiu Dogariu, *Tăcuta, com. Tăcuta, jud. Vaslui. Punct: Dealul Miclea (Paic)*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2011*, Institutul Național al Patrimoniului, București, 2012, p. 269-271; Andrei Asăndulesei, Felix-Adrian Tencariu, Silviu Gania, *Aplicații de topografie arheologică și prospecțiuni geofizice în așezarea de la Tăcuta, jud. Vaslui*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2011*, Institutul Național al Patrimoniului, București, 2012, p. 271; Dumitru Boghian, Ciprian-Cătălin Lazanu, Sergiu-Constantin, Felix-Adrian Tencariu, Măriuca-Diana Vornicu, Andreea Vornicu, Loredana Mihaiela Pricop, Alexandru Gafincu, Radu-Gabriel Furnică, Bogdan Munteanu, *Tăcuta, com. Tăcuta, jud. Vaslui, Punct: Dealul Miclea/Paic, Cod sit: 166244.01*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2012*, București, 2013, p. 205-206, 371; O versiune detaliată pe CD-ROM-ul volumului (www.inp.org.ro/www.cimec.ro).

⁵ Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Ciprian-Cătălin Lazanu, Ioan Ignat, Mihai-Radu Iftime, Dumitru-Ionuț Stigleț, Bogdan-Mitică Vițelariu, *Tăcuta, com. Tăcuta, jud. Vaslui Punct: Dealul Miclea/Paic*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2013, 2014*, p. 136-137, 426-429, fig. 1-4, on-line: <http://patrimoniul.gov.ro/ro/publicatii/cronica-cercetarilor-arheologice>; Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Ciprian-Cătălin Lazanu, *Tăcuta, com. Tăcuta, jud. Vaslui Punct: Dealul Miclea/Paic*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2014, 2015*, p. 246, 598, on-line: <http://patrimoniul.gov.ro/ro/publicatii/cronica-cercetarilor-arheologice>; Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Ciprian-Cătălin Lazanu, Andrei Asăndulesei, Dumitru-Ionuț Stigleț, Livia Sîrbu, Ghenadie Sîrbu, *51. Tăcuta, com. Tăcuta, jud. Vaslui Punct: Dealul Miclea / Paic*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2015, 2016*, p. 93-94, 378-383, on-line: <http://patrimoniul.gov.ro/ro/publicatii/cronica-cercetarilor-arheologice>; Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Ciprian-Cătălin Lazanu, Andrei Asăndulesei, Felix-Adrian Tencariu, Eduard-Gheorghe Setnic, Dumitru-Ionuț Stigleț, Vera Baran, *Tăcuta, com. Tăcuta, jud. Vaslui. Punct: Dealul Miclea/Paic*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2016, 2017*, p. 137-139, fig. 1-6; Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Ciprian-Cătălin Lazanu, *Tăcuta, com. Tăcuta, jud. Vaslui Punct: Dealul Miclea / Paic*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2017, 2018*, sub tipar.

⁶ Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Ciprian-Cătălin Lazanu, Radu Pîrnău, Luminița Bejenaru, Simina Stanc, Viorica Vasilache, Ion Sandu, Andrei Asăndulesei, Felix-Adrian Tencariu, *Rezultatele preliminare ale investigațiilor interdisciplinare din situl de la Tăcuta- "Dealul Miclea" (Paic), jud. Vaslui*, în *ArheoVest, Nr. 1: In Memoriam Liviu Măruia, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, Timișoara, 7 decembrie 2013 (editori: Andrei Stavilă, Dorel Micle, Adrian Cîntar, Cristian Floca, Sorin Forțiu), Vol. II, p. 487-508; online http://arheovest.com/simpozion/arheovest1/31_487_508.pdf; Andrei Asăndulesei, Felix-

În această perioadă, prin investigații magnetometrice non-invazive (efectuate de colegii Andrei Asăndulesei și Felix-Adrian Tencariu, Platforma *Arheoinvest*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), a fost scanată, în jumătatea nordică a așezării, o suprafață de peste 2,5 ha, din cele aproximativ 10 hectare estimate ale sitului, obținându-se date foarte importante despre planimetria locuirii cucuteniene din faza A3, care a lăsat numeroase structuri bine arse, favorizându-se, astfel, desfășurarea cercetărilor intruzive, în condiții de precizie sporită a identificării complexelor și economie de resurse.

Din harta magnetometrică se observă, pe lângă faptul că multe complexe au fost afectate de repetatele arături, unele adânci (anii 50-60 ai secolului al XX-lea), o distribuție specifică a spațiului construit eneolitic, în funcție de terenurile agricole, pășuni și țarcuri, zone meșteșugărești și de exploatare a pietrei etc. În stadiul actual al cercetărilor, locuințele par a se grupa în șiruri, în partea de V-SV a sitului, care este o zonă mai înaltă, la o oarecare distanță de arealul de NE, E și SE, unde se găsesc concentrate doar atelierele olarilor, cu gropile mari de împrumut argilă și gresie, cuptoarele de ars ceramica, precum și o serie de șanțuri a căror funcționalitate va fi stabilită în urma săpăturilor arheologice.

Fig. 4. Harta magnetometrică a jumătății de NNV a sitului Tăcuta-Dealul Miclea / Paic: © Arheoinvest

Complexele de epoca bronzului au lăsat foarte puține urme vizibile (anomalii magnetice) pe harta magnetometrică, fiind mai puțin arse sau chiar deloc

Adrian Tencariu, Sergiu-Constantin Enea, Dumitru Boghian, *Măsurători topografice și investigații geofizice în așezarea preistorică de la Tăcuta, punctul Dealul Miclea, județul Vaslui. O abordare integrată, în mediu GIS/SIG*, în vol. *Semper Fidelis. In Honorem Magistri Mircea Ignat*, Editori B. P. Niculică, D. Boghian, Editura Istros a Muzeului Brăilei, Suceava, 2013, p. 65-78; Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Ciprian-Cătălin Lazanu, *The anthropomorphic plastic of Cucuteni A3 site from Tăcuta (Vaslui county)*, în vol. *Anthropomorphism and symbolic behavior in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe* (Constantin-Emil Ursu, Stanislav Țerna eds.), Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2014, p. 415-434; Dumitru Boghian, Radu Pîrnău, Sergiu-Constantin Enea, Ciprian-Cătălin Lazanu, *Man and Natural Environment in the Area of the Tăcuta-Dealul Miclea / Paic Settlement (Vaslui County, Romania)*, în vol. *L'impact anthropique sur l'environnement durant le Néo-Énéolithique du Sud-Est de l'Europe: in honorem dr. Gheorghe Dumitroaia* (Editori Constantin Preoteasa, Ciprian-Dorin Nicola), BMA XXXI, Editura „Constantin Matasă”, Piatra Neamț, 2014, p. 283-310.

(mormintele). Locuințele se găsesc diseminate printre complexe cucuteniene, iar mormintele se găsesc asociate într-o necropolă, localizată în extremitatea nordică al sitului.

În cele șase campanii arheologice desfășurate până în prezent, au fost investigate complexe existente în 17 secțiuni, trasate în sectoarele I-III ale sitului: S. I-IV/2011, V-VIII/2013; Cas. I-IV/2015; Cas. V-VII/2016; SC 2017 și Cas. VIII/2017, totalizând o suprafață de 455 mp. S-a putut preciza că acest sit prezintă două niveluri arheologice: primul, din eneolitic, caracteristic unei bogate locuiri Cucuteni A3 (cca 4350-4300 BC), din cadrul aspectului sud-moldav, suprapus de cel aparținând culturii Noua I (așezare și necropolă), de la începutul perioadei târzii a epocii bronzului est-carpatic, varianta Balintești-Cioinagi, sec. XVI-XIV BC.

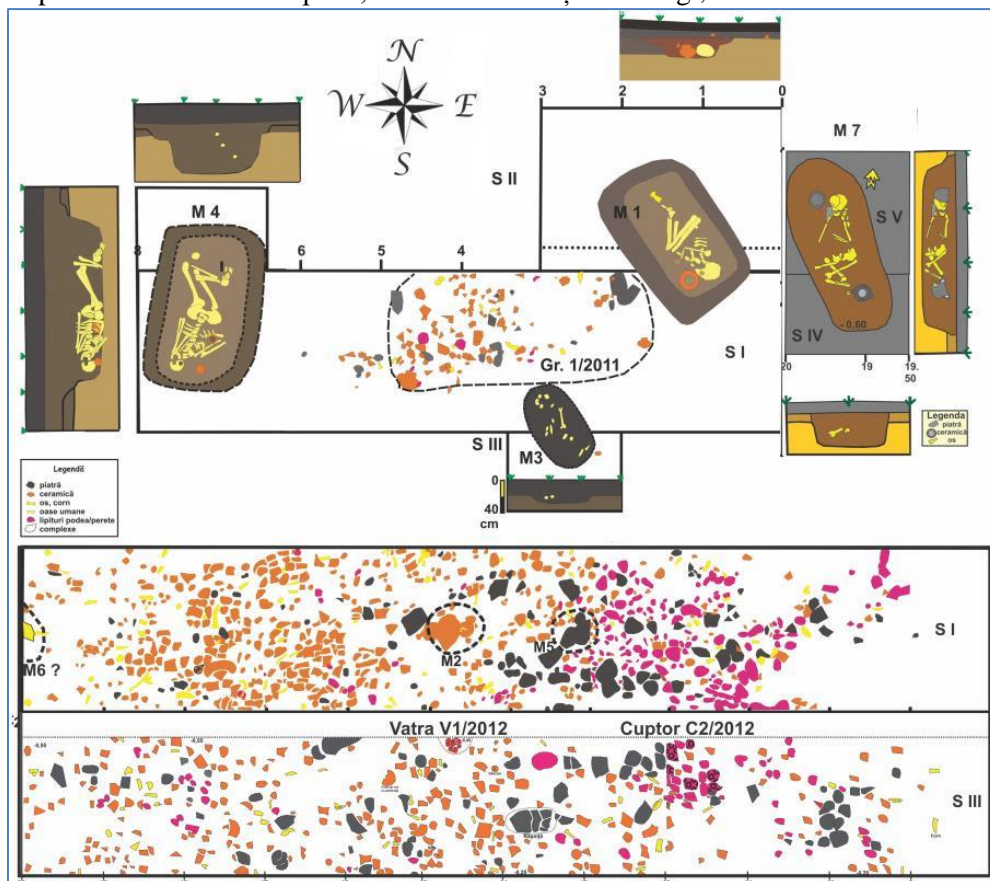

Fig. 5. Planurile locuinței L1/2011 (Cucuteni A3) și ale înmormântărilor de epoca bronzului (Noua I) descoperite în situl Tăcuta-Dealul Miclea / Paic

În nivelul Cucuteni A3 au fost identificate și studiate, parțial sau integral, 4 locuințe de suprafață (L1/2011, L2/2012, L3/2015 și L4/2017), 3 cuptoare pentru ars ceramică (C 1/2012, C 2-3/2015) și 11 gropi menajere (Gr. 1/2011, Gr. 2/2013, Gr. 3-4 și 5a/2015, Gr. 6-10/2016, Gr. 11/2017). Pe baza specificului planimetriei locuirii cucuteniene din acest sit și a elementelor stratigrafice, identificate prin săpături, nu excludem, cu prudența științifică de rigoare, existența mai multor orizonturi succesive ale habitatului eneolitic.

Din cadrul nivelului arheologic care aparține epocii bronzului au fost investigate: o locuință (L4/2015), o groapă (Gr. 5b/2015) și 7 morminte din necropola aferentă așezării, dintre care 5 de înmormântare – M1 și M3-4/2011, M6-7/2012 și 2 de incinerare – M2/2011 și M5/2012.

Fig. 6. Tăcuta-Dealul Miclea/Paic. Imagini ale cercetării locuinței L1/2011 (Cucuteni A3)

De asemenea, de pe suprafața sitului au fost recuperate materiale ceramice fragmentare carpice (sec. II-IV p. Chr.) și o monedă de argint de la Traian (emisă ante 101 AD), purtate, fără îndoială din siturile aflate în partea de SV și V a satului Tăcuta.

Având în vedere locul, rolul și importanța cercetărilor inter- și multidisciplinare în cunoașterea multilaterală a patrimoniului arheologic, au fost realizate primele investigații: geografice, pedologice, arheozoologice și de *landscape archaeology*, pentru definirea cât mai exactă a caracteristicilor de altădată ale amplasamentului sitului și a zonei conexe, studii de antropologie fizică, asupra unora dintre materialele osteologice umane provenite din necropola de epoca bronzului, și determinări arheometrice (fizico-chimice) pe materiale ceramice și

probe de pigment mineral provenite din complexe cucuteniene, pentru reconstituirea unora dintre tehnologiile proprii meșteșugului olăritului comunităților eneolitice, rezultatele obținute fiind valorificate într-o serie de rapoarte arheologice, studii sintetice și/sau speciale⁷ și comunicări, prezentate la manifestări științifice interne și internaționale.

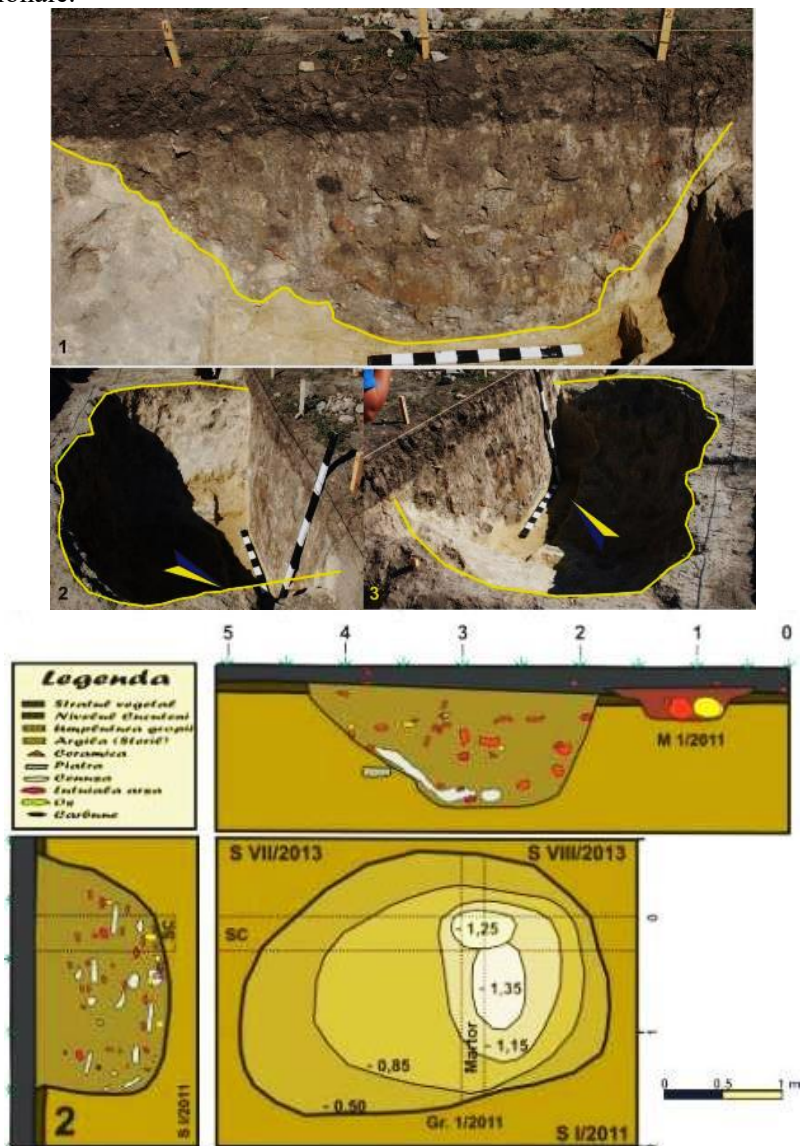

Fig. 7. Tăcuta-Dealul Miclea/Paic. Imagini ale cercetării gropii Gr. 1 /2011 (Cucuteni A3)

⁷ Vezi notele 4-6 *supra*.

Fig. 8. Tăcuta-Dealul Miclea/Paic. Imagini ale mormintelor de inhumație și incinerare Noua I

Locuințele Cucuteni A3 au fost construite în modalitățile deja cunoscute pentru această fază, cu porțiuni de platformă realizate pe lodbe/trunchiuri despicate, dar și cu podea simplă, la nivelul solului antic de călcare sau parțial adâncită, în dreptul unor încăperi și complexe, în funcție de destinațiile acestora. Pereții locuințelor au fost realizați în mod diferit, fie pe furci întrețesute cu nuiiele, fie pe structură lemnoasă mai masivă (bârne ?) la partea inferioară, combinate cu panouri din împletituri de nuiiele, la partea superioară, unse cu straturi de tencuială alcătuită din lut amestecat cu paie tocate și pleavă, transformate, în urma incendiilor, în lutuiele cu fitolite, cu coerență diferită, în funcție de gradul de mineralizare, adăugat în condițiile depoziționale milenare. Având în vedere cantitatea de lipituri cu amprente de lodbe, căzute peste complexele interioare din locuințe (ex. L5/2017), unele în straturi destul de compacte, considerăm că anumite case au avut un pod funcțional, realizat pe o structură lemnoasă robustă, lutuit, utilizat ca o "mansardă", pentru locuit și stocarea unor produse.

Locuințele cucuteniene de la Tăcuta-Dealul Miclea/Paic au avut dimensiuni mijlocii (ex. L5/2017 aprox. 36 mp) și erau pluri-compartimentate. Astfel, în L1/2011 exista o cameră în care s-au găsit urmele unui cuptor pentru ars ceramica (C1/2012), foarte răvășit, și o încăpere cu destinație gospodărească, cu vatra aferentă și un complex de râșnițe și vase uzuale.

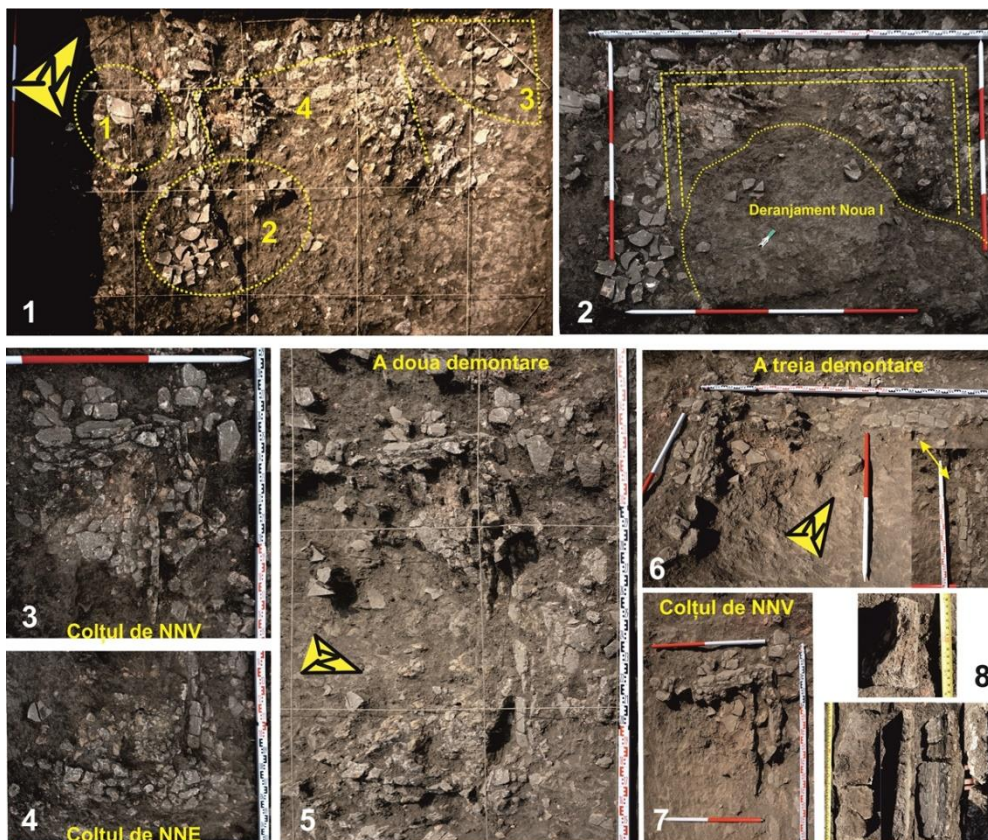

Fig. 9. Tăcuta-Dealul Miclea/Paic. Imagini ale cercetării camerei de SV din locuința L5/2017 (Cucuteni A3)

L5/2017 a avut, probabil, patru încăperi. În camera de SV a fost identificată o casetă de lut, rectangulară, cu colțurile puțin rotunjite, utilizată, probabil, pentru păstrarea rezervelor de cereale (dimensiuni 2,40 x 1,10 m). Această cutie de lut era aliniată, probabil, între doi pereți ai camerei și a fost distrusă odată cu prăbușirea elevației casei, iar pe latura de S de un deranjament (alveolare) aparținând locuirii Noua I. A fost realizată pe un schelet lemnos uns cu lut, astfel încât lipiturile erau mai groase la bază și mai subțiri în elevație, pereții fiind finisați cu degetele și prezentând trei refaceri.

În camera de NV se găsea un complex de vase mari gospodărești, sparte pe loc și întregibile, și un vas ornitomorf, semifin, de tip/influență Stoicani-Aldeni/Gumelnița A2 (?), în asocierie cu mai multe râșnițe sparte și frecătoare/zdrobitoare, unele depuse într-un vas de provizii (deosebit de friabil), altele relativ împrăștiate, ca urmare a prăbușirii elementelor de elevație (pereți și tavan) pe podeaua simplă a casei.

Camera de SE, aflată în curs de cercetare, prezintă lipiturile de pereți/plafon căzute oblic la marginea podelei parțial adâncite, iar în camera de NE se găseau elementele constructive ale unei vetre interioare și recipientele legate de prepararea hranei.

Fig. 10. Tăcuta-Dealul Miclea/Paic. Imagine din timpul cercetării camerei de NV din locuința L5/2017 (Cucuteni A3)

Dintre complexele cucuteniene, credem că merită a fi menționate și cele trei cuptoare de ars ceramica C1/2012 și C2-3/2015, în mare parte distruse de locuirea Noua și lucrările agricole.

Dacă C1/2012, aflat în L1/2011, era puternic răvășit, păstrându-se doar fragmente de la grătarul perforat parțial al acestuia, C2-3/2015 se găseau unul lângă celălalt, prezentându-se sub forma unei aglomerări cvasi-circulare, în arealul căreia s-au identificat mai multe tipuri de lipituri arse: fragmente mari și netede, ușor arcuite, unele cu grosimea cuprinsă între 4-6 și 8 cm, lucrate din argilă cu materiale vegetale în compoziție, arse uniform la cărămiziu, unele cu urme de nuiel, care proveneau de la pereți și boltă, ceea ce indică, foarte probabil că partea superioară a instalațiilor a avut o formă semisferică (cupolă); lutuiei masive, dispuse oarecum vertical, cu baza mai lată, până la 10 cm, dispuse circular, reprezentând baza pereților celor două cuptoare alăturate.

Fig. 11. Tăcuta-Dealul Miclea/Paic. Imagini ale cercetării cuptoarelor C2-3/2015 (Cucuteni A3)

Bolțile cuptoarelor erau deschise și puteau fi acoperite cu „dopuri”, pentru controlul coacerii vaselor, în atmosferă oxidantă și/sau reducătoare, dovadă stând un astfel de obiect (d. max.=10 cm) descoperit căzut între lutuilele de grătar și vatră.

În același areal, au mai fost descoperite fragmente provenite de la plăcile de grătar, de formă circulară (d. max.=0,90 x 1 m), drepte, cu grosimi de 4-6 cm și perforări incomplete și complete/penetrante, așezate pe cornișe circulare, triunghiulare în secțiune, observate pe partea interioară a unor lutuilele de perete.

Vetrele cuptoarelor erau simple, realizate din argilă și nisip, direct pe solul de călcare (grosimea spărturilor mozaicale = 5-6 cm), iar deschiderile focărilor, sub forma două mici ”tuneluri”, se găseau spre VSV, unde se afla marginea unui șanț, suprafața fiind mai coborâtă, cu 0,30-0,40 m.

Trecând la prezentarea succintă a decoperirilor mobile, arătăm că în locuințe, stratul de cultură și gropi au fost descoperite numeroase unelte de silex, piatră, os și corn, podoabe din os, dentiție animală și lut, piese de cult (idoli conici, pintadere), dovezi ale practicării metalurgiei cuprului și bronzului (fragmente de

piese din aramă și bronz, lingurițe și tipar pentru turnat metalul), o importantă cantitate de ceramică, din toate categoriile, bucăți de pigment mineral (limonit și hematit), o bogată plastică antropomorfă și zoomorfă, materiale scheletice umane inhumate și incinerate, numeroase resturi osteologice animaliere, fiecare categorie de artefacte și ecofacte putând face obiectul unui studiu special.

Dintre toate descoperirile, ceramica cucuteniană este deosebit de bogată, provenind din unele locuințe-atelier (L1/2011 și L3/2015), unele gropi mari (Gr. 1/2011, 5a/2015, 6-7/2016, în special), care au servit, inițial, pentru extragerea argilei și gresiilor, locuri pentru prepararea pastei argiloase, pentru construcții și modelarea ceramicii, și, ulterior, pentru abandonarea unor resturi de locuire, în principal din atelierelor de olărit, la care se adaugă marele complex ceramic și osteologic, descoperit la vest de L1/2011. Cel mai bine s-a păstrat ceramica pictată în gropile menajere, datorită depunerilor cenușoase, care au neutralizat aciditatea solului.

În toate complexele cucuteniene au fost descoperite vase întregibile și fragmente ceramice fine, pictate (cca 40% din ansamblul olăriei), vase cu decor adâncit, asociat cu șiruri de gropițe, care bordează motivele realizate cu pictură crudă, în special cu culoare roșie (cca 5%), de tradiție precucuteniană, asemănătoare cu cele atribuite așa-numitului aspect Hăbășești, precum și o importantă cantitate de fragmente ceramice din categoriile semifină și grosieră, provenite de la vase cu funcționalități de stocare și preparare a hranei (cca 50-55%).

Decorul pictat al ceramicii fine a fost realizat, în majoritate cazurilor, înainte de ardere, în maniera specifică fazei Cucuteni A3, utilizându-se pigmenți minerali precum limonitul și hematitul, descoperiți sub formă de materie primă și resturi preparate, în complexe, stratul de cultură și gropi. Motivistica preferată a fost tot cea spiralică, meandrică și geometrică, realizată cu ajutorul benzilor liniare, mai rar prin benzi umplute unitar cu culoare albă și / sau roșie, bordate cu negru.

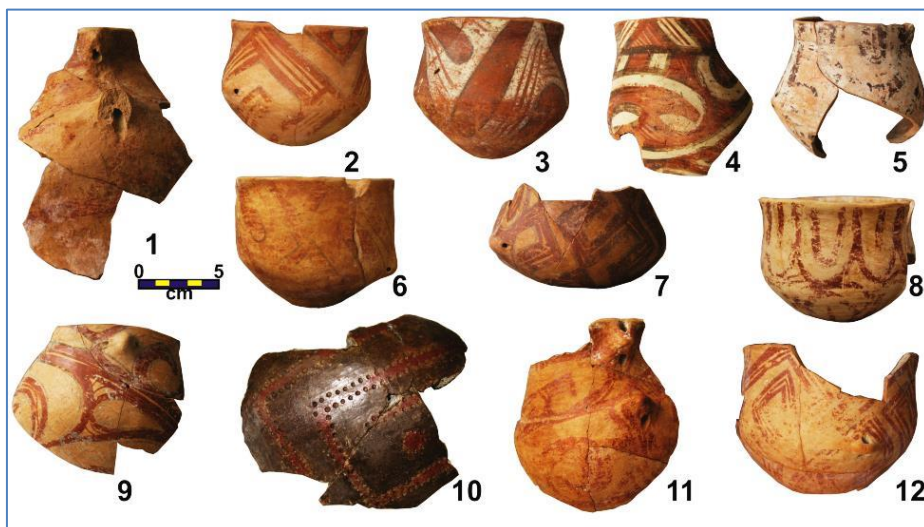

Fig. 12. Tăcuta-Dealul Miclea/Paic. Ceramică pictată și cu decor adâncit (Cucuteni A3)

Pe lângă decorul pictat, a mai fost utilizat, așa cum arătam și mai sus, cel incizat, asociat cu pictură aplicată după ardere, și ornamentarea plastică, realizându-se, de multe ori, piese de o valoare artistică remarcabilă.

De asemenea, deosebit de bogată este plastica antropomorfă și zoomorfă cucuteniană descoperită în situl de referință, lucrată după canoanele fazei A3, dar și cu unele specificități date de moștenirile Stoicani-Aldeni și influențele Gumelnița A2. Statuetele antropomorfe, feminine și masculine, de diferite dimensiuni, au fost lucrate atent, din 1-3 bucăți de lut bine preparat, printr-o modelarea îngrijită a părților anatomice ale idolilor și ornamentare prin incizie, incrustare, pictare și aplicații plastice, etalându-se elemente de statut social eneolitic și funcționalitate cultică.

Statuetele zoomorfe au fost confecționate, de regulă, dintr-o singură bucată de lut, în care s-au modelat, mai îngrijit și realist sau mai sumar, detaliile anatomice ale animalelor reprezentate, în special domestice (ovicaprine, bovine, suine), dar și sălbatice (păsări, căprior, broască țestoasă).

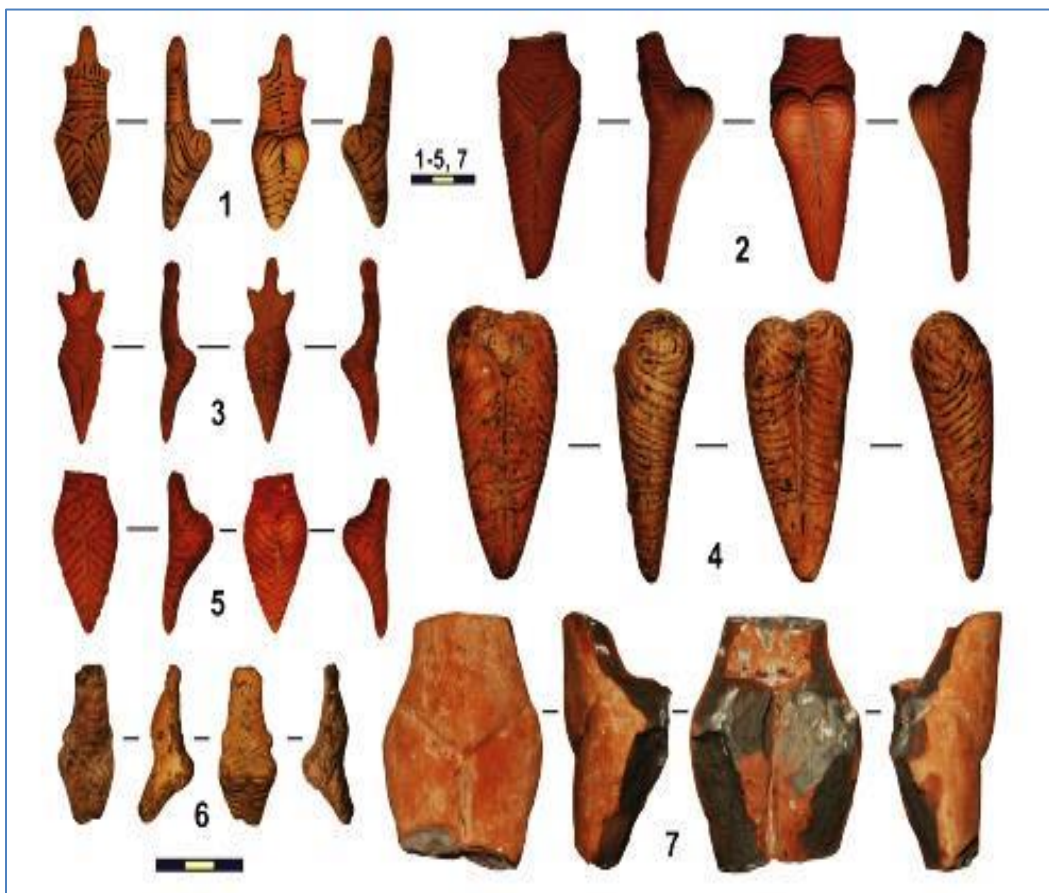

Fig. 13. Tăcuta-Dealul Miclea/Paic. Statuete antropomorfe feminine (Cucuteni A3)

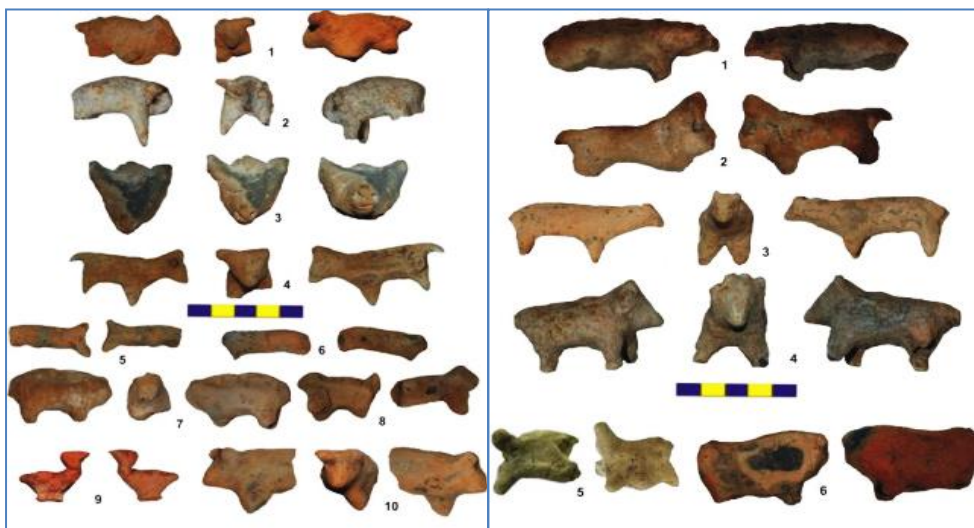

Fig. 14. Tăcuta-Dealul Miclea/Paic. Statuete zoomorfe (Cucuteni A3)

Au fost descoperite și fragmente provenind de la statuete zoomorfe mari, care pun problema ierarhizării dimensionale în interiorul acestei categorii de artefacte cultice.

Deocamdată, în complexele cucuteniene investigate, nu au fost descoperite *paraphernalia* cultice (statuete antropomorfe, zoomorfe, idoli conici, vase antropo- și zoomorfe etc.) care să vorbească de o eventuală asociere într-o locuință sau complex de cult cu trăsături evidente.

Încheiem aici prezentarea celor mai importante descoperiri cucuteniene de la Tăcuta-Dealul Miclea/Paic și arătăm, așa cum am făcut și altădată, că prin complexele de locuire, vestigiile și materialele identificate, studiate și recuperate, împreună cu datele obținute prin investigațiile magnetometrice, situl de referință are o însemnătate deosebită, fiind unul de importanță națională. Cele mai apropiate analogii, culturale și cronologice, pentru locuirea eneolitică de la Tăcuta-Dealul Miclea/Paic se regăsesc în siturile contemporane și cvasi-contemporane de la Scânteia și Dumești-Vaslui (Cucuteni A3/A3a și început de A4/A3b), încadrate în același aspect cucutenian sud-moldav.

Prin dimensiuni (peste 10 ha), distribuția particulară a spațiului construit, cu separarea locuințelor de terenurile agricole, pășuni și țarcuri, de zonele meșteșugărești și de exploatare a pietrei etc., prin trăsăturile complexelor, cantitatea importantă de ceramică, în special pictată, existența cuptoarelor, bucăților de pigment, numărul mare de statuete antro- și zoomorfe, piesele deosebite abundente se poate vorbi de un anumit specific al acestui sit, în care a funcționat, foarte probabil, un centru de olărit.

„MISTERELE” ONOMASTICE ALE IAȘILOR (VIII)*

Mircea CIUBOTARU

40. Nu sunt numai mistere onomastice în Tătărași, ci și minuni jurnalistice. Citesc în „Bună ziua, Iași”, de miercuri 27 februarie 2013, sub pana electronică a lui S. P., știrea alarmantă cum că va dispărea, în arcanele juridico-birocratice ale disputelor de proprietăți revendicate, cea mai veche piață agroalimentară din Iași atestată, **Piața Chirilă**. După raderea postrevoluționară a celei de pe malul Ciricului, de la Doi Băieți, ar fi chiar dramatic să alege târgoveții după pătrunjel proaspăt tocmai în Piața Alexandru cel Bun. Chichirezul poveștii pentru cititorii „Cronicii Vechi” nu e problema verdețurilor, ci vechimea acestui loc de negoț ecologic. Căci de unde să știe ceva, fără oareșce buchiseală, gazetarul de școală nouă despre medievalele Târgul Făinii, Ulița Măjilor (de pește), Păscăria de lângă biserica Sf. Pantelimon, despre „piațurile” diriguite de Eforie prin dispozițiunile Regulamentului Organic (1832) pe medeanurile de la Sf. Spiridon sau de la Sf. Vineri (cu halal de Hală Centrală direct moștenitoare) sau chiar de juna Piață Nicolina, cea de pe vechiul amplasament, deschisă și „paveluită” încă la 1870. A face iscusită zăbavă cu cetitul cărților nu mai este azi decât pierdere de vreme, care, oricum, trece.

Așadar, să descâlcim ghemul neștiutului și să înnodăm firul rupt al scurtei memorii orale în această răspântie din podișul dealului, unde se sfârșea vechea uliță a Tătărașilor și de unde se ramificau în trei direcții **Ulița Boboschi** (1844, devenită **Str. Bulgară** în 1884, apoi botezată, în 1910, **Str. Ion Creangă**), **Str. Stejar** (*Ulița spre fântână*, la 1844) și **Str. Plăcerilor** (1884, numită *Str. Petre Ispirescu*, din 1960). Va fi fost acolo, încă de pe la 1700, un medean numai bun pentru neguțătorie și distracții populare, căci alături prosperase o vreme Târgul Cucului (cel din Tătărași, amintit în 1749, cu „mai mult de mâncat”, aflat între capetele străzilor actuale Răchiți și Nicoriță – vezi episodul XXXV). O rețea de pivnițe care străbat întreaga zonă, chiar și pe sub Str. Tătărași, dovedește acolo o veche și extinsă efervescentă comercială. Mai târziu, pe la 1820, când se va fi reîmpărțit locul, un norocos cu cheag în pungă, poate un bulgar, frunțaș în rândul alor săi, chiar în capul uliței cu denumire etnică, va fi cumpărat o bună postată, unde a durat cârciumă cu heiuri trebuitoare deverului său. Pe fiul aceleuia, Iani sîn Chirilă, îl găsim la 1853 în recensământul caselor întocmit pentru impozitarea lor în vederea pietruirii ulițelor (*Lista caselor și a dughenelor Capitaliei...*, ediție de G. Crăciun și A. Pricop, Iași, Ed. Noël, 2000, p. 53). Era înregistrat în Despărțirea a 6-a, în capitolul Clasa a IV-a de case, impozitate cu 100 de lei și cu adresa în Ulița Sf.

* Continuare a serialului onomastic din numărul precedent, „Prutul”, VII (XVI), 2017, nr. 2 (60), p. 5-24. Episoadele din acest număr au fost preluate, cu minime diferențe, din „Cronica Veche” (Iași), anul VIII, 2018, nr. 1-6 (ianuarie-iunie).

Dimitrie (Misai). Încă nu avea o dugheană. Peste numai opt ani, informațiile sunt mai generoase. Eni Enciu Chirilă era recensat pe Ulița Nicoriță (cum se numea atunci Str. Tătărași), la nr. 890, cu o casă de 400 lei (ANI, EI, dos. 99/1861, catagrafie, f. 432 v.), iar la nr. 827 ținea dugheană, cu grădină și odăi cu chirie, în valoare de 50 galbeni (*Ibidem*, f. 431 r.). O asemenea situație nu putea fi decât rezultatul unei bune moșteniri, căci majoritatea caselor din zonă erau prețaluite cu 30, 40 sau 70 de lei. Numele îl arată de nație sud-dunăreană, bulgaro-sârbească, de care Tătărașii erau plini la mijlocul veacului al XIX-lea, cel puțin pe Ulița Bulgară și pe Ulița Sârbimea (1861). Eni Chirilă, cu prenumele ulterior românizat *Ioan*, a murit în anul 1899, lăsând averea sa celor patru fii: Neculai a primit casa din Str. Tătărași, de la nr. 4 (după numerotare nouă), cu două odăi, dugheană cu pivniță și gârliciu, Ioan a moștenit casa de la răsărit, cu nr. 4 bis, cu patru odăi și grădină, iar Gheorghe și Costache au fost mulțumiți cu 10 ha de vie la Tomești, pe Dealul Murgului (Act de împărțală voluntară, din 23 decembrie 1899, în arhiva familiei), de unde venea desigur vinul în pivnița crășmei tatălui lor. Suprafața locului era mare, de 3460 m.p., delimitată ca și astăzi, cum se vede în *Planul orașului Iași* (1896-1897) al lui Gr. Bejan (planșa nr. 3056). Neculai a fost negustor de vocație, preluând meseria bătrânului Chirilă. Era necăsătorit în 1884, când ținea crășma din Tătărași (ANI, *Camera de Comerț și Industrie Iași*, dos. 9/1884-1899, f. 148, nr. 927). În anul 1904, a cumpărat de la vecinul Petru Ghenciu imobilul de la nr. 6, unde era crășmă cu pivniță (existente și astăzi, în stare de degradare), vândut în 1914 lui Neculai Vlad și răscumpărat de la urmașii acestuia în anul 2011 de actualul proprietar, nepotul acum octogenar Neculai Chirilă.

Crășma Petru Ghenciu

Născut în 1848, bătrânul Neculai a murit în 1910, moștenit fiind de Gheorghe (1892-1976), Constantin, fără urmași, și trei surori. În 1920, Gheorghe Chirilă cumpără drepturile de moștenire ale mamei sale și ale surorilor pe partea de la nr. 4, precum și, în 1923, de la unchiul său Ioan Chirilă, mort atunci fără urmași, proprietatea acestuia de la nr. 4 bis, casă cu patru odăi, cu atenanse și grădină cu pomi (Act de vecinică vânzare). Se reface astfel fosta proprietate integrală a bunicului Ene Chirilă, iar Gh. Chirilă dezvoltă afacerea. Demobilizat, în august 1918 a înscris o firmă pentru comerțul de măcelărie, mezeluri, fructe și zarzavaturi, cu deverul în Piața Halei și cu aprovizionare de vite cornute și porci din Basarabia (Certificat), pentru ca în august 1923 să mute sediul principal în Tătărași, nr. 4, cu un trunchi de carne și comerț cu băuturi spirtoase, băcănie, coloniale, cereale, mezeluri, brânzeturi și zarzavaturi, sub emblema (= firma) „La Grădina Chirilă” (Certificat sanitar). Obține apoi, în același an, o Autorizație pentru deschiderea locantei cu grătar, așadar cu servire în grădină, unde se vindeau și zarzavaturi, apărând atunci „Piața Chirilă”, cu denumire neoficială. Rămânea și în Hală cu cășărie și mezeluri. Beneficia, desigur, de facilități, având Medalia „Bărbăție și credință cu spade cl. II” și Crucea Comemorativă a războiului din 1916-18, pentru participarea la bătălia din 7 iulie 1917, de la Nămolosa. A mărit casa moșului Ioan, unde funcționau măcelăria și cârciuma, la 11 camere și a construit în 1935 o casă nouă, cea în care locuiește astăzi familia fiului său Neculai, demolând vechea dugheană, dar păstrând pivnița, arhaică, solidă și acum. În 1933, i se reinnoia cu un Brevet dreptul de a vinde băuturi spirtoase în cârciuma sa, iar în 1941 obținea un Brevet de meserie (măcelar). Primea, iarăși, Autorizație pentru cârciumă, locantă, grătar și măcelărie, în 1946, și Certificat de funcționare, în 1949 (ultimul), „La Grădina lui Chirilă”.

La Grădina lui Chirilă

Imobilul Chirilă (demolat în 1979)

Cunoaștem așadar un caz exemplar de tradiție negustorească în Iași, de cel puțin patru generații, care ar fi putut continua până astăzi, neîntrerupt, dacă o (dez)orânduială economică nouă nu schimba cursul vieții normale. Prin Decretul nr. 92/1950, imobilul comercial de la nr. 75 (fost nr. 4) a fost preluat de administrația locativă a orașului, apoi transferat în 1965 către sectorul comercial, pentru măcelărie, crâșmă, frizerie, desfacere de stofe și metalo-chimice. A fost demolat în octombrie 1979, fiind afectat parțial de cutremurul din 4 martie 1977. Pe acel loc s-a încropit așa-zisa *Piață Tătărași Nord*, numele uzual fiind *Piața la Chirilă*, după cum știau megieșii pe foștii proprietari ai locului. A fost naționalizată și casa de la nr. 73, proprietarul Gheorghe Chirilă rămânând acolo ca chiriaș, până când a primit un apartament într-un bloc nou. Fiul, Neculai Chirilă, a trebuit să-și ia gândul de la meseria strămoșească. A fost maistru la Fabrica „Țesătura”. Procesul de revendicare a proprietăților a început în anul 1991, dar s-a finalizat abia în 2002, în urma partajului cu moștenitoarele surorii lui Neculai Chirilă, Valeria, și cumpărarea cotei acestora de către fiii lui Neculai Chirilă, Radu și Cătălin Chirilă. O gazetă, „Evenimentul”, Regional de Moldova, lansa joi, 7 martie 2013, zvonistica despre modernizarea acestei piețe private după un proiect iluzoriu și (*teneatis risum*) despre podul ce ar fi urmat să lege zona Hotelului Europa cu Piața Chirilă, aruncat peste valea Căcainei, ca în basmele populare. La vremuri noi, fantasme originale. Nu cunosc o altă familie din Iași cu șase generații de comercianți, una cu o sincopă impusă, de jumătate de veac. Familia își știe povestea (din documentele citate), fără detaliile începuturilor.

Locul crâșmei lui Ene Chirilă și al pieței înfiripate în 1923 a fost și este de notorietate în Tătărași. În grădina din spatele celor două case se aduna poporul petrecăreț, scria N.A. Bogdan (în „*Ecoul Moldovei*”, IV, 1895, nr. 9, din 8

septembrie; informații reluate în monografia sa *Orașul Iași*, ed. a doua, 1913, p. 82), la scrânciob, la nunți și alte petreceri duminicale, cum adaugă Ion Mitican (*Din Copou la Panthéon*, p. 95-96), din plăcerea fantazării literare. Era acolo un stejar umbros, în fundul ogrăzii, viguros și astăzi, după încă aproape un veac și jumătate, și de la care, cu certitudine, a fost dat numele uliței numite oficial, din anul 1884, **Str. Stejar** (ANI, *Primăria Iași*, dos. 119/1884, f. 209 v.), cu un capăt chiar în preajma arborelui și cu celălalt aproape de Ciric. Tot de acolo pleca, în direcție opusă, și „ulița care merge pi la ștejar tot la podul de lemn” (ANI, EI, dos. 74/1836, f. 57 r.), așadar aceea care se va numi apoi **Str. Tătărași**, coborâtoare la Podul de Lemn al meserciilor, de peste Căcaina. Aici, la răspintenea de La Stejar, a fost așezat un post de pază a drumului, controlat de străjerii cu nume turcesc (*Ibidem*, dos. 35/1837, f. 66 r.; cf. și Dan Iacob, *Din istoria străzilor urbane ieșene: culuccii (secolul XVIII-mijlocul secolului XIX)*, din „Buletinul «Ioan Neculce»” (serie nouă)”, II-III, 1996-1997, p. 144).

Stejarul din curtea Chirilă

Despre cărciumă știa câte ceva și neobositul Ion Mitican, care a cunoscut și numele proprietarilor din ultimul veac (Neculai Chirilă, fiul Gheorghe și nepotul Neculai), dar, cum uneori chiar și *bonus dormitat Homerus* (Horatius), o numește *Hanul lui Stejar* (trebuind să scrie *de la stejar*, în evocarea *Cu Mihai Eminescu și Ion Creangă prin târgul Ieșilor*, București, Editura pentru Turism, 1990, p. 111).

Aici, la Chirilă, ar fi improvisat Creangă un imn pentru plosca de vin gălgâitoare (*Ibidem*). O sursă principală despre Eminescu și Creangă peripatetizând bahic prin Tătărași (și alte locuri) este o scrisoare din 29 ianuarie 1928 a lui Traian Ichim, fost arhivist, către G.T. Kirileanu, căruia îi rezuma amintirile unui moșneag Anghel, însoțitor al celor doi în grădina hanului lui Alistar, la crâșma Sprăvale Babă, la hanul lui Chirilă și alte locante (*Junimea și junimiștii. Scrisori și documente inedite*, ed. de Ion Arhip și Dumitru Vacariu, Junimea, 1978, p. 246). Fiindcă nu a cunoscut istoria acestei proprietăți, „trecutologul” ieșean nu a putut identifica locul exact al vechii cârciumi a lui Enciu Chirilă (niciodată han, cum o califică uneori, după diverse relatări). Presupun că l-a crezut pe amplasamentul pieței actuale, iar greșeala a plătit-o scump, căci i-am luat caimacul descoperirii a încă unui loc de sfântă mitologie culturală ieșeană, anume casa lui Gheorghe Chirilă, cea ridicată în 1935 pe temeliiile crâșmei glorioase. O placă amintitoare de o prezență simbolică majoră ar trebui așezată acolo, într-un înobilarea unui spațiu dominat de trei veacuri de patima și nevoia negustorească. Din străfundul pivniței lui... Auerbach-Eni Chirilă răsuflă cu aburii închipuirii buchetul vinului de la Tomești, gălgâitor din plosca celebrată de Ion Creangă.

Casa lui Gheorghe și Neculai Chirilă (1935 / 2018)

41. După episodul *Piața Chirilă* (din XL), încep acum o răfuială lexicotoponimică prin locurile de târguială ale Iașilor, fără de care serialul de *Mistere* ar rămâne cu un mare cusur. Dar nu din modestie trucată recunosc lipsa, ci din scrupul... negustoresc și provocare etimologică. Turcescul *kusur* a fost împrumutat

cu sensul său propriu, acela de „rest” (de plată, de bani), evoluția semantică spre „defect” (de calitate) fiind desigur opera cusurگیilor perfecționiști. Iar cititorul care a rămas cu amintirea răzbunării din *Răfuiala* trebuie să mai afle că înțelesul pe care nuvela lui L. Rebreanu și DEX (unde nu-și află locul arhaismele) îl dau verbului *a răfui*, cu etim. nec., nu este doar de „a cere socoteală (cuiva)”, „a lămuri o neînțelegere”, „a se certa” și chiar „a se bate cu cineva”, ci și, în cele mai vechi atestări, „a clarifica o socoteală de bani” (de obicei pentru un cusur), cum bine îl ilustrează DLR cu citate (începând cu anul 1814, care trebuie binișor devansat spre 1776, data atestării și a derivatului *răfuială*). Atunci, cu un peci (chitanță, adeverință) „s-au răfuit” o poliță a unui datornic (*Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, I, editate de Ioan Caproșu, 2010, p. 507). Ar fi păcat să nu recomand tuturor acum măcar zicala populară de pe la 1800, „Răfuiala bună face pe gospodar”. Cititorul exigent (cum este totdeauna mai ales cel al „Cronicii Vechi”) voind mereu câte o răfuială toponomastică ieșeană, iar eu dator rămânând mereu cu multe explicații, veșnic debitor la o bancă de... date, aștept cu neliniște pe portăreii statului paralel(or).

Să pornim, așadar, agale, prin Iași, pentru alte răfuieli cu nume învăluite în negura cu care Chronos își șterge urmele sau prizoniere ale atotstăpânitoarei neștiințe. În afară de antroponime, nicio altă categorie onomasiologică nu egalează numeric, în lista denumirilor vechi de ulițe, mahalale, poduri, biserici sau piețe, numele de ocupații meșteșugărești și negustorești. În fruntea repertoriului stă însuși **târgul**, viguroasă și proteică vocabulă, în formă, conținut și etimologie, intrată și în colimatorul unui învățat lexicograf, dr. Mihai Vinereanu, ilustru în tagma daco-tracopaților de școală nouă, cei din Oastea Domnului Napoleon (Săvescu), disidența *soft*, dar numai ca membru inferior, adică doar de picior stâng, cel cu ghinion (sau, dimpotrivă, cu noroc, la turci), căci adesea ne tulbură deprinderile explicative cu drepte judecăți și propune origini mult îndepărtate ale unor *verba* naționale îndeobște considerate de import recent, măcar de o mie de ani, un fel de neologisme matusalemice (*Dicționarul etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, 2008). Pentru acest cuvânt, considerat a fi v. sl. *trǔgǔ*, Vinereanu reconstituie un radical protoindoeuropean **terg-* din atestări nu doar în limbile slave, ci și în toponimia și lexicul din venetă, iliră, albaneză, lituaniană, letonă, sanscrită, propunând o obârșie traco-iliră în română, așadar de substrat. Dacă ar fi așa, cu verbul *a târgui*, folosit încă în *Palia de la Orăștie* (1582), cu *târgoveț* și *târgoviște*, toate întâlnite în vremea slavoniei românești, așezăm implicit limba dacilor și la țâțana limbilor slave. Această etimologie ar urma să rectifice și optica istoricilor asupra caracterului exclusiv agro-pastoral al vechii noastre civilizații, presupunând cu necesitate existența unor centre de schimb de tip urban, târguri dacice dănuind și în secolele IV-XIII, pe care însă arheologia, sigură în această privință, nu le găsește nicăieri. Un mister iradiant așadar, precum centrul energetic din peștera lui Zalmoxis!

Următorul nume buclucaș este chiar **Iași**, care a dat bătaie de cap istoricilor străini și români, stimulând resursele fanteziei fără frontiere și îmboldindu-i, încă din veacul al XVII-lea, să caute în antichitatea romană un presupus *Municipium Iassiorum*, amestecând în basm și pe iasonii sau iaszigii dragi ungurilor, ca strămoși imaginari, și pe cutare văcar sau morar fondator *Iasciu*, replică moldavă a

ciobanului dâmbovițean Bucur. Le-a dat o binemeritată circulație acestor povești de adormit copii bătrâni N.A. Bogdan, în cunoscuta sa monografie (1913), au mai adăugat, cât au putut, diverse presupuneri Vasile Bogrea, N. Iorga, Al. Andronic și alții, precum ipoteza unui hipocoristic *Iaş* (de la *Ion, Iacob, Iațko*), pentru a explica astfel prezența pe teritoriul țării a mai multor sate și locuri numite *Iași*. S-a conturat însă treptat, ca acceptabilă, originea alană a denumirii târgului (propusă de D. Onciul și alți învățați). O parte a strămoșilor oșeților de astăzi, alanii sau iașii, s-au refugiat din calea mongolilor, împreună cu polovții (cumanii) în Ungaria, în anul 1239, unde au fost folosiți ca trupe de mercenari, îndeosebi de arcași (lat. *sagitarii*). Cercetătoarea germană Renate Möhlenkamp a evidențiat mai temeinic (în *Contribuții la istoria orașului Iași în secolele XIV-XV*, din „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XXI, 1984, p. 60-72) relația dintre denumirea Iașilor ca *Forum Filistenorum* (în documente latine interne moldovenești, din 1450, 1475 și în cronica lui Jan Długosz) și acei iași (cf. magh. *jász*, pl. *jászok*, din v. rus. *ясу*), care erau denumiți (nu se știe de ce) și *filisteni* în sursele de limbă latină ungurești (începând din anul 1318). Cu rezonabile argumente au fost reconstituite și împrejurările prezenței lor în Moldova (la Baia și pe Bahlui), ca detașamente de pază, după înfrângerea tătarilor de către lituanieni la Apele Albastre (în 1363) și retragerea lor dincolo de Nistru. Unul dintre acestea își va fi încropit tabăra în perimetrul viitoarei Curți domnești de la începutul secolului al XV-lea. Patriot, ca orice bun român, C. Cihodaru s-a străduit să argumenteze că iașii erau „localnici, băștinași”, că numele ar fi însemnat „arcași” (*Istoria orașului Iași*, I, 1980, p. 51-52), de unde a închipuit și legătura aruncată lejer peste trei secole cu cei câțiva arcari de pe Podul Vechi, de lângă biserica armenească, atestați abia începând din 8 februarie 1676 (Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași* – DIOI, II, p. 402). Toate aceste ipoteze au fost supuse analizei critice în ediția revăzută din 2007 a lucrării *Iașii vechilor zidiri* (p. 23-29) de Dan Bădărău și Ioan Caproșu, însă cu dezvoltarea documentară imprudentă și inutilă a relației semantice *iași* – *arcași*. Cunoscute fiind rateurile etimologice ale respectabilului medievist C. Cihodaru, trecem repede și peste acesta, semnalat de altfel și de Renate Möhlenkamp, care a precizat cu dreptate fără... cusur, neluată în seamă însă, că apel. magh. *ij* „arc” nu poate fi derivat pentru a se ajunge la presupusul pl. *jász* „arcași” (p. 62-63). Altfel spus, acum, dacă iașii vor fi fost arcași de elită, ca și mongolii sau tătarii, de pildă, etnonimul nu putea avea sensul „sagitarii”.

Ceea ce adăugăm aici la această ultimă coerentă și foarte probabilă reconstrucție istorică este explicația difuziunii denumirilor *Iași*, cu un exemplu neinvocat în șirul de ipoteze menționate, exemplar însă prin similitudinea sorții unui alt etnonim în directă relație cu iașii (alanii). Endonimul *kun* „cuman” nu s-a păstrat în română, ci doar în maghiară, cunoscut și ca antroponim (e.g. Kuun Géza, editorul, în 1880, al celebrului *Codex Cumanicus*, de la 1330) și utilizat în derivare latină (în forma *cumanus*) și în slavonă, ca în *kumanskyi brod* (Vadul Cumanilor de la Dunăre, la 1385). Etnia cumanilor dispărând treptat din raportul direct cu românii, apel. *cuman*, sigur folosit în veacurile XIII-XIV, a ieșit apoi din uz, dar a fost conservat prin antroponimele *Coman*, cu fonetism și accent grec bizantin pe silaba ultimă, *Comănel*, *Comanicu* și alte variante (majoritatea din sec. XIII-XVIII), la rândul lor creatoare de numeroase toponime pe terenul limbii române,

care nu presupun totdeauna prezența efectivă în acele locuri a unor cumani, la Comana, Comanca, Comănești, Comănița și altele, din Ardeal, Țara Românească și Moldova. N. Drăganu le-a enumerat în valoroasa cercetare *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, p. 520-530, le-au studiat monografic Ion Donat și Ion Conea (1958), Petre Diaconu (1978), iar spectaculosul și regretatul domn Neagu Djuvara le-a readus în atenție recent, în controversatul său eseu istoric *Thocomerius–Negru Vodă* (2007). Datarea și modul derivării acestor toponime sunt esențiale pentru aprecierea originii lor în apel. *cuman / coman* sau în antroponimele corespunzătoare. La fel, etnon. pl. *iasî / iași*, cu circulație în sec. XIV, a putut avea o anume difuziune, mult mai restrânsă desigur, și în afara arcului carpatic, supraviețuind o vreme și ca nume de persoane, rareori atestate ca atare (un răzeș Iașul era printre vânzătorii unei ocine din satul Rădeni pe Tutova, la 1609 iulie 28, cf. DIR, A, XVII, 2, p. 233), dar regăsite în câteva toponime invocate cu satisfacția dovezilor necesare (satele *Iași*, *Valea Iașului* sau *cărările iașilor*, la 1546, în munții Moldovei, de la Mănăstirea Bistrița spre Ardeal, acestea semnalate de C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 52), argumente adesea înșelătoare, ca *fata morgana*. Se vede că și cărările științei toponomastice sunt la fel de primejdioase ca și acelea salvatoare pentru fugarul domn Petru Rareș, urmărit de neprietenii din Piatra (Neamțului), după cum dă de știre *Sama XII* a lui Ion Neculce, minunat confirmată de documentul din anul 1546. Doar că săgețile cititorilor puțin dispuși spre consumul de fantasmagorii etimologice nu pot fi decât ironia și ignorarea, mult mai puțin pișcătoare decât un vârf bine ascuțit de săgeată. Dreptu-i că nici auctorele etimolog, prins cu mâța jigărită în sacul peticit cu argumente subțirele, nu poate scoate nici măcar la figurat ochii gonașilor, cum făcu mai târziu la propriu domnul-pescar cu ai săi supuși, trebuind să se mulțumească doar cu o afurisenie, și aceea rostită în tainița orgoliului științific rănit.

*

42. Nu se va fi așezat întâmplător ceata de arcași iași pe botul de deal care nu se numea pe atunci, pe la 1360, *Copou* (atestat abia la 1575), într-o poziție bună pentru apărare, mărginit fiind de malurile râpoase al Bahluiului și Căcainei și având nevoie doar de o palancă spre coama de nord a dealului. De altfel, situat prea aproape de vadul Prutului, de la Țuțora, și expus mereu atacurilor dinspre est, târgul nu va fi niciodată apărat de o cetate de piatră, materialul aflat la îndemână, în Pietrăria de la Repedea, calcar oolitic de slabă consistență, fiind folosit doar pentru modestele ziduri ale Curții domnești, începute în vremea lui Alexandru cel Bun, și pentru biserici și case boierești, destul de puține în primele două secole de existență urbană a așezării. Fiindcă apărarea cea mai bună era cea recomandată de strămoșeasca înțelepciune, *Fuga-i rușinoasă, dar e sănătoasă*, abreviată de viteza momentului critic în locuțiunea *a luat-o la sănătoasa*, tot mama pădure protectoare, devenită din nerecunoștință filială spăimoasă Muma Pădurii din basme, precum și dosirea de circumstanță prin tainițe subterane, vechi frigidere ecologice pentru brânză și curechi, vin și carne afumată, fructe și „legumuri” erau soluțiile ieftine pentru salvarea tuturor păcătoșilor, de la vlădică la opincă, chiar și pentru vodă (Vasile Lupu, de pildă, refugiat în Codrii Căpoteștilor, în vara anului 1650), precum glăsuiesc numeroase pasaje de hronică, prea puțin eroice. Este drept, și mănăstirile cu ziduri de incintă (Golia, Galata, Hlincea, Fumoasa, Bârnova) erau bune

adăposturi în vremuri de primejdie repede trecătoare, Cetățuia fiind considerată cea mai sigură (pentru Constantin Cantemir, în 1686, Dosoftei, în 1674, Dimitrie Cantemir, în 1711, Mihai Racoviță, în 1717, și pentru târgoveți, în 1758). Așadar, nu-i fără suport psihologic (frica) vechea credință naivă, bine speculată de curiozitatea gazetărească, despre un presupus tunel care ar lega Curtea domnească de Mănăstirea Cetățuia, desigur, pe sub Bahlui, traseu de negăsit azi, ne asigură internauții, din pricina unor blocaje misterioase și interese oculte, mai ciudate chiar decât misterul etern al credulității omenești. De altfel, *toposul* cultural al subteranei, combinând în doze subtile farmecul misterului și tentația senzaționalului cu imaginarul fantastic se află la îndemâna cititorilor măcar în aventurile prin catacombele Romei antice din *Quo vadis?*, prin canalele Parisului din *Mizerabilii* sau în *Pivnițele Vaticanului*, prin tunelurile de metrou în varianta modernizată a filmului polițist, și cu devieri mai profunde către bolgiile Infernului lui Dante sau într-o *Călătorie spre centrul pământului* a lui Jules Verne. Umberto Eco a făcut un erudit inventar al principalelor lumi ficționale evocate literar și plastic, evidențiind această nevoie profundă a spiritului uman de evadare în imaginar, regăsită și în toate miturile și credințele religioase (*Istoria țărmurilor și locurilor legendare* (trad., Editura RAO, 2014). Nu putea lipsi comunitatea ieșeană de la acest spectacol al divagării din realul dur și constrângător, cu tema, de altfel destul de banală, a tunelului de refugiu, variantă megalomanică a numeroaselor pivnițe și canale pluviale (tc. *lagum*, pl. *lagumuri*) ce străbat pe sub străzi și case zona centrală a Iașilor, majoritatea construite în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea și bine documentate arhivistic sau arheologic. Amintesc aici doar de canalul boltit (lagumul) de cinci stânjeni săpat pe ulița Baston (azi, Str. Colonel Langa), după planul și devizul întocmit de inginerul Joseph Raschek în anul 1838, pentru deversarea apei de ploaie din Ulița Mare (Arhivele Naționale Iași – ANI, *Ministerul Lucrărilor Publice al Moldovei*, dos. 343/1838, f. 1 r.-v., cu un plan al lucrărilor, la f. 7), și de marea canalizare subterană a Căcainei de la sfârșitul veacului (1896-1897).

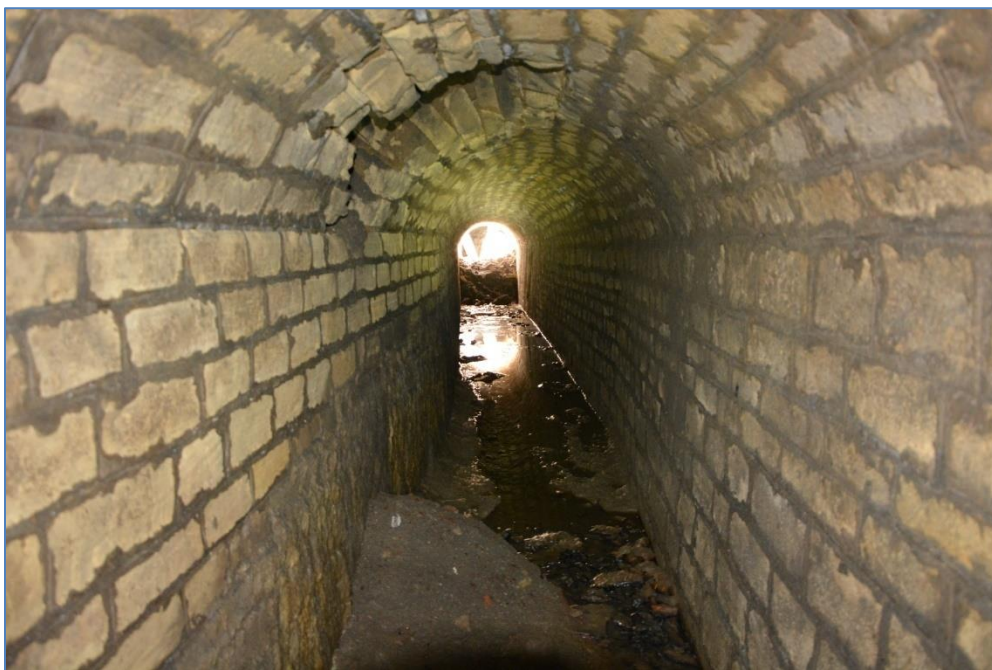
Ca în multe alte necunoscute ale trecutului fostei capitale a Moldovei, Manolachi Drăghici a fost sursa cea mai apropiată pentru „poveștile” asimilate în veacul său, iar N. A. Bogdan principalul colportor al unor informații cu viață lungă în mentalul ieșean, deși un fond documentar remarcabil și analize profesionale au situat în coordonate reale toate aproximările și fanteziile istoriografiei cronicărești și romantice. Manolachi Drăghici, străbunic al lui N. Iorga, relatează despre descoperirea la Curte, în jurul anului 1840, când se lucra la refacerea clădirilor arse la 19 iulie 1827, în partea dinspre fosta grădină domnească (Ansamblul Palas actual), a unui tunel de piatră, „dar de unde vine și unde merge nu se știe”, fiind închis din porunca lui Mihail Sturdza, căci se găsisse acolo un chimir cu 140 taleri de argint (*Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, tomul II, Iași, 1857, p. 232-233). Identific aici prima înregistrare a legendei tunelului, care, după spusele unor oameni bătrâni, precizează cronicarul, ar fi condus, pe sub Bahlui, spre Cetățuia, pentru refugiul domnilor și adăpostirea averilor. Manolachi Drăghici credea că, dacă acel lagum ar exista, el nu putea fi construit decât de romanii din „legioana Jassiorum”, întemeietoarea Iașului (p. 234), căci prelua etimologia latinistă a oiconimului, popularizată de episcopul Amfilohie Hotiniul (în *De obște gheografie pe limba*

moldovenească, Iași, 1795): *Iași*, de la iazigi, străjile romanilor. Remarc acum vechimea fabulației și intuiesc faptul că legenda tunelului se va fi născut în perioada abandonării Curții domnești după incendiul de la 1785, din timpul lui Alexandru Mavrocordat, „Pârlea vodă”, când, o vreme, nu s-a mai știut ceva precis despre structura și topografia Curții până la reconstrucția ei din 1806. Odată povestea lansată pe piața fantasmelor publice, libertatea de a o lua razna s-a manifestat în largul ei. Astfel, găsesc în „Buciumul Român”, anul I, 1875, p. 115, o completare (asocierea *iazigi – iazi – iazul* de la Mănăstirea Frumoasa) a unui I.M.K. (Iancu Manolachi Kodrescu) la fantezia etimologică a lui Amfilohie Hotiniul și un adaos a încă două „conducturi subterane”, una de la Curte spre Galata și alta ce ar porni din Copou, din zona Bisericii 40 de Sfinți, spre... Breazu. Direcția nu are importanță, numai tunel să fie! Îl trec pe lista visătorilor și pe scriitorul basarabean D.C. Moruzi care aflase de la tatăl său despre hruba spre Cetățuia, pe sub Bahlui, apreciind că „nu ar fi de mirare” ca legenda să aibă un temei real. Ca urmare, nu mă mir nici eu de adaosul nevinovat al unei hrube de la Pașcani, pe sub matca Sirețelului, despre care „se știa” pe la 1870 (*Curtea Domnească din Iași și Podul Verde*, în „Unirea Femeilor Române”, anul V, 1913, nr. 1, p. 41).

N.A. Bogdan a consemnat și el, cu trimitere la *Istoria* lui Manolache Drăghici, credința contemporanilor săi despre acel tunel al cărui capăt l-ar fi găsit, blocat, un arhitect al orașului, la Mănăstirea Cetățuia, unde fugeau domnii fanarioți în momente de primejdie (*Orașul Iași*, 1913, p. 178-179). Autorul ține să completeze echivoc: „lucru ce se pare a-l fi practicat și Racovița-vodă, când i-a împresurat Curtea oastea comandată de căpitanul Ferentz”, o referire la fuga lui Mihai Racovița, în 10 ianuarie 1717, la Cetățuia, călare, gata să fie prins de cătanele austriece la podul de peste Bahlui (episodul este bine cunoscut din cronici, iar în detaliu îl povestește Ion Neculce, în *Letopiseșul Țării Moldovei*, cap. XXI). Monografistul pare a fi rezervat în privința existenței reale a construcției subpământene („se zice că”), dar titlul *Subteranele Cetății. Tunelul dintre Iași și Cetățuia* (p. 178; reluarea știrii despre tunel la p. 456) a avut asupra multor cititori impactul unui adevăr stabilit, deși nicio știre cronică sau documentară nu consemnează o împrejurare a refugiului vreunui domn la mănăstire în condiții de iminent pericol și situație fără altă ieșire.

Rudolf Suțu, preluând informația din monografia citată, contribuie, modest, la promovarea fantasmei tunelului, pe care o atribuie unei „vechi tradiții” (*Iașii de odinioară*, I, 1923, p. 218). Regăsim productul legendar bine copt, peste alte patru decenii, în mintea nonagenarei Sultana Miculescu / Dediu, născută Prăjescu, povestind în anul 1960 despre o casă din grădina tatălui ei, Iancu Prăjescu, de la Copou (loc mai sus de casa Mărzescu, în parcul din fața Universității), „c-o pivniță care dădea până la Cetățuie” (Al. Husar, *Periplu prin memorie*, Institutul European, 1998, p. 86). Un supliment de vreo 2,5 km de tunel nu contează, în basme distanțele se parcurg ca vântul și ca gândul. Iar în zilele noastre, internetul, deja vestit în isprăvi față de care naivitățile celor bătrâni, dragi și lui Eminescu (vezi pilda din *Epigonii*), sunt tolerabile ca orice neputință a vârstei, ne oferă nebănuite oportunități și capabilități (o, dulce barbarie contemporană!) de metamorfoze maladive ale spiritului, în care stupiditatea ține loc de invenție și titlul academic suplânește cu

succes argumentul. În episodul următor pregătesc o... aplicație pe tema tunelului ieșean (la capătul căruia zăresc umbra Întinericitului în luminița speranței deșarte).

Canal pluvial (lagum) din zona bisericii Barnovschi (fotografie comunicată de cercet. dr. Bobi Apăvăloaei)

*

43. Suspectând de naștere nenorocoasă fie în Ziua Cârțiței (2 februarie), fie în Zodia Șobolanului pe cei atinși de maladia tunelitei cronice (fără legătură dovedită cu „Cronica Veche”), mă documentez cu surse mafaldo-nostradamice de autoritate și aflu că omul matur, copt adică, sub protecția acestor misterioase ființe ar fi „dotat cu o capacitate înnăscută de a simți pericolul și de a ști când să se oprească”, deși, ciudat, „are de cele mai multe ori o mare problemă în înțelegerea propriei judecăți” (citez, după normele impuse doctoranzilor de la universitățile private și Academia Dinamică, din celebrul autor numit *Ibidem*). Și tot acolo găsesc vechiul aforism al înțeleptului chinez Con Fu Zius, care scria că, odată cu poșta Feis Bu Ku, nu numai familia ta a aflat că ești prost. Într-adevăr, genială anticipație! Căci vedem cum internetul, această binefacere incalculabilă a civilizației actuale, degradează radical, în domeniul umanioarelor, echilibrul dintotdeauna fragil între raționalitatea explicației istorice, atâta cât se poate afla, și libertatea neîngrădită a ebuliției creierului uman. Și că nicio instanță științifică nu va mai putea reda, în spațiul public, autoritatea specialiștilor (a istoricilor de profesie, de pildă), termenul însuși fiind deja conotat negativ, ca „oficial”, de amatorismul agresiv promovat, care a acaparat mințile consumatorilor de telenovele traco-dacice și paranormale. În povestea de față, trec repede peste născocirile întru prostirea norodului (nărodului?)

cetitor internaut debitate de simpli răspândaci, dintre care cel numit Florian Tzuguatou zis Oblio performează pe blogul www.estidiniiasi.ro, în serialul *Misterul Peșterii Blestemate de sub mănăstirea Cetățuia*, cele mai aberante conexiuni. Se află adunați acolo, căutând o avere fabuloasă, D. Cantemir, Petru cel Mare, masoneria, N. Iorga, A.C. Cuza, Hitler, Mitropolia, primari ai Iașilor, toți interesați de comoara ascunsă de Duca-Vodă. Față de spectaculosul delirant al acestora, un afront al adresa minimei inteligențe a navigatorilor în spațiul virtual, „Misterele” mele onomastice sunt... apă de ploaie filologico-istorică, inodoră și incoloră. (Așa încolțește invidia!).

O atenție mai specială, fiindcă este instructiv-întristătoare, chiar alarmantă, merită un „studiu” redactat de prof. univ. M. S., de la Universitatea Tehnică din Iași, inginer, fost reprezentant al unei firmei românești care a participat în 2007 la elaborarea Strategiei Iași Orizont 2020, sub management olandez. Difuzat de „Ziarul de Iași” (ediția online din 13.09.2014 12:03:480) sub titlul *Istoria neștiută a județului: Pietrarii Iașului și catacombele. Date istorice*, textul, desigur bine plătit ca suport documentar pentru amintitul proiect, pune în lumină puțin onorabilă un autor firav informat în privința unor realități ale dezvoltării Iașilor în raport cu resursa oferită de carierele de pe dealul Repedea. El citează cu dublă măsură și fractură logică pe istoricii consacrați ai orașului (C. Cihodaru, Dan Bădărău, Ioan Caproșu) și concluziile lor referitoare la vechile ziduri ieșene, pentru a-i discredită apoi, când invocă părerea unor „specialiști” care neagă existența presupusei subterane de refugiu spre Cetățuia. Un capitol IX. *Culmea pietrarilor: tunelul lui Duca-vodă* (culme însemnând aici maximumul unei performanțe), ruinează, în pofida temeliilor de piatră simbolică de la construcția sa inginerească, orice credibilitate științifică a autorului. Premisele sale sunt, pe de o parte, tainele din biserica și din Casa domnească de la Mănăstirea Cetățuia, precum și o ieșire ascunsă, prin zidul de incintă, de mult descoperite și comunicate științific (arh. G.G. Lupu, *Cetățuia din Iași*, în BCMI, VIII, 1915, p. 100-101, și Orest Tafrali și arh. M. Stoian, *Tainele palatului lui Duca Vodă de la mănăstirea Cetățuia*, în „Arta și Arheologia”, Iași, fasc. 7-8, 1931-1932, p. 87-90), și, la celălalt capăt, hrubele și pivnițele din Iași, vizitate de Tafrali (*Curtea domnească din Iași*, în *ibidem*, p. 84-86). Dar nu aceste evidențe ar da certitudine scenariului propus, ci mărturia unui fost stareț al mănăstirii, care ar fi intrat în imaginarul tunel, dar „după câțeva vreme” a trebuit să renunțe. Imprecizia duratei temporale sugerează, stângaci, o lungime considerabilă a subteranei străbătute de investigatorul în sutană. Stricta realitate arheologică și documentară de la Cetățuia este însă excedată de avalanșa de ipoteze, presupuneri și alegații, care devin „contribuția” profesorului, diriguit nu de logica argumentelor pe care ar fi trebuit să o dezvolte meseria sa tehnică, ci de obsesia tunelului născută de lectura în copilărie a lucrării lui N.A. Bogdan, după propria sa mărturisire. Dacă lui Eminescu nimeni nu ar cuteza să-i ironizeze fantezia unui pod de aur aruncat de la Cișmeaua Păcurarilor spre Galata, peste șesul Bahluiului, de ce unui inginer i-ar fi interzisă închipuirea unui tunel de piatră pe sub același râu ? Nu pot invoca aici argumentul clasic *Quod licet Jovi...*, observ doar că poetul visa, dar că politehnistul și-a propus o demonstrație. Cu trei „argumente”, care mai de care mai debile. Primul, personalitatea puternică (știe autorul) a nemeșului (numit *mazâl*, pe moldovenește, ca să nu sune unguerește) Gligorie Cornescu, ispravnic la construcția

zidurilor și clădirilor de la Cetățuia lui Duca-vodă, cel care, ca spion turcesc la Camenița, a făcut macheta cetății, cucerită apoi de turci, în 1672 (îl denunță Ion Neculce, în *Letopisețul Țării Moldovei*, cap. IV). Așadar, Cornescu trebuia să proiecteze și să realizeze și tunelul de la Iași. Logic și necesar. Apoi, o legendă de la Huși ne asigură că există un asemenea tunel și pe sub Prut, pe unde se refugiau moldovenii primejduiți de atacurile tătarilor de peste râu. Subterana (cea din legendă) a fost construită de husiți (presupuși aici, în vremea lui Alexandru cel Bun, de etimologia controversată a numelui târgului), aceștia au ajuns și la Iași, unde trebuiau să sape iarăși tunele, întemeind astfel tradiția cârțiței naționale. Și atunci, dacă există legenda la Huși, de ce nu ar exista în mod real și tunelul de sub Bahlui? Logic, iarăși. În sfârșit, un al treilea argument „puternic” este chiar piatra de la Repedeș, acolo, sub nas, vorba nemuritorului soldat Svej. Q.e.d., magistre! E desigur păcat că specialistul nostru, cel fără ghilimele, nu a... achiesat și alte argumente fortissime, pe care internetul bine folosit și de Domnia sa i le putea oferi cu generozitate. Orice inginer știe cum putem uni cu o linie dreaptă două hrube reale, pentru a închipui un... tunel, precum cel cu un capăt în Scoția și celălalt în turcesca Anatolie, conectând peste 1000 de alte tunele, vechi de 12000 de ani, descoperire care ar trebui să schimbe viziunea istoricilor asupra tehnicilor și posibilităților oamenilor neoliticului, după cum ne asigură, cu fotografii și o hartă aferentă, o ultimă ispravă internaută (căutați cu Google *Tunel uriaș*, probă a noilor dimensiuni ale stupidității și ale apetitului pentru dezinformare și pofta de a fi prostit din epoca informatizării). Expertul nostru a omis însă cel mai puternic argument în demonstrația sa: Zidul chinezesc, tot de piatră! Însă, etern valabil va rămâne pentru demonstrație adâncul silogism: *Și caii lui Ahil, care proorocea, / Negreșit că au fost, de vreme ce-l trăgea* (din *Toporul și pădurea* lui Gr. Alexandrescu, text obligatoriu în bibliografia cursului de inginerie... tunelară).

Probațiunea fiind epuizată, cu un efort amintind de argumentele existenței lui Dumnezeu din teologia medievală (tunelul există și în virtutea definiției sale de tunel perfect), rămâne să ne crucim (în sens propriu) de consecințele acestei evidențe. Le enumăr succint, cu uimirea nespecialistului în inovații de gândire istorică: de fapt, tunelul nu numai că este presupus, dar a și fost găsit în timpul lucrărilor la fundația fostei Bănci Agricole, azi sediul SRI, de pe Str. Sf. Lazăr. Autorul l-a vizitat, având revelația marii descoperiri, dar proprietarii noii construcții, care au motive temeinice să evite în preajma sediului lor curiozitatea publicului larg, l-au ascuns; lucrare epocală, tunelul ar trebui să devină accesibil turiștilor; repunerea sa în funcțiune ar constitui o mare operă a inginerilor și arheologilor români și europeni; proiectul nu ar fi excesiv de costisitor, dată fiind receptivitatea U.E. față de asemenea eforturi de îmbogățire a patrimoniului cultural european; orice demers de împiedicare a acestuia ar fi o crimă culturală la adresa orașului și chiar a națiunii noastre; lucrările de refacere a tunelului ar dura mai mulți ani (deși Duca-vodă l-a scormonit repede și fără finanțare externă, observ eu cu satisfacție patriotică), dar până atunci măcar o inscripție ar putea pomeni existența acestei construcții unicat. (Se înțelege că, de fapt, subterana ar trebui de acum construită, căci nu se poate reface ceea ce încă nu a fost găsit, anume traseul dintre cele două capete). În noua mea calitate de criminal cultural, nu văd cum d-l M.S. (sau vreun cirac al său) ar putea răspunde cu logică inginerească la câteva simple

provocări. Mai întâi, întrebarea de bun simț (al simplului cititor de cronică): De ce a fugit călare, prin păpuriș, Mihai Racoviță de la Curte, unde se afla, peste șesul Bahluiului, spre Cetățuia, și nu s-a adăpostit fără grijă în tunelul ce va fi fost deja construit de vreo 45 de ani ? Apoi, cum se face că presupusul „tunel” găsit și vizitat de entuziastul său descoperitor nu pornea, cum ar fi fost firesc, din palatul Curtii, ci tocmai de dincolo de vama de la Sf. Lazăr? Nu cred că pot zdruncina credința cvasimistică a profesorului în realitatea închipuirii sale, dacă îl înștiințez că ceea ce a ieșit la iveală prin pomenita excavație nu este decât capătul unui lagum pluvial care deversa apa în vechea albie a Bahluiului de pe traseul actual al Str. Moldova, pe un șanț ce traversa Str. Frecău (azi, Smârdan) pe sub un pod. Situația topografică este clară atât în *Planul Jassiloru* al lui Fred. Peytavin (1857), cât și în *Planul orașului Iași* al lui Gr. Bejan (1897). Alte lagumuri duceau spre buza dealului din stânga Curtii domnești, direcționând apa pe o scursură (de pe locul actual al scării monumentale de la Palas). Unul, săpat în timpul refacerii Curtii de către Mihail Sturdza, în jurul anului 1842, este amintit de Manolachi Drăghici. Lagumurile din dreapta deversau spre Str. Sf. Andrei, apa fiind preluată de un canal colector de suprafață, de pe malul stâng al Bahluiului. Și, îndeosebi, continuu interogațiile, la ce adâncime își închipuie cercetașul nostru că va fi fost săpat tunelul (la 10 m, 20 m sau spre centrul pământului?), de vreme ce nu a fost intersectat de profunda canalizare a Bahluiului din anii 1910-1912, de săpăturile de la fundațiile zecilor de blocuri și de construcții publice și industriale din șesul Bahuiului, pe linia directă dintre Cetățuia și Palat, și, mai ales, de marile fundații recente de la Palas? (Un răspuns pe care i-l sugerez preopinientului: tunelul va fi ocolit pe sub Prut, ca să preia și pe fugarii de dincolo de Țuțora). Și oare cum vor fi coborât fugarii de la Curte sau de la mănăstire până sub nivelul șesului Bahluiului? Cu hârzobul, ca într-un puț, sau pe scări cu pante imposibil de înfruntat pe zeci de metri de urcuș / coborâș? Și cum se vor fi făcut ventilația acestui „Simplon” ieșean și izolația de sub șesul plin de gârle și bălți ale râului? Și toată această enormă lucrare, cu cheltuieli și posibilități tehnice de neconceput în secolul al XVII-lea și până de curând, pentru ce și pentru cine ar fi făcut-o Gheorghe Duca în scurtele sale domnii (a doua sau a treia), când știa prea bine că mazierea putea sosi oricând. Dar au venit mai repede leșii, care l-au dus prizonier în Polonia. Era blând O. Taftali când scria că „ar fi o copilărie să li se dea crezare” acestor povești despre tunelurile subbahliene (*ibidem*, p. 86). Dar, când seniorii primesc fantazarea și o servesc apoi ca text științific, calificativul care ar fi? Seninătate sau... Mă încercă o jenă acută să pun eu aceste dificultăți unui tehnician care ar fi trebuit să și le formuleze singur. Și mă vizitează și o tristețe iremediabilă, mai adâncă decât cea topârceniană, în fața derapajelor gândirii între realitate, posibilitate, probabilitate și imaginar, când finalitatea lor artistic-literară nu este explicită. Sentiment acutizat și de constatarea că ređuta mediului științific a căzut, de pildă, sub asaltul fantasmelor energetismului dacic de sorginte extraterestră. Aflu că, de curând, un fizician (tot ieșean!) ar fi întocmit deja harta subteranelor uriașe, de sute de kilometri, care străbat teritoriul Daciei felix, descoperire desigur fericită, fiindcă neputința contemporanilor noștri de a construi niște banale autostrăzi la suprafață ar fi compensată de amenajarea mai puțin costisitoare a unor metrouri naționale gata pregătite pentru urmași de concetățenii lui Zamolxe. Și, ca dezolarea să fie fără cusur, se mai insinuează și

suspiciunea bine întemeiată a promovării interesate financiar a unor aberații etichetate drept obiective de interes... turistic. Intenția deturnării unor eventuale fonduri comunitare sau locale spre proiecte fantasmagorice, propuse de unii consilieri municipali hipnotizați de ochiul dracului și de firme capabile de absorbția euroilor fără ADN, dar cu DNA periculos, este transparentă. Iar când impostura se investește și cu titluri academice, sentimentul că partida e pierdută de unele breslele profesionale oneste e descurajant. Mai ales că zicala „Prostia se plătește” pare a fi azi valabilă mai ales în sensul contrar celui știut din strămoși, iar îndemnul clasic: *Nec ultra, sutor, crepidam!* a devenit desuet, ca și învățarea limbii acestei ierarhizante și necesare cenzuri.

Planul lui F. Peytavin (1857) – detaliu. Dreapta sus, zona lagumului („tunelul”)

*

44. Pun câteva episoade ale acestui serial sub semnul pătrunjelului (pitrișul moldovinesc), fără de care nici borșul nu-i cu arumă, cum nici textul fără glumă. Deși nu rimează iscusit precum *vodă* cu *lobodă* sau *măraru* cu *Brumaru*, merită să-l căutăm prin târgurile și „piațurile” leșilor, unde vom găsi, mai atractive totuși, și rădăcinoase adânc înfipte în trecut și în creiere, în chip de năravuri, practici și obiceiuri vechi și străvechi, multe reciclate în variante contemporane de mare succes. Aleg spre exemplificare **matrapazlâcul** mărunț, cu sarsanaua, acum crescut gigantesc în pânțele TIR-urilor cu fructe și legume și luând forma marii evaziuni fiscale ce atentează la siguranța națională. Și, ca să priceapă și pensionarii de azi (și

din viitorul surâzător), cei care cumpără cireșe cu bucata, cum e cu inflația leului în frăție desăvârșită cu umflația prețului, îi instruiesc cu pilde esopice culese din terfeloge atinse mucegaiul arhivistic, altul decât acela ce face bun vinul de Cotnar. Căci iată ce statornicea, la 1 septembrie 1776, vodă Grigorie Ghica, cel descăpățânat de turci, printr-o nouă Condică de venituri și lefuri ale dregătorilor săi și slujitorilor acestora, un fel de proiecție bugetară pentru aleșii sorții (nu ai boborului electoral) și „instituiile de forță” ale statului secular, ajuns acum și centenar. Poruncind ca slujitori și zapcii ai agiei să străjuiască neadormiți, de cu sară și până în ziua, veghind la pălpăirea fânarelor (felinarelor) cu lumânări de pe la dughenele din târg, precum poliția locală la integritatea firmelor cu neon, domnul trecea de la „problema spinoasă a nopților” la interdicții și sancțiuni privitoare la unele drepturi fundamentale ale omului, cum ar fi acelea de a specularisi nevoile celui mai sărac și de a profita de... conjunctura economico-financiară, așa cum ne-a învățat mult hulitul Gheorghe Sorostuitu. Următorul amendament este antologic și transferabil în Conдика de bune moravuri și practici din Piața Alexandru cel Bun: „Starostii de matrapaji și matrapajii, adică precupeții, se lipsiască, de vreme ce din început n-au fost, ci de la o vreme încoace s-au obicinuit și din pricina precupeților se pricinuieste mare scumpete la cele ce sânt de mâncare norodului, fiindcă acești precupeți se duc afară din târg, întru întâmpinarea sătenilor și a femeilor ce aduc lucruri de mâncare în târg; și acolo, la câmp, cumpărându-le cu un preț, le vând cu preț întreit. Deci țaranii precum și femeile, după vechiul obicei, să vândă fieștecare lucrurile acele de mâncare însuși ei; iar de va îndrăzni a face matrapazlâc, să se pedepsiască cu ulița” (Ioan Caproșu – DIOI, VII, p. 244; reluat cu data 1 aprilie 1777, la p. 337). Se vede că termenul *matrapaj* (tc. *madrabaz* „intermediar”, „escroc”) nu s-a putut impune doar prin textul acestei porunci domnești, fiind concurat de bătrânul cuvânt bulgăresc *precupeț*, căci obiceiul precupeției la Iași era vechi, de vreme ce un loc de pe Ulița Rusască era identificat, la 2 iulie 1669, acolo „unde simtu Precupețele” (DIOI, II, p. 242), iar șesul Bahluiului era plin de loturi cultivate de țaranii din satele megieșe și de zarzavagii din ulița Grădinari (a. 1583) și apoi de târgoveții din Broșteni (sec. XVIII-XX), furnizori de materie primă pentru întreținerea acelei ocupații speculative. În schimb, o frumoasă carieră a făcut derivatul *matrapazlâc* (tc. *matrabazlık*), strecurat cu șiretenia evoluției semantice printre intermediarii negoțului cu vite (samsarii) și cu orice se putea cumpăra și revinde, prin fraudă și escrocherie, inclusiv funcții sau posturi, odinioară ca și astăzi, în administrație și politică, mai ales că bătaia cu biciul pe ulițele târgului pentru asemenea infracțiuni a dispărut până la jumătatea veacului al XIX-lea. (Pagubă mare!). Nu au fost eficiente pentru stârpirea acestui nărav oriental nici amenințările cu pedepse mai strașnice, ca aceea a lui Constantin Alexandru Ipsilante, din anul 1806, când a trebuit să dea un răspuns la jalbele orășenilor din Buzău, care reclamau pe vânzătorii de pâine înșelători la cântar și preț: „... fiind bine încredințați Domnia Mea că nu se pricinuieste, nici nu curge [scumpetea] din altceva fără numai din lăcomia interesului și matrapazlicul vostru, măgarilor, iată vă poruncim strașnic ca să dați nizamul cel cuviincios de acum înainte și să vă părăsiți de acest fel de urmări, căci vă vom sfărâma Domnia mea capetele” (V.A. Urechia, *Istoria românilor*, XI, București, 1900, p. 331). Geaba amenințau domni, controlând personal, „îmbrăcați tiptil”, piețe și dughene, cercând să prindă pe cupeț

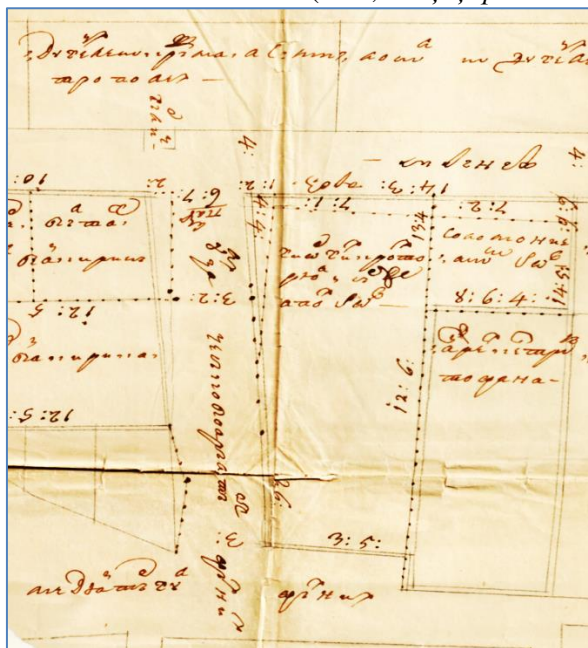
sau precupeț cu ocaua mică și daraua mai mare ca ocaua, după pilda cutărui calif arab sau sultan otoman, căci măgarii noștri, vechi și noi, prinși cu mâța-n sac și cu matrapazlâcul ciubucului sau al traficului de influență și bătuți doar la obraz pe ulițele canalelor (canaliilor?) de televiziune, reclamă ei înșiși matrapazlâcurile justițiabililor! Cerc vicios, burdușit de vicii!

Și acum, grăbiți, să survolăm documentar și introductiv câteva cadre istorico-lingvistice, pentru a zăbovi apoi prin târguri, piețe și ulițe cu dughene, tarabe, colibe de rogojini, vânzători de patlagele și crastaveți bulgărești, de pită și franzoale grecești, de zamuzi, tiutiun, rahat și *kahve sade tatlı kaymaklı* turcește preparată și servită în cafinelele (cahfenelele) de pe Ulița Podului Vechi (a. 1763) sau Ulița Rusască (ante 1777), de alămâi, orez, căpățâne de zahar și de tot ce se putea găsi la păscari, mesercii, bragagii, zarzavagii și în atelierile de făurit cuvinte pentru limba română, verbe precum *a târgui*, *cheltui*, *vămui* și alte nume bune pentru serialul acesta.

Cel dintâi, *târg*, a desemnat așezarea încropită în secolul al XIV-lea pe un loc de schimb de produse de prin satele de pe cursul inferior al Bahluiului, evoluând apoi spre sensul de „așezare cu caracter urban”, atestată ca localitate de vamă cu numele *Iași*, la 6 octombrie 1408 (Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, DIOI, I, p. 7), și în sintagmele *târgul Iași*, în anul 1454 (*Ibidem*, p. 7), și *orașul Iași*, în 1598 (*Ibidem*, p. 64). Apărut pe botul dealului Copouși extins repede spre est și spre nord, în jurul fostei curți domnești a lui Alexandru cel Bun, în târg se deosebeau în veacul al XVI-lea două părți, identificabile prin denumirile opozitive atestate curând: *Târgul de Gios*, nume desigur apărut înainte de 1620, dar consemnat abia în 1669 (Ioan Caproșu, DIOI, II, p. 242), și *Târgul de Sus* (1620, *ibidem*, I, p. 136). Cu determinanții *vechi* și *nou*, toponimele au devenit *Târgul Vechi* (1644, *ibidem*, I, p. 319) și, respectiv, *Târgul Nou* (1610, *ibidem*, p. 93). O singură atestare cunoaștem pentru *Târgul cel Mare* (= de Jos) (1677, *ibidem*, II, p. 466), fără perechea sa opozitivă. Două ulițe vor prelua mult mai târziu numele târgurilor pe care le străbăteau de la vest spre est: *Ulița Târgului de Gios* (1778, *ibidem*, VII, p. 447) sau *Ulița Rusească* (azi, str. Gr. Ureche) și *Ulița Nouă* (1682, *ibidem*, II, p. 518), din capătul dinspre Sărăria veche (1663, *ibidem*, II, p. 45) sau *Podul Hagioae* (1673, *ibidem*, p. 398), devenit *Ulița Târgului de Sus* (1760, *ibidem*, VI, p. 224), azi Bd. Independenței. *Ulița din Afară* (1664, *ibidem*, II, 62) este un nume prețios, fiindcă indică limita vetrei târgului la mijlocul veacului al XVII-lea, extinsă până la strada actuală Vasile Conta (și prelungirea ei spre est, dispărută).

În interiorul vetrei orașului, la intersecții de drumuri, pe medeanuri ale unor biserici sau de-a lungul unor ulițe apar locuri de comercializare a unor produse de primă necesitate, alimentare în primul rând, denumite tot *târguri*, cu sensul primar al termenului. Cel mai vechi pare a fi *Târgul lui Barnovschi* (1649, *ibidem*, I, p. 425), pe Ulița Rusească, așadar în medeanul ctitoriei sale, Biserica Barnovschi (zidire începută în anul 1627). Nu putem ști ce se găsea acolo, dar este probabil că acest târg nu era o piață pentru un singur produs, ci cu diverse bunuri alimentare, ca acelea vândute mai târziu în piața de lângă biserica Sf. Vineri (Hala Centrală din prezent). La marginea vetrei orașului, spre nord și spre Căcaina, au fost amenajate rudimentar, pe ulițe și medeanuri, locuri pentru desfacerea mărfurilor care nu puteau fi tolerate în zona centrală din cauza mirosurilor neplăcute, scursurilor, resturilor

aruncate sau a traficului mare de care și căruțe. Pe *Ulița Brăhăriei* (1672, *ibidem*, II, p. 348) sau în *Măhălăua Brăhării* (1680, *ibidem*, p. 472) s-a vândut bragă, apoi pește sărat, de unde și denumirile (ulterioare – *Ulița Măjilor*, *carii uliță s-au chemat maiinte Ulița Brăhării*, 1712, *ibidem*, III, p. 382 –, deși cu atestări ceva mai vechi) *Ulița Măjilor* (1667, *ibidem*, p. 133) sau *Măje* (1673, *ibidem*, p. 366). Comerțul acesta, localizabil pe porțiunea Str. Gh.I. Brătianu dintre Str. Golia și B-dul Independenței, s-a mutat mai apoi în Târgul Cucului evreiesc. Meserciile, cu dughene și trunchiuri de tăiat carne pe ulițele aglomerate, au fost împinși la *Podul Meserciilor* de pe Căcaina (1710, *ibidem*, III, p. 351) și pe *Ulița Mesărçiiilor*, la deal de pod (1767, *ibidem*, VI, p. 684), azi Str. Ioan Ornescu. Mari cantități de făină, pentru pitării și gospodine, se puteau găsi în *Ulița Făinii* (1645, *ibidem*, I, p. 402) sau *Târgul Făinii* (1669, *ibidem*, II, p. 274). Evident, acesta fusese la început în mahalaua *Târgul Făinei Vechi* (1793, *ibidem*, IX, p. 164), denumirea indicând faptul că apăruse un alt târg, în mahalaua *Târgul Făinei* (1791, *ibidem*, p. 22), care poate fi localizată între capetele de sus ale Str. Bașotă și Str. Cucu, cuprinzând și Str. Siihi, precum și în perimetrul bisericii Sf. Pantelimon. Medeanul Târgului Făinii apare într-un plan („închipuire de hartă”) desenat de vornicul de poartă Costandin Temirca la 23 octombrie 1828 (ANI, *Hărți și planuri* – HP, 173).

Planul din 1828 (detaliu)

Se afla în partea de sud a bisericii Sf. Pantelimon, pe terenul acum viran din spatele Palatului de Justiție, la capătul unei ulițe ce cobora din Ulița Fânăriei. Pe acel loc se va instala mai târziu Păscăria. Locul târgului vechi al făinii nu poate fi precizat, dar trebuie să fi fost în aceeași mahala, care se va numi și *Târgul Cucului* între 1816 și 1847. (Trimit la episodul IV). Ulița Târgul Cucului avea acest nume în planul din 1828.

Tot la marginea oraşului era *Uliţa Fânului* (1690, *ibidem*, II, p. 587) sau *Uliţa Fânăriei* (în planul menţionat), care începea din capătul uliţei Podul Vechi şi ajungea la podul de piatră de peste Căcaina (acum, intersecţia Bucşinescu). Mahalaua Fânăriei se întindea pe stânga uliţei, de la capătul Str. Pădure în jos, fiindcă era la deal de Podul Meserciilor (1767, *ibidem*, VI, p. 683). Nu sunt informaţii suficiente pentru localizarea exactă a medeanului pe care se vindea fânul, pe traseul acestei lungi uliţe (str. Elena Doamna), dar numele mahalalei Fânăria Veche din dosul Târgului Fâinii (1777, *ibidem*, VII, p. 405) îndreptăţeşte ca locul său iniţial, din secolul al XVII-lea, să fie presupus pe la bifurcaţia spre str. Pădure. O lămuritoare „hartă” a unor proprietăţi de pe Uliţa Fânăriei, de la capătul despre Uliţa Podului Vechi (str. Costache Negri), a întocmit-o vornicul de poartă Vasile Bucur la 9 octombrie 1813 (ANI, HP, 125).

Matrapazlăcurile din Târgul Fâinii şi îndeosebi de cele sugerate de numele *Târgul Cucului* vor ieşi mai bine la iveală în periplusul viitor prin alte târguri. Atenţie la buzunare!

*

45. În sărăcia noastră cronică de... cronici şi alte „fântâni” (izvoare, surse) documentare, *fontes* care în arhivele occidentale umplu cornul abundenţei istoriografice, când se caută ştiri privitoare la viaţa economică (industrii, agricultură, comerţ, transporturi, averi, mărfuri, preţuri, taxe, falimente, muşterii şi negustori mofluzi, bresle, matrapazlăcuri, judecăţi, foamete, mofturi, risipă) a unei ţări, zone sau localităţi, noi stoarcem de vlagă nişte biete cuvinte sau nume de oameni şi de locuri, minunându-ne de misterioasele lor rezerve de nutrimente informaţionale în vremuri de îndelungată secetă a culturii scrise. Reconstitui şi acum, rezonabil şi plauzibil, din firimituri legate cu pânzele de păianjen ale corelaţiilor, o schiţă a comerţului vechiului Iaşi, observând plasarea în partea de nord-est a târgului a unei zone de distribuţie şi asimilare a produselor din hinterlandul său agricol, pentru consumul aşezării în continuă creştere demografică şi restructurare urbană. În această perspectivă, drumurile Botoşanilor, Hotinului (prin Ştefăneşti) şi al Țuțorii (prin Holboca) ne apar ca artere vitale, iar nedreptăţita Căcaină a fost împovărată din vechime cu funcţia de rinichi al organismului economic ieşean. Dacă din sudul Capitalei Moldovei veneau lemnul, mangalul şi podarii din satele vasluiene, piatra pentru construcţii de la Repedea şi de la Şcheia, vinul de la Tomeşti, Socola şi Bucium, precum şi negoţul țarigrădean dinspre Vaslui, peste dealul Bordei, iar prin Păcurari, de la apus, se transportau tot ce sosea dinspre munte (sarea, păcura, bazaltul de la Tarcău, cheresteaua) şi mărfurile de manufactură şi de lux din Transilvania şi din Polonia, satele din tot arealul Iaşilor trimiteau cirezile şi turmele de boi, vaci, cai, iepe şi oi pe uliţele lăturalnice de la marginea vetrei oraşului, în *Târgul Boilor*. Nu există nicio informaţie pentru a data cu oarecare aproximaţie începutul acestui din urmă târg pe care îl bănuiesc ca existând din veacul al XVI-lea. Oricum, el funcţiona în anul 1672, când sultanul Mahomed IV, în drumul său spre cetatea Cameniţei, trecând prin Țuțora, „s-au scoborât pe la Nicoriţă în Căcaina şi s-au suit prin târgul boilor ş-au descălecat în câmp sub saivan [cort], de la deal de târgul boilor” (Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Ed. Minerva, 1980, p. 41). Ştirea este valoroasă, fiindcă precizează

marginea de nord a orașului, dincolo de care se întindea câmpul Copoului. Târgul Boilor se situa, firească, pe calea de circulație paralelă cu valea Căcainei, pe unde carele, coborând pe drumul Hotinului sau străbătând ulițele Tătărașilor și trecând podurile de peste pârâu, își descărcau poverile pe Ulița Fânăriei, în mahalaua meserciilor, în Târgul Făinii și urcau spre sau coborau de la Târgul Boilor, cu popas adesea obligatoriu în Sărărie, pentru a încărca drobii vineții de sare aduși de la Târgul Ocnei.

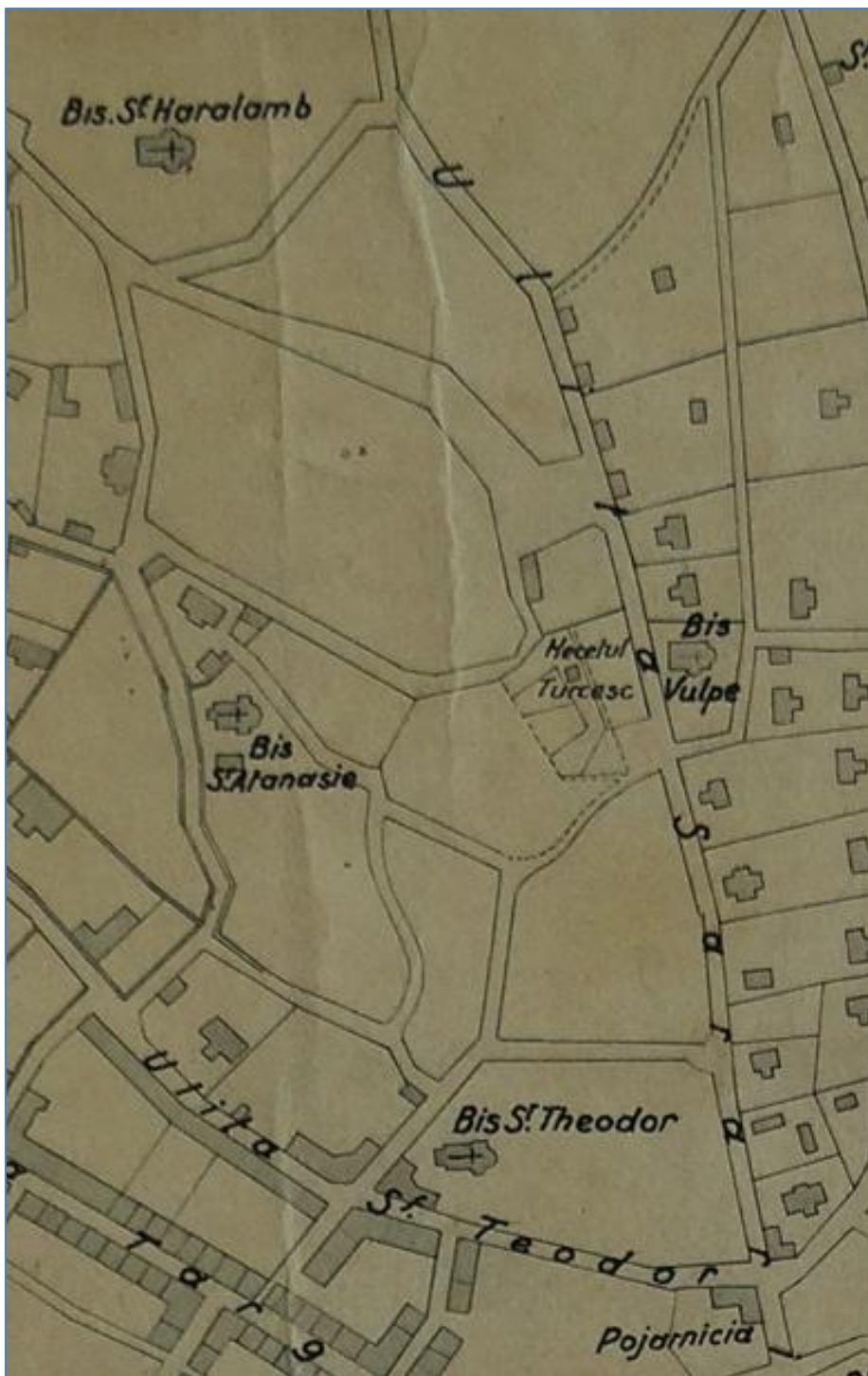
Atestările ulterioare ale Târgului Boilor sunt numeroase și permit localizarea sa relativ precisă. Din capătul Uliței Hagioaei și de la Sărăria veche pornea către nord, ca și astăzi, drumul spre Târgul Boilor (Ioan Caproșu – DIOI, II, p. 521, a. 1683), numit și *Ulița Sărăriei* (1671). Pe stânga drumului, vizavi de biserica zisă Vulpe, era mormântul turcilor, alături de Târgul Boilor (DIOI, IV, p. 61, a. 1729; p. 215, a. 1736; VI, p. 392, a. 1762; VIII, p. 281, a. 1784), care se întindea la sud până la Ulița Dâmbu (Str. Mihai Eminescu, din 1909) și la vest până la ulița bisericii Sf. Athanasie. Treptat, medeanul târgului a început să fie cuprins, abuziv, de locuri de case, care au format mica mahală Târgul Boilor (X, p. 9, 39, a. 1796), considerată când în mahalaua mai mare Muntenimea de Mijloc (IX, p. 84, a. 1792), când în Muntenimea de Jos (*ibidem*, p. 255, a. 1794), adică la limita celor două mari mahalale de pe dealul Copoului. Uneori, i se spunea și **Târgul Vitelor**, ca în anul 1755 (V, p. 546), când venitul (mortasipia) târgului din vânzarea boilor, cailor, vacilor și iepelilor era confirmat de Matei Ghica bisericii Sf. Nicolae domnesc, „după obiceiul vechi ce au fost și urmat până azi cu cărți domnești”, din păcate necunoscute acum. Și în 1793 numele era *Târgul Vitelor* (IX, p. 155), folosit paralel cu *Târgul Boilor* (*ibidem*, p. 48, a. 1792).

În 1832, se încerca reglementarea vânzării diverselor produse în locuri stabilite, pentru a se evita îngrămădirea norodului, trăsurilor și carelor în centrul orașului, în „piațu” de la Sf. Vineri. Atunci, Sfatul Munițișal a decis ca lemnele de foc și cheresteaua, fânul, făina și altele să se vândă în medeanul Sărăriei, la Târgul Boilor, și în Târgul Cucului, în medeanul din Târgul Făinii, în timp ce pentru vânzarea vitelor (boi, cai) se găsea un loc provizoriu de iarmaroc în ziua de joi, în fosta grădină domnească de sub Curtea arsă, unde se va amenaja viitorul strand, apoi complexul Palas (ANI, EI, dos. 17/1832, f. 2 r., 4 r., 12 r., 28 r., și f. 27 – text publicat în *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri, 1776-1861. Moldova*, vol. II, București, 1960, p. 151-152). Atunci, Târgul Boilor se afla în „sărăcire”, fiind împresurat de mai mulți megieși, drept care gheometrul Gheorghie Florescu a fost împuternicit să hotărască și să despresoare locul acela, socotit potrivit pentru alișverșul norodului din mahală. Se vede că aici nu mai era de ceva vreme principalul târg de vite, căci, să ne amintim, deja marele comerț cu animale, cornute și ovine, se făcea încă de pe la 1740 în iarmarocul de la Mănăstirea Frumoasa, relocat la gura Cricului în 1761, și, desigur, la salhanaua lui Albineț (ante 1785). Extinderea orașului în Muntenimi, pe dealul Copou, tot mai rapidă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a cuprins și locul Târgului Boilor, inclusiv fostul cimitir turcesc, care are și el o mică istorie.

Nu putem ști când a fost înființat un cimitir pentru turcii morți în diverse împrejurări în Iași și nici când se vor fi făcut acolo ultimele înhumări (probabil înainte de 1828). Cea mai veche mențiune este din 10 mai 1689, despre o casă din

Muntenime, de lângă *mormântul turcilor* (DIOI, II, p. 575), iar referințele ulterioare sunt frecvente tot în legătură cu proprietățile vecine. Interesul atestărilor este în primul rând lingvistic. Remarc utilizarea neobișnuită, în sinecdocă, a cuvântului *mormânt* la singular (IV, p. 61, a. 1729; VI, p. 256, a. 1760; p. 583, a. 1765), căci, evident, nu putea fi vorba de un singur mormânt, ci de un cimitir. De altfel, pluralul *mormânturile turcești* (IX, p. 155, a. 1793) confirmă, dacă mai era nevoie, înțelesul real al termenului. Aceeași constatare privește și utilizarea sinonimului *mecet* (bg. *mecet* < tc. *mescit*) în sintagmele *mecetul turcilor* (VIII, p. 480, a. 1786) și *meceturile turcilor* (IX, p. 48, a. 1792), arhaism care nu are sensul primar al etimonului, acela de „moschee mică”, ci unul secundar, specializat. Este sigur că la Iași nu a existat un lăcaș de închinare turcesc, prețioasă fiind ca informație istorică mărturia lui D. Cantemir, din *Hronicul* său: „Mecit turcesc a să zidi sau besearecă în geamie a să preface până la vreamile noastre n-am văzut” (*apud* DLR), așa cum s-a întâmplat în Camenița leșească după cucerirea ei (1672) și chiar în București, când turcii au făcut *mecet* din Mitropolie, în anul 1737 (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 130, 310).

Toponimele *Târgul Boilor* și *Mecetul turcesc* au dăinuit până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când cele două locuri au fost ocupate complet de locuințe. Despre mahalaua Târgul Boilor se știa și în 1840 („Buletin. Foae oficială” – BOF, p. 215), apoi era considerată în Mahalaua Sărării (*ibidem*, 1851, p. 185) și mai era pomenită și în 1858 (*ibidem*, 1858, p. 75). În aceeași vreme, Mecetul turcesc, pe care a fost mutată în 1841 roata Pojărnicii din cvartalul III (*ibidem*, 1841, p. 461), este reprezentat în *Planul topografic al orașului Iași* al lui Joseph Raschek (1844), unde deja Pojărnicia apare iarăși strămutată în capătul dinspre Sărărie a Str. Sf. Teodor. Așadar, eliberat, locul, proprietate a Eforiei Capitalei, avea să fie scos la vânzare prin licitație (BOF, 1855, p. 215). Vor mai fi știut proprietarii de mai târziu, între care pictorul Otto Briese (1889-1963), de ce bântuiau prin locuințele lor fantome cu turbane și iatagane? Mister dezlegat... onomastic!

Planul topografic al oraşului Iaşi 1844 (detaliu)

**DESPRE (DE)MISTIFICARE ÎN ISTORIE:
CONVENȚII, AMBIȚII, LIMITE**

Ștefan S. GOROVEI

La 11 decembrie 1998, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” a găzduit un important simpozion organizat în colaborare cu Comisia Națională a României pentru UNESCO. În programul acelei zile au fost înscrise 27 de comunicări având ca autori istorici din generații diferite, de la cei care erau atunci seniorii „frontului” istoric românesc – precum Cornelia Bodea (n. 1916), Dan Berindei (n. 1923), Paul Cernovodeanu (n. 1927) sau Șerban Papacostea (n. 1928) – și până la unii dintre cei care tocmai își consolidau pozițiile proaspăt dobândite în acel „front”, precum Lucian Leuștean (n. 1967) sau Mihai-Răzvan Ungureanu (n. 1968). Generațiile de mijloc au fost judicios și nuanțat reprezentate. Titlul pe care l-am propus a fost acceptat și rândul lui a venit, întâmplător (?), într-o succesiune care mi s-a părut menită să pună într-o lumină nepotrivită tocmai preocuparea mea de căpătâi și – cum se spune azi – *de suflet*. Cele mai multe comunicări au fost adunate în paginile revistei „Xenopoliana” (VI, 1998, 3-4; VII, 1999, 1-2); împrejurări care au putut trece drept *subiective* tocmai prin mistificarea unor realități *obiective* au făcut ca textul de față să nu se alăture celor publicate. Două decenii mai târziu, constat că el își păstrează, totuși, actualitatea: nu am de retras sau de schimbat nimic din ceea ce atunci am crezut necesar și util să transmit participanților la simpozion. De altminteri, un an mai târziu ideile acestea și-au aflat o continuare în discursul de recepție ca membru al Academiei Oamenilor de Știință¹.

¹ Ștefan S. Gorovei, „*Cel mai important drept este împlinirea datoriilor*”, în „Prutul. Revistă de cultură”, serie nouă, VI (XV), 2016, 1 (57), p. 223–228. Ambele texte poartă pecetea unor lecturi care m-au influențat în anii '80 (Henri-Irénée Marrou, Régine Pernoud, Lucien Febvre, Marc Bloch, Jacques Le Goff, Michel Vovelle, Paul Veyne, Philippe Ariès, Georges Duby), cu idei care se regăsesc chiar și fără trimiteri infrapaginale. Poziția față de problematica în discuție a rămas aceeași ca în 1986 (cf. „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XXIII, 1986, 2, p. 892–894) sau 1993 (Ștefan S. Gorovei, *Un „alt Ev Mediu” românesc*, în „Xenopoliana”, I, 1993, 1-4, p. 64–69).

Doamnelor și Domnilor,

Să-mi îngăduiți să cheltuiesc două minute din cele acordate ca să mulțumesc, întâi, organizatorilor pentru invitația de a participa la această dezbatere și apoi, pentru a explica titlul intervenției mele „despre (de)mistificare în istorie”, cu adaosul „convenții, ambiții, limite”. Ar fi fost prea lung – și urăsc titlurile lungi, care uneori sunt gata să se substituie comunicării – să mai adaug: „între convențiile, ambițiile și limitele *unei meserii*”. Se înțelege, astfel, că acele „convenții, ambiții și limite” – triada a fost indicată de Jacques Le Goff² – se referă la meseria istoricului. Dar, nu mai puțin, poate fi vorba și de convențiile, ambițiile și limitele *omului* care întrupează istoricul.

Cât privește prima parte a titlului meu, veți înțelege ușor că mă interesează în egală măsură *demistificarea și mistificarea* în istorie (adică în scrierea istoriei). Pentru că eu cred – și probabil că nu sunt singurul care o crede – că dacă se poate demonstra chipul în care s-a produs o mistificare, demistificarea este pe trei sferturi realizată. Analogia cu demonstrarea falsului este perfectă; or, după cum s-a observat de multă vreme, „nu e deloc necesar să acumulezi probe pentru a recunoaște un document fals. O singură incompatibilitate majoră în conținutul său ajunge pentru a ne trezi rezervele, după cum ajunge o greșeală, chiar și mărunță, în trucarea unei bancnote, pentru a dezvălui fraudă”³.

Dar, dacă pentru fabricanții de falsuri s-au imaginat încă din Antichitate pedepse grele (*lex Cornelia de falsis*), arderea pe rug în Evul Mediu, pentru mistificatorii istoriei nu au existat (și nu există nici azi) nici un fel de pedeapsă. Ba chiar din contra: fotoliile academice, ca și cancelariile ambasadelor, pot deveni recompense.

Am să spun de la început crezul meu: demistificarea, în meseria noastră, *nu este un imperativ* și, încă mai puțin, nu este un imperativ *actual* (sau, într-o formulare cam barbară, *mereu actual*): **demistificarea este însăși esența meseriei noastre**, este o permanență care ține de statutul profesiei. Și am să mă explic, raportându-mă la chipul în care se produce *mistificarea*. Eu cred – și aș putea să susțin această afirmație cu multe, foarte multe exemple – că toți acei care, de-a lungul timpului, din vechimea cea mai adâncă și până în minutele zilei care tocmai se scurge, mănuiesc informație, sunt creatori de mistificare: autori – cunoscuți sau anonimi – de surse istorice (cronicari, memorialiști, soli etc.), ziariști ori politicieni. Iar la aceasta – *la acestea toate* – se adaugă interpretarea istoricului, un om el însuși prins între convențiile meseriei sale și acelea acceptate, ori pur și simplu trăite de el,

²Jacques Le Goff, *Saint Louis*, Éditions Gallimard, Paris, 1996, p. 15. Vorbind despre virtuțile *biografiei* în stadiul actual al evoluției științei istorice, marele medievist arăta că ea „peut même devenir un observatoire privilégié pour réfléchir utilement sur **les conventions** et sur **les ambitions** du métier d'historien, sur **les limites** de ses acquis, sur les redéfinitions dont il a besoin” (sublinierile îmi aparțin).

³„Il n'est guère nécessaire d'accumuler les preuves pour reconnaître un document faux. Une seule incompatibilité majeure dans son contenu suffit pour susciter nos réserves, de même qu'il suffit d'une erreur même légère dans le truquage d'un billet de banque pour révéler la fraude”: Emile Turdeanu, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, E. J. Brill, Leiden, 1985, p. 221 (*Le Sbornik dit «de Bisericani»: fausse identité d'un manuscrit remarquable*, 1965).

ca persoană, ca membru al unui grup social, prins între ambițiile sale de om și de istoric, prins mai ales între limitele meseriei și acelea ale sale, ca om și ca istoric.

Numesc, deci, **mistificare** tot ceea ce face sau tinde să dea realității (prezente sau trecute) un alt chip sau sens decât acela pe care ea însăși ni-l dă sau ni-l transmite prin izvoare: de la mica falsificare până la marea manipulare. De aceea, din acest punct de vedere, eu cred că istoricul produce mistificare în chip curent, așa cum scurgerea timpului produce istorie. Activitatea istoricului este predispusă – dacă-mi dați voie să folosesc acest termen – să *secreteze* mistificare, voluntar sau involuntar. Și, în același timp, prin aceeași muncă, nuanțând, corectând și reformulând neconținut afirmațiile (concluziile) predecesorilor sau chiar pe ale sale însuși, istoricul produce demistificare.

Cred aceste lucruri, întrucât istoricul se află – în ceea ce privește munca lui și, implicit, produsul acestei munci – la întretăierea a *trei variabile*: 1) sursele; 2) epoca; 3) el însuși. Din fiecare din aceste trei direcții⁴ pot veni – și vin, cu adevărat – impulsuri și motivații de mistificare. În sensul acesta susțin că munca istoricului produce, prin ea însăși, *în chip involuntar*, mistificare, în aceeași măsură în care, *în chip voluntar*, ca rod al acțiunii sale conștiente, deliberate, produce demistificare.

Dar e, probabil, locul să precizez că avem de făcut – cum s-a precizat deja, chiar în articole de gazetă tipărite în pregătirea dezbaterii de azi⁵ – o deosebire clară între acest soi de mistificare involuntară, pe care o produce munca noastră, și aceea programată, deliberată, efect al unui plan de propagandă, precum îl știm și noi din învățământul politic – o acțiune conștientă, de otrăvire a sufletelor și conștiințelor, o acțiune în care apariția limbajului de lemn este și urmare logică și continuare firească, menită să reproducă la nesfârșit modelul și roadele lui, dar și măsură promptă de apărare, iscată de spiritul de supraviețuire.

Suntem – am fost și, în egală măsură suntem – foarte bine plasați pentru a evalua toate categoriile de factori, cu nenumăratele lor nuanțe, factori producători de mistificare; așa încât la convențiile, ambițiile și limitele meseriei (ale *istoricului*), la acelea ale *omului*, se adaugă acelea ale *epocii*. Și atunci, veți binevoi a tălmăci convențiile prin ideologii, ambițiile prin – să zicem – *Programul partidului*, iar limitele prin apariția unei categorii de istorici, limitați nu numai ca istorici și ca oameni, ci prin însăși inaderența lor structurală la meseria de istoric, prin absența vocației și a talentului, istorici care sunt nu născuți, ci făcuți, *creați* – și știți, desigur, celebra butadă: **a crea = a face ceva din nimic**.

S-a ajuns, astfel, ca istoricii să fie programați a produce mistificare pe o cale, așa-zicând, naturală.

S-a spus că în munca istoricului sunt patru mari capcane⁶, care, neluate în seamă, conduc la rezultate false – adică, în termenii dezbaterii noastre de azi, la

⁴ Adaug imediat și o a patra, care înseamnă contactul cu celelalte științe, ceea ce poate avea ca efect pozitiv *interdisciplinaritatea*, dar deschide și o poartă în plus pentru înțelegeri eronate, care conduc, finalmente, tot la mistificări.

⁵ Cf. ziarul „Curentul” din 8 decembrie 1998, p. 18 (texte semnate de George Arun, Lucian Boia, Alexandru Zub, Victor Neumann, Virgil Nemoianu).

⁶ Guy Thuillier et Jean Tulard, *La méthode en histoire*, Presses Universitaires de France, Paris, 1986, p. 87–91.

mistificare: 1) *anacronismul* (raționarea mai ales în funcție de prezent); 2) *voluntarismul* (demonstrarea cu orice preț a unei teorii, a unor concepte, sub impulsuri ideologice, ducând, de obicei, la pierderea sensului exact al surselor istorice); 3) *nominalismul* – cercetarea unor instituții golite de elementul care le justifică existența și care este **omul** (tendință păgubitoare, dar încă foarte actuală în investigarea istoriei culturale) și 4) *crediința că se poate ști totul*, care distruge onestitatea, acea onestitate care îl determină pe istoric să spună „nu știu” ori „mi se pare greu (sau imposibil) de a ști” și în absența căreia se creează teorii mistificatoare.

Am avut în mintea mea, când am scris (și am acum, când citesc) acestea, două cazuri-limită de mistificare: o mistificare banală, de categorie curentă, născută involuntar din insuficiența sau incongruența surselor și de care e plină orice istorie, o mistificare din acea categorie a cărei identificare și combatere (deci, *demistificare*) face deliciul muncii noastre, întrucât ține de esența ei, ca rod al confruntării permanente cu izvoarele, dar și ca rod al jocului de erudiție și al exercițiului critic; cealaltă, o mistificare gândită, plănuită, deliberată, construită. Despre amândouă s-a scris, în sensul demistificării: în primul caz, un frumos articol de câteva pagini, model de erudiție și de spirit critic: *O mistificare genealogică: Ieremia Golia*⁷; în al doilea caz, o carte întreagă: *O minciună mare cât veacul*⁸.

Dacă stăm să ne gândim bine, istoria noastră, a românilor, e plină de mistificări, de dată mai veche sau mai nouă. Ele privesc îndeosebi istoria socială⁹ și cea politică¹⁰ și cele mai multe dintre ele trăiesc încă și azi și au toate șansele să treacă pragul unui secol peste cel care vine, fiind subscrise – și deci perpetuate – de istorici.

O minciună (mistificare) mare cât veacul a fost aceea despre existența unui popor moldovenesc și a unei limbi moldovenești. Soluționată în plan științific de multă vreme, ea subzistă încă prin incidența factorului politic.

⁷ Sever Zotta, *O mistificare genealogică: Ieremia Golia*, în *Închinare lui Nicolae Iorga, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Editura Institutului de Istorie Universală, Cluj, 1931, p. 431–438.

⁸ Michel Castex, *Un mensonge gros comme le siècle. Roumanie, histoire d'une manipulation*, Albin Michel, Paris, 1990.

⁹ În chip inevitabil istoria socială a fost supusă distorsionărilor în cursul frământărilor începute încă din veacul al XIX-lea, în disputele care au precedat și au însoțit exproprierea necesare împrumuturilor: istoria proprietății la români rămâne nescrisă, ca și istoria claselor sociale. Boierimea și răzeșimea (v. și mai jos, nota 12) constituie capitole mai degrabă necunoscute (sau cel puțin neînțelese) din pricina acestor distorsionări de dată mai veche și mai nouă. Oriunde ideea luptei de clasă a stat la baza vreunor interpretări, mistificarea a fost inerentă. Nu e greu de înțeles de ce, în asemenea cazuri, interpretările respective au avut succes și vor avea o viață lungă...

¹⁰ Prezentări mistificatoare ne întâmpină în continuare când este vorba de domniile unor contemporani cu opțiuni diferite, ale căror conflicte apar, în ochii unora, ca fiind incompatibile cu ... unitatea poporului român. Este cazul relațiilor dintre Ieremia Movilă și Mihai Viteazul, Vasile Lupu și Matei Basarab, Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu. Altele se datorează interpretării în lumina unor realități ale momentului (rolul cazacilor și domnia lui Ioan vodă, epoca așa-zis fanariotă etc.).

Mistificare a fost și este exaltarea tradițiilor republicane ale românilor, când, în realitate, toate – **dar absolut toate** – mărturiile istorice vorbesc despre vocația monarhică a acestui popor¹¹.

Mistificare a fost și este întreaga explicație a vechilor noastre alcătuirii sociale, cu lupta de clasă și răscoale țărănești în Evul Mediu¹², cu domni care erau buni și patrioți și cu boieri care erau răi și trădători.

Mistificată este încă imaginea raporturilor noastre cu alte state și popoare – cu Imperiul Otoman și cu Rusia moscovită, în primul rând. Să ne amintim cât ni s-a vorbit despre secularele relații de benefică prietenie cu rușii, când, în realitate, toate sursele (și surse de diverse categorii, până la cele folclorice), arată ostilitatea sau măcar reticența românilor față de expansiunea moscovită (excepțiile, cunoscute și explicabile, confirmă regula...).

Mistificată este – și probabil va rămâne multă vreme – explicarea locului Ardealului în vechile raporturi dintre români și unguri (problemă care nu e doar de pură istorie erudită, pentru că acolo, în veacul XVI ardelean, își au rădăcinile și explicațiile unele realități „contondente” de azi; și dacă nu căutăm cauzele, cum am putea trata efectele?! *Sublata causa, tollitur effectus...*).

Mistificare înseamnă și exaltarea virtuților revoluțiilor – de la cea franceză până la cea bolșevică, pentru că să-mi dați voie să văd mai întâi noianul de crime, de orori și de distrugerii înainte de a căuta impulsurile de progres pe care o revoluție sau alta le-au produs (și rămâne și întrebarea dacă acel progres nu s-ar fi produs orișicum, fie și un ceas mai târziu, prin însăși dezvoltarea organică a istoriei).

Una dintre marile mistificări ale istoriei noastre sociale, de exemplu, privește existența – în principatele extracarpatice – a *țărănimii libere*. Și nu e una din mistificările produse de ingerința factorului politic, ideologic, din perioada postbelică, ci una de dată veche, din veacul trecut, născută, de altminteri, tot sub incidența politicului – renașterea națională a impus (realitate pe care o știm azi și trebuie s-o acceptăm ca atare) și o sumă de „populisme”, demagogii de efect și *cu efect* atunci când era vorba de a se crea instituțiile statului modern. Apelul la istorie era menit să fundamenteze aceste acțiuni politice.

Și de aici, mai departe, tot ce ține sau se raportează, într-un fel sau altul, la țărănimea liberă (de la „crearea” răzeșilor¹³ până la originea „sănătoasă” a unui – de

¹¹ O mistificare grosolană este și afirmația care pretinde că în România monarhia s-ar fi instaurat (constituit) abia în 1866 ! Susținătorii acestei idei confundă regimul monarhic, sub care principatele române au trăit și s-au dezvoltat de la întemeierea lor în veacul al XIV-lea, cu instaurarea prințului străin **ereditar**. Vreme de mai bine de două secole, cele două state românești abandonaseră principiul eredității, dar nu și regimul monarhic: cei care se aflau în fruntea lor, aleși de țară sau chiar trimiși de la Poartă, erau în continuare domni (principi) *din mila lui Dumnezeu*. Caracterul monarhic al alcătuirilor statale românești încă din vremea „descălecatului” poate fi negat doar din neștiință sau din rea credință.

¹² V., de pildă, Gh. Pungă, *Cu privire la unele răscoale țărănești din veacul al XVI-lea*, în **AȘUL, istorie**, XXXVI, 1990, p. 131–134.

¹³ Mircea Ciubotaru, *Genealogia și problema istorică a genezei categoriei sociale a răzeșilor*, în „Revista de Istorie Socială”, XIII-XV [2008-2010], 2011, p. 294–303 (comunicare la al XII-lea Congres de Genealogie și Heraldică, Iași, în ședința din 16 mai 2003).

pildă – Petru Rareș) devine mistificare curată, cu cele mai neașteptate consecințe și implicații.

Doamnelor și domnilor,

N. Iorga zice, într-una din inegalabilele și savuroasele sale *Generalități*, că „viața care se desfășură e cel mai bun învățător pentru a se putea desluși viața a cărei desfășurare s-a isprăvit”¹⁴. Dacă vrem să înțelegem cum, de-a lungul vremurilor, s-au produs, voluntar sau involuntar, marile și micile mistificări, nu avem decât să privim spre noi înșine, spre relațiile dintre noi, spre acțiunile noastre. Iar dacă ne ostenim întru demistificarea trecutului, ar trebui să fim la fel de siguri de importanța respectivei atitudini și cu privire la noi înșine. **Ca oameni** scriem istoria. **Ca istorici**, nu ne putem abandona – și nici depăși – **statutul de oameni**. Cu mai puțină filozofie și cu mai multă căldură umană, cu ceva mai profundă înțelegere umană, să încercăm a aborda amândouă aceste laturi ale existenței noastre. *Nu putem pretinde că demistificăm trecutul unui popor, atâta vreme cât mistificăm prezentul propriei noastre ființe.*

Ca oameni, firește.

Dar ca istorici? Ca istorici, cred că trebuie să veghem nu numai asupra propriului nostru scris istoric, ci și asupra programelor pe care le propunem sau le propulsăm spre lucru, ca și în direcția recrutării cadrelor, cum se spune. Pentru că este evident că măcar unele dintre direcțiile noi din istoriografia noastră au pornit *ab initio* cu accente greșite, sau false, sau mistificatoare. Și pentru că este evident, în egală măsură, că aripa tânără a corpului nostru de cercetare istoriografică nu se va constitui niciodată în „batalionul sacru” pe care eram îndreptățiți să-l sperăm. „Le métier d’historien – s-a spus – suppose un savoir faire, un devoir faire”¹⁵. Or, dacă un minim *devoir faire* nu poate fi contestat, absența totală a lui *savoir faire* în foarte multe cazuri este mai mult decât dureros de evidentă, cu urmări care se vor detecta în mistificările de mâine.

¹⁴ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a [îngrijită de Liliana N. Iorga], București, 1944, p. 96 (*Două concepții istorice*. Cuvântarea de intrare la Academia Română, 17 mai 1911).

¹⁵ Guy Thuillier et Jean Tulard, *La méthode en histoire*, cit., p. 26. Formularea găsește mai greu o haină românească pe potrivă subtilității sale. Propun următoarea tâlmăcire-interpretare: „Meseria de istoric presupune capacitatea de a ști să faci și conștiința că trebuie să faci”.

BASARABIA ȘI ARHEUL ROMÂNESC

Theodor CODREANU

Arheul românesc¹, supraviețuitor în istoria și în geopolitica europeană, se dovedește a fi „o insulă mereu roasă pe margini” (Eminescu), având două „embrioane” de rezistență, aflate la antipodi: Basarabia și Ardealul. Între altele, asta a vrut să spună Eminescu și în celebrele versuri din *Doină*. Rezistența etniei începe de la Nistru și de la Tisa, de la Turnu-n Dorohoi, românitatea părând a fi căzută sub Zodia Racului:

*De la Nistru pân' la Tissa
Tot Românul plânsu-mi-s'a
Că nu mai poate străbate
De-atâta străinătate.
Din Hotin și pân' la Mare
Vin Muscalii de-a călare,
De la Mare la Hotin
Mereu calea ne-o așin;
Din Boian la Vatra-Dornei
Au umplut omida cornii
Și străinul te tot paște
De nu te mai poți cunoaște;
Sus la munte, jos pe vale
Și-au făcut dușmanii cale,
Din Sătmar pân' în Săcele
Numai vaduri ca acele.
Vai de biet Român săracul,
Îndărăt tot dă ca racul,
Nici îi merge, nici se 'ndeamnă,
Nici îi este toamna toamnă,
Nici e vară vara lui
Și-i străin în țara lui.
De la Turnu 'n Dorohoi
Curg dușmanii în puhoiu
Și s'așază pe la noi;
Și cum vin cu drum de fier
Toate cântecele pier,
Sboară paserile toate*

¹Eminescu a acordat o atenție specială acestei probleme în două articole despre basmul *Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte*.

*De neagra străinătate,
Numai umbra spinului
La ușa creștinului.
Își desbracă țara sinul,
Codrul – frate cu Românul –
De săcure se tot pleacă
Și isvoarele îi seacă –
Sărac în țară săracă!*

*Cine-au îndrăgit străinii
Mânca-i-ar inima câinii,
Mânca-i-ar casa pustia
Și neamul nemernicia!*

*Ștefane Măria Ta,
Tu la Putna nu mai sta,
Las' Arhimandritului
Toată grija schitului,
Lasă grija Sfinților
În sama părinților,
Clopotele să le tragă
Zioa 'ntreagă, noaptea 'ntreagă,
Doar s'a 'ndura Dumnezeu
Ca să-ți mântui neamul tău!
Tu te 'nalță din mormânt
Să te-aud din corn sunând
Și Moldova adunând.
De-i suna de două ori
Îți vin codri 'n ajutor;
De-i suna a treia oară
Toți dușmanii or să piară
Din hotară în hotară –
Îndrăgi-i-ar ciorile
Și spânzurătorile!²*

Nu întâmplător această capodoperă eminesciană, încheiată, din punct de vedere metric și ritmic, cu o celulă *cretică* (monosilabică) și un *antehipermesomacru* (picior metric septasilabic, cel mai amplu posibil în ritmologia limbii române, dar nu numai, și care aici cade ca un fulger ghilotinar: *Îndrăgi-i-ar ciorile/ Și spânzurătorile*), a devenit cea mai controversată și mai cenzurată poezie, scoasă la iveală fiind în preajma „morții civile” a jurnalistului, cu trimiterea în neantul „Carității”. Între toate provinciile românești, Moldova a suferit cel mai dur

²Textul e reprodus după voința auctorială din volumul *Poesii* de Mihail Eminescu, ediție critică, studiu introductiv, comentarii filologice și scenariu probabil al *ediției princeps*, de Nicolae Georgescu, Editura Academiei, București, 2012, p. 445-449.

cancerul *roaderii* pe margini a insulei de daco-latinitate de către imperii lacome să se extindă pe seama altor arhei etnici. Nu întâmplător, *Doină* începe cu amenințările de pe Nistru, arheul rezistenței mântuitoare fiind Ștefan cel Mare. Acest fapt a fost sesizat și de românișta elvețiană Svetlana Paleologu-Matta în monografia ei despre G. Bacovia³, din 1958, epocă în care cancerul bolșevic rodea năruitor în interiorul României. Sensibilitatea unică a lui Bacovia a trăit la cote sufocante *golul istoric* care dezagrega „țara tristă, plină de umor”. Svetlana Paleologu-Matta pune această *maladie à la mort* (Kierkegaard) bacoviană tocmai pe seama „Zodiei Cancerului” năvălind peste Moldova. În *Doină*, *regresiunea* românească este simbolizată de Rac. O va întui și Mihail Sadoveanu în romanul cu titlu sugestiv, *Zodia Cancerului*. Peste ani, simbolul va reveni în una dintre doinele lui Cezar Ivănescu: *!este, Doamne, unul mare, / unul tare, unul cât, / cât un rac roșiu și care / ne-a pus cleștii lui în gât!* Racul roșu, stalinist, de astă dată, prezent deopotrivă în interior și în exterior.

Invocația eminesciană întru mântuirea neamului nu se face către vreun arheu domnesc apusean sau sudic, ci către acela care odihnea la Putna, creator de *zări împărătești* (Lucian Blaga), Ștefan cel Mare. Iar partea de Moldovă cea mai oprimată era, acum, Basarabia. Asta o știau cel mai bine Eminescu și, deopotrivă, Constantin Stere. De aceea, primul a înțeles că Basarabia este *cestiune de existență* pentru poporul român: „A rosti numele **Basarabia** e totuna cu a protesta contra dominațiunii rusești. Numele **Basarab** și **Basarabeni** exista cu mult înaintea vremii în care acest pământ devenise românesc; acest nume singur este o istorie întreagă.”⁴ Așadar, Basarabia ruptă din trupul țării este chiar *istoria întreagă* a românismului, izvorul, arheul născător al neamului, *memoria* lui milenară identificată de Eminescu și în arhetipul Făt-Frumos, personajul din basmul *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*. Afirmăția lui Eminescu este atât de insolită, încât nici astăzi istoricii nu o înțeleg, nemaivorbind de oamenii politici. De aceea, a lăsa de izbeliște Basarabia echivala, în ochii poetului, cu a lăsa fără noimă România.

După Eminescu, Stere este cel care înțelege întreaga dramă a amenințării rusești, reclamând prioritatea ce trebuie acordată provinciei estice dintre Prut și Nistru. Sub turci, n-a existat o asemenea amenințare. Dar sub ruși? „Vom avea aceeași situație ca și până acum? Dar *până acum*, atâtea veacuri am fost vasali ai stăpânilor Bizanțului. Și turcii nu ne strângeau într-un cerc de fier la toate hotarele, cum ne-ar strânge Rusia biruitoare. Și împărăția turcească nu avea la bază o sută de milioane de slavi, cu legături de sânge și de lege aproape cu toate popoarele învecinate nouă, iar turcii nu interveneau în viața interioară a popoarelor subjugate. Pentru turci, noi am fost *«une province de marche»*, la limita extremă a imperiului, vecinic bătută de dușmani. Prin aceasta chiar, ne-am putut ușura oarecare autonomie. Pentru ruși, noi vom forma o enclavă, o îngrăditură supărătoare, care-i va despărți de slavii din Balcani și de țărmurile Mării de Marmara, *stăpânită de ei.*”⁵ Și punerea în balanță cu *prioritatea* Ardealului, în care românitatea nu putuse

³ Svetlana Matta, *Existence poétique de Bacovia*, Editions P. G. Keller, Winterthur, Zürich, 1958. Vezi și Svetlana Paleologu-Matta, *Existența poetică a lui Bacovia*, Editura Ateneul Scriitorilor, Bacău, 2012, traducere, studiu introductiv, interviu, medalion biobibliografic, anexe și îngrijire ediție, de Lucia Olaru Nenati.

⁴ M. Eminescu, *Opere*, X, p. 57.

⁵ C. Stere, *op. cit.*, p. 315.

fi sugrumată timp de o mie de ani, în vreme ce, în mai puțin de o sută de ani, românitatea estică, sub ruși, se găsea în agonie: „Austro-Ungaria nu prezintă o forță de aceeași măsură ca imperiul moscovit. Un conglomerat de popoare, cu legături mult slăbite între ele, fără să se poată baza pe o naționalitate covârșitoare ca număr, ca să domine pe toate celelalte. Împărăția Habsburgică nici nu poate să-și asigure preponderența în Balcani decât pășind hotărât pe calea de concesiuni pentru toate naționalitățile care intră în alcătuirea ei. În ce privește pe România, ea nu numai nu poate fi amenințată de cotropire de către Austro-Ungaria, dar, rezemându-se pe elementul românesc din acest imperiu, noi putem avea împreună cu Imperiul German și Italia o înrăurire hotărâtoare asupra evoluției politice în Orientul Apropiat, conformă cu aspirațiunile noastre naționale. Rusia înfrântă și îndepărtată de Strâmtori și de la hotarele noastre, rolul națiunii române, așezată în citadela Carpaților și la gurile Dunărei, în constelația politică a întregului bazin al Dunărei va deveni de cea mai covârșitoare însemnătate istorică. Astfel pusă chestia, la răspântia istorică în care ne-a aruncat marele conflict european, politica Regatului Român va alege pentru întregul neam românesc unul din aceste două drumuri: *robi* sub împărăția moscovită, *condamnați* la disoluție și peire, sau *națiune de frunte* în Balcani și în întregul bazin al Dunărei...”⁶

Conjunctura istorică a făcut minunea ca Rusia țaristă să fie măturată din interior, sub spectrul revoluției, iar Imperiul Austro-Ungar să dispară în pulberea istoriei. Norocul a stat atât de partea lui Stere, cât și a rivalilor săi Nicolae Iorga și Ionel I.C. Brătianu. Primul pas făcut de Basarabia, la 27 martie 1918, a decis în favoarea lui Stere, după care au urmat Bucovina nordică și Ardealul. Cu toate acestea, ca moștenitoare a țarismului, amenințarea Uniunii Sovietice va relua martiriul Basarabiei, dar de astă dată, extins asupra întregii Români. Voi reveni asupra chestiunii în capitolul următor, cu argumentul lui Mircea Eliade (*Destinul culturii românești*, 1953). Rămâne, în schimb, să zăbovim asupra convingerii lui Eminescu și a lui Stere: identificarea în ființa Basarabiei a vetrei/arheului românismului, care, eludată de politicieni și de oamenii de cultură, ar putea însemna dispariția noastră ca neam.

Eminescu a înțeles în chip genial: trebuie pornit de la *nume* pentru a ajunge la *numen/arheu*. Iar numele enigmatic este Basarabia: *acest nume singur este o istorie întreagă*, spune poetul. Și asta fiindcă *nu noi suntem stăpânii limbii, ci limba e stăpâna noastră*. În consecință, Cuvântul fiind Adevărul, doar *adevărul* este stăpânul nostru:

*Ah, atunci ți se pare,
Că pe cap îți cade ceriul:
Unde vei găsi cuvântul
Ce exprimă adevărul?*

Nu multora le-a căzut pe cap cerul ca să înțeleagă ce-a vrut să spună Eminescu. De aici reducția poeziei eminesciene la banala *mimesis* a gândirii și esteticii clasice. Mergând spre afundurile cuvintelor *Basarabia* și *basarabean*, Eminescu, bazat și pe o informație istorică remarcabilă, ajunge la concluzia că „Numele **Basarab** și **Basarabeni** exista cu mult înaintea vremii în care acest

⁶*Ibidem*, p. 316.

pământ devenise românesc;”. Așadar, poetul nu se oprește la explicația istoricilor, devenită curentă, aceea de a corela numele Basarabia cu trecătoarea extindere teritorială a lui Mircea cel Bătrân (din dinastia Basarabilor) peste partea sudică a Basarabiei, restrângând numirea la acest spațiu, numire de care a abuzat Rusia la 1812, prin înșelăciune, spre a acoperi toată jumătatea dintre Prut și Nistru, luând-o în mod samavolnic. Samavolnicia a existat, fiindcă la 1812 se vorbea despre Basarabia ca bucata de pământ din nordul Mării Negre. Însă lucrurile sunt mult mai complicate. Iar istoricul care a mers pe linia deschisă de Dimitrie Cantemir și de Eminescu este, astăzi, un basarabean, Ion Țurcanu. Ceea ce mă miră e că Ion Țurcanu, cu erudiția lui impresionantă, nu a cunoscut articolele și studiile despre Basarabia ale lui Eminescu, spre deosebire de Vlad Mischevca, autorul deja comentat care-și construiește osatura cărții *Anul 1812* pe postament eminescian.

Cercetările asupra istoriei și etimologiei cuvântului n-au fost puține, de-a lungul vremii, atât printre români, cât și printre străini. Un tablou amplu găsim în câteva cărți ale lui Ion Țurcanu, una dintre ele intitulându-se chiar *În căutarea originii numelui Basarabia* (2010). În 1918, de exemplu, geograful și biologul rus, originar din Tighina, L.S. Berg (citată de Ion Țurcanu), cu o carte despre Basarabia, publicată la Moscova, conchidea: „nu s-a putut stabili cu exactitate ce înseamnă cuvântul «Basarabia»”. Nici cercetările lui A.D. Xenopol, Timotei Cipariu, Hasdeu, F.J. Sulzer, G.G. Litvarin, Dimitrie Onciul, Alexandru Boldur, Ion Nistor, Gheorghe I. Brătianu, Șerban Papacostea, Vasile Spinei ș.a. n-au lămurit lucrurile, după opinia istoricului basarabean. S-au conturat îndeobște două explicații: 1) de la numele trac al bessilor (*bessos*); 2) de la numele dinastiei Basarabilor (cea mai populară printre istorici), stăpânitori vremelnici asupra sudului Basarabiei. Totuși, Iorga, care înclină și el către asemenea etimologie, consideră că doar sub o stăpânire îndelungată (și nu în urma unui „accident trecător”, datorat lui Mircea cel Bătrân) se putea impune printre localnici o asemenea tradiție toponimică. Mai interesantă este o altă tălmăcire, consonantă cu a lui Dimitrie Cantemir (inclusiv cu a lui Eminescu): cuvântul *Basarabia*, având o tradiție cu mult mai veche, atestă ideea de unitate prestatală a celor două Principate, ca Valahie comună, care se va despica în Valahia Mare (Moldova) și Valahia Mică (Țara Românească), în momentul marilor invazii tătaro-mongole. Valahia basarabă, zice Șerban Papacostea, și-a asumat „întâietatea în cadrul unității pe temeiul etnic”, încât „constituirea primului stat românesc a pregătit eliberarea tuturor românilor de sub dominația străină”⁸.

Cantemir, bazat pe izvoare vechi (în *Horonicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, dar mai ales în *Descrierea Moldovei*), știa că Basarabia era unul dintre cele șase ținuturi ale românității: Moldova, Muntenia, Basarabia, Transilvania, Mysia și Epirul din Grecia. Toți locuitorii acestor teritorii, preciza Cantemir, se numeau pe ei înșiși *români*, nu *valahi*, termen utilizat de străini, limba lor fiind *română*. Basarabia străveche ar fi fost localizată între Hierassus (Siret) și Tyras (Nistru), dar tot el spune că la 1485, Ștefan cel Mare a pierdut Basarabia, adică marginea de la Marea Neagră (Chilia, Akerman sau Moncastro). În *Descrierea Moldovei*, vorbește

⁷Nicolae Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși* (1912).

⁸Șerban Papacostea, *România în secolul al XIII-lea între Cruciadă și Imperiul Mongol*, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 15.

despre Moldova de Sus, Moldova de Jos și Basarabia (întreg spațiul pruto-nistean). Cronicarii munteni nu vorbesc de vreo Basarabie din nordul Mării Negre, ca aparținând dinastiei sudice. Doar Giurgiul și Brăila și-ar fi luat numele de Basarabia de la Basarabi. Miron Costin respinge faptul că o parte a Moldovei s-ar fi numit Basarabia. Cantemir citează pe germanul Cluverius care spune că Valahia și Moldova erau considerate împreună Valahia, locuitorii numindu-se volohi. Cum am amintit deja, Valahia Mare fiind Moldova, cea Mică – Muntenia, lucru confirmat și de Jan Długosz, cu referire la anul 1070. Cert e că Dimitrie Cantemir susține unitatea lor etnică, lingvistică și statală, „demonstrând că istoria lor comună pleda pentru unitate, nu pentru alimentarea separării”⁹. Într-un capitol anterior, am arătat cum a încercat Ștefan cel Mare să realizeze unitatea arheală a românimii din cele trei provincii istorice, sub sceptrul Valahiei Mari. Un spirit profund eminescian precum Vintilă Horia coroborează, nu întâmplător, ideea României Mari de două nume: Ștefan cel Mare și Basarabia: „Oricum, știu că lumea din jur, făcută din colinele Basarabiei ștefanitice (din aceste două nume iese la iveală întregirea fundamentală a României: *Basarabia*, de la Basarabii munteni, și *ștefaniticul*, de la marele principe care ducea la îndeplinire misiunea creștină gotică a Evului Mediu românesc), și din acele voci interioare care rimau cu mânăstirea și cu livada, a constituit o dualitate trup-suflet din care sunt acum făcut.”¹⁰ Așadar, *ghinda* eminesciană din care a răsărit codrul numit România, „rimând” cu Biserica românească ziditoare de ființă, în consonanță cu propria „livadă” a identității sale românești: „Începea atunci ceea ce scriitorii germani, din secolul al XVIII-lea încoace, numesc *ein Bildungsroman*, un roman al formației, care e, de fapt, viața fiecărui om în parte, demnă de a deveni o carte, adică manual educativ, la fel ca un copac, vreau să spun o existență cu rădăcinile în pământ și cu frunzele în cer. Numai că eu veneam atunci din Dolj ca să aflu lângă codrii Tigheciului, ceva mai la sud de Cetatea Hotinului și ceva mai la nord de Cetatea Albă, locuri moldo-valahe, o esență care avea, de la început, să mă definească.”¹¹

Și, la rându-i, întărește Ion Țurcanu, continuând cu Dimitrie Cantemir, după îndelungă argumentație: „Începând de la Cantemir, logica evoluției gândirii istorice a fost de așa natură ca chestiunea Basarabiei să nu mai poată fi examinată altfel decât sub imperativul ideii de unitate etnopolitică a spațiului românesc. O vor demonstra foarte bine istoricii Școlii Ardelene. Cel mai important dintre ei, Gheorghe Șincai, va prelua ideea cantemiriană privind originea numelui Basarabia, ca și pe aceea despre fondarea Țării Românești de către Basarabii veniți de dincolo de Prut, dar pe cea de a doua o va modifica, așa cum va face și Dimitrie Onciul mult mai târziu, numai că în alt sens decât acesta, și anume va admite o posibilă revenire a domnilor Basarabi după fondarea Țării Românești în nordul gurilor Dunării printr-o recucerire a acestui teritoriu, astfel că «Bessarabia mai demult s-au ținut de Valahia».”¹²

Ideea a fost preluată de pașoptiști, în frunte cu Nicolae Bălcescu, în numele

⁹ Ion Țurcanu, *Bessarabiana: Teritoriul dintre Prut și Nistru în câteva ipostaze istorice și reflecții istoriografice*, Editura Cartdidact, Chișinău, 2012, p. 24.

¹⁰ Vintilă Horia, *Memoriile unui fost Săgetător*, ediție îngrijită de Cristian Bădiliță și Silvia Colfescu, prefață de Cristian Bădiliță, Editura Vremea, București, 2015, p. 23.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Gheorghe Șincai, *Opere, I. Hronica românilor, I*, București, 1967, p. 560 ș.a.

idealului refacerii vechii unități statale. „Numai că după anexarea țaristă a Basarabiei în 1812 – precizează Ion Țurcanu – și în condițiile în care, prin statutul de protector al Principatelor, Rusia practic aservea tot spațiul românesc de la sud și est de Carpați, ideea că Basarabii ar fi fost originari din teritoriul dintre Prut și Nistru nu mai ținea de știința istorică, ci de securitatea națională a românilor; mult mai convenabilă era, în noua situație, partea a doua a variantei lui Șincai, și anume că, la un moment dat în trecut, Țara Românească a pus stăpânire pe o porțiune din sudul Moldovei. Tocmai de aceea Nicolae Bălcescu va scrie că «Mircea cel Bătrân... voiește a întrupa toată românimea într-un singur stat și caută [a dobândi]... Moldova».¹³ În consecință, Timotei Cipariu va fi primul care va sugera apartenența sudului Basarabiei la dinastia Basarabilor. La rândul-i, Hasdeu, exaltat, va răstălmăci un amănunt din *Poema polonă* a lui Miron Costin, dând ca sigură apartenența părții sudice la Țara Românească, încă de la întemeiere. Titulatura asumată de Mircea cel Bătrân va fi, în consecință, denaturată, inducând în eroare și pe A.D. Xenopol sau pe Dimitrie Onciul: „Astfel, un fapt istoric ce caută a fi de importanță capitală pentru istoria românilor, în general, și pentru trecutul Basarabiei, în mod special, nu se afirmă prin dovezi concrete și convingătoare, ci pur și simplu este declarat.”¹⁴ Iorga însuși va avea ezitări, în pofida informațiilor pe care le deținea, iar Al. Boldur, I. Nistor, Gheorghe I. Brătianu, Ștefan Ștefănescu ș.a. vor urma noua tradiție.

Întorcându-ne însă la F.W. Sommersberg, J. Thunmann, L.A. Gebhardi (familiari lui Eminescu și Iorga), la Długosz și Bonfinius, la Cantemir și Eminescu, la istorici precum László Rásonyi-Nagy, Aurel Decei, G. Györffy, Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, adevărul iese la lumină, chiar cu ajutorul lui Iorga, sceptic el însuși cu titlurile lui Mircea cel Bătrân. Vechimea cuvântului *Basarabia*, datând cu mult înainte de raptul din 1812, nu legitimează cu nimic fapta abominabilă a țarului Alexandru I. Basarabia era cu mult mai mult decât în măsluirile de hărți aduse pe masa „tratativelor” de la Hanul lui Manuc de către Alexandre Louis Andrault, conte de Langeron, slujitor al țarului. Basarabia, atrage atenția Cantemir, nu era un nume cărturăresc, ci unul viu, familiar oamenilor locului. Restrângerea la partea sudică avansează de la ocuparea Benderului (1538) de către turci, cu privire la așa-zisa Basarabie turcească, de care vor face caz rușii. Și dacă vechimea cuvântului este dincolo de întemeierea Țării Românești de către Basarab I, atunci focarul de unde au descălecat Basarabii nu mai este nici Țara Făgărașului, nici a Hațegului, ci, în mod cu totul surprinzător, din spațiul dintre Prut și Nistru. Altfel spus, nu Mircea cel Bătrân a descins în sudul Basarabiei, ci *basarabeni* au venit în nordul Dunării, în codrii Olteniei. Pornind de la părerea lui Sommersberg, de care ia cunoștință și Iorga, iar în zilele noastre un Neagu Djuvara, Basarabii sudici ar fi de origine cumână, după nume și după sânge (de la *basar* – a domni și *aba* – tată). De aici vâlva stărnită de teoria lui Neagu Djuvara¹⁵, care a dat atâtă apă la moară „revizioniştilor demitizanți” ai istoriei românești. El crede că Basarabii au fost cumani, din pricina numelui. În sprijinul acestui argument ar veni și corespondența din epocă a Vaticanului, în care Basarab I și fiul său Nicolae

¹³ Ion Țurcanu, *op. cit.*, p. 25.

¹⁴ *Ibidem*, p. 27.

¹⁵ Neagu Djuvara, *Thocomerius – Negru Vodă. Un voievod cumăn la începuturile Țării Românești*, Editura Humanitas, București, 2007.

Alexandru sunt identificați ca fiind catolici, situație pornită de la creștinarea catolică a cumanilor stabiliți în partea estică a vechii Dacii, la începutul secolului al XIII-lea. Dar Carol I al Ungariei vorbea limpede de *Bazarab infidelis Olacus noster*. Așadar, vlah/român, nicicum cuman. Cum se face că acești cumani „catolicizați” au construit biserici bizantine, ortodoxe?

Sorin Paliga optează pentru originea tracă a numelui: *bassarai* (haină de ceremonie a preteselor lui Bacchus)¹⁶. Dimitrie Cantemir nu-i recunoaște nicăieri pe basarabeni ca fiind cumani, ci *români*. În realitate, ei se înrudeau cu Mușatinii ortodocși din Maramureș care vor produce *descălecatul* întemeierii statului Moldova. În fine, la 28 octombrie 2014, la Academia Română a avut loc o conferință moderată de acad. Alexandru Vulpe. Specialiști de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca au făcut cercetări genetice la mormântul lui Vlaicu Vodă de la Biserica Sf. Nicolae din Curtea de Argeș. Cercetătoarea Beatrice Kelemen a produs comunicarea prin care s-a demonstrat că ADN-ul acestui Basarab *nu este cuman*, ci românesc. Și Constantin C. Giurescu, la vremea lui, afirma că dacă Basarab este un onomastic de împrumut străin, asta „nu scade cu nimic românitatea lui Basarabă”¹⁷. László Rásonyi-Nagy, Aurel Decei, G. Györffy admiteau originea cumană a Basarabilor, descălecați de la est de Prut. Însă Cantemir, vorbind în hronic de *băsarabi*, îi consideră români, la fel cu băsarabii din pădurile Oltului, ajunși acolo din pricina invaziei mongole. Teza aceasta este considerată de Ion Țurcanu, după exhaustive investigații, cea mai întemeiată. El remarcă doar că, spre deosebire de Cantemir, Sommersberg îi considera pe basarabeni – cumani. Cele două poziții, concluzionează Ion Țurcanu, se află la extreme, dar se completează reciproc, trebuind să distingem o simbioză româno-cumană, cumanismul admisibil ca adstrat, peste care au venit și elemente slave. Aduce în sprijin mărturii din *Cronica pe scurt a Poloniei* (cca 1395), atribuită unui arhidiacon anonim din Guiezno (document semnalat de Sommersberg, la 1730). Cronica se referă la anul 1259, când tătarii au subjugat basarabeni, litvani, ruteni și alte nații. La fel J. Lelewel, J.S. Semler. Tot despre evenimentul din 1259 relatează și napolitanul Michele Riccio, în *De rebus Hungariae*. La 1799, călătorul rus P. Sumarokov, vizitând regiunea Ociakov, vorbea despre Nistru cu „fermecătoarea Basarabie”.

În evoluția istorică a numelui, în timpul războiului ruso-turc (1806-1812), prin Basarabia se înțelegea însă numai partea sudică a provinciei, aflată sub jurisdicție otomană. Celelalte lucruri, de până la 1917, se cunosc. Concluzia e că geniul lui Eminescu a înțeles identitatea arheică dintre cuvintele *basarab* și *român*, identitate venind din străfundurile istoriei, de dincolo de Basarabii munteni. Așadar, *numele* Basarab are valoare de *noumen* românesc, de *arheu*. Iar faptul că spațiul dintre Prut și Nistru a conservat aceste *nume-numen* arată că Basarabia este vatră a românității din negura timpului, ca și Maramureș sau Roșia Montană: *cestiune de existență pentru poporul român*.

¹⁶ Sorin Paliga, *Mitologia tracilor*, Editura Meteor Press, București, 2008, p. 66.

¹⁷ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Albatros, București, 1971, p. 190, 209.

NIELS BOHR ET SES CORRESPONDENTS ROUMAINS¹

Mihai Sorin RĂDULESCU

Introduction

L'Institut de physique théorique de l'Université de Copenhague a été un pôle d'attraction des chercheurs du monde entier, une expression mémorable de l'universalisme de la science. De nos jours on dirait, une forme de „globalisation” intellectuelle – si le mot „globalisation” ne serait souvent et à juste titre compromis ou connoté de manière péjorative. La physique théorique a pu réunir des énergies de tous les continents, depuis l'Europe du Nord jusqu'au Japon et aux Etats-Unis. La confiance en le pouvoir de la science positive a donné des impulsions remarquables à la recherche de la structure de la matière et des lois de l'univers. On pourrait même oser l'appeler une sorte de néohumanisme qui rappelait l'émulation du temps de la Renaissance. Au centre de cet atmosphère si fructueuse de coopération internationale se trouvait le savant danois Niels Bohr (1885 – 1962)², le directeur de l'institut mentionné, de quelques années plus jeune que son collègue de profession et rival Albert Einstein.

L'institut de Niels Bohr a reçu depuis sa fondation et jusqu'au décès de son directeur, un très grand nombre de scientifiques, notamment des physiciens d'élite. Monsieur Finn Aaserud, le directeur des Archives Niels Bohr, m'a gentiment communiqué une liste avec ceux-ci. On peut, donc, remarquer la présence massive d'Américains – au nombre de 145 – qui ont été de loin les plus nombreux. 13 scientifiques sont venus de France, dont Léon Brillouin – en 1932 – qui a été en relations avec le physicien roumain Alexandre Proca, dont on va parler plus loin. 4 hommes de science étaient originaires de Hongrie: Georges de Hevesy (on mentionne entre parenthèses la date de leur séjour à l'institut: 1920 – 1926, 1934 – 1943), J. Kudar (1931 – 1932), E. Teller (1929 – 1930, 1934) et J. Valatin (1950 – 1952, 1960, 1961). De l'Autriche sont venus à l'institut 7 physiciens.

La plupart des scientifiques qui sont mentionnés dans la correspondance de Niels Bohr avec les physiciens roumains, ont passé des stages plus ou moins longues au sein de l'institut. Ces séjours ont certainement été très importants et dans leur développement professionnel et en ce qui concerne leur relations avec le savant danois. Des liens se sont tissés entre les scientifiques venus d'un peu partout dans le monde. Wolfgang Pauli, venu d'Autriche, a séjourné à l'institut en 1922 – 1923. S.

¹ J'exprime mes vifs remerciements à Monsieur Finn Aaserud, le directeur des Archives Niels Bohr de Copenhague, au physicien Grigore Ghika (Bucarest) et à mes parents Gina et Florin A.Rădulescu.

² Sur Niels Bohr, voir Max von Laue, *Istoria fizicii* (L'Histoire de la physique), Bucarest, Editura Științifică, 1965, p.186 – 190.

Goudsmit (1927) et H.A. Kramers (1916 – 1926) étaient originaires des Pays Bas. Werner Heisenberg (1924 – 1925, 1926 – 1928) et Lothar Wolfgang Nordheim (1928) venaient d'Allemagne. Oskar Klein, originaire de Suède, a séjourné à l'institut en 1919 – 1922 et en 1924 – 1931. Paul A.M. Dirac (1926 – 1927) venait de Grande-Bretagne. Jehangir H. Bhabha (1936 – 1937) était Indien. Les deux Japonais mentionnés dans une lettre de Constantin G.Bedreag à Niels Bohr, avaient eux-aussi passé des séjours scientifiques à l'institut de Copenhague: Y.Nishina en 1925 – 1928 et Y.Sugiura en 1926 – 1927.

Situé dans le monde germanique, mais souvent en relations conflictuelles avec l'Allemagne, le Danemark n'a pas été au centre de l'intérêt des hommes de sciences roumains, à quelques exceptions près. Dans le domaine des sciences humaines on peut faire mention de l'historien N. Iorga qui a cherché des affinités avec le monde scandinave. N. Iorga a eu des rapports contradictoires avec le monde germanique. Titulaire d'un doctorat obtenu à l'Université de Leipzig, sous la tutelle de Karl Lamprecht, N. Iorga a été beaucoup influencé par la notion de „*Kulturgeschichte*” de son professeur allemand³. Iorga a manifesté tout au long de sa vie beaucoup d'intérêt pour l'histoire allemande, mais notamment après la Première Guerre Mondiale, il a adopté une attitude de plus en plus critique et même hostile envers ce pays. Ce contexte explique son rapprochement envers le Danemark et la Suède où il a tenu des conférences. Tous les deux pays avaient été neutres pendant la Première Guerre Mondiale.

L'historien roumain écrivait à propos de son voyage de 1926 dans les pays scandinaves: „J'y ai visité, à Copenhague, et les riches expositions commerciales, qui changent tous les jours, et le laboratoire d'un physicien danois qui est une gloire de la science et où travaillait également un professeur moldave...”⁴. Le „physicien danois” était bien évidemment Niels Bohr, tandis que le „professeur moldave” était Constantin G. Bedreag (1883 – 1963)⁵, un personnage oublié de nos jours, mais qui ne manquait pas de quelques mérites⁶.

³ Mihai Sorin Rădulescu, *Reflecții despre cel de-al doilea doctorat al lui N.Iorga* (Reflexions sur le second doctorat de N.Iorga), dans le volume *Nicolae Iorga 1871 – 1940. Studii și documente IV* (Nicolae Iorga 1871 – 1940. Etudes et documents IV), Coordonateurs: Constantin Bușe, Constantin Gaucan, Bucarest, Editura Universității din București, 2007, p.425–435.

⁴ N.Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost* (Mes horizons. Une vie d'homme telle qu'elle a été), édition parue par les soins de Valeriu Râpeanu et de Sanda Râpeanu, étude introductive, notes, commentaires, index de Valeriu Râpeanu, Bucarest, Editions Minerva, 1976, p.662.

⁵ En ce qui concerne l'origine de Constantin G.Bedreag, voir Gheorghe Ghibănescu, *Neamul Bedreag din Rusia și dela Fălciu* (La famille Bedreag de Russie et de Fălciu), dans la revue “Teodor Codrescu”, 10, 1 mars 1935, p.158; C.G.Bedreag, *Pohod na Harkov – 1711 sau însoțitorii lui Prințului D.Cantemir în exodul din 1711* (Pohod na Harkov – 1711 ou les accompagnateurs du Prince D.Cantemir dans l'exode de 1711), dans “Studii și Cercetări Istorice”, vol.XVIII, novembre 1943, p.420–440.

⁶ Constantin G.Bedreag, qui a donc eu aussi des préoccupations historiographiques, a publié un ouvrage de référence intitulé *Bibliografia fizicii române. Biografii* (La Bibliographie de la physique roumaine. Biographies) (1957). Sur Constantin G.Bedreag, voir *Personalități*

A remarquer que dans la première lettre de Niels Bohr à C.G. Bedreag, ainsi que dans la dernière, on faisait mention du physicien Georges de Hevesy⁷. Était-ce une simple coïncidence ? Si oui, c'était une coïncidence significative qui faisait allusion au contentieux roumano-hongrois d'après la Première Guerre Mondiale. D'ailleurs, C.G. Bedreag a été le seul homme de science roumain⁸ qui ait entretenu depuis la Roumanie une correspondance avec le savant danois. Le second, Alexandre Proca⁹, lui écrivait depuis Paris. On sent d'ailleurs aussi une certaine différence entre le ton de Niels Bohr dans ses lettres à Bedreag par rapport aux lettres envoyées à Proca. Les lettres à Bedreag sont plus formelles, tandis que la correspondance avec Proca témoigne presque d'une amitié. L'un des fils de Niels Bohr – celui qui allait être le plus proche des préoccupations de son père –, Aage Bohr, allait séjourner à Paris, chez Alexandre Proca.

Néanmoins, Niels Bohr¹⁰ considérait la recherche des mézons – la contribution principale de Proca à la physique de son temps – comme un oeuvre collectif et indiquait au chercheur roumain des contributions d'autres physiciens. Plus simplement-dit, le savant danois ne semblait pas vouloir reconnaître les mérites de Proca. D'ailleurs quand celui-ci l'a invité après la Seconde Guerre Mondiale à une grande conférence internationale à Paris, à laquelle allaient prendre la parole Louis de Broglie¹¹ et Wolfgang Pauli¹², Niels Bohr répondit que pendant ce temps-là il avait programmé un séjour de quelques mois aux Etats-Unis¹³. Le savant danois prenait très probablement en considération la rivalité et la concurrence entre la France et l'Amérique, tout en penchant vers l'Amérique. Il convient de rappeler l'influence culturelle anglophone au Danemark, parallèle à celle allemande. Niels Bohr lui-même avait étudié à Cambridge et à Manchester et maniait la langue anglaise à la perfection. Son orientation culturelle avait peu à faire – à la différence de celle de ses deux correspondants roumains – avec la France.

românești ale științei și tehnicii. Dicționar (Personnalités roumaines de la science et de la technique. Dictionnaire), Bucarest, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, article par N.Ionescu-Pallas, p.56–57.

Constantin G.Bedreag est enterré dans le cimetière „Eternitatea” de Jassy (*Cimitirul Eternitatea Iași*, 1995, p.52).

⁷Max von Laue, *op.cit.*, p.169.

⁸Il semble qu'il y ait eu des liens aussi entre Niels Bohr et le physicien roumain – d'école française – Horia Hulubei. C'est ce que Monsieur Finn Aaserud m'a confirmé.

⁹ Sur Alexandru Proca, voir *Personalități românești ale științei și tehnicii. Dicționar* (Personnalités roumaines de la science et de la technique. Dictionnaire), article par N.Ionescu – Pallas, p.330–332.

Edmond Nicolau, I.M.Ștefan, *100 de oameni de știință*, Bucarest, Editura Ion Creangă, 1987, p.157-159 (cette dernière référence communiquée par l'archéologue Gheorghe I.Cantacuzino, apparenté par alliance à Alexandre Proca).

¹⁰Voir aussi Șerban Țițeica, *Mecanica cuantică* (La mécanique quantique), Bucarest, Editura Academiei, 1984.

¹¹Max von Laue, *op.cit.*, p.189–190.

¹²*Ibidem*, p.188.

¹³Voir plus bas la lettre n° 31, de Niels Bohr à Alexandre Proca, du 12 avril 1950.

Même de nos jours le souvenir de Proca est gardé aux Archives Niels Bohr de Copenhague par une photo du physicien roumain – la photo la plus connue de lui qui existe aussi sur internet – que l’on peut admirer dans la galerie de portraits photographiques des plus grands physiciens du monde qui ont été en relations avec le savant danois. C’est ce que j’ai pu constater lors de mon visite, en août 2016, aux Archives Niels Bohr. Je me permets de signaler également que la Grande Loge du Danemark se trouve dans la même avenue – Blegdamsvej –, à une courte distance par rapport à l’Institut Niels Bohr, où se trouve également ses archives. Vu la solidarité qui s’est manifesté entre beaucoup de physiciens venus de différents pays, ainsi que le caractère international de cet institut, on peut se demander si la francmaçonnerie n’a pas joué un certain rôle dans ces liens qui ont uni le monde des savants et des chercheurs en physique.

Le second correspondant roumain de Niels Bohr, Alexandre Proca (1897–1955) a été marié à Berta née Manolescu, nièce du grand acteur roumain Grigore Manolescu. Il est intéressant d’examiner les liens de parenté de l’épouse d’Alexandre Proca: Berta avait une soeur, Florica, mariée à Grigore Brezianu, issu d’une famille de petits boyards originaires de Mizil (dans le district de Prahova)¹⁴. Grigore Brezianu était le frère du père – appelé Barbu Brezianu (1875–1947), magistrat, marié à Jeanne née Ullescu – de l’historien de l’art et poète bucarestois Barbu Brezianu (1909 – 2008), l’un des meilleurs spécialistes de Constantin Brancusi. Grigore et Florica Brezianu ont eu un fils, baptisé également Grigore, marié à Elise Warthiadi, descendante des familles de boyards Kretzulescu, Filipescu et Filitti¹⁵.

L’acteur Grigore Manolescu a également eu une soeur, Anastasia mariée Rudeanu, une belle femme dont le peintre Mișu Popp a fait un portrait fameux qui se trouve au Musée National d’Art de Bucarest. Cette famille Manolescu descendait d’un boyard (“polcovnic”¹⁶) du nom de “Manole ot Bolintin”, Bolintin étant un village dans les alentours de la capitale valaque.

On dit qu’Alexandre Proca aurait dû recevoir le prix Nobel pour ses recherches sur les mézons. Il semble que dans la physique roumaine il aurait été l’un des personnages les plus internationaux, sinon **leplus remarquable** sur le plan universel. Il est évident que sa vie à Paris et ses relations avec les grands physiciens français de l’époque l’ont propulsé dans le groupe d’avantgarde de sa discipline.

La correspondance de Niels Bohr se trouve en original dans les Archives Niels Bohr de Copenhague. Récemment elle a été mise sur Internet, avec une parole d’accès. Elle peut donc être consulté par chacun, à condition que la personne connaisse la parole. Monsieur Finn Aaserud m’a gentiment communiqué la parole d’accès et m’a donné la permission de publier ces lettres qui sont d’un grand intérêt pour le public roumain et pas seulement.

¹⁴Mihai Sorin Rădulescu, *În jurul genealogiei lui Barbu Brezianu (I)* (Autour de la généalogie de Barbu Brezianu (I)), dans „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, nouvelle série, tome 4 (48), Bucarest, 2014, p.148.

¹⁵ Elena Warthiadi, la soeur d’Elise Bresianu, a été l’épouse du docteur Ion Cantacuzino (1908–1977), historien du cinéma, ancien directeur de l’Office National du Cinéma.

¹⁶ “Polcovnic” = grade militaire dans l’ancienne armée roumaine, équivalent du “colonel”.

Finissons ces lignes en mentionnant l'écrivain parisien Jean d'Ormesson, le plus ancien membre de l'Institut de France, qui témoignait dans un entretien télévisé, de son intérêt pour Niels Bohr et pour la mécanique quantique. On peut se demander si les grands secrets du monde ne remontent à cette discipline qui depuis sa création, a beaucoup stimulé les philosophes et les penseurs.

LETTRES

8 août 1924, Jassy. Constantin G. Bedreag, professeur à l'Université de Jassy, écrivait à Niels Bohr au sujet d'un potentiel séjour d'un doctorant roumain à l'Institut de Physique Théorique de Copenhague. Lui-même voulait passer quelques mois au sein de cet institut.

(Copenhague, Niels Bohr Archive on Internet, Niels Bohr Institute, *Niels Bohr Scientific Correspondence, 1903 – 1962*, Folder 17, Item 1, Bedreag à Bohr, Title: BSC – BED – 240808 t)

UNIVERSITATEA DIN IAȘI
Laboratorul de Electricitate

8 Août 1924.

Monsieur et cher Maître,

J'ai appris par une lettre de Mr de Hevesy¹⁷ du 10 juillet l'accueil que vous avez fait à notre proposition d'envoyer un candidat roumain, licencié ès Sc. Physiques, qui puisse poursuivre des recherches dans votre Institut à Copenhague. Nous vous serons bien redevables pour l'accueil que vous ferez au premier Roumain qui prend le chemin de la Science et de la Culture du Nord – Européen.

La date à laquelle pourrait se présenter notre candidat ne peut précéder le 1 Janvier 1925; la valeur de notre monnaie – leul – est tellement basse que nous devons intervenir à notre gouvernement pour qu'il accorde des facilités de change, ce qu'il ne peut pas accorder d'ici avant le 1er Janvier 1925.

Je désire moi même passer 4 – 5 mois à Copenhague; mais les difficultés de monnaie et les devoirs de famille me retiennent encore dans le pays. Dès que les conditions de notre value seront un peu améliorées, mon premier séjour au-delà des frontières j'espère le faire chez vous.

¹⁷ Georges de Hevesy (1885–1966), chimiste juif hongrois, spécialiste en radiochimie, dont la famille a été anoblie par l'empereur austro-hongrois. En 1908 il a obtenu son doctorat à Fribourg en Brisgau. Après la Première Guerre Mondiale il s'est établi à Copenhague, où il a travaillé à l'Institut Niels Bohr. En 1922 il a découvert (en collaboration) un nouveau élément chimique, le hafnium, baptisé d'après le nom latin de Copenhague, Hafnia. Pour cette découverte, lorsqu'il vivait en Suède, il a reçu le prix Nobel, en 1943. Sur Georges de Hevesy, voir *Personalități ale științei. Mic dicționar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p.142.

En vue de faciliter les démarches envers notre gouvernement pour un jeune candidat. Veuillez nous faire savoir s'il y a des droits à acquitter dans un Institut pour un [cuv. nedescifrat] candidat au Doctorat, afin que nous puissions nous en procurer les frais.

Pourtant, vu l'état florissant de la [sic] Danemark et les difficultés matérielles que nous passons encore après la guerre nous vous serions redevables si vous pouviez nous en dispenser pour cette première fois; à moins que ceci puisse **renter** dans les réglemens de l'Université de Copenhague.

Je saisis l'occasion pour vous envoyer le dernier numéro des <<Annales Scientifiques de l'Université de Jassy>>, qui marque le niveau scientifique atteint ici dans un moment de reprise du travail dans les Laboratoires, après l'arrêt cause par une guerre passée en notre territoire.

Veuillez agréer, cher Maître, avec mes devoirs de reconnaissance, un hommage dû au pays du Danemark.

C.G. Bedreag

Prof. suppl. à l'Université de Iassy

11 septembre 1924, Copenhague. Niels Bohr, le directeur de l'Institut de Physique Théorique de l'Université de Copenhague, répondait à C.G. Bedreag qu'il était d'accord avec le séjour de quelques mois d'un doctorant roumain, après le 1 janvier 1925.

(Folder 17, Item 2, Bohr to Bedreag, Title: BSC – BED – 240911 f [dactilogramme])

Universitets Institut for teoretisk Fysik

Blegdamsvej 15, København Ø.

11 septembre 1924

Monsieur C.Bedreag

professeur à l'Université de Jassy, Roumanie.

Cher Monsieur et très honoré Collègue

En vous remerciant de votre lettre du 8 août j'ai l'honneur de vous dire, que ça me fera grand plaisir, si un candidat roumain vient à Copenhague pour quelques mois après le 1 janvier 1925. Je comprends parfaitement les difficultés matérielles qui règnent encore en Roumanie après la guerre, mais nous pouvons dispenser votre élève des frais d'étude, si vous pouvez procurer de votre gouvernement la somme nécessaire pour les frais de voyage de 250 à 300 couronnes danoises par mois, laquelle somme suffirera pour ses besoins personnels.

J'espère donc de voir un de vos élèves ici à l'Institut et vous prie, cher Monsieur le professeur, d'agréer l'assurance de ma considération bien distinguée.

19 décembre 1925, Jassy. C.G. Bedreag écrivait à Niels Bohr concernant son intention de venir à son institut de Copenhague pour 4–6 mois, à partir du mois de janvier de l'année prochaine.

(Folder 17, Item 3, Bedreag to Bohr, Title: BSC – BED – 251219 t)

Monsieur et cher Maître,

Comme suite à une correspondance que j'avais eu l'honneur d'entretenir avec l'Institut de Physique théorique que vous dirigez ; - en vue qu'un candidat de Jassy vînt y passer un an pour des études de spécialité, à partir du mois de Janvier 1925, il y a un an depuis; il est arrivé que le candidat que nous avions en vue n'a pas pu être libre à cette date - là.

Comme j'avais manifesté moi - même l'intention de passer quelques mois à Copenhague, il arrive que je suis à même de pouvoir le faire maintenant, à partir du mois de Janvier prochain, ce que le Conseil de la Faculté des Sciences de Jassy a approuvé et une Commission du Gouvernement a admis que certaines facilités de change soient accordées.

Je suis donc infiniment heureux de pouvoir vous annoncer que vers le commencement du mois de Janvier 1926, je pourrai venir à Copenhague pour 4 - 6 mois, et j'aurai à soumettre à votre examen et appréciation Notes et Mémoires concernant le <<Système physique des Eléments>> et un manuscrit sur le <<Spectre complexe du Cuivre - les quartets>>.

J'ai l'intention d'élucider à Copenhague ce dernier problème au point de vue expérimental et tirer les conséquences qui concernent la distribution électronique de **Cu**; j'ai trouvé que l'on doit considérer pour l'atome de **Cu** deux états - l'un normal et un [cuv.nedescifrat] état hétéromorphe du premier.

Pour le côté expérimental, Spectre de Cuivre et effet Zeeman de certaines lignes, c'est toujours par votre recommandation bienveillante que je tâcherai de trouver le moyen de réaliser à Copenhague.

Je ne sais pas si je pourrai avoir l'occasion d'y rencontrer M-rs Hansen et de Hevesy qui sont encore des spécialistes reconnus dans ce genre de recherches.

Veillez excuser, Monsieur et cher Maître, si la suite de la correspondance commencée depuis un an et demie, arrive à conduire à des réalisations tellement tard; les conditions scientifiques tendent à redevenir normales de ce côté - ci, mais assez difficilement et assez lentement vues les conditions générales que nous traversons; pour moi spécialement il y a 11 ans (1914) que j'avais l'intention de fréquenter un milieu scientifique intense, comme celui qui était à cette époque - là à Manchester; c'est une félicité pour moi que de pouvoir enfin le réaliser maintenant, et commencer par le séjour que je me propose de faire dans votre Institut illustre depuis longtemps, et veuillez agréer l'expression de ma reconnaissance [cuv.nedescifrat] pour la sollicitude que je pourrai trouver à Copenhague.

C.G. Bedreag

N. Bene. Je saisis cette occasion pour vous faire savoir que la Banque Nationale de Roumanie a envoyé par l'intermédiaire de la Légation Roumaine de Londres un chèque de 500 couronnes danoises à l'Institut de Physique théorique, pour mon compte. Je vous prie bien de vouloir [sic] disposer que ce chèque soit

gardé à l'Institut jusqu'à mon arrivée, au commencement du mois de Janvier prochain.

Veuillez agréer mes sentiments bien distingués et reconnaissants.

C.G. Bedreag

31 décembre 1925, Jassy. C.G. Bedreag écrivait à Niels Bohr que le lendemain il allait commencer son voyage vers Copenhague, tout en prenant le bateau de Dantzig (Gdansk) à la capitale danoise.

(Folder 17, Item 4, Bedreag to Bohr, Title: BSC – BED – 251231 t)

31 Déc.
1925

Monsieur et cher Maître,

Comme suite à ma lettre du 19 Déc. c. [= courant] j'ai l'honneur de vous faire savoir que demain, 1er Janvier 1926 je pars pour Copenhague, où j'espère être dans 5–7 jours, selon le jour que je pourrai trouver le bateau Dantzig – Copenhague.

Au moment du départ, j'exprime mon hommage à l'Université de Copenhague, et je souhaite que l'Institution que vous illustrez puisse toujours resplendir parmi les Institutions de haute culture intense.

Veuillez agréer mon hommage bien dévoué.

C.G. Bedreag
Iassy – Roumanie

3 juillet 1926, Bucarest. Lettre officielle du Ministère des Finances de Roumanie envers Niels Bohr, par laquelle on lui envoie l'équivalent de 150 couronnes danoises liées au séjour de Constantin G. Bedreag.

(Folder 17, Item 5, Romanian Ministry of Finance to Bohr, Title: BSC – BED – 260703 t [dactilogramme:])

ROYAL DES FINANCES DE ROUMANIE
DIRECTION DE LA DETTE PUBLIQUE
SERVICE DE L'ADMINISTRATION ET DES EMISSIONS

No.172548 X - 3. JUL.1926

Monsieur,

Nous avons l'honneur de vous faire savoir que la Banque Nationale de Roumanie, notre ville, vous remettra la somme de: Livres St. équivalent à:

Couronnes Danoises 150. –

et nous vous prions de bien vouloir payer à Mr. Bedreag Constantin, <<l'attaché à l'Institut pour des recherches sur la constitution atomique du cuivre>>, comme

change dont la contrevaletur en lei a été versée chez nous, sous le récépissé No. 11053 / 1926.

Veillez, agréer Monsieur, l'assurance de notre parfaite considération.
Le Ministre,
p. [semnătura indesc.]

Le Directeur,
[semnătura indesc.]

Monsieur N. Bohr, Directeur de l'Institut
de Physique Théorique, Blegdamsvej 15, Copenhague DANEMARK

12 septembre 1926, Jassy. C.G. Bedreag écrivait à Niels Bohr qu'il lui avait envoyé son article intitulé *Note sur le spectre du Cuivre*, paru dans le „Bulletin Scientifique” de l'Académie Roumaine, ainsi que dans les „Comptes-Rendus hebdomadaires de l'Académie des Sciences” de Paris. Des éloges du physicien roumain pour le Danemark où il avait passé un séjour très agréable.

(Folder 17, Item 7, Bedreag to Bohr, Title: BSC – BED – 260912 t)

12 Septembre 1926

Monsieur et très honoré Professeur,

Je vous prie de m'excuser pour le retard de cette lettre; je voulais vous envoyer en même temps la Note – suite de travail que j'ai fait à Copenhague et qui suivra d'ici quelque peu, car j'ai seulement de petites corrections à y porter avant de la conclure.

Dès le mois de Juin un chèque du Ministère de Finances de Bucarest a été envoyé à l'adresse de l'Institut et j'espère qu'il y a été reçu, ainsi que le chèque envoyé à l'adresse de M^r le consul général Krugsted.

Je vous prie de vouloir bien disposer que l'on me communique si l'Institut a reçu ces sommes (350 + 150 couronnes danoises).

Dans un pli séparé, j'envoie un nombre d'exemplaires de mes Notes sur le spectre du Cuivre, parues dans le Bulletin Sc. de l'Académie Roumaine, et qui sont les mêmes que celles parues auparavant dans les C.R.¹⁸ de Paris.

J'ai 3 Notes pour la suite, dont l'une concernant une vue d'ensemble sur le système physique des éléments sera envoyée la première.

La rédaction de ces Notes m'ayant retenu plus longtemps que je l'espérais, je vous prie encore une fois, Monsieur et cher Maître, d'avoir retardé mes devoirs

¹⁸ “Comptes-Rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des Sciences”, publication scientifique de Paris, parue depuis 1835, contenant des articles de mathématiques, physique, chimie etc. Parmi les scientifiques roumains, c'est le mathématicien Alexandre Ghika (1902–1964), professeur à l'Université de Bucarest et membre de l'Académie Roumaine, qui y a publié.

de reconnaître les avantages que j'ai trouvées à l'Institut, par l'organisation et ses installations, dans les recherches que je poursuivais.

Avec les bons souvenirs que je garde pour les personnalités qui étaient à l'Institut durant que j'y étais;

Veillez agréer l'hommage et l'estime que je garde pour le pays d'ancienne civilisation et très accueillant du Danemark et: de son Université, et souhaite qu'ils gardent toujours le pouvoir de rayonner dans la civilisation par ses personnalités puissantes et créatrices.

En attendant que j'envoie les Notes – suites, veuillez recevoir mes sentiments bien sincères.

C.G. Bedreag
Iassy – Université.

9 janvier 1935, Cernăuți. C.G. Bedreag se souvient avec gratitude de son séjour à l'institut de Niels Bohr et lui envoie quelques écrits à lui.
(Folder 17, Item 7, Bedreag to Bohr, Title: BSC – BED – 350109 t)

INSTITUTUL DE FIZICĂ TEORETICĂ
UNIVERSITATEA DIN CERNĂUȚI

9 Janv. 1935

Monsieur et cher Maître,

A l'occasion de cette nouvelle année je me rappelle de l'hospitalité si bienveillante que je reçus à votre Institut il y a bien 9 ans (1926).

J'ai toujours eu l'intention de passer encore une fois à Copenhague et vous remercier de votre accueil, mais il m'a été impossible jusqu'ici.

A peine je pus aller l'été dernier à Paris et en Allemagne – Tchécoslovaquie.

Je vous envoie quelques extraits de Notes et une Conférence que je tenus à Cernăuți l'année dernière; et vous exprime mon désir de vous envoyer quelques pages d'une Note qui va paraître aux C.R. [= Comptes Rendus] Paris, pour qu'elles soit insérée au Bulletin de Physique de Copenhague, en souvenir de mon séjour à Copenhague.

Veillez montrer mes compliments les plus distingués à Mme Bohr¹⁹ et agréez, Monsieur et cher Maître, mes salutations bien dévouées.

Prof. C.G. Bedreag
Iassy, N. Gane 17

6 février 1935, Copenhague. Niels Bohr remercie le physicien roumain pour ce qu'il lui a envoyé et promet qu'il va publier son article dans la „Revue de Physique” de Copenhague.

¹⁹Margrethe Nørlund.

(Folder 17, Item 8, Bohr to Bedreag, Title: BSC – BED – 350206 f [dactilogramme])

6. Februar 35

Cher Monsieur Bedreag,

Je vous remercie cordialement pour votre aimable lettre qui m'a rappelé agréablement votre séjour à Copenhague à une époque de si active collaboration dans le domaine de la physique atomique. Je vous remercie également pour vos très intéressants tirés – à – part, et je recevrai avec plaisir la communication dont vous parlez dans votre lettre, qui doit paraître aux C.R. [= Comptes-Rendus] et dont vous désirez publier une traduction danoise au *Fysisk Tidsskrift* de Copenhague. Dès que je l'aurai reçue, je la ferai traduire en danois et la transmettrai au rédacteur qui sans aucun doute sera heureux de la publier.

Avec mes meilleurs compliments, également de la part de ma femme et de tous les collaborateurs de l'Institut qui ont conservé un agréable souvenir de votre visite.

10 mars 1935, Jassy. C.G. Bedreag écrivait à Niels Bohr tout en mentionnant les physiciens qu'il a connu lors de son séjour à l'institut de Copenhague. Le professeur roumain mentionne quelques publications à lui.

(Folder 17, Item 9, Bedreag to Bohr, Title: BSC – BED – 350310 t)

INSTITUTUL DE FIZICĂ TEORETICĂ
UNIVERSITATEA DIN CERNĂUȚI

10 Mars
1935

Iassy, N. Gane 17

Monsieur et cher Maître,

Votre lettre du 6 Février m'a rappelé vivement les connaissances que j'ai faites chez vous et par vous: Mrs. Buchwald – Dantzig, Kramers²⁰, Hevesy, Werner, Nishina²¹, Sugyura, Ray, L.Thomas, Waller²², Hund²³, Pauli²⁴,

²⁰ Hendrik Anthony – dit Hans – Kramers (1894–1952), physicien hollandais, collaborateur de Niels Bohr sous la coordination duquel il a travaillé à sa these de doctorat à Copenhague. En 1926 il est rentré aux Pays-Bas où il est devenu professeur à Utrecht et ensuite à Leiden. Il a élaboré avec Werner Heisenberg, la formule de dispersion Kramers – Heisenberg. Membre de l'Académie Royale des Arts et Sciences des Pays-Bas.

²¹ Yoshio Nishina (1890–1951), physicien japonais considéré comme le père de la physique moderne au Japon. Collaborateur de Niels Bohr qu'il allait inviter en visite au Japon. Pendant la Seconde Guerre Mondiale il a été le chef du programme nucléaire japonais. Il a découvert l'isotope 237 de l'uranium. On lui doit, suite à un article publié en 1928 avec Oskar Klein, la formule Klein–Nishina.

²² Ivar Waller (1898–1991), physicien suédois professeur à l'Université d'Uppsala. Il a soutenu son doctorat en 1925 tout en introduisant le facteur Debye–Waller, dans le domaine

Heisenberg²⁵, Goudsmit²⁶, Klein, Dempron²⁷, et leurs recherches de physique atomique et quantique.

Je vous ai fait alors parvenir par la librairie Mühldorf de Cernăuți un Album avec des vues de Roumanie pour votre riche Bibliothèque.

Ma Note des C.R. paraîtra probablement dans les N° 11 ou 12 de la [cuv. nedescifrat] Février;

Dès que j’aurai la Note publiée, je vais faire un court Mémoire pur le Fysisk Tidsskrift, en souvenir du séjour de 1926 à votre Institut.

de la cristallographie des rayons X. Membre de l’Académie Royale Suédoise des Sciences et du Comité Nobel pour la Physique.

²³ Friedrich Hermann Hund (1896–1997), physicien allemand. En 1922 il a obtenu son doctorat à Göttingen, sous la direction de Max Born. Il a passé un stage de recherche chez Niels Bohr, en 1926–1927. Entre 1929–1946 il a été professeur de physique mathématique à Leipzig; entre 1946–1951 il a occupé une chaire à Jena, en Allemagne de l’Est. En 1951 il a quitté la zone d’occupation soviétique et il est passé dans le Berlin de l’Ouest. Ensuite il est devenu professeur aux universités de Francfort-sur-le-Main et puis à Göttingen. On lui doit la “Règle de Hund”, des contributions à la physique quantique ainsi qu’à l’histoire de celle-ci.

²⁴ Wolfgang Pauli (1900–1958), physicien autrichien d’origine juive, spécialiste de la mécanique quantique. En 1921 il a reçu le doctorat à l’Université de Munich. Il a passé une année, en 1922–1923, chez Niels Bohr, à Copenhague. Ensuite, il est devenu professeur à Hambourg et à l’Ecole Polytechnique de Zurich. Il a également été actif dans le cadre de l’*Institute for Advanced Study* à Princeton. En 1950 il a été élu membre de l’Académie Américaine des Arts et des Sciences. En 1955 il a édité un volume intitulé *Niels Bohr and the Development of Physics*. Voir aussi *Personalități ale științei. Mic dicționar*, p.230.

²⁵ Werner Heisenberg (1901–1976), physicien allemand, l’un des fondateurs de la mécanique quantique, fils du byzantinologue August Heisenberg. Il a obtenu son doctorat à l’Université de Munich, sous la coordination d’Arnold Sommerfeld. En 1924 il a travaillé à Copenhague, avec Niels Bohr. On lui doit notamment l’équation d’indétermination qui porte son nom. En 1927 il est devenu professeur à l’Université de Leipzig. En 1932 il a reçu le Prix Nobel. Entre 1942–1945 il a dirigé le *Kaiser Wilhelm – Institut für Physik*, à Berlin–Dahlem, tout en travaillant au projet de la bombe atomique. Après la guerre, il est devenu directeur de l’Institut Max Planck pour Physique de Göttingen et ensuite de celui de Munich. Membre de l’Académie Bavaroise des Sciences et membre d’honneur de l’Académie Roumaine.

Voir aussi Max von Laue, *op.cit.*, p.85, 147, 190, 192; *Personalități ale științei. Mic dicționar* (Personnalités de la science.Petit dictionnaire), p.139.

²⁶ Samuel Abraham Goudsmit (1902–1978), physicien juif hollandais. Il a obtenu en 1927 son doctorat à l’Université de Leiden. Entre 1927–1946 il a été professeur à l’Université de Michigan. Pendant la Seconde Guerre Mondiale il a travaillé à la réalisation de la bombe atomique. Après la guerre il a été professeur dans des universités et institutions américaines. Editeur de la revue “Physical Review”. Il a également publié quelques articles d’égyptologie. Membre de l’Académie des Arts et des Sciences des Pays-Bas.

Voir aussi Max von Laue, *op.cit.*, p.188; *Personalități ale științei. Mic dicționar* (Personnalités de la science.Petit dictionnaire), p.128.

²⁷Déchiffrement incertain. Correctement il pourrait être „Dempster”. Sur Arthur Jeffrey Dempster, voir Max von Laue, *op.cit.*, p.149.

Veillez exprimer, Monsieur et cher Maître, mes compliments à Madame et agréer mon entire dévouement.

Prof. C.G. Bedreag
de l'Univ. de Cernăuți

16 mars 1935. Niels Bohr remerciait C.G.Bedreag pour l'album sur la Roumanie qu'il lui a envoyé.

(Folder 17, Item 10, Bohr to Bedreag, Title: BSC – BED – 350316 f [dactilogramme])

Cher Professeur Bedreag,

16. Marts 35

Je désire vous remercier cordialement pour le beau livre sur la Roumanie que vous avez eu l'amabilité de m'envoyer et qui nous a donné à tous une vive impression de la beauté de votre pays et des intéressants traditions artistiques de ses habitants. Je recevrai aussi avec plaisir la note que vous préparez pour le *Fysisk Tidsskrift*.

Nous vous envoyons, ma femme et moi, l'expression de nos sentiments les plus cordiaux.

11 juillet 1935, Bucarest. C.G. Bedreag communiquait à Niels Bohr que son frère, ingénieur à Bucarest, et son épouse, professeur de philosophie, étaient partis pour la Scandinavie où ils voulaient passer leur congé.

(Folder 17, Item 11, Bedreag to Bohr, Title: BSC – BED – 350711 t)

11 Juillet
1935
Bucarest

Monsieur et cher Maître,

Un de mes frères – le plus jeune – qui est Ingénieur des Chemins de fer et du Pétrole à Bucarest est parti hier soir avec sa femme, professeur de philosophie dans un Lycée de Bucarest – pour passer leurs 20 jours de congé en [*sic*] Danemark, Suède, Norvège avec Bergen et le Cap Nord – disent-ils.

De passage par Copenhague, je les ai chargés de vous présenter de ma part tous les hommages que je vous dois et vous exprimer directement mon désir de pouvoir passer encore quelques jours à Copenhague; mais que notre monnaie est si faible par rapport à l'or qu'il nous est toujours impossible de nous déplacer trop fréquemment.

Le Mémoire pour la *Fysisk Tidsskrift* sera prêt vers le mois de Septembre.

Veillez agréer mes hommages répétés pour vous et votre très honorée famille.

Prof. C.G. Bedreag
à Iassy.
N. Gane 17

16 août 1942, Jassy. C.G. Bedreag écrivait à Niels Bohr sur quelques articles à lui, destinés à des revues de Berlin et de Copenhague.

(Folder 17, Item 12, Bedreag to Bohr, Title: BSC – BED – 420816 t [dactilogramme])

INSTITUTUL DE FIZICĂ TEORETICĂ
UNIVERSITATEA DIN IASSY

16 Août 1942

17 N. Gane, Iassy

Monsieur et cher Maître,

J'ai envoyé la Note ci – jointe à la <<Naturwissenschaften>> et à Mr.Otto HAHN²⁸ à Berlin. Veuillez l'examiner, la corriger comme bon il vous semblera et l'insérer dans un périodique scientifique de Copenhague.

Au cours de l'année prochaine j'aurais le plaisir de vous envoyer, en hommage et remerciements pour l'accueil inoubliable que j'ai trouvé à votre Institut en 1926, un Mémoire plus détaillé sur la Systématique des Eléments et leur Structure nucléaire. J'ai l'intention de le présenter personnellement à Copenhague.

Les conditions du voyage sont tellement difficiles par les temps qui courent, la Légation Danoise de Bucarest m'en a averti; pourtant j'exprime ici mon désir de passer un mois à votre Institut, aux environs de Noël prochain.

Veillez me renseigner par deux mots là – dessus, et Agréez mes sentiments bien déferents.

[semnat:] Bedreag

Prof.C.G. Bedreag

Iassy, N. Gane 17

à Copenhague.

²⁸Otto Hahn (1879–1968), chimiste allemand, professeur à l'Université de Berlin. Il a découvert la fission nucléaire sur la base de laquelle on va produire la bombe atomique. Voir aussi Max von Laue, *op.cit.*, p.153, 159, 160–161; *Personalități ale științei. Mic dicționar* (Personnalités de la science. Petit dictionnaire), p.134.

24 octobre 1942, Jassy. C.G. Bedreag écrivait à Niels Bohr sur ses préoccupations concernant les propriétés des Uranides.

(Folder 17, Item 13, Bedreag to Bohr, Title: BSC – BED – 421024 t)

INSTITUTUL DE FIZICĂ TEORETICĂ
UNIVERSITATEA DIN JASSY

24 Oct. 1942
N. Gane 17, Iași

Monsieur et cher Maître,

La Note sur les Uranides 93, 94, dont un extrait des Ann. Sc. Jassy vous a été récemment adressé, a été envoyée le 17 Août à Mr Otto Hahn et aux *Naturwissenschaften*.

Par leurs lettres de 1 Sept. et 17 Sept. on me recommande des deux côtés de m'adresser directement à vous, pour l'interprétation électronique des Uranides.

Les expériences décident évidemment; au point de vue théorique, deux problèmes se posent: la structure électronique des Elém. 93, 94 est plus stable avec des électrons intérieurs - donc des Uranides;

la stabilité du noyau central, à masse presque constant 239 / 238 – peut-être prolongée au-delà de 92 Ur²⁹ de quelques échelons – 93, 94; comme si la tension capillaire du noyau central était moins influencée par un excès de protons, que par un excès de neutrons.

Dans deux Notes à suivre, je vais détailler ces proportions. Pour la proposition a, je me suis adressé à Mr Kramers, aussi; pour la proposition b, c'est vous qui êtes le seul Maître.

Veuillez agréer, Monsieur et cher Maître, mon respectueux attachement

Prof. C.G. Bedreag

N. Gane 17, Iassy

N.Bene. Entre temps est paru dans Naturw. [= Naturwissenschaften] 19 Sept. 1942 le Mémoire K. Starke, dont les conclusions concernant Elém. 93, page 581, concordent avec celles exposées dans mon extrait, et dont les détails <<zunächst: zu erscheinen>>, doivent répondre aux memes conditions a, b, mentionnés ci-haut (ci-contre) et conformes à vos relations de Phys. Rev. 1939.

Du moins c'est ainsi qu'elles apparaîtront dans mes deux No., qui suivront prochainement.

Votre dévoué

Prof. Bedreag

²⁹Déchiffrement incertain.

25 décembre 1942, Jassy.C.G.Bedreag donne à Niels Bohr de ses nouvelles concernant le voyage voulu – mais déconseillé – à Copenhague, ainsi que sur ses dernières publications.

(Folder 17, Item 14, Bedreag to Bohr, Title: BSC – BED – 421225 t [dactylogramme])

INSTITUTUL DE FIZICĂ TEORETICĂ
UNIVERSITATEA DIN JASSY

25 Déc. 1942

Monsieur et cher Maître,

J'avais une intention des temps normaux de passer quelques semaines à Berlin, Copenhague, mais on nous a conseillé que chacun reste sur place. J'aurais présenté et discuté directement quelques Notes et recherches.

Une <<kurze Mitteilung>> que j'avais envoyée aux <<Naturwissenschaften>> est parue dans un périodique du pays, et dans les C.R. Ac.Sc. Paris [= Comptes-Rendus de l'Académie des Sciences].

Sur recommandation de Mr.Otto HAHN, une seconde <<kurze Mitteilung>> devait être examinée auparavant par vous.

Je vous prie d'examiner la Note ci – annexée <<Natürliche Systematik>> et l'envoyer aux <<Naturwiss.>> Berlin avec vos remarques ou corrections bienveillantes.

Veillez bien la présenter aussi à la Kgl. Dansk. Medd.³⁰ en souvenir de mon séjour de 1926 à votre Institut.

Veillez agréer à l'occasion de la nouvelle année 1943 mes souhaits les plus cordiaux et un souvenir que j'espère toujours pouvoir renouveler.

[signé:] Bedreag

Prof. C.G. Bedreag

N.Gane 17, Iassy

3 janvier 1943, Jassy.C.G.Bedreag écrit à Niels Bohr en lui demandant des avis favorables pour des articles à lui; le physicien roumain priait le savant danois de publier un de ces notes dans une publication scientifique de Copenhague.

(Folder 17, Item 15, Bedreag to Bohr, Title: BSC – BED – 430103 t [dactylogramme])

INSTITUTUL DE FIZICĂ TEORETICĂ
UNIVERSITATEA DIN IASSY

³⁰Medd. = Meddelelser = communications scientifiques (dans ce contexte).

3 Janv. 1943

N. Gane 17, Iași

Monsieur et cher Maître,

Une seconde Note <<Analytische Prüfung des Uranides 93>> confirme et éclaircit la première <<Natürl. Systematik>>.

Veillez examiner cette seconde Note et envoyer un avis favorable à la <<Zeitschrift für Physik>> où le manuscrit a été envoyé avec cette réserve que votre avis suivra.

Veillez aussi envoyer un avis favorable pour la première Note à <<Naturwissenschaften>> - Berlin, selon recommandation de Mr. Otto HAHN.

Si vous pouviez présenter ces deux Notes à Kgl. Dansk. Medd. [= Meddelelser] en souvenir de mon stage à Copenhague, je vous reste bien reconnaissant.

Veillez agréer mon hommage pour la nouvelle année 1943.

[semnat:] Bedreag

Prof. C.G. Bedreag

3 février 1943. Niels Bohr répond aux prières scientifiques de C.G. Bedreag avec bienveillance et amabilité. En ce qui concerne la publication des notes du physicien roumain dans la revue de l'Académie Danoise des Sciences, sa réponse est toutefois négative.

(Folder 17, Item 16, Bohr to Bedreag, Title: BSC – BED – 430203 f [dactilogramme])³¹

3. Februar 43

Sehr geehrter Herr Kollege

Für Ihre freundlichen Briefe mit den Abhandlungen über die Systematik der Elemente unter Bezugnahme auf die neue Entdeckung der Gruppe der Uranide danke ich Ihnen vielmals. Die ganze Frage hat mich natürlich sehr interessiert und, wie Sie ja wissen, war ich bereits in meiner alten Arbeit über die Systematik der Elemente ganz darauf vorbereitet, das seine solche Gruppe in der Nachbarschaft von Uran auftreten müsste (vgl. <<Drei Aufsätze über Spektren und Atombau>>, Verl. Vieweg³² Braunschweig, 1. Aufl. S.133, 2.Aufl. S.127). Lange vor den neuen, auf Atomkernumwandlung ruhenden Entdeckungen hat Prof. Hevesy sogar eine

³¹Il est surprenant que la lettre ait été écrite en allemand. Selon la lettre suivante, à cause de l'occupation nazie, la langue dans laquelle les lettres allaient être rédigées, devait être obligatoirement l'allemand.

³²Déchiffrement incertain.

sorgfältige, obwohl resultatlose Untersuchung durchgeführt, um die Anwesenheit solcher Elemente in Uranmineralien festzustellen.

Es hat mich gefreut zu hören, dass Ihre erste Abhandlung in den *Comptes Rendus* erscheinen wird. Wegen Ihres Wunsches, diese und die folgenden Arbeiten auch in deutschen Zeitschriften erscheinen zu lassen, habe ich soeben an Prof. Hahn geschrieben und ihn gebeten, die Angelegenheit mit den Redaktionen der beiden Zeitschriften zu besprechen. Leider besteht keine Möglichkeit, Ihre Abhandlungen auch in den Berichten der Dänischen Akademie zu veröffentlichen, denn – im Gegensatz zu den *Comptes Rendus* und den *Naturwissenschaften* – werden in den hiesigen Akademieberichten keine kurzen Notizen, sondern nur eigentliche Abhandlungen aufgenommen, und es wird ausserdem die Bedingung gestellt, dass die einer Arbeit zu Grunde [sic; correct: zugrunde] liegenden Untersuchungen in Dänemark oder in Zusammenarbeit mit dänischen Wissenschaftlern ausgeführt sind.

Ich bedauere sehr, dass ich Ihren ersten Brief noch nicht beantwortet habe. Es war aber ein schwieriges Problem für mich, ob ich Ihnen raten sollte, hierher zu kommen oder nicht, und deshalb habe ich meine Antwort immer wieder verschoben. Ihrem zweiten Brief entnehme ich jedoch, dass Sie inzwischen selbst zu der Ansicht gekommen sind, dass derartige Reisen zurzeit kaum ratsam sind. Ich hoffe aber, dass es nicht mehr allzu lange dauern wird, bis die Wissenschaftler aus den verschiedenen Ländern sich wieder wie früher treffen können; in diesem Zusammenhang denke ich an Ihren Besuch in Kopenhagen, dessen Wiederholung uns alle hier im Institut sehr freuen würde.

Mit vielen herzlichen Grüßen

Ihr ergebener
(Bedreag)³³

31 janvier 1934. Niels Bohr écrit à Alexandre Proca pour lui souhaiter la bienvenue à l'institut de Copenhague où à l'époque on discutait intensément sur la théorie des électrons. Le savant danois fait mention du fait qu'il lui avait envoyé quelques jours auparavant un article de Léon Rosenfeld et de lui.

(Folder 266, Item 1, Bohr to Proca, Title: BSC – PRO – 340131 f [dactilogramme])

January 31st 34

Dear Dr. Proca,

I take pleasure in informing you that you shall be very welcome to work in this institute for a time. At the moment we are all here intensely interested in the general problems of the electron theory, and I shall be very glad to discuss the problem which you propose to tackle during your stay in Copenhagen. A few days ago I sent you a paper of Rosenfeld³⁴ and myself on the measurability of

³³Le destinataire était C.G.Bedreag.

³⁴Léon Rosenfeld (1904–1974), physicien belge, proche collaborateur de Niels Bohr. Il a reçu son doctorat en 1926. à Liège, où il est devenu d'abord professeur. Tout au long de sa

electromagnetic fields which, although it brings no direct progress as regards the harmonizing of the field theory and atomic theory, may, as I am trying to show in an article which will soon appear, perhaps be helpful as regards our general attitude to this fundamental problem.

With kind regards,

Yours sincerely

5 février 1934, Paris. Alexandre Proca écrit à Niels Bohr pour lui confirmer avoir reçu l'article de Léon Rosenfeld et de lui. Le physicien roumain lui expose quelques considérations propres sur une particule qui pourrait être associée à la lumière – onde, sans être un photon.

(Folder 266, Item 2, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 340205 t)

FACULTE DES SCIENCES
UNIVERSITE DE PARIS
INSTITUT HENRI POINCARÉ
1, Rue Pierre-Curie
Tél.: ODEON 42–10

Paris, le 5 février 1934

Monsieur le Professeur,

Je viens de recevoir votre aimable lettre et je vous remercie pour la permission que vous voulez bien m'accorder de travailler dans votre Institut; j'en suis heureux plus que vous ne pouvez l'imaginer. J'espère que rien ne s'opposera à mon départ et que je pourrai sous peu venir à Copenhague où j'ai l'intention de faire du bon travail.

Je vous remercie pour le tirage à part <<Zur Frage der Messbarkeit...>> que vous m'avez envoyé. M. Rosenfeld nous en avait parlé à Paris, mais j'attendais avec impatience son apparition. Je vais étudier à fond, parce qu'il couvre un domaine qui m'intéresse prodigieusement et où je ne vois pas clair. Je me permets de vous envoyer une note que j'ai l'intention de présenter à l'Académie sur des questions que je développe en ce moment. It is really impossible to understand anything from a Note in the <<Comptes Rendus>> because of the imposed length (or, better, shortness); therefore I will send a more detailed account in a few days.

The point is that one can associate with any light – wave a particle, which follows the Dirac³⁵'s equation for $m_0 = 0$, $e = 0$; now, such a particle has always a

vie, il a successivement reçu des postes de professeur aux universités de Utrecht, Manchester et Copenhague. Il a apporté des contributions dans des domaines différents de la physique, pas uniquement dans la mécanique quantique. Il a également été préoccupé par l'histoire et l'épistémologie de la physique, ainsi que par la politique, tout en étant un adepte de la philosophie marxiste.

³⁵ Paul Adrien Maurice Dirac (1902–1984), physicien anglais, spécialiste de la physique théorique, l'un des fondateurs de la mécanique quantique. Professeur aux universités de Cambridge et ensuite de Floride. En 1933 il a reçu le Prix Nobel. On lui doit l'équation de

spin $\pm 1 / 90$ and therefore may not be what we call a <<photon>>. Can we imagine this particle as being, representing, the discontinuous characteristics of light ?

In any case, the manner in which this particle is related to the electromagnetic field, seems to me of a great importance, and I really believe that it can be used to solve not only some problems of the radiation theory, but although [sic; probablement correct: also] of the election (as for instance the <<interpretation>> of negative energies, - mathematical interpretation for the electron, physical interpretation for the <<photon>>).

Mathematically, the method consists in introducing new operators, simple ones, arising by <<taking the square root>> of the vector gradient $\partial / \partial x_2$, that is by taking the half - vector of the vector $\nabla \cdot \partial / \partial t, \partial / \partial x, \partial / \partial y, \partial / \partial z$. The mathematical advantage is the introduction in the radiation theory of half - vectors, which brings this theory on the same footing as Dirac's.

I must apologize for annoying you with this things; I had better come to Copenhagen and discuss it over. Meanwhile, I thank you once again, and I am yours respectfully

Al. Proca

5 mai 1935, Paris. Alexandre Proca écrit à Niels Bohr pour lui remercier de son accueil au sein de son institut, à Copenhague. Pour le physicien roumain, établi à Paris, le séjour dans l'Institut danois de Physique Théorique a été l'une des plus belles périodes de sa vie.

(Folder 266, Item 3, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 350505 t)

FACULTE DES SCIENCES
UNIVERSITE DE PARIS
INSTITUT HENRI POINCARÉ
1, Rue Pierre-Curie

Paris, le 5 mai 1935

Tél.: ODEON 42–10

Dear Sir,

The beginning of Mai reminds me of my coming last year to Copenhagen, of your beautiful town and of the nicest place in it, which is situated on Blegdamsvej 15, as everybody knows.

The time I spent in Copenhagen was one of the happiest periods in my life, which I will always remember with the greatest pleasure. And how is it possible not to remember your kindness and all you have done for my wife and myself ?

I beg you therefore to permit me to thank you once again for your kind reception in your laboratory and for all you have done for me. I should like to send together with this letter some work or publications, but although I have been

Dirac. Il a prévu l'existence de l'antimatière. Voir aussi *Personalități ale științei. Mic dicționar* (Personalités de la science. Petit dictionnaire), p.88.

working hard on things I began in Copenhagen, I have not yet been able to get a result which is worth while; I am sorry but it is so.

Please present my best respects to Madame Bohr and believe me

Yours faithfully
Al. Proca

30 juillet 1936, Paris. Alexandre Proca donne de ses nouvelles à Niels Bohr, tout en lui communiquant qu'il lui avait envoyé un article du physicien Lothar Wolfgang Nordheim. Le chercheur roumain exprime de nouveau son très bon souvenir à propos de son séjour au sein de l'institut de Niels Bohr.

(Folder 266, Item 4, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 360730 t)

FACULTE DES SCIENCES
UNIVERSITE DE PARIS
INSTITUT HENRI POINCARÉ

11, Rue Pierre-Curie (V^e)
Tél.: ODEON 42–10

Paris, le 30 juillet 1936

Dear Professor Bohr,

Under a separate cover I send an article of M. Nordheim³⁶, which will soon appear in our <<Annales>> of the Institut Henri – Poincaré. M. Nordheim has asked me to send you the proofs.

I was firmly determined to come to your June meeting and was very annoyed when I saw it was impossible. As I heard it was a very interesting one, and besides there were discussions which would have interested me in the highest degree. But above all I should have been so happy to be again in the wonderful atmosphere of your <<laboratory>> and in your beautiful town. I have not forgotten the happy days I spent there the kindness of you all.

As I hear there shall be no Solvay meeting (but I may be wrong) this year; and I heard you planned before, to come from Brussels to Paris. Do you intend to come to Paris in any case this autumn ? Or in winter ? I hope there will not be any political annoyance, I mean war or any disturbance of this kind; but one never can tell !

My wife – and myself – beg you to pay our best respects to Mrs. Bohr and send her our best souvenir. And, myself, I am

Yours respectfully
Al. Proca

³⁶ Lothar Wolfgang Nordheim (1899–1985), physicien américain d'origine juive allemande, spécialiste en physique théorique; il a passé son doctorat en 1923 à Göttingen, avec Max Born; en 1934, étant Juif, il a émigré aux Etats-Unis. En 1937 il est devenu professeur à l'Université de Duke et quelques années plus tard, chef de laboratoire en Californie. Il s'est occupé de la mécanique quantique des objets solides, ainsi que des fondements mathématiques de la mécanique quantique. Il a également étudié les mézons.

25 octobre 1939. Alexandre Proca écrit à Niels Bohr tout en déplorant le fait qu'il doit travailler pour des fins liés à la guerre, car on utilise la science pour des buts tout-à-fait étrangers à leurs intentions. Le physicien roumain annonce de nouveau son absence au congrès de Solvay, à Bruxelles.

(Folder 266, Item 5, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 391025 t)

october 25th 1939

Dear Professor Bohr,

I recall that just now I should have met you in Brussels at the Solvay Congress and I cannot help regretting my absence there, as well as all which has occurred. I just try to send to you this letter to greet you and tell that I hope soon to be able to see you again; but, who knows ?

We are busy now with something quite different from theoretical physics. Science of course is not excluded from what we all are doing, but we are using it in a way, which is the negation of what we have dreamed. Nevertheless, they started it and we have to finish the work. And you will not doubt a second that it will be finished and in the right way. It is impossible to tell you, but I regret that you and other neutrals are not here with us to see at what a high level, what we call in French the <<moral>> of the French is. We are determined to finish it and have afterwards some leisure; and we hope to begin a new coming to 15 Blegdamsvej and think of other matters than killing.

I wish to your country to escape from all horrors connected with war, especially <<civilized>> war. I beg you to pay my best respects to Madame Bohr, and my friendly shake – hand to your pupils if there is one I know. And hoping to see you soon, anywhere in Europe or America I remain

Yours faithfully

Proca

21 april 1941, Paris. Alexandre Proca donne de ses nouvelles à Niels Bohr tout en faisant mention de quelques grands physiciens français - Léon Brillouin, Louis de Broglie, Francis Perrin, Frédéric Joliot – Curie – avec qui il était en relation.

(Folder 266, Item 6, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 410421 t)

AL.PROCA

DOCTEUR ES SCIENCES

INGENIEUR – CONSEIL

23, RUE SERVANDONI

Paris den 21ten April 1941

Sehr geehrter Professor Bohr,

Sie werden gewiss mein schlechtes Deutsch entschuldigen: Dänisch kann ich nicht, Französisch will ich nicht, Englisch es ist nicht erlaubt, - und Lateinisch

ist zu schwer für mich. So ich muss Deutsch schreiben und hoffe Sie werden trotzdem verstehen.

Seit gestern haben wir die Erlaubnis nach Dänemark Briefe zu schicken. Oftmals habe ich an Frau Bohr und Sie und Ihre Familie gedacht; ich habe sogar nach Belgien, Herrn Rosenfeld ein Brief geschrieben und ihn gefragt ob er keine Nachrichten von Kopenhagen hätte; aber ich habe keine Antwort bekommen und das kann man wohl verstehen.

Ich hoffe es geht Ihnen sehr gut und Sie haben nicht mehr als alle anderen gelitten. Ich hoffe Sie können arbeiten obwohl wahrscheinlich im 15 Blegdamsvej nicht sehr viele Arbeiten sich befinden.

Ich selbst war, während des Krieges mit den Armeen, dann bei der Radiodiffusion (Rundfunk), mit Herr Brillouin³⁷, der im unbesetzten Gebiet Frankreichs geblieben ist und wahrscheinlich jetzt, im Auftrage der Regierung, nach Amerika gereist [ist]. Ich bin nach Paris zurückgekommen, und Gott sei Dank, meine Frau und Kind sind auch mit mir. L. de Broglie ist auch hier, Francis Perrin³⁸ (der junge Perrin) auch, und wir versuchen gut zu arbeiten; Joliot³⁹ ist auch in Paris und hat einige Arbeiten in seinem Laboratorium, sogar Fremden [*sic*] (Deutschen). Wir leiden sehr, bis jetzt nicht zu wissen was anders wo gearbeitet und entdeckt ist [*sic*; corect: wird]; vielleicht ist es besser so.

Wir werden uns, meine Frau und ich, ausserordentlich freuen zu hören dass Frau Bohr und Sie in guter Gesundheit sind. Man kann nicht sagen wann wir nach Kopenhagen reisen werden (oder Sie nach Paris !) aber wir alle hoffen, bald. Öfters denke ich an Klein⁴⁰ und was für ein Glück er gehabt hat, - wie alle die noch nicht

³⁷ Léon Brillouin (1889–1969), physicien français. Il a suivi les cours de l'École Normale Supérieure. Professeur de physique théorique à la Faculté des Sciences de Paris, entre 1928–1933; ensuite, professeur de la même discipline au Collège de France, entre 1932–1949. Il a contribué de manière essentielle à l'introduction en France de la mécanique quantique. Après la Seconde Guerre Mondiale il s'est établi aux États-Unis où il allait décéder. Il a fait des recherches dans des domaines variés, depuis la mécanique quantique à la théorie de l'information. Voir aussi *Personalități ale științei. Mic dicționar* (Personnalités de la science. Petit dictionnaire), p.47.

³⁸ Francis Perrin (1901–1992), physicien français, fils du savant Jean Perrin qui a reçu le Prix Nobel de physique en 1926. Il a obtenu son doctorat en mathématiques et ensuite en physique. Professeur au Collège de France entre 1946–1972. Il a apporté des contributions dans la recherche nucléaire. Voir aussi *Personalități ale științei. Mic dicționar* (Personnalités de la science. Petit dictionnaire), p.232.

³⁹ Frédéric Joliot-Curie (Jean Frédéric Joliot) (1900–1958), physicien et chimiste français. Époux d'Irène, fille de Marie et de Pierre Curie. Professeur au Collège de France. Il a dirigé l'Institut du Radium qui comprenait le laboratoire de Marie Curie. En 1943 il a été élu membre de l'Académie des Sciences de France. En 1935 il a reçu, avec son épouse Irène Joliot-Curie, le Prix Nobel de chimie. Voir aussi Max von Laue, *op.cit.*, p.157–160; *Personalități ale științei. Mic dicționar* (Personnalités de la science. Petit dictionnaire), p.159.

⁴⁰ Oskar Klein (1894–1977), physicien suédois, spécialiste de marque en physique théorique, fils du rabbin-en-chef de Stockholm. Il a travaillé à Copenhague, avec Niels Bohr, depuis 1917. En 1923 il a obtenu son doctorat à Stockholm où il allait devenir professeur en 1930. Il est notamment connu pour la théorie Kaluza – Klein et pour l'équation Klein – Gordon.

gestorben sind. Wir fragen uns auch wann alles beruhigt sein wird. Bis da, hoffe ich und bin

Ihr sehr
ergebener
Proca

29 avril 1941.Niels Bohr écrit à Alexandre Proca sur les recherches du physicien danois Christian Møller sur les mézons qui préoccupaient aussi le chercheur roumain tout en intéressant également l'expéditeur de la lettre. Celui-ci donne à son correspondant roumain des nouvelles sur le physicien belge Léon Rosenfeld et sur le physicien suédois Oskar Klein.

(Folder 266, Item 7, Bohr to Proca, Title: BSC – PRO – 410429 f [dactilogramme])

29. April 41

Lieber Dr. Proca,

Herzlichen Dank für Ihren Brief. Es war sowohl für meine Frau als für mich eine grosse Freude zu hören, dass Sie und Ihre Familie gesund sind, und auch dass so viele von unseren anderen französischen Freunden am Leben sind und ihre Arbeiten fortsetzen. Wir würden sehr dankbar sein zu erfahren, sobald Sie es selber wissen, wie es unsere anderen Bekannten in Frankreich geht.

Hier sind die Verhältnisse ruhig, und wir versuchen auch nach besten Kräften die wissenschaftliche Arbeit weiterzuführen. Insbesondere wird es Sie interessieren zu hören, dass es Møller⁴¹ gelungen ist, mit der Formulierung der Mesontheorie⁴², zu der Sie selber so fruchtbare Beiträge geliefert haben, weiterzukommen.

Er wird Ihnen nächstens einen Sonderabdruck seiner soeben erschienenen Arbeit schicken. In letzter Zeit habe ich mich besonders mit der Frage des Durchganges der bei Uranspaltung ausgeschleuderten Kernteile durch Stoff beschäftigt, und es hat mich in diesem Zusammenhang gefreut, mein altes Interesse an solchen Problemen aufzufrischen. Ich hoffe, Ihnen bald eine Arbeit darüber schicken zu können.

Von Rosenfeld, der jetzt eine Stellung in Utrecht hat, hören wir ab und zu, und es scheint, dass es ihm und seiner Familie recht gut geht. Auch mit Klein stehen wir in ständiger Verbindung, aber von den vielen anderen der alten Freunde des Instituts, die wir wieder einmal hier in Kopenhagen zu sehen hoffen, hören wir leider sehr wenig. Eben deshalb war Ihr Brief mir eine ganz besondere Freude, und

⁴¹ Christian Møller (1904–1980), chimiste et physicien danois. On lui doit la théorie de la perturbation Møller – Plesset. Il a apporté des contributions à la chimie quantique ainsi que dans des domaines d'avantgarde de la physique.

⁴² C'est au physicien japonais Hideki Yukawa – d'ailleurs le premier Japonais à avoir reçu le prix Nobel – que l'on a octroyé en 1949 le Prix Nobel, pour la découverte des mézons. Voir Max von Laue, *op.cit.*, p.146.

sowohl meine Frau wie ich senden Ihnen, Ihrer Frau und allen gemeinsamen Freunden in Paris die freundlichsten Grüsse und herzlichsten Wünsche.

Ihr

29 décembre 1941, Paris. Alexandre Proca écrit à Niels Bohr à l'occasion de la Nouvelle Année tout en espérant de le visiter bientôt à Copenhague.
(Folder 266, Item 8, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 411229 t)

Paris, den 29.12.41
23, RUE SERVANDONI

Sehr geehrter Herr Professor,

Erlauben Sie mir, heute, am Ende dieses furchtbaren Jahres, Ihnen und Ihrer Familie, meine Glückswünsche, - in gebrochenen Deutsch, - auszusprechen. Wir hoffen, meine Frau und ich selbst, dass bald die Möglichkeit kommen wird, nach Kopenhagen zu fahren und nochmals sich normal wissenschaftlich zu beschäftigen. Wir werden dann ganz bestimmt Sie in Ny Carlsberg⁴³ besuchen, und hoffen dass Sie auch eventuell durch Paris fahren werden. Bis auf weiteres bleiben wir aber stehen und versuchen, so gut wie möglich, zu arbeiten. Man weiss natürlich nicht was in fremden Länder[n] gearbeitet wird und darum bitte ich Sie wenn etwas veröffentlicht wird, mir auch einen Separat zu schicken. Aber es ist auch vielleicht besser allein zu arbeiten, wie früher !

Nochmals sende ich Ihnen, Ihrer Familie, dem Institut (einschliesslich Frau Schulz) meine herzliche[n] Glückwünsche und bin

hochach[t]ungsvoll Ihr
A. Proca

15 juillet 1942, Paris. Alexandre Proca écrit à Niels Bohr pour entretenir leur relation. Le physicien roumain se souvient avec plaisir de son séjour à l'institut de Copenhague.

(Folder 266, Item 9, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 420715 t)

FACULTE DES SCIENCES
UNIVERSITE DE PARIS
INSTITUT HENRI POINCARÉ
11, Rue Pierre-Curie (V^e)
Tél.: ODEON 42–10

Paris, le 15 Juli 1942

⁴³ La résidence de Niels Bohr et de sa famille à Copenhague, un manoir qui a été mis à sa disposition par la firme Carlsberg en raison de ses mérites scientifiques et en étant l'une des grandes personnalités de la nation.

Sehr geehrter Herr Professor,

Es ist schon lange her dass ich Ihnen schreiben wollte, um Sie zu fragen, wie es Ihnen un[d] Ihrer Familie geht und zu wissen, wie die wissenschaftliche[n] Verhältnisse sich in Kopenhagen gestaltet haben. Ich habe aber immer gewartet auf die Erscheinung einer kleinen Note in den *Comptes Rendus*, die ich Ihnen bei dieser Gelegenheit schicken wollte, die aber bis jetzt, wegen Papiermangel, nicht erschienen ist. Ich hoffe es entweder sie hier zu veröffentlichen oder in Holland, wo wie ich von Rosenfeld höre, dies möglich wäre.

Auf jedenfalls warte ich nicht mehr um Sie zu fragen wie es Frau Bohr und Ihren Kindern geht und was Sie von Ihren letzten Arbeiten vom Institut erfahren haben. Haben Sie Nachrichten von Klein gehabt ? Ich möchte gern ihre [cuv.nedescifrat] begrüßen. Von Møller habe ich Nachricht erhalten; haben Sie neue Studenten im Institut aufgenommen ? Ich erinnere mich mit Freude auf mein Aufenthalt in Kopenhagen und bedauere viel, dass es jetzt solche Reise nicht mehr möglich sind [*sic*; correct: ist]. Hier sind wir auf Ferien gegangen, - bis den 3ten November. Es war nicht viel gearbeitet [*sic*]. Auf jedenfalls ich selbst konnte nicht alles was ich geplant hatte zum guten Ziel zu bringen: man hat auch andere Sachen zu machen, und man ist nicht nur mit wissenschaftliche[n] Arbeiten beschäftigt. Trotzdem, die Kontinuität dieser Arbeit bleibt: keine Quantensprungen, im Grossen, und das ist die Hauptsache.

Wir hoffen, wenn wir zurück nach Paris kommen, viel mehr zu arbeiten. Wir hoffen auch Sie zu treffen, - wann, Gott allein weiss, das ist eine andere Frage. Wir hoffen auf jedenfalls dass Sie gesund sind und dass Ihrer Familie gut geht.

Ich bitte Sie mich bei Frau Bohr bestens zu empfehlen, auch Frau Schulz nicht zu vergessen und zu grüssen, und ich bleibe wie immer mit voller Hochachtung

Ihr

A. Proca

1 janvier 1943, Paris. Alexandre Proca donne de ses nouvelles à Niels Bohr tout en s'excusant pour son allemand avec fautes dans lequel il est obligé à s'exprimer. Le physicien roumain s'efforce à ne pas interrompre l'activité scientifique continuant à publier et à participer à des manifestations scientifiques, telles au Portugal où il a été invité.

(Folder 266, Item 10, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 430101 t)

AL. PROCA
DOCTEUR ES SCIENCES
INGENIEUR – CONSEIL
23,RUE SERVANDONI

Paris den 1.1.43

Sehr geehrter Herr Professor,

Nochmals sind wir vor ein neues Jahr und wissen nicht was dahinter steckt. Ich hoffe und wünsche dass für Sie und Ihre ganze Familie nur glückliches und frohes sich befinde. Es ist schwer für mich den genauen Sinn meiner Wünsche, auszudrücken umsomehr in einer fremden Sprache und auch vielmehr in der Deutschen. Aber letzten Endes brauchen die Wörter nicht die genauesten sein, um sich verständlich zu machen und übrigens müsste man zu viele gebrauchen. Ich bin überzeugt dass Sie auf jedenfalls <<fühlen>> wenn nicht recht verstehen, was ich meine.

Ich hoffe dass Sie gut arbeiten können. Wir machen hier alles das beste aus schweren Umständen um die wissenschaftliche Arbeit nicht zu unterbrechen. Ich übersende hierbei eine Note an der *Académie des Sciences*; es ist der Anfang einer Arbeit wovon ich sehr viel erwarte (obwohl man von dieser einzigen Note nicht sehr viel zu sehen ist). Trotzdem glaube ich dass (wenn die Natur genug anständig ist, diesen neuen Gleichungen zu folgen !) einige interessante Resultate daraus ziehen kann.

Ich bin nach Portugal eingeladen worden, und hoffe bald dort zu gehen. Die nötigen Ausweise sind schon erteilt worden und ich werde dort einige Konferenzen geben und hoffe eine neue Arbeit zu beginnen. Aber man weiss heutzutage nicht was morgen bringen will.

Ich habe gelesen, dass die Nobelpreisen auch für dieses Jahr verschoben worden sind. Das hat mich an Klein erinnert; wissen Sie etwas von ihm ? Wenn Sie ihm schreiben, lassen Sie ihn, bitte, grüssen.

Wir hoffen recht Gutes von Ihre[r] Familie zu erfahren. Mit allen besten Grüssen von meiner Frau und ich an Frau Bohr bleibe ich

Ihr ergebener

A. Proca

2 février 1943. Niels Bohr répond à Alexandre Proca tout en lui écrivant qu'eux aussi, à l'institut de Copenhague, ils essaient de poursuivre leur activité scientifique, notamment en recherchant des problèmes de la physique nucléaire. Le savant danois et son équipe espère de pouvoir rencontrer dans peu de temps leurs amis physiciens étrangers.

(Folder 266, Item 11, Bohr to Proca, Title: BSC – PRO – 430202 f [dactilogramme])

2.Februar 43

Lieber Dr. Proca,

Vielen Dank für Ihren Brief und besonders für die freundlichen Neujahrswünsche, die meine Frau und ich aufs herzlichste erwidern. Wir waren sehr froh zu hören, dass es Ihnen und Ihrer Frau trotz der schwierigen Zeiten verhältnismässig gut geht. Auch hier versuchen wir die wissenschaftliche Arbeit weiterzuführen, und im Institute sind verschiedene experimentelle und theoretische

Untersuchungen im Gange, besonders über Probleme der Kernphysik. Sowohl Dr.Møeller wie ich waren an Ihren neuen Note sehr interessiert und hoffen bald den ausführlichen Bericht lesen zu können. Wir sehnen uns alle danach, unsere ausländischen Freunde wieder zu sehen und hoffen, dass es nicht allzu lange dauern wird, bevor die Verhältnisse uns erlauben werden, unsere jährlichen Konferenzen wieder aufzunehmen.

Mit herzlichen Grüßen und besten Wünschen für Sie und Ihre Frau vom ganzen Institut und besonders von meiner Frau und mir.

Ihr ergebener

15 août 1949, Paris. Alexandre Proca invite Niels Bohr à une conférence internationale sur les particules fondamentales et les nucléi, organisée par le Centre National de la Recherche Scientifique de France et par la Fondation Rockefeller. A cette conférence allaient prendre part Louis de Broglie et Wolfgang Pauli.

(Folder 266, Item 12, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 490815 t [dactilogramme])

FACULTE DES SCIENCES
UNIVERSITE DE PARIS
INSTITUT HENRI POINCARÉ
11, rue Pierre-Curie (5e)
Tél.: Odéon 42–10

Paris, le août 15th 1949

Dear Professor Bohr,

Next year, in April or May, most probably towards the end of April, we are organizing in Paris, with the aid of the French National Research Organization and the Rockefeller Foundation, an International Conference on

Fundamental Particles and Nuclei,

a draft program of which is enclosed herewith.

Before sending you an official invitation, I should like to ask you, non – officially, if you are willing to come and I need not to say how happy we could be if you could do us the honour to attend this conference. We all hope that you will be able to attend and myself I look eagerly towards the pleasure to see you again in Paris.

As you may see, the program includes general and particular topics. Mr. de Broglie⁴⁴ will speak about the <<definition>> of a fundamental particule, and Pauli

⁴⁴ Louis Victor de Broglie (1892–1987), prince ensuite 7e duc de Broglie, physicien et mathématicien français. Son frère aîné Maurice 6e duc de Broglie a été lui-aussi physicien et membre de l'Académie Française. Louis de Broglie a découvert la nature ondulatoire des électrons, découverte pour laquelle il a reçu en 1929 le Prix Nobel. Il a été professeur à la Faculté des Sciences de Paris – à l'Institut Henri Poincaré. En 1944 il a été élu membre de

about the situation in quantum electrodynamics. We should be extremely happy if you could say a few words on any subject you may choose. I would not dare to suggest anything, but as I hear that the problem of field and charge measurements is thoroughly studied now, we might be able to hear something about it. On the other side we would highly appreciate some general comments about the fundamental particles problem in general.

May I stress that your coming to Paris is not tied to any obligation of providing a report of any kind. As I am writing to you personally, you may just say that you do not intend to speak. If you do, you may of course speak in English and we hope to have Rosenfeld give a translation or a résumé of your communication.

I sincerely hope that you will be able to come, with Mrs. Bohr of course to Paris next year and would appreciate an answer as soon as possible.

I hope to be able to attend your lectures in Edinburgh next November, but I am not sure to come and would look forward for an answer, if possible, before that.

With best regards from my wife and myself to Mrs. Bohr, I am

yours sincerely

[signé] A. Proca/A. PROCA

6 septembre 1949. Niels Bohr écrit à Alexandre Proca tout en lui demandant la date exacte de la conférence internationale, parce qu'il avait l'intention d'aller aux Etats-Unis en mars – avril de l'année prochaine.

(Folder 266, Item 13, Bohr to Proca, Title: BSC – PRO – 490906 f [dactilogramme])

September 6. 49

Dear Professor Proca,

I thank you for your kind letter with the invitation to attend the international conference on fundamental particles and nuclei to be arranged in Paris next spring. It should certainly be a very great pleasure to me and if I could come to the conference and take part in the discussions and for my wife and myself also to get opportunity to see you and our other friends in Paris again. My plans for next spring are, however, somewhat unsettled, since I may be going to U.S.A. in March and April. When you know what dates the conference will take place I should therefore be glad to hear about it and in the meantime I hope also that my plans will be more settled so that I can give a definite answer on your kind invitation.

Here we are at present very busy with an enlargement of the institute which we expect will be ready next summer. When it is finished we contemplate to arrange yearly conferences as in the old days and probably in the autumn of 1950 to invite the old collaborators and friends among whom we very much hope that you will be able to come.

l'Académie Française. Voir aussi *Personalități ale științei. Mic dicționar* (Personnalités de la science. Petit dictionnaire), p.48.

With kindest regards and best wishes also from my wife to Mrs.Proca and yourself,

Yours sincerely

5 april 1950, Paris. Alexandre Proca écrit à Niels Bohr concernant son projeté séjour à Paris, lors de la conférence internationale sur les particules fondamentales.

(Folder 266, Item 14, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 500405 t [dactilogramme])

FACULTE DES SCIENCES

UNIVERSITE DE PARIS

INSTITUT HENRI POINCARÉ Paris, le April 5th 1950
19-11, rue Pierre-Curie (5e)

Tél.: Odéon 42–10

Dear Professor Bohr,

We have not heard much from you since a long time and hope you have not given up the project of coming to Paris. It would be such a disillusion for our younger physicists, as well as for ourselves, that I should like to try to beg you once again not to leave us behind. Especially my students in the Seminar keep asking me all the time if you intend to come; and I am at a loss.

If you do come, please let us know if you want a room booked (and where does Mrs. Bohr like best). We have sent to Copenhagen a form to be filled in asking for these details and asking also if you want the payment of the travel expenses Paris – Copenhagen – Paris done in French francs during the colloquium, or in Danish currency after the colloquium in Copenhagen. If you are coming straight from the USA, Aage⁴⁵ may come from Copenhagen: he is of course invited too (unless he is with you in the States now).

I am sending a provisional programme; the first day we have besides de Broglie and perhaps Bhabha⁴⁶ if he comes in time, a review of the work on measures of fields. We do not want to bother you in any way: we want your trip to Paris to be a real holiday. So we have asked Rosenfeld to say a word about this

⁴⁵Aage Niels Bohr (1922–2009), l'un des fils de Niels Bohr, physicien lui-aussi. Il a reçu le Prix Nobel pour physique en 1975, avec deux autres chercheurs. Voir aussi *Personalități ale științei. Mic dicționar* (Personnalités de la science. Petit dictionnaire), p.38.

⁴⁶Homi Jehangir Bhabha (1909–1966), physicien indien, spécialiste de la physique nucléaire. Il a été surnommé “le père du programme nucléaire indien”. Il a fondé quelques instituts de recherche en Inde. Voir aussi *Personalități ale științei. Mic dicționar* (Personnalités de la science. Petit dictionnaire), p.33.

work. If you yourself would say also something about this or something else, you imagine how happy we would be.

With our best regards for Mrs.Bohr from my wife and myself, I am
sincerely yours
[signé] AProca / A. Proca

12 april 1950. Niels Bohr écrit à Alexandre Proca pour lui communiquer qu'il n'allait pas prendre part à la conférence internationale de Paris car il devait aller avec son épouse aux Etats-Unis. C'est le physicien belge Léon Rosenfeld qui va parler de leurs recherches communes.

(Folder 266, Item 15, Bohr to Proca, Title: BSC – PRO – 500412 f [dactilogramme])

April 12, 1950

Dear Proca:

I thank you very much for your kind letter and am very sorry to say that I shall not be able to attend your conference. As you know, both my wife and I had looked forward very much to coming, but I have found it impossible because of my work and obligations in the U.S.A. to leave here before the end of this month.

I am very happy that Rosenfeld will speak about our common work and it has also been a great pleasure to me to learn from Copenhagen that quite a number of the collaborators in the Institute have been kindly invited to the conference. It is a great disappointment to me that I shall not be there myself, but I shall be grateful for the opportunity, soon after the conference, to learn about the progress of the discussions.

My wife and I hope that it will not be long before we shall meet you and Mrs. Proca again and that in any case you will be able to attend the conference in Copenhagen planned for September 1951, when the enlargement of the Institute will be ready and we hope to see many of our old friends again.

My wife joins me in sending Mrs.Proca and yourself our kindest regards and best wishes,

Sincerely yours,
Niels Bohr

Professor A. Proca
Institut Henri Poincaré
Université de Paris
11, rue Pierre-Curie
Paris 5, France”

21 juin 1954, Paris. Alexandre Proca écrit à Niels Bohr en faisant mention du séjour de son fils Aage à Paris. Le chercheur roumain recommande à Bohr le physicien japonais Gentaro Araki, professeur à l'université de Kyoto, qui allait venir le visiter à Copenhague.

(Folder 266, Item 16, Proca to Bohr, Title: BSC – PRO – 540621 t)

FACULTE DES SCIENCES
UNIVERSITE DE PARIS
INSTITUT HENRI POINCARÉ
Paris, le June 21st 195411, rue Pierre-Curie (5e)
Tél.: Odéon 42–10

Dear Professor Bohr,

I am glad to be able now to write to you and tell how happy we were here *to have your son Aage in Paris for some time* [souligné par moi – M.S.R.]. Unfortunately I, myself, was <<disabled>> so to speak and could not do more than attend, dumb, one of his lectures. But <<the boy>> enjoyed his stay tremendously and I am glad of it; Jean, who is in Copenhagen now, may give you an authorized opinion about it.

Things are going better for me for the time being, and I am still planning to go and attend some physical meetings next year. Although as far as I know there is nothing planned in Copenhagen, I shall try to go and greet you if I happen to be near. In the mean time, allow me to send you these greetings through Professor Gentaro Araki⁴⁷, who is visiting Copenhagen on his way to Lund where he will attend the Centennial Conference.

Prof. Araki is professor in Kyoto and has been invited by our Centre National de la Recherche Scientifique to stay one year in Paris. He is making contact with European Institutes and physicists and you will understand how keen he is to go to Copenhagen. Would you kindly receive him, if you are not too busy, and let him see the Institute, where he will find Möller whom he has met in Japan ? I thank you very much (and [I] am growing jealous of Araki for going to your beautiful country).

Please give my best regards and the best souvenir of my wife to Mrs. Bohr, and also tell Aage that Kai, the monkey he brought me over, is going fine and enjoys Paris, as much as a monkey can do. And believe me, with my sincerest regards

Yours sincerely
A. Proca

5 janvier 1956. Niels Bohr envoie à Madame Proca ses condoléances tout en mentionnant le séjour d'Alexandre Proca à l'institut de Copenhague.

(Folder 266, Item 17, Bohr to Mrs. Proca, Title: BSC – PRO – 560105 f [dactilogramme])

⁴⁷Gentaro Araki, physicien japonais, spécialiste de la physique théorique, professeur à l'Université de Kyoto. Il a collaboré avec Yoshio Nishina, considéré en tant que père de la physique moderne au Japon. Il s'est préoccupé des mézons.

January
5th, 1956

Dear Mrs. Proca,

My wife and I are grieved to learn of the death of your husband and we want to express our deep sympathy with you in your great loss. We think of the time your husband worked here in Copenhagen and where you both left with us treasured remembrances and won many friends. In later years, your husband's colleagues here and elsewhere have highly appreciated his splendid work at the same time as we have all greatly admired the noble and brave spirit with which he bore his serious illness.

With kindest greetings and warmest wishes for you and your son from us both,

Yours

Rezumat

Vasta corespondență purtată de Niels Bohr (1885 – 1962) aflată în arhiva Institutului de fizică teoretică din Copenhaga, care îi poartă numele, cuprinde și scrisorile primite de la doi oameni de știință români: Constantin G. Bedreag (1883 – 1963), profesor la Universitatea din Iași, și Alexandru Proca (1897 – 1955), stabilit în capitala Franței și activ în cadrul universității pariziene. Am gândit darea la iveală a acestor epistole ca o contribuție la istoria fizicii românești care datorează mult schimburilor sale intelectuale internaționale. C.G. Bedreag, preocupat de istoria disciplinei, a petrecut în anul 1926, șase luni în cadrul institutului din Danemarca. Peste câțiva ani, în 1935, un alt fizician român – de această dată de o considerabilă anvergură internațională -, l-am numit pe Alexandru Proca, a efectuat și el un stagiu în atmosfera a ceea ce a intrat în istoria mondială a științei drept Școala de la Copenhaga. Alexandru Proca este considerat unul dintre fizicienii români de frunte, cu contribuții esențiale în descoperirea mezonilor, care ar fi putut să-i aducă Premiul Nobel.

Alături de scrisorile celor doi oameni de știință români se păstrează și copiile dactilografiate ale răspunsurilor epistolare ale savantului danez care a acceptat și a încurajat aceste relații, cu multă politețe și amenitate. Impresionează sociabilitatea și deschiderea acestui spirit aflat la limita dintre fizică și filozofie, care primise în anul 1922 Premiul Nobel, cu doi ani înaintea primei epistole primite de la un fizician român. Scrisorile se plasează în intervalul de timp 1924 – 1956. Corespondența lui Niels Bohr cu Alexandru Proca a luat sfârșit odată cu încetarea din viață a acestuia din urmă, în anul 1955.

NATALITATE ȘI MORTALITATE INFANTILĂ ÎN „VECHIUL REGIM”. SUGESTIILE IZVOARELOR*

Ștefan S. GOROVEI

Folosesc sintagma *Vechiul Regim* – între ghilimele, marcând astfel o diferență în raport cu utilizarea ei curentă – pentru a evita prelungirea inutilă a titlului. Am propus această comunicare, cuprinzând Evul Mediu, perioada postmedievală și începutul celei moderne, până spre mijlocul veacului al XIX-lea, stârnit de recente experiențe în cadrul activității doctorale, în urma cărora am rămas cu impresia că metoda (sau jocul de metodă) pe care-l preconizasem nu fusese prea bine receptat. În esență, discutând despre familie și copii în Evul Mediu românesc, am încercat să susțin înțelegerea realităților de atunci, dintr-o vechime mai depărtată, pentru care nu avem izvoare, prin transferarea modelului rezultat din cunoașterea acelorași realități din etape mai târzii, pentru care avem suficiente (și apoi, din ce în ce mai multe) informații.

Că mortalitatea infantilă era teribilă – pare un adevăr de necontestat și ușor de acceptat când e vorba de Evul Mediu, lipsit de norme de igienă și de îngrijirile exagerate care, în zilele noastre, fac să supraviețuiască până și aceia care la Sparta ar fi fost meniți Kaidei din Tayget. Dar, în absența unor informații directe, avem posibilitatea unei demonstrații ?

M-am ocupat, nu demult, de familia lui Alexandru vodă Lăpușneanu¹ și, mai în trecut, de cea a logofătului Ioan Tăutu², în legătură cu mormintele din biserica lui de la Bălinești, datată prin pisanie la 1499, și acestea au fost primele exemple care mi-au venit atunci în minte. A daug și un „exercițiu” mai vechi, la care am fost obligat pentru a face să se înțeleagă datarea tabloului votiv de la Sucevița³.

* Comunicare prezentată la 25 aprilie 2017 în cadrul Colocviului Național „Biografie – Prosopografie – Genealogie. Discuții de metodologie și studii de caz din Antichitate și până în prezent”, organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, Departamentul de Cercetare, împreună cu Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” și cu DAAD Alumni-Club Iași.

¹Ștefan S. Gorovei, *Genealogie dinastică: familia lui Alexandru vodă Lăpușneanu*, în AȘUI, s.n., *Istorie*, LX, 2014, p. 181–204.

² Idem, *Un tablou votiv și o necropolă familială. Biserica logofătului Tăutu de la Bălinești*, în AP, XI, 2015, 1, p. 7–30.

³ Idem, *Familia lui Ieremia vodă Movilă în tablouri votive. Contribuții la istoria Mănăstirii Sucevița*, în volumul *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, II. *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Sucevița & Editura Mușatinii, Suceava, 2006, p. 35–58 (+ 6 p. ilustrații).

Dar probabil e mai pragmatic să încep acum cu exemple culese din propria mea familie.

Despre străbunicii mei știu că au avut șase copii – trei băieți și trei fete. Încin să cred că aceștia au fost toți, căci altminteri străbunica mea, femeie foarte pioasă, poate chiar bigotă, ar fi lăsat o urmă despre eventualii copii morți sau născuți morți. Dintre cei trei băieți, doi au murit de mici și a supraviețuit doar unul, Petru, devenit, doar prin voința ei, *Artur*. Dar o generație mai sus, lucrurile încep să se întrezărească altfel. Și despre răstrăbunicul meu „se știe” că a avut tot trei băieți și trei fete, însă am găsit dovada că au fost mai mulți decât acești **șase** copii care au ajuns în vârste mature. Foaia lui de calitate (un fel de fișă personală) alcătuită la 1834⁴ menționează că avea atunci șapte copii – doi băieți și *cinci* fete – la care, peste doi ani, se va adăuga încă un băiat, Grigore. Ar fi fost, deci, în total, **opt** copii, dintre care două fete au murit mici, între 1834 și 1848⁵. Numele lor nu s-au consemnat în acte. Bunicul meu a reținut, însă, din spusele tatălui și unchilor săi, probabil, că aceștia ar mai fi avut o soră, Profira⁶, dar și un frate, Iancu. Socotind că Profira e una dintre cele două fiice uitate, am ajuns la **nouă** copii. De fapt, trebuie să fi fost încă și mai mulți și acest adevăr rezultă din cronologia vieții lor de familie: părinții s-au căsătorit în 1815, dar primul copil *cunoscut* a venit pe lume în 1821, iar următorul în 1829. Dacă ținem seama că restul copiilor s-au născut în 1831, 1833, 1834 și 1836, vedem că în succesiunea nașterilor există două „pauze” care nu pot avea altă explicație decât moartea pruncilor născuți în acei ani. În 20 de ani de căsătorie, soții au putut avea **cel puțin 11-12 copii**, ceea ce ne aduce la nivelul comun din epocă și implică o mortalitate infantilă cam de 50 %.

Mi se va spune că acestea sunt simple jocuri matematice. Ca să susțin realitatea „jocului”, aduc și alte exemple, cel dintâi fiind încă din domeniul istoriei familiale. Zoița Borș, strănepoata episcopului Ierothei de Huși și sora unuia dintre răstrăbunicii mei (banul Iancu Borș de la Bădilița, 1809–1858), s-a măritat cu boiernașul Vasile Morțun de la Cămârzeni. Genealogia restabilită de Ioan Nădejde îi dă nu mai puțin de **zece copii**⁷. Dar, din fericire, s-a păstrat în biserica de la Cămârzeni, veche ctitorie morțunească, placa de marmură pusă în amintirea Zoiței la moartea ei în 1879 (**Fig. 1**). Și acolo se poate citi că s-a născut la 1800, s-a căsătorit la 16 ani și, într-o conviețuire de un sfert de secol, a născut **18 copii**. Au supraviețuit, ajungând în vârstă matură, doar zece – deci o mortalitate de aproape 45 %. Descendența acestei femei poate face obiectul unei interesante cercetări

⁴ SJAN, Iași, tr. 1352, op. 1355, dosar 226, f. 78.

⁵ La moartea sa, în 29 iulie 1848, au rămas „patru fii nevrăsnici, adică o fată și trii băieți”: Petrache de 16 ani, Calipso de 14 ani, Neculai de 13 ani și Grigore de 11 ani (SJAN Iași, Secretariatul de Stat, 1654/1848, f. 45; comunicat de d-l Mihai-Răzvan Ungureanu). Întrucât cei patru copii supraviețuitori erau născuți în 1831, 1833, 1834 și 1836, rezultă că vârstele le-au fost calculate nu prin scăderea milesimelor, ci probabil prin raportarea la luna nașterilor !

⁶ Cf. Artur Gorovei, *Însemnări despre familie*, în „Archiva Moldaviae”, VII, 2015, p. 309.

⁷ Ioan Nădejde, *V. G. Morțun. Biografia lui și genealogia familiei Morțun*, Institutul de Arte Grafice „Speranța”, București, 1923 [1924], prima spiță genealogică de la sfârșitul volumului. V. și p. 107–114.

genealogico-prosopografice: pe istoricii moderniști îi va interesa, poate, amănuntul că ea este bunica paternă a cunoscutului om politic V. G. Morțun (1860–1919).

Aduc în discuție și un caz foarte interesant, dacă n-ar fi atât de tragic, povestit pe filele unei *Evangelii* din 1836⁸:

„Să să știi că la anu 1843 dech(em)v(rie) în 28 zile, vinere noapte la 10 ceasuri turcești, s-au născut fiica noastră Mareia, botezându-să de dum(n)e(a)ei c(u)coana Catinca Crup(enschi), mătușa noastră. Această copilă s-au născut după 13 ani a însoțirii noastre, iar în toată curgere(a) aceștea s-au născut și alți 12 copei, însă toți morți, deși cu feliuri de doctori s-au căutat soția me, dar n-au fost chip a pute faci vreun copilu viu. Și eram atât eu, cât și maică-sa de-a pururi în supărare, pentru că nu ni putem învrednici a ave și noi un copil. Și așa, într-o noapți am văzut prin vis ca o vedenii. Păre că au venit în casă un călugăr noa(p)tea și gășându-mă supăr(at) în casă la Dădești, m-au întrebat despre toate și despre copei de am. Și i-am spus cele întâmplare. Iar el mi-au zăs că să ieu pe soțâia me cât va fi gre și cu toată râvna să alergu la Maica Domnului de la Mănăstire(a) Niamțului, că voi dobânzi copil. Și așa am și urmat. Și s-au melostivit Mai(ca) Precurată de ni-au dăruit această copelă fără a luoa maică-sa nici o doctorei, lăsându-sî numai în nădejde Maicei Domnului, care copelă Domnul să o blagoslovască cu darulie cele buni și ca o menuni dumnezăiască o am însămnat-o ca să să știi.

Autorul însemnării nu și-a pus numele, dar, din context – ca și din informații complementare – se înțelege că este vorba de boierul Lucachi Venier, căsătorit, pe la 1829/1830, cu Catinca Rosetti, fiica lui Dumitrachi Rosetti și a Smarandei Krupenski. Fata avea, atunci, 14 ori 15 ani. Și a început șirul nașterilor: 12 copii morți, până când, în 1843, a venit Maria. Apoi, în 1849 (noiembrie 14) se naște și un băiat, Luca, botezat de mătușa lui, Frăsinița Roset. Dar, după nașterea acestuia, Catinca Venier „au fost tot bolnavă”. În aprilie 1850, boala se definește ca fiind dropica (hidropizie), acumulare de apă în organism. „Căutări și consulturi” n-au dus la nici un rezultat și nefericita a murit la 10 martie 1851, după o căsătorie de vreo 21-22 de ani, în cursul căreia a dat naștere la 14 copii, dintre care 12 au venit pe lume morți. Un procentaj de aproape 86 %. Nu cunosc soarta Mariei, ci doar pe a lui Luca, devenit Lucian Venier, însurat cu Henriette Sturdza⁹.

⁸ I. Caproșu și E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un Corpus editat de ~, IV*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2009, p. 414–415, însemnare pe o *Evangelie* (Buzău 1836) din satul Bârsănești (Bacău)

⁹ Pentru aceste conexiuni genealogice, v. Mihai Sorin Rădulescu, *Istorie Literară: O scrisoare de la Sadoveanu*, în „România Literară”, 2006, nr.8 (25.II–3.III). În urma prezentării comunicării de față, d-l Mihai-Alin Pavel, participant la același colocviu, mi-a

Cam la aceeași vreme, Grigore Rosetti a avut cu soția sa Sevastița Luca, 14 copii, dintre care șapte au murit mici (50 %), fără să li se mai rețină nici măcar numele¹⁰.

Un caz de prolificitate impresionantă este al șătrarului Dumitru Handoca (1818–1899). S-a căsătorit cu Catinca Crivăț în ianuarie 1845, în decembrie i s-a născut primul copil (Ion), care n-a trăit decât nouă zile. Dar au urmat încă 21, ultimul fiind născut în 1875 (la 30 de ani distanță de primul). Din totalul de **22 copii**, șase au murit de mici (27 %). Au supraviețuit nouă băieți din cei 12 și, prin ei, neamul Handoca a împânzit România¹¹.

Încălecând epocile, Toderiță Lungu, zis apoi Vasiliu, a consemnat nașterea celor zece copii ai săi, născuți între 1845 și 1867 din căsătoria cu fata unui Batin de la Tecuci¹². Până la nașterea celui din urmă, nu pare să fi murit nici unul dintre

transmis (mesajul din 28 aprilie 2017) – cu o amabilitate pentru care îi mulțumesc și aici – informațiile care urmează. Lucachi Venier (n. 1810; m. 1876, Bârsănești-Bacău), căminar 1839, căsătorit 1° cu Ecaterina Rosetti-Tețcanu (m. 1863, Bârsănești, moșia ei de zestre); și 2° cu o Axinia. Din prima căsătorie, a avut, în afara celor 12 copii, pe: Luca (Lucian) (n. 14.XI.1849, Bârsănești; m. 1914, Bacău) (cu urmași); Maria (n. 1850, Bârsănești; m. 17.III.1881, Bacău), căsătorită cu ofițerul Emanoil Sion (n. Iași 16.IV.1834; m. id. 16.XI.1884) (div. 30.X.1871, Bacău) (fiul paharnicului Costachi Sion); Eracle (căsătorit, fără urmași). Din a doua căsătorie, a avut pe Petrache (n. 1870, Bârsănești), căsătorit (3.II.1901, București) cu Maria Costache Iancu (n. 1864, București). Diferențele față de însemnarea lăsată de Lucachi Venier sunt ușor de constatat.

Pentru satul Bârsănești și legăturile cu familiile Krupenski și Venier: Vasile Jenică Apostol, Bogdan Florin Romandaș <și> Adrian Dovleag, *Bârsănești. Cronica unei așezări străvechi*, Editura „Magic Print”, Onești, 2016, p. 197–230 (capitol redactat de Bogdan Florin Romandaș); despre Venier: p. 225 și nota 234. Este semnalată descoperirea pietrei de mormânt a soției marelui vornic Costache Krupenski, Ileana, moartă la 8 martie 1821 (p. 222–223 și 609).

¹⁰Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti, I. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1938, p. 159 și 214.

¹¹ Cf. Ana Trincă-Buruiană, *Cercetări vechi și noi despre familia Handoca*, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei”, s. n., XXII, 2016, p. 45–53. Despre familia Handoca, mai pe larg: Mircea Ciubotaru, *Comuna Ipatele. I. Studiu istoric. Toponimie*, Editura „Apollonia”, Iași, 2000, p. 82–119 (satul Petrești) și 33–48 (satul Borăști); despre Dumitrache Handoca și soția sa Catinca Crivăț la p. 118 și spița genealogică de la sfârșitul volumului. Istoria și genealogia acestei familii merită continuarea cercetărilor.

¹²Costin Clit, *Însemnări de pe carte veche (1691–1900)*, în AMM, XXXV, 2014, p. 129. Însemnările aflate pe acea carte (*Biblia*, Blaj, 1795) au contribuit hotărâtor la verificarea și confirmarea unui „rebus” genealogic de acum un veac: Ștefan S. Gorovei, *Tradiție familială și memorie genealogică*, în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei”, s. n., XXIII, 2017, p. 31–51.

Însemnările despre copiii boierului Alecu Botez-Forăscu și ai soției sale Raluca Bașotă sunt și ele exemplare în acest sens: cei doi s-au căsătorit la 20 iulie 1833, iar nașterile au urmat la 1834, 1835, 1836, 1838, 1840, 1841, 1843 (gemene) și 1846. Din cei nouă copii, doar trei mor în pruncie – C. I. Karadja, *Însemnările unui boier*, în „Revista Istorică”, IX, 1923, 1-3, p. 32–34 (lipsește la I. Caproșu și E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un Corpus editat de ~*, IV, cit.).

ceilalți opt. Natalitate bună, **mortalitate zero**, astfel încât pare să se împlinir urarea pe care fericitul tată a scris-o în dreptul primilor șase copii: „și întru mulți ani (înainte)”!

În toate aceste cazuri, reconstituirea și „măsurătorile” au fost posibile datorită faptului că există izvoare de categorii diverse – amintirile familiei ori acte administrative, însemnări ale părinților ori consemnări ale urmașilor. Existența acestor izvoare este, însă, cel mai adesea, rodul întâmplării. Câte însemnări pe filele Ceasloavelor, Evangheliilor, Psaltirilor, Molitvelnicelor nu se vor fi făcut măcar în veacurile XVIII–XIX, pierzându-se odată cu dispariția acestor cărți, din neatenția familiilor, ca și din lipsa de interes și de grijă a păstrătorilor din biserici... Rămâne **modelul**. Este, însă, acest model valabil și pentru veacurile anterioare? Și de ce fel de surse dispunem pentru a-l verifica?

Iată cazurile evocate la început. Marele logofăt Ion Tăutu (mort în 1511), este pictat în biserica lui împreună cu doar trei copii: doi băieți (Pătrașco și Ion) și o fată, Anastasia. Genealogia lui, câtă se poate reconstitui pe baza moștenirii stăpânilor sale, ne lasă să înțelegem că a mai existat o fată – și numele ei nu s-a ivit încă din documente –, câtă vreme fiul Ion își are în tabloul votiv unica mențiune, ceea ce înseamnă că a murit curând după pictarea lui, într-un răstimp în care a venit pe lume fata cu nume neștiut. Însă la acești patru copii se adaugă încă tot atâția, cunoscuți datorită lespezilor funerare păstrate în pridvorul bisericii: băieții Petru și Teodor, morți în septembrie 1494 (la 20 și, respectiv, 22) și fetele Vasilca și Magda, moarte în septembrie 1495 (la 18 și, respectiv, 29). Soții Ion și Măgdălina Tăutu au avut, așadar, **cel puțin opt copii**, din care au pierdut cinci (trei băieți și două fete), ceea ce înseamnă o mortalitate de 62,5 %. Și acesta este un caz fericit, pentru că informațiile de care putem dispune nu se limitează la cele privind curgerea stăpânilor, ci se adaugă un tablou votiv și lespezi funerare cu inscripții. Dar în absența informațiilor complementare, nu-i așa că un cercetător mai puțin orientat în izvoarele genealogiei medievale moldovenești ar fi putut afirma, cu toată justetea și cu toată buna credință, că logofătul a avut doar doi¹³ sau trei copii?!

În cazul lui Alexandru vodă Lăpușeanu, principalul izvor este tabloul votiv de la Mănăstirea Slatina, păstrat din nefericire într-o refacere târzie și nedibace, care a făcut ca unele nume să nu se mai poată citi. O conviețuire care a durat vreo 15 ani, începută, foarte probabil, înainte de a fi căsătorie legitimată în fața Altarului, a adus 12 copii cunoscuți. Se pare că o scrisoare a călugărilor de la Muntele Sinai, adresată protectoarei lor din Moldova, Roxanda doamna, mai aduce un nume, al 13-lea: alături de băieții Bogdan și Mi[hail-Pătru], se află domnițele Anastasia, Anisia (Ανισία), Marica¹⁴. Din păcate, scrisoare nu are dată. Observând că „Mărica este între ctitorii Mănăstirii Slatina [...], dar nu Anastasia și Anisia, Iorga le socotește pe

¹³ În pomelnicul Mănăstirii Sucevița, unul dintre urmașii săi, Mihai-Drăgan Tăutu (pârcălab de Hotin) l-a înscris ca având doar doi copii, Pătrașco și Nastasia. Ne putem întreba dacă nu cumva logofătul a avut o singură fiică, Nastasia, care a putut fi căsătorită de două ori...

¹⁴N. Iorga, *Legături românești cu Muntele Sinai. Observații la comunicarea d-lui M. Beza*, în ARMSI, s. III, t. XIII, 1932-1933, p. 335–336.

acestea două din urmă „moarte ... înainte de 1560”¹⁵, ceea ce ar putea conduce la o datare a actului. Prezint această informație – trecută cu vederea în studiul din 2014 – cu o anumită rezervă: nu pentru că s-ar aplica dictonul *testis unus, testis nullus*, care nu are ce căuta în administrarea probelor pentru o cercetare științifică (de altfel, nici în practica juridică nu mai are aplicare absolută), ci din alte motive. Mai întâi, pentru că numele *Anisia* nu face parte din onomastica princiară – iar în cazul lui Lăpușneanu ne-am lovit deja de prenume care au fost rău citite, dând naștere la felurite neînțelegeri (Marga și Martina¹⁶), principalul argument pentru a le pune sub îndoială fiind tocmai nefolosirea lor în familia domnitoare. În al doilea rând, pentru că putem avea de-a face cu o eroare – de comunicare / informare sau de lectură. În al treilea rând, pentru că acceptarea numelui Anastasia la prima dintre cele trei fete presupune că Lăpușnenii au avut două fete cu acest nume, dintre care una a murit copilă (aceasta), iar cealaltă ar fi fost ultima născută. Cu aceste operațiuni, numărul copiilor s-ar ridica la 14 ! Însă putem avea certitudinea că autorii scrisorii au înșirat fetele în ordinea nașterii lor?!

Se vede, din discutarea acestui caz, cât de fragilă este uneori baza documentară chiar și pentru familii aparținând celui mai înalt segment al societății din Moldova medievală: un tablou votiv refăcut târziu, două pietre funerare stricate și câteva mențiuni răzlețe în documente, pomelnice și însemnări votive. Sugestiile care pot veni din direcția izvoarelor consună pentru un singur avertisment: prudență maximă în formularea concluziilor.

S-a atras de mult atenția asupra faptului că formula „din trupul lui (lor) copii n-a(u) avut” nu implică în chip obligatoriu sterilitatea unei persoane sau a cuplului¹⁷. Cazul notoriu este acela al vistiernicului Simion Stroici, despre care documentele spun acest lucru, dar izvoarele epigrafice afirmă altul: nefericitul boier a avut cel puțin patru copii – trei băieți (Neculai, Grigore și Ionașco) și o fată (Ana) – care i-au murit *en bas âge*. Le știm existența pentru că doi băieți au fost îngropați

¹⁵*Ibidem*, p. 337.

¹⁶Acest nume, cu totul neobișnuit, fusese „citit” pe aerul de la Mileșevo. Dar s-a văzut că era doar „lectura” unuia dintre restauratori... Cf. Ștefan S. Gorovei, *Genealogie dinastică: familia lui Alexandru vodă Lăpușneanu*, cit. (*supra*, nota 1), p. 193–195 și nota 78; Elka Bakalova, *Un aër-építaphios roumain en Serbie: le don d’Alexandru IV Lăpușneanu au monastère de l’Ascension à Miléshévo*, în AP, XI, 2015, 1, p. 249–264 (v. p. 256).

¹⁷ Uneori, modul de a prezenta copiii producea confuzii. Astfel, Ioan Nădejde – V. G. Morțun. *Biografia lui și genealogia familiei Morțun*, cit. (*supra*, nota 7), p. 218 – relatează cazul unui Grigoraș Morțun de la Budenița (sat aflat azi în Ucraina), despre care s-a crezut că nu a avut copii. Însă apelul la registrele mitricale de la Budenița a arătat că Grigoraș a avut trei copii: Ioan (1796–1815), Anița (1807–1814) și Neculai (1812–1813) – posibil, însă, mai mulți, dat fiind că distanțele dintre nașteri sunt mari. Dorind, totuși, să aibă copii, el a crescut băieții gemeni ai unei surori, Maria Mancăș, orfani de tată; nu se știe bine dacă i-a și înfiat, întrucât „ei își ziceau ba Mancăș, ba Morțun, după împrejurări. Lumea făcea la fel” (*ibidem*, p. 219). Câte asemenea cazuri de ambiguitate nu vor fi existat și în vechime, rămânând necunoscute din cauza lipsei informațiilor și încurcând grav reconstituirile genealogice?!

sub o piatră funerară comună la Probota¹⁸, al treilea a murit la Camenița și acolo piatra de pe mormântul lui a mai fost văzută în secolul al XIX-lea, iar fiica a fost îngropată împreună cu mama ei¹⁹. Dar câte pietre funerare de copii au ajuns până la noi?! Oricât de mare ar fi fost durerea părinților la pierderea unor copii, trebuie să fim de acord că mormintele acestora erau cele dintâi sacrificate atunci când apărea nevoia unui loc de îngropăciune pentru un adult. Mi se pare foarte sugestiv cazul unuia dintre fiii lui Ștefan cel Mare, cunoscut din documente, dar absent din necropola domnească de la Putna: Ilie. Fără îndoială, mormântul lui a dispărut în cursul unei noi înhumări, așa cum a dispărut și mormântul doamnei Maria Despina, soția lui Radu cel Frumos²⁰. Probabil nu au fost rare cazurile în care ceea ce mai rămânea din trupușorul unui copil era reînhumat odată cu unul dintre părinți sau bunici, fără ca, de regulă, să se mai menționeze acest lucru pe piatra funerară a adultului²¹. Dar, iată, ne este cunoscută inscripția de pe lespedea care, în biserica de la Grădiștea (Vlașca), a acoperit mormântul Mariei, mama vistiernicului Bunea Grădișteanu (strămoș al venerabilului nostru coleg Neagu Djuvara-Grădișteanu); din această inscripție, se vede că jupâneasa a împărțit locul de veci cu nu mai puțin de trei nepoți ai ei, copiii lui Bunea: Enache, Vlad și Chirana²², necunoscuți, firește, din documentele care reconstituie genealogia Grădiștenilor, cele care privesc stăpânirea pământului²³!

¹⁸ Maria Magdalena Székely, *Contribuții la genealogia familiei Stroici*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1-2, p. 249–251. Altă lectură a aceleiași inscripții funerare de la Probota a indus ideea existenței și a unei fiice care ar fi fost îngropată sub aceeași lespede – Voica Maria Pușcașu, *Lespezile funerare de la Mănăstirea Probota (I)*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, p. 154. Această lectură a fost infirmată: Ștefan S. Gorovei, *Contribuții prosopografice și epigrafice*, în *SMIM*, XXVII, 2010, p. 92–95.

¹⁹ Voica Maria Pușcașu, *op. cit.*, p. 152–153.

²⁰ Pentru mormintele din biserica Mănăstirii Putna: Nicolae N. Pușcașu (†), Voica Maria Pușcașu, *Mormintele Putnei*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna & Editura „Mușatinii”, Suceava, 2004, p. 19–36 (+ planșe și foto alb/negru). Informații suplimentare: *idem*, *Bisericile Putnei. Cercetările arheologice din anii 1969–1970*, în *Cercetări arheologice la Mănăstirea Putna*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Putna & Editura „Mușatinii”, Suceava, 2007, p. 177–198 (+ tabele, ilustrații alb/negru și planșe).

²¹ Un caz curios îl reprezintă un mormânt de la biserica domnească din Târgoviște (în afara bisericii, dar în dreptul altarului), în care, alături de scheletul unui adult de circa 30–40 de ani, s-au găsit și rămășițele a doi copii, cu vârste între doi ani și jumătate și cinci ani, fără urme ale respectării ritualului de îngropare: un părinte executat cu doi fii ai săi?! Cf. Nicolae Constantinescu (coordonator), Corneliu Ionescu, Petru Diaconescu, Venera Rădulescu, *Târgoviște. Reședința voievodală (1400–1700). Cercetări arheologice (1961–1968)*, Editura „Cetatea de Scaun”, Târgoviște, 2008–2009, p. 106–107; imagini fig. 57–58 (pagini nenumerate).

²² V. Brătulescu, *Biserica din Grădiștea-Vlașca*, în *BCMI*, XVII, 1924, 42, p. 175.

²³ Ca atare, nu au fost înregistrați de Neagu Djuvara, *Ce au fost boierii mari în Țara Românească? Saga Grădiștenilor (secolele XVI–XX)*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura „Humanitas”, București, 2011 (v. p. 112–113).

Nu știu dacă s-a făcut, vreodată, o statistică a pietrelor funerare de copii din secolele XIV–XVII păstrate până să fi ajuns la cunoștința noastră. Țin de multă vreme între hârtiile mele însemnările despre o asemenea piatră, aflată la Muzeul Bucovinei din Suceava²⁴, cu știri despre un copil mort la 14 decembrie 1597 (7106): se numea Ionașco și era fiul comisului Ivanco. Mărturisesc că nu am reușit până acum să-l identific pe acest comis Ivanco, părintele care și-a înmormântat pruncul într-o biserică existentă în Suceava veacului al XVI-lea în zona actualului palat al Prefecturii. Singura mărturie a existenței copilului este această piatră.

Nu demult, cu prilejul restaurării bisericii Adormirea Maicii Domnului din Râmnicul Sărat, a ieșit la iveală o placă tombală, grav deteriorată în ceea ce privește podoaba sculptată, dar cu textul intact²⁵; ea a acoperit mormântul a doi fii ai lui Dumitrașco Racoviță și ai soției sale, Ilinca Cantacuzino: Constantin (mort la 15 septembrie 1702) și Mihai (mort la 1 septembrie 1703). Numele lor sunt necunoscute istoriei familiei Racoviță, care înregistrează pentru cei doi soți doar șase copii²⁶.

Într-un alt caz, existența unui copil, Miron Țăra, ne este cunoscută grație doar unei însemnări menite să facă știută moartea sa la 15 iulie 1641 și îngroparea în biserica de la Calafindești, ctitoria Ciogoleștilor din al căror neam venea mama sa²⁷. De altminteri, tot numai dintr-o însemnare se cunoaște și existența lui Gligorașcu, fiul lui Iordache Cantacuzino: la 1 mai 1655, tânărul „a căzut de pe cal și a murit”²⁸. Nu este singurul fiu al acestui boier despre care avem o singură atestare: un frate al său, Vasile, intră în genealogia Cantacuzinilor doar pentru că s-a

²⁴ Posed, grație amabilității d-lui Pavel Blaj, o xerocopie după o fotografie și însemnările proprii, luate în expoziție. Voi publica imaginea și textul slav al inscripției într-un articol aflat în pregătire.

²⁵ Sunt recunoscător d-lui Constantin E. Ștefănescu pentru excelențele fotografii comunicate. D-ra Valentina-Cristina Sandu a prezentat această piatră în ședința din 8 iunie 2010 a Filialei Iași a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române (în comunicarea *Restituiri istorice. O anaforniță și o piatră de mormânt cantacuzină de la biserica Adormirii din Râmnicul Sărat*). V. și eadem, *Act de ctitorire, solidarități de familie și structuri de putere. Mănăstirea Adormirea Maicii Domnului din Râmnicul Sărat*, teză de doctorat susținută în septembrie 2012 la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

²⁶ Cf. General M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Fișe nominale și fotografii*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1942, p. 31–32; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 433.

²⁷ Discuție și imaginea însemnării la Ștefan S. Gorovei, *Un tezaur de informații și valorificarea sa: însemnările de pe cărți*, în SMIM, XXXIV, 2016, p. 138 și 152 (fig. 4).

²⁸ Însemnare pe o *Alexândrie* slavonească: P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavoromâne și slave din Biblioteca Academiei Române*, II, ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă, cu o prefață de Gabriel Ștrempel, Editura Academiei Române, București, 2003 p. 142; de aici, a fost preluată și în I. Caproșu și E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un Corpus editat de ~, I*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2008, p. 243–244. A fost valorificată în 2004 de Mihai-Bogdan Atanasiu, *Un Cantacuzin necunoscut*, în „Opțiuni istoriografice”, II-VI, 2001-2005, p. 94–100. Autorul socotește (p. 99) că băiatul avea vreo zece ani când s-a întâmplat accidentul.

păstrat actul prin care, la 1644, bunicul său matern i-a dăruit satul Văscăuți²⁹. Astfel, la cei patru copii născuți din căsătoria cu Alexandra, fiica lui Gavrilaş Mateiaș, se mai adaugă doi băieți. Numai cu aceste cifre, socotim o mortalitate de aproape 34 %. Și pentru că suntem la istoria Cantacuzinilor, să amintim și pe fratele lui Iordache, Toma, care din căsătoria cu Eftimia, fiica Măricăi din neamul Bașoteștilor, a avut cinci copii, murindu-i toți în curs de puțini ani (circa 1640–1642)³⁰ – mortalitate 100%³¹.

Înțelegem, din toate acestea, cât de puțin avem de așteptat, pentru clarificări în subiectul nostru, de la genealogiile care, fatalmente, se alcătuiesc doar pe baza actelor relative la stăpânirile de tot felul. Și e normal să fie așa, dacă ținem seama de faptul că, în toată perioada despre care discutăm, actele se scriu și evidențele se țin doar cu scopul de a asigura aceste stăpâniri și transmiterea lor. Copiii morți înaintea părinților dispar din memoria familială, rămânând, *eventual*, în vreun pomelnic care nu a mai ajuns să fie „prelucrat” odată cu înnoirea sa prin transcriere. Pare a fi cazul copiilor lui Toma Cantacuzino, întrucât el și prima lui soție sunt însoțiți, în pomelnicul vechi al Bisericanilor, de patru nume care nu pot fi raportate la frați sau surori³².

Chiar ajunși în vârstă matură și morți după părinții lor, feciorii și fetele care n-au lăsat urmași ies, de asemenea, din memoria genealogică, întrucât, sterpi fiind, părțile lor din averea părintească au trebuit redistribuite între ceilalți frați. Iar dacă vreunul dintre copiii supraviețuitori nu primește parte în vreun sat, numele lui nici nu mai figurează în spița genealogică întocmită pentru a se stabili curgerea stăpânirii acolo.

De toate aceste particularități trebuie să țină seama cel care se încumetă a cerceta, la noi, istoria familiei sub raportul natalității și mortalității infantile, în lipsa izvoarelor de care dispun specialiștii altor spații istoriografice. Ajunși în acest punct final, se cade să ne punem o întrebare – care poate deveni incomodă prin răspunsurile avute în vedere. De ce, oare, apar la noi așa de târziu dovezile unui interes pentru consemnarea informațiilor relative la ceea ce azi se numește *stare civilă* (căsătorii, naștere, decese)? Pentru Moldova, cea mai veche mărturie care

²⁹ Mihai-Bogdan Atanasiu, *op. cit.*, p. 97–98.

³⁰ Document din 20 decembrie 1642: DRH, XXVI (1641–1642), volum întocmit de I. Caproșu, Editura Academiei, București, 2003, p. 512–513, nr. 634. Comentariu la Ștefan S. Gorovei, *Epigrafi, genealogie, istorie. Noi contribuții*, în SMIM, XXXI, 2013, p. 155–156. Acest caz a fost analizat – în lumina prevederilor *Pravilei* – de Elena Bedreag, *Părinți și copii în Moldova secolului al XVII-lea. Reglementări juridice și mărturii documentare*, în „Opțiuni istoriografice”, IX, 2008, 1-2, p. 181. Rog cititorul binevoitor să adauge această cercetare – omisă din neatenție – la bibliografia citată în studiul menționat anterior.

³¹ Un caz cu același procent de mortalitate l-am găsit în prima jumătate a veacului al XIX-lea. În diata sa din 1857, păhărniceasa Maria Tăutu (Tăotu), din neamul Duculeștilor de la Huși, scrie următoarele: „eu am fost căsătorită cu răpos[atul] pah[arnic] Costandin Tăotu și din împreună viețuire nu mi-a rămas nici un copil ca să-mi fie moștenitor, pentru că ei s-au săvârșit din viață mai înainte, iar eu am petrecut în văduvie curgere de 40 ani până acum” (*Urmașilor mei...*, I. Testamente din anii 1859–1862, antologie și precuvântare de Liviu Papuc și Olga Iordache, Editura „Tipo Moldova”, Iași, 2011, p. 49; sublinierile îmi aparțin).

³² Ștefan S. Gorovei, *Epigrafi, genealogie, istorie. Noi contribuții*, cit., p. 156.

apare în orizontul consemnărilor genealogice, găsită până acum, este foaia (**Fig. 2-3** și **Anexa**) cu datele despre copiii unui personaj minor, „Gligorie, diacul de la dumnealui Ilie Catacozino vel vist(ier)”, mai apoi diac de divan. El a notat că s-a născut în 1656/1657 (7165), s-a căsătorit la 20 ianuarie 1680 și a înscris, în izvodul său³³, nașterea a zece copii – șapte băieți și trei fete. Cinci băieți și o fată îi vor muri în timpul vieții sale, deci o **mortalitate de 60 %**. Cei doi băieți care i-au supraviețuit sunt Vasile Buzilă (1689–1746), pe care-l socotesc în continuare adevăratul autor al monumentalei *Cronici paralele*³⁴, și Crâstea Buzilă (1695–1755/1761), a cărei fată Catrina (căsătorită cu Ioniță Dicul Roșca) se întâmplă să fie o străbună a mea prin Morțunești³⁵. Cât privește izvodul însuși, trebuie, oare, să bănuim că diacul Gligorie din Glăvănești se va fi „molipsit” de la Cantacuzini, ale căror consemnări genealogice încep la 1678³⁶ ? Cam din aceeași vreme datează însemnările pe care Ilie Abaza (1655–1727) le-a așternut pe filele unui exemplar din *Biblia* lui Șerban Cantacuzino³⁷. El s-a căsătorit cu Safta lui Toderașco Rusu la 10 ianuarie 1686 (7194), iar la 26 ianuarie 1787 li s-a născut primul copil (Maria). Până în 1705, avut opt copii, dintre care doar unul a murit, la vârsta de trei ani – **mortalitate de 12,5 %**.

Au putut să fie consemnări de acest fel și mai înainte, dar nu în număr mare și nu reprezentând un fenomen general. Oricum, este sugestiv faptul că, la 1646-1647, Marco Bandini observa cu uimire: „Nici un boier din părțile acestea nu poate

³³ Biblioteca Academiei Române, *Documente istorice*, CCXIV/42. N-am publicat documentul în întregime, ci doar am folosit informațiile sale într-un articol de acum trei decenii: Ștefan S. Gorovei, *Miscellanea genealogica (II)*, în AIIAI, XXIII, 1986, 1, p. 444 (1. *Enache Buzilă și familia sa*). Imaginea documentului, procurată de d-ra dr. Elena Bedreag cu obișnuita bunăvoință, pentru care îi mulțumesc și acum, mi-a îngăduit să verific vechea mea transcriere, așa încât folosesc prilejul pentru a-l publica în *Anexă*.

³⁴ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Între Vasile Buhăescul și Vasile Buzilă. O problemă de „paternitate” literară* (AIIAI, XXV, 1988, 1) și *Spre unificarea istoriografiei naționale: „Cronica paralelă” (Iași, 1733)* (AIIAI, XXV, 1988, 2), reproduse anastatic în idem, *Între istoria reală și imaginar. Acțiuni politice și culturale în veacul XVIII*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, p. 87–94 și, respectiv, 95–141 (păstrând și paginația originală).

³⁵ Ioan Nădejde, *V. G. Morțun. Biografia lui și genealogia familiei Morțun*, cit. (*supra*, nota 7), p. 62. Se va observa că între data căsătoriei diacului Gligorie și cea a nașterii lui Vasile Buzilă s-au scurs nouă ani; în acest interval s-au născut băieții Neculai, Toader și Ursul, morți înainte de redactarea izvodului. Este o confirmare a constatării anterioare, referitoare la intervalele dintre nașterile copiilor: prea mari, ele ascund existența unor copii răposați în pruncie.

³⁶ Atunci, Toderașco Iordache Cantacuzino a notat căsătoria fiului său Vasile (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VII, Editura Ministerului de Instrucție, Stabilimentul Grafic I. V. Socec, București, 1904, p. 174–175). Ilie Cantacuzino, patronul diacului Gligorie, era și el un fiu al lui Toderașco.

³⁷ Ștefan S. Gorovei, *Vechi însemnări genealogice ale familiei Abaza*, în ArhGen, I (VI), 1994, 1-2, p. 163–170. Lista la p. 169–170.

să-și urmărească spița măcar de o sută de ani încoace. Originea și virtutea și gloria strămoșilor nu au nici o trecere. Ei prețuiesc situația prezentă”³⁸.

Pentru a răspunde la întrebarea formulată mai înainte, și în lumina acestei constatări, cred că trebuie să avem în vedere mentalitatea înapoiată a boierilor noștri, chiar a celor cu știință de carte, o mentalitate rurală, care îi făcea să țină la mai mare preț doi țigani decât propriul copil. Ea se împletea cu lipsa de orizont cultural: ce se întâmpla în alte părți în această materie, măcar în învecinatul regat al Poloniei, nu constituia un model demn de urmat, în lipsa unui beneficiu material. Și probabil mai era ceva: românii sunt din principiu refractari ordinii, pe care o resimt ca fiind silnică, pe câtă vreme genealogia implică tocmai predominanța ordinii³⁹.

Conchizând, trebuie să constatăm că pentru a avea rezultate acceptabile, credibile, cu valoare de repere, o cercetare ca aceasta trebuie să se afle la întretăierea mai multor „căi de atac”, în care scheletul îl constituie reconstituirea genealogiilor prin studierea curgerii stăpânirilor pe diversele ocini ale neamurilor respective, dar care, în același timp, să nu omită pietrele funerare, tablourile votive, însemnările de pe cărți. Studiile de caz constituie o bună metodă, întrucât ele îngăduie valorificarea informațiilor din surse diverse, dar aceasta înseamnă **identificarea prealabilă a cazurilor respective**. Ceea ce înseamnă, de fapt, familiarizarea cu **întregul material documentar** din care să se poată selecta cazurile reprezentative. Altminteri, acel material documentar nu oferă de-a gata soluțiile căutate de cercetător.

E potrivit a reaminti cuvintele cu care P. P. Panaitescu a evocat „intervenția gândului istoric” în procesul miraculos al cercetării științifice⁴⁰:

„În fața materialului documentar, istoricul nu poate rămâne pasiv; el pune întrebări. Dacă întrebările nu sunt puse, materialul brut, oricât ar fi de bine clasat, nu-și dezvăluie secretele esențiale, liniile mari ale evoluției istorice. Istoricul trebuie să știe dinainte ce vrea să întrebe, ce dorește să știe, [altminteri] materialul nu-l va ajuta”.

ABREVIERI

AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis
AP	= Analele Putnei
ArhGen	= Arhiva Genealogică

³⁸ Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor bisericilor catolice de rit roman din Provincia Moldova 1646–1648*, ediție bilingvă, introducere, text latin stabilit, traducere, glosar: prof. univ. dr. Traian Diaconescu, Editura „Presa Bună”, Iași, 2006, p. 410–413.

³⁹ Vincent de Gaulejac, *L’histoire en héritage. Roman familial et trajectoire sociale*, Éditions Payot & Rivages (Petite Bibliothèque Payot), Paris, 2012, p. 128.

⁴⁰ P. P. Panaitescu, *Interpretări istorice. Studii de istorie economică și socială*, ediția a II-a, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 10.

ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
DRH	= Documenta Romaniae Historica
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie

ANEXĂ

Am însămnat într-acest izvod să s(ă) știe de cându au născut ficiorii miei, carii trăesc din mila lui Dumn(e)dzău pân acmu, l(ea)t 7<1>97 (1688-1689), și carii sânt morți.

Gligorie diiac za camară

Și am însămnat și pentru născutul meu și căsătoria mea, precum scrie mai gios.

– 7165 (1656-1657) au înblat v(ă)leatul cându născu Gligorie diiacul în dzilele lui Ștefan vod(ă) Ghiorghie ci-au fostu după Vasilie vod(ă).

– au înblat v(ă)leatul cându s-au însurat Gligorie diiacul 7188 (1680) ghen(arie) 20 în dzilele Ducăi vod(ă) cel bătrân, în anul cându au tăiat Duca vod(ă) pre Gheuca vel vist(ier) și pe Bogdan jicniciariul și pe Lupul sulg(er), toamna, la luna lui săpte(m)vrie.

Cei vii

– Să s(ă) știe cându au născut fiul meu Vas(i)lachie, în v(ă)leat 7197 (1689) avgust 14 dzile, într-o dzi de miercuri, sara, într-amurgul, în dzilele lui lui (sic) Costantin Cantimir voevoda.

– Să s(ă) știe cându au născut fiica mea Paraschiva, în v(ă)leat 7200 (1692) iuli 8, într-o dzi de vineri, în chindie, iar în dzilele lui Costantin Cantimir vod(ă).

– Să s(ă) știe cându au născut fiul meu Cărstea, în v(ă)leat 7203 (1695) av(gust) 7, într-o dzi de simbătă, într-amiiadzăzi, în dzilele lui Costantin Duca vod(ă) în domniia dintăi.

– Să s(ă) știe cându au născut fiica mea Mariia, într-o luni spre marți, la 5 ciasuri de noapte, în văliat 7212 (1704) avgust 14, în dzilele lui Mihai Răcoviș voevoda, în domniia dintăi.

– Să s(ă) știe cându au născut fiul meu Radocanul, gioi, în 14 a lui octo(m)v(rie), la 3 ciasuri de noapte spre vineri, în văleat 7217 (1708), în dzilele lui Mihai Răcoviș voevod, în domniia a doua.

[*Adăugat cu litere mai mici*]

oct(omvrie) 14 pe urmă au murit și Rădocanul, fiindu de 4 ani tocma.

Cei morți

5 ficiori am morți

- Neculai, cel dintăi
- Toader, cel di al doilea
- Ursul, cel di al triilea
- Tofana, ci-au născut după Că[că]rstia
- un Neculai ce-i dzăcia Ecsăvie, ci-au născut după Tofana

Biblioteca Academiei Române, *Documente istorice*, CCXIV/42:
*Însămnarea pentru ficiorii moșului Gligorie de ficiorii săi, la ce v(ă)le(a)t s-au
născut.*

Fig. 1. Piatra funerară a Zoîței Morțun (1800–1879) din biserica veche de la Cămârzani

STAREA CIVILĂ A MOLDOVELI. PARTICULARITĂȚILE ȘI SURPRIZELE CERCETĂRII GENEALOGICE¹

Mihai-Alin PAVEL

Cercetarea fondului de stare civilă a orașelor și satelor moldovenești, aflat în păstrarea filialelor locale județene ale Arhivelor Naționale, poate reprezenta visul sau munca de o viață ale oricărui cercetător. Cantitatea de informații depășește orice închipuire, iar cunoașterea trecutului capătă noi valențe. Prin „fața ochilor” începe să se desfășoare o lume fascinantă, eroii unui adevărat „film”, nu atât de îndepărtați cronologic de noi, dar totuși aparținând unei perioade care astăzi ia, câteodată, aspecte mitice. Pentru că într-o societate peste care au trecut cezura perioadei comuniste și amnezia impusă sau voluntară a celor mai mulți, personaje de acum o sută de ani doar par a aparține unei cu totul alte dimensiuni.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea este perioada în care „starea civilă” impune oamenilor ieșirea din patriarhala delăsare a memoriei familiale, bazată aproape exclusiv pe amintirea proprie, pe însemnări personale (de cele mai multe ori, de uz propriu) și pe diferite monumente funerare. Ca atare, intrarea în „modernitate” a societății românești cere (pe lângă formula birocratic-juridică a notorietății – „s-a prezentat cutare, personal cunoscut/ă nouă” – scrisă de oficialități) și „producerea” (aducerea) de acte care să ateste „evenimente” din viața oamenilor, evenimente până atunci aparținând cadrului strict familial. Astfel, actul „de căsătorie” consfințează în fața diverselor autorități „uniunea” civilă a două persoane (fapt care, până în 1865, se făcea exclusiv „în fața lui Dumnezeu” și în cadrul unei ceremonii religioase); moștenirea unui părinte sau a unei rude decedate se putea obține doar pornind de la actul „de deces” al respectivei persoane, iar dovada „filiației” sau a înrudirii frați/surori etc. se făcea pe baza actului „de naștere”.

Bineînțeles, în perioada de început, în care „eroii” stării civile sunt persoane născute înainte de „noua ordine”, aproximările de date și „atestatele” (de căsătorie, de naștere, de deces) sunt numeroase. În cazul Moldovei, până la 1865, aceste „atestare” erau eliberate de „Duhovniceasca Dicasterie a Mitropoliei Moldovei” (pe baza mitricelor bisericesti și, probabil, a informațiilor furnizate de preoții locali). După 1865, atestatele erau eliberate de primăriile locale prin mărturia a cinci

¹ Comunicare prezentată în ședința din 25 Aprilie 2017 a Filialei Iași a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, în cadrul **Colocviului Național „Biografie – Prosopografie – Genealogie. Discuții de metodologie și studii de caz din Antichitate și până în prezent”**, organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, Departamentul de Cercetare, împreună cu Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” și cu DAAD Alumni-Club Iași. Mulțumesc și pe această cale domnilor profesori Ștefan S. Gorovei și Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliiba, fără ajutorul cărora acest text nu ar fi existat.

persoane (rude sau cunoscuți) mult mai în vârstă decât cel căruia/cea căreia îi trebuia actul, persoane care jurau că știu, cunosc, afirmă pe propria conștiință etc. când a murit, când s-a născut sau când s-a căsătorit o anumită persoană. În unele situații, aceste mărturii se refereau și la faptul că o persoană era necăsătorită sau nu se recăsătorise după decesul sau divorțul de partenerul anterior. Tot așa, se atesta numărul de copii (în viață sau decedați) ai câte unui petent și situația lor „civilă”.

Cercetătorii istorici sau genealogiștii care s-au ocupat și se ocupă de trecutul Moldovei sunt numeroși, dar cei mai mulți s-au interesat aproape exclusiv de biografia câte unei personalități sau doar de o familie anume. Cel care a început o activitate de „pionierat” în cercetarea sistematică a „stării civile” moldovenești a fost tânărul, pe atunci, Mihai Dim. Sturdza², care, într-o scurtă perioadă, în jurul anilor 1960, a reușit să adune o cantitate mare de informații cum nu se mai făcuse înainte. Din păcate, datorită împrejurărilor care nu-i erau prielnice, d-sa nu a „conspicuat” mai temeinic decât câteva județe, iar din cauza lipsei de timp, datele adunate au fost, de cele mai multe ori, telegrafice. Mai precis, d-l Mihai Dim. Sturdza a consultat, cu precădere, „dosarele” de căsătorie (care conțineau informații și mărturii despre cei ce urmau să se căsătorească și despre părinții lor), dar nu și actele propriu-zise de căsătorie. Totodată, d-sa a cercetat, tot în perioada respectivă, diferitele „pricini” existente în fondurile de tribunal, dar și cimitirele importante din mai multe orașe. Cercetările sale s-au adunat în multe caiete manuscrise (stând la baza completării a numeroși arbori genealogici), care mi-au fost, cu generozitate, puse la dispoziție.

Cercetările d-sale mi-au constituit primul „ibold”³ în a întreprinde o cercetare similară, dar mult mai profundă, a respectivelor fonduri de stare civilă, anume luând toate actele la cercetat. Datorită mijloacelor moderne, am putut fotografia și clasa actele „demne” de interes, structurându-le pe județe, cronologic și alfabetic. Dar nu absolut toate actele înfățișate și „rezumate” de mine mi-au trecut încă prin mână. Pentru perioada de până la 1865, cele mai multe dintre informații provin din caietele d-lui Mihai Dim. Sturdza. Altele au fost preluate (când le-am considerat demne de încredere) din diferite lucrări sau din bogatul fond al Creditului Funciar Rural⁴, aflat în păstrare la Direcția Arhivelor Naționale ale României de la București.

Cercetările (mele) au acoperit până acum, mai mult sau mai puțin, doar ceea ce se numea Vechiul Regat. Astfel, au fost „cuprinse” județele Olteniei și Munteniei

² Mihai Dim. Sturdza (n. 1934), cercetător și genealogist, autor, între altele, al volumului în limba franceză *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople* (două ediții la Paris, în 1983 și 1998) și a, până acum, patru volume din monumentală *Enciclopedia a familiilor boierești din Moldova și Țara Românească* (vol. I – A-Bog, 2004; vol. II – Bog-Buz, 2009; vol. III – Cantacuzino, 2014; vol. VI – D-E, 2017).

³ Un altibold a fost o întâlnire cu un pasionat genealogist britanic, E. J. Wimbles († 2015), care, văzând „albumul genealogic” al lui O. G. Lecca, a exclamat: „... dar nu sunt date. De unde știi când au trăit?”.

⁴ ANR, *Fondul Creditului Funciar Rural* (în textul meu: *C. F. R.*), inv. 2207. Profit de această ocazie pentru a adresa doamnelor de la „sala de studiu” mulțumirile mele pentru anii întregi în care au fost de cel mai mare ajutor și sprijin.

și o mare parte din cele ale Moldovei. În cazul tuturor județelor, cercetările și rezultatele au fost ordonate după o „schemă” identică. De exemplu, pentru județul Iași: a) căsătoriți orașul Iași; b) născuți orașul Iași; c) decedați orașul Iași; d) căsătoriți comune ieșene; e) născuți comune ieșene; f) decedați comune ieșene; g) index căsătoriți în orașul Iași și în comunele ieșene.

Multe căsătorii, personaje, informații sunt, aleatoriu, cunoscute diferiților cercetători, dar am încercat o imagine (cât mai) completă a societății ieșene și moldovene, cu cât mai multe date. Spre deosebire de alte orașe (împărțite administrativ în despărțiri, cvartale sau culori), Iașii aveau „despărțiri”, cinci la număr. La începutul stării civile, adresele celor din acte nu erau arătate pe străzi, ci pe despărțiri. Mai târziu, este indicată și strada, dar cu o particularitate. De exemplu, avocatul Ștefan Sturdza este arătat la 1867 ca locuind pe strada Golia nr.612, în timp ce Dr. Emil Max și soția sa, Pulheria Romalo, în 1872, locuiau pe strada Golia nr.1659 ... ceea ce însemna, de fapt, că respectivii locuiau pe strada Golia în casele *recenzate* cu numerele 612 și, respectiv, 1659 în cadrul orașului Iași. Tot pe „despărțiri” erau și oficiile de stare civilă (două la număr). Un oficiu „prindea” despărțirile I, II și III, celălalt – despărțirile IV și V⁵, astfel încât, în Iași, existau anual câte două acte de stare civilă cu același număr, emis fiecare de câte unul dintre oficii. Restul orașelor și localităților aveau un oficiu unic. În cadrul comunelor alcătuite din mai multe sate (fiecare fiind moșia și proprietatea cuiva), aceste sate erau indicate și sub denumirea de „cotune” sau „secții” (senatorul Gheorghe Lecca moare la 1885 în comuna Lecca (fostă Bibirești) din Bacău, în „secția” (satul) Ungureni.

Revenind la Iași, pentru un oraș care nu era extraordinar de mare, numărul persoanelor „fără ocupație” sau „de profesiune liberă” este impresionant, făcând să ne gândim la „autarhia” economică în care se trăia. Femeile erau, invariabil, „fără profesie” sau de profesiune „menajul casei” sau „la părinți”. Ulterior, în cazul unor fete mai bogate, „ocupația” devine cea de „proprietară” sau „rentieră”. Un „predicat” aproape nobiliar este referința: „fiică de familie”. Evident, persoanele aparținând marii boierimi își trăgeau veniturile din moșiile deținute, dar nu toți cei aparținând acestei clase mai aveau venituri suficiente. Ceea ce iese în evidență este absența unui strat „burghez” în societatea moldoveană. Spre deosebire de pătura burgheză „munteană” (formată în majoritate din comercianți, negustori și arendași, mulți de origine sud-dunăreană), în Moldova burghezia iese din rândurile preoților și profesorilor, deoarece „alogenii” (greci, armeni, evrei), arendași deveniți, treptat, proprietarii moșiilor pe care le exploatau, aveau un traseu „seniorial”. Din arendași, ei deveneau „mari proprietari” funciari, „sărind” etapa burgheziei.

Studiul actelor de stare civilă oferă informații care permit numeroase concluzii. Se poate analiza mobilitatea populației urmărind căsătoriile în „cadrul” orașului Iași sau venirea foarte multor persoane din județele învecinate în Capitala Moldovei. În fiecare județ, situația este asemănătoare. Pe lângă mobilitatea din

⁵ Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, a avut loc o reorganizare a oficiilor de Stare civilă, primul oficiu cuprinzând despărțirile I, II și IV, cel de-al doilea – despărțirile III și V.

cauze economice (găsirea/obținerea de slujbe), căsătoria este principala cauză a deplasărilor „prin țară”. Evident, marii proprietari se deplasau puțin sau nu se deplasau deloc. În schimb, corpul ofițeresc, magistrații, alți funcționari ai Statului și, uneori, medicii aveau un traseu prin numire sau transfer, caz în care, câteodată, se și căsătoreau. Se puteau stabili definitiv în noul loc sau se puteau întoarce acasă alături de noua soție.

Putem observa vârsta la care se căsătoreau respectivele persoane. Pentru bărbați aceasta începea, mai rar, de la 19 ani, mergând până la, tot așa de rar, vârsta de 70-75 ani. Media era între 25 și 50 ani. La femei, aventura maritală începea cu vârsta de 16 ani, cele mai multe căsătorindu-se după 19-20 ani. Erau și femei care se puteau căsători prima dată la 40-50 ani, dar aceasta era, de regulă, oficializarea unei vechi legături, caz în care și mai mulți copii erau legitimați.

Căsătoriții tineri și având părinții decedați erau „însoțiți” de „Consiliul de Familie”, grup de rude și prieteni desemnat de Tribunal spre a le reprezenta interesele și a le administra averea. În cazul căsătoriei, aprobarea „Consiliului de Familie” era acordată oficial, prin act autentificat, sau personal de un membru desemnat din acest Consiliu și care era prezent la căsătorie. În cazul în care nu exista „Consiliu de Familie”, aprobarea era dată de altă rudă (bunic, bunică, frate sau soră mai mari, unchi sau mătușă) sau de către un tutore desemnat ad-hoc. În cazul ofițerilor, permisiunea pentru căsătorie venea de la un colonel (șef de regiment) sau general (șef de corp de armată). Dota (zestrea) miresei era obligatorie în cazul căsătoriilor de militari, dar în cazul în care unul dintre miri era el însuși colonel sau general sau un asemenea personaj era tatăl unuia dintre miri, întâlnim deseori și dispense parțiale sau totale de dotă.

Unele căsătorii nu durau. Motivele erau și ele variate... dragostea nu ținea, caracterele nu erau compatibile (certuri sau chiar violență conjugală reciprocă), motive economice (zestrea „neîmplinită” de părinții fetelor, cheltuielile de „reprezentare” insuficiente, nepăsarea, zgârcenia sau nesăbuința soțului care toca zestrea) sau, uneori, dar mai rar, adulterul (dovedit!) comis de unul din soți. Am întâlnit și situații în care cei doi căsătoriți, ambii văduvi, își „refăceau” viața, dar... doar pentru scurt timp.

Tot studiind actele de stare civilă, cercetătorul va observa alt lucru interesant: omonimiile patronimice. Astfel, în cuprinsul actelor, îi vom întâlni pe: Vasile Botez, Theodor Ciornei, Vasile Cuza, Costachi Langa, Ștefan Onciu, Theodor Tăutu, Constantin Ursachi, Ștefan Vasiliu ș. a., care nu erau decât „servi”, neavând nicio legătură cu respectivele familii boierești.

Alt grup de persoane, omniprezent în cuprinsul actelor, erau martorii de profesie, persoane în vârstă și care, de regulă, știau să semneze și, astfel, își rotunjeau veniturile: Alecu Botez, Gheorghii Corbu, Costachi Gavrilesco, Costachi Neculau, Alecu Panaitescu, Neculai Soroceanu ș. a. m. d.

Pe lângă aspectele de natură istorică, geografică, demografică sau de stabilire a unor origini⁶, alt folos al studierii stării civile (atât la Iași și pe cuprinsul

⁶ Voi da doar două exemple de familii mai bine cunoscute în istoria recentă. Primul privește familia **Mezincescu**, pe nedrept „acuzată” uneori de a fi fost de origine evreiască: medicul

Moldovei, cât și la București sau în alte zone) este stabilirea sigură a unor date de naștere și a unor locuri de căsătorie, ca și aflarea existenței unor prime căsătorii ale „eroilor” noștri, căsătorii de scurtă durată și uneori „eliminate” din memoria familială.

Informații sigure reies din actele de naștere (data și locul nașterii, părinții, martorii declaranți), acestea fiind primul semn al existenței unei persoane. Erau și prunci morți la naștere, în cazul lor folosindu-se, în prima perioadă a stării civile, două formule standard duiioase: „*ieșit fără viață din sânul mamei sale*” și „*înfățișat fără viață din sânul mamei sale*”. Exista o ridicată mortalitate infantilă, fiind familii care înregistrau deces după deces, uneori trei-patru la rând. Și în această situație, putem găsi o formulare hilară (copiată din actele celor morți la maturitate): deși era doar prunc, „*voința mortului a fost de a fi înmormântat în locul cutare*”.

În privința certitudinii informațiilor, la cealaltă extremă se găsesc actele de deces. Vârsta era de multe ori aproximată, poate chiar de decedat înainte de a muri sau de martorii declaranți ai decesului. Aceștia (rude, vecini, prieteni sau servitori) nu prea aveau habar despre cel decedat. Ca atare, locul nașterii și părinții erau înlocuite cu altă formulă standard: „*alte amănunte nu s-au putut lua*”. Cazuri bizare există când declarantul decesului este chiar fiul mortului sau al moartei, și situația este aceeași: nu cunoaște locul nașterii și nu știe cine au fost părinții tatălui sau ai mamei sale. Locul morții este indicat sub trei forme: „*în casa sa*”, „*în casa lui cutare*” sau „*la spital*”. Cauzele morții sunt variate: de bătrânețe (la persoanele trecute de 80 ani, formula este: „*marasmus senilis*”), de boală, prin omucidere sau sinucidere (strangulare, spânzurare sau „*sinucidere cu armă de foc*”). Există și medicii verficatori, care atestă decesul și semnează certificatul medical (doar menționat în actul de deces).

Pe marginea actului de deces, uneori este trecut cimitirul unde urmează a avea loc înhumarea. La Iași, evident, cele mai multe se întâmplă la „Eternitatea”, urmat de „Sf. Vasile”. Dar și la Iași și în alte localități, putem întâlni formula: „*dorința decedatului a fost de a fi transportat la proprietatea sa*”. În cazul lui Gheorghe Murguleț, decedat la Bacău în 1893, cei doi martori (fratele Dimitrie Murguleț și cumnatul Lascăr Sandu Sturdza) „*au declarat că decedatul în ultimele momente și-au exprimat dorința ca corpul se-i fie transportat și înhumat la Cimitirul din comuna Ruși, în sânul familiei unde au proprietate*”⁷.

Alogenii, din familii stabilite de-a lungul timpului sau recent venite, constituie și ei o parte importantă a stării civile, mulți fiind începătorii unor familii și strămoșii unor personaje considerate astăzi (în mod greșit) „de veche familie”.

veterinar Ioan Mezincescu (stabilit la Dorohoi și bunic al cunoscutului ministru de Externe comunist Eduard Mezincescu), era fiul unor țărani (Gheorghe și Floarea) din Broștenii de Mehedinți. În schimb, familia **Mărdărescu** (arătată, uneori, ca fiind „veche boierească” și în care cel mai cunoscut membru a fost generalul Gheorghe Mărdărescu) era urmașa unui preot econom Dimitrie Mardarov, foarte probabil cu origine rusească.

⁷ **ANR**, *Fond Creditul Funciar Rural*, dos. 2.094 / 1898 (m. Fundu de Bacău, Fundu de Neamț și Bicleiu, com. Ruși, pl. Bistrița de Jos, jud. Bacău, a Elenei Murguleț [n. Brăescu]).

Dar, cum cei mai mulți nu își cunosc decât, eventual, bunicii, tot ceea ce se situează ante 1900 pare extrem de îndepărtat. Între aceste familii, ies în evidență armenii. Comunități armenesti există de veacuri în Moldova, dar acestora li se adaugă, de-a lungul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, foarte mulți nou-veniți (mai ales după 1878) cu legături de prietenie și rudenie în vechile comunități. Astfel, nu este neobișnuit să întâlnim nenumărate căsătorii între armenii din Suceava și Botoșani și cei din Iași, Roman, Focșani sau Târgu Ocna. Familia Goilav (veche și extrem de numeroasă), strâns înrudită cu familiile Aritonovici, Ciolac, Iacobentz, Manea, Kapri, Prunkul, Zadurovici etc., intră la un moment într-un proces de consangvinitate, soțiile unor Goilav având ele însele mame născute Goilav.

Aceeași este situația mosaicilor (israeliților). Pe lângă familiile ceva mai vechi (intrate în comerțul de bancă sau ocupându-se cu arendarea moșiilor), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea aflutul de israeliți sporește (fiind evident, mai întâi, la Darabani, Mihăileni și Dorohoi).

Grecii (sau cei cu origini sud-dunărene) sunt și ei omniprezenți, din familii mai vechi sau mai noi, cu toții negustori și comercianți, arendași sau mari proprietari. În cazul celor mai nou veniți, aceștia aveau încă rude în locurile de origine, cărora le testau averea obținută aici.

Scopul final al acestor cercetări este publicarea tuturor acestor acte, fiecare într-un rezumat cât mai complet, pe județe individuale (când sunt unele mai mari) sau pe grupe de județe (unde este cazul). El va cuprinde și zona București și Ilfov, și cea a Olteniei, și cele două județene dobrogene, dar și toate județele Moldovei (actuale și foste). Dintr-un punct de vedere, acest proiect „moldovenesc” nu poate fi complet fără celelalte zone ale țării, deoarece moldovenii pot fi întâlniți absolut peste tot, mai ales la București. Nu de puține ori cercetătorul poate afla cum cineva din Botoșani și altcineva din Bacău ajung să se căsătorească în Capitala țării.

Pentru a rezuma, proiectul căruia i-am dedicat până acum peste douăzeci de ani de muncă reprezintă o încercare de a aduce la lumină și, mai ales, la îndemâna celor mai mulți („în beneficiul (incert) al generațiilor mai tinere”, pentru a-l cita pe Andrei Pleșu) informații noi sau mai puțin cunoscute, acoperind o perioadă de aproape o sută de ani din istoria țării noastre, sub aspectul informației biografice și de amănunt privind nenumărate persoane publice și private și personaje pitorești, unele intrate în conștiința publică, altele în folclor, iar cele mai multe – definitiv uitate.

Nota redacției. Cu privire la tematica abordată de autor, v. și Arcadie M. Bodale, *Colecția de Stare Civilă – între realizări și deziderate. Actele comunale de Stare Civilă de la D.J.A.N. Iași*, în „Revista Arhivelor”, LXXXV, 2008, 1, p. 51–76. La 7 aprilie 2015, Filiala Iași a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române a organizat – cu participarea d-lor prof. dr. Mircea Ciubotaru și dr. Arcadie M. Bodale – o dezbatere cu tema *Strămoșii noștri din secolul XIX. Cum căutăm ? Ce găsim? De la catagrafii la Starea Civilă*, în cadrul căreia au fost puse în discuție și unele dintre problemele prezentate în comunicarea d-lui Mihai-Alin Pavel.

PAGINI DE ISTORIE FAMILIALĂ DE DUMITRU I. HANDOCA

Anișoara TRINCĂ-BURUIANĂ

*Pe baza unor documente păstrate de urmași ai familiei Handoca și a mărturiilor culese de la rude apropiate, Dumitru I. Handoca – fiul lui Iancu Handoca și nepot al șătrarului Dumitru (Dumitrache A. Handoca, 1812–1899)– a întocmit în 1983 lucrarea **Documente și mărturii ale familiei Handoca (Andoca), Moldova, secolele XVI–XX. Studiu genealogic al familiei Andoca (Handoca), rămasă în manuscris. Un exemplar al acestei dactilograme, cu arbori genealogici, a fost dăruit de autor și Arhivelor Naționale, Iași. Dumitru I. Handoca (1900-1997) a fost ofițer, a avut gradul de colonel și locuia în Pitești. După 1975, a început să adune documente și mărturii despre înaintași și despre alte ramuri ale vechii familii Handoca. Autorul arată că și-a început prea târziu cercetarea, prin anul 1980; actele de familie ale bunicului său, păstrate o vreme, i-ar fi fost o bună sursă genealogică, dar se pierduseră în refugiul din 1944. Cu atât mai anevoioase i-au fost efortul și râvna de a reconstitui istoria străbunilor săi. Redarea inexactă a unor date – constatată prin descoperirea ulterioară a unor documente autentice – este de înțeles. De ajutor i-au fost și însemnările făcute de bunicul său pe un vechi Ceaslov, pe care își notase datele familiei de la căsătorie, din ianuarie 1845, până la nașterea ultimului copil, în 1875. În studiul său, Dumitru I. Handoca arată așezarea satelor în care strămoșii săi au stăpânit pământ, în cuprinsul ținutului Vaslui, apoi, prezintă: arborele genealogic al neamului său din secolele XVI–XX (ramura Andoca - familia lui Ion Handoca); date despre Ioniță Handoca din Petrești și despre fiul acestuia, Grigore Handoca din Ploiești; date despre Ștefan Handoca și fiul său, Constantin, din Măcin; date despre Andronache și fiul său, Dimitrie (Dumitrache) Handoca din Pocreaca, urmașii acestuia, rudele colaterale și arborele lor genealogic; date privind ramura lui Mihalache Handoca din satul Șcheia și a fiului său, Nicolae Handoca din București; câteva mențiuni despre fiii lui Zamfirache Handoca, nepoți lui Dumitrache A. Handoca, deveniți actori (Iustin și Victor), și alte detalii ce pot înlesni înțelegerea întregului text.***

Autorul lucrării pare a pune accentul pe urmașii bunicului său, Dumitru (Dumitrache) Handoca (șătrar la 1842, cămăraș, apoi sameș la 1855), fiul lui Andronache și al Aniței Handoca. Începuturile familiei Handoca și generațiile mai vechi au fost deja cercetate de domnul profesor universitar Mircea Ciubotaru¹, iar pentru generațiile mai noi se pare că manifestă interes chiar urmașii autorului

¹ Mircea Ciubotaru, *Comuna Ipatele. Studiu istoric. Toponimie*, Editura „Apollonia”, Iași, 2000.

prezentului text². Fragmentul reprodus în continuare se află la paginile 41–50 ale manuscrisului.

*

Bunicul meu după tată era născut peste Prut, în anul 1812. Din cele câteva informații verbale cunoscute de copiii săi, bunicul, de mic copil, părăsise pământurile și locuința de pe Prut, din actuala Basarabie, dată de către turcii Rusiei țariste, în împrejurări dureroase pentru țara Moldovei. Probabil, împreună cu părinții, se stabilește în fostul județ Vaslui, unde, și cu alte rude ale sale, stăpâneau pământuri în satele Borășți –Petrești– Avrămești, Hoceni ș.a. Părinții bunicului se numeau Andronache și Ancuța (după actul de deces al bunicului), dar nu se știe nimic altceva despre ei (unde au trăit înainte sau după 1812, nici unde și când au decedat).

Bunicul era, totuși, un om cu știință de carte pentru acea vreme; a scris o întreagă biografie a familiei sale (soție și copii) pe un *Ceaslov* bisericesc, începând cu data căsătoriei sale, 11 ianuarie 1845, până către 1875, după nașterea ultimului său copil. Actele originale rămase de la bunic se găsesc într-o notă aflată la dosarul familiei și azi în păstrarea vărului meu, Teodor A. Handoca. Din aceste prețioase acte, ele fiind mai tot ce știm despre viața bunicului, lipsesc unele perioade de timp, informațiile fiind neclare sau chiar lipsind cu desăvârșire. Dar nu numai lipsa unor documente de familie micșorează cunoașterea acestei personalități, dar și faptul că nimeni din toată familia de mai târziu nu a cules date biografice despre familie, iar eu mi-am luat această sarcină târziu (1980), când am aflat de acel pachet cu acte de la vărul meu, Teodor Handoca. La acel timp, nu mai trăia nici unul din copiii bunicului, care ar fi cunoscut mai multe date personale despre tatăl lor. Dintre urmași, nimeni nu a cunoscut alte date care să poată completa biografia bunicului. Din declarațiile vărului meu, Aurel Z. Handoca, fiul ultimului copil al bunicului, Zamfirache (1875-1952), am aflat că acesta (Aurel) poseda o lădiță cu acte de familie, care s-au pierdut în timpul refugiului din 1944. Voi încerca deci să fac cunoscut acest personaj de bază al familiei, pentru ca urmașii noștri să-l cunoască, să-l iubească și să-l respecte ca pe un veritabil întemeietor de ramură a vrednicei, numeroasei și vechii familii, un exemplu de om deștept, harnic, muncitor, cinstit și respectat de semenii săi. Acesta a avut și a crescut o adevărată generație de copii, o excepție pentru vremurile lui. A crește și a da o bună educație și instrucție la cei douăzeci și doi de copii ce a avut, este un mare merit pentru bunicul nostru, fiind un om demn de toată lauda. Și acum să încerc să-i fac portretul, numai din fotografia ce a lăsat tuturor copiilor, înainte de a deceda. Copil fiind, mi-au rămas în memorie (de neuitat) unele caracterizări auzite în familie; i se purta un profund respect „babacului”, așa cum era numit de părinții noștri, de fiecare dată când era pomenit. Este caracterizat de copiii lui, care, desigur, au moștenit calitățile bunicului,

² Irina Roxana Petre, *Neamul Handoca în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea*, comunicare prezentată la cel de-al XVI-lea Congres Național de Genealogie și Heraldică (Iași, 10-12 mai 2012).

străduindu-se să-i urmeze exemplul. Bunicul a decedat cu un an înainte de nașterea mea, deci în anul 1899.

Era bunicul un om nu prea înalt, robust, cu o mare barbă colilie, cu ochi pătrunzători, încă plini de energie și la bătrânețe. Un om ce-ți impunea un profund respect prin felul cum vorbea, de cum se comporta. Sever și autoritar cu copiii săi, le-a dat o frumoasă educație, s-a străduit din toate puterile să-i dea la învățătură, să-i ridice cât mai sus în societate. Fetele le-a căsătorit cu bărbați aleși de el, oameni înstăriți, bine cunoscuți ca oameni cinstiți și muncitori. Le-a dat zestre la toate și le-a educat, cum era obiceiul pe acea vreme, cu respect față de soții lor, bune gospodine și soții. Fiecare cu norocul ei, poate nu toate după dorința lor, au avut noroc. Toate fetele au moștenit de la părinți o putere de muncă deosebită, o energie și o hotărâre demne de toată lauda, bine cunoscute și apreciate în societate ca soții credincioase.

De copil, bunicul a fost trimis la Iași la o școală particulară, învățând să scrie și să citească, precum și regulile de bună purtare, ceva grecește și rusește, așa cum rezultă din actele (atestatele) eliberate de isprăvnicia Vaslui, unde îl găsim 20 de ani slujbaș. Deduc deci că părinții lui trăiau în acea vreme, ba dispuneau și de veniturile necesare instruirii fiului lor la școli particulare din capitala țării. Vor fi avut străbunii și alți copii? Nu avem nicio cunoștință despre aceasta și nici despre acești străbunici.

În 1835, la vârsta de 23 de ani, îl găsim pe bunic mic slujbaș al isprăvniciei la registratură și la masa treburilor dinăuntru. Ca bun și vrednic slujbaș, este avansat șef de masă, iar în 1845 este ales, apoi numit privighetor la plasa Funduri ce cuprindea 7- 8 comune. Între timp, în anul 1842, la propunerea Isprăvniciei, prin Decret Domnesc, este înnobilit cu rang de șetrar, după care nu mai este salariat al Isprăvniciei, ci numai, onorific, privighetor de plasă. În 1845, bunicul se căsătorește cu Catinca Crivăț, fiica protosinghelului Sima Crivăț, soră cu protosinghelul Iustin Crivăț, mai târziu episcop de Roman. Nași au fost logofătul Teodor Balș cu sora sa, Catinca Varton (n. Balș), maică. Tânăra soție de circa 14 ani va da naștere la cei 22 de copii, între decembrie 1845-1874. Din acești copii pe care bunicul îi notează pe *Ceaslovul* său cu amănuntele nașterii, nași, nume etc., nu toți au trăit și au crescut mari. Bunicul îl menționează doar pe primul copil, **Anton** că a murit după botez. După cunoștința mea și a verilor mei, din acești 22 de copii au crescut mari numai 13 (i-am și cunoscut de mic copil); restul de 9 copii au decedat de mici (fără a ști data morții lor).

După 1855, bunicul renunță la slujbă și se retrage la Pocreaca, moșie pe care nu știm când a agonisit-o; acolo își întemeiază o gospodărie prosperă, bine gospodărită, în măsură să asigure mijloacele de trai necesare familiei sale numeroase, pentru educația și instruirea copiilor – mai ales a băieților, pe care îi întreține în diferite școli, chiar și la universitate – lucru destul de apreciabil pentru acea vreme. Nu știm amănunte din acea vreme din viața bunicului, până ce copiii au crescut mari, fiecare cu meseria lui și cu gospodăria lui, mai ales la fete, apoi la băieți. Se știe doar că la bătrânețe bunicul și-a lichidat moșia și s-a retras cu soția sa la Iași, locuind pe strada Armeană, unde îmi amintesc și eu, după moartea bunicului, soția lui trăind încă mulți ani (până în 1917) cu o rudă (poate nepoată), coana Aglaia, iar după decesul acesteia și-a lichidat gospodăria și s-a mutat la fiica ei,

Maria Iamandi, văduvă și ea, locuind pe strada Română (azi Karl Marx). Bine îmi aduc aminte de aceste rude pe care le numeam „Nineaca” sau „Nana”, fiindu-mi nașă de botez.

Ar fi, desigur, interesant de știut mai multe amănunte din viața bunicului, dar nimeni și nici un act din cele cercetate până acum nu ne lămuresc.

Mi-am făcut o pioasă datorie ca în vara anului 1982, fiind în Iași, cu ajutorul nepotului Costel Alexandrescu –însoțit de nepoții noștri, Gabriela și Ștefan Agrigoroaiei–să merg în satul Pocreaca, la cca 20 Km de Iași; cunoscând locurile ce le-a stăpânit bunicul, am stat de vorbă și cu câțiva bătrâni ai satului. Numele bunicului era bine cunoscut, chiar și de oamenii mai tineri. Toți știau locul unde era conacul moșiei unde s-au născut cei 22 de copii (ei ziceau cu admirație că au fost 24). Conacul s-a dărâmat și am găsit doar o groapă mai mare, aproape acoperită cu pământ, care fusese intrarea la pivniță. Bunicul construisese o conductă de apă din olane ce aducea apă în curte de la un izvor din dealul înalt din spatele casei. Și astăzi, după mai mult de 150 de ani, locuitorii satului mai pomenesc de lacul și de pădurea lui Handoca.

Am avut marea bucurie și satisfacție, gândindu-mă la bunici, la tata și la frații lui ce au copilarit pe aceste locuri!

Nimeni din sat nu știe când bunicul a plecat din sat și din ce cauză. Nu știu pe nici un alt proprietar să fi trăit pe moșie după plecarea bunicului. S-ar părea că el și-a vândut moșia în parcele la țărani de pe moșie pe la 1864, fie mai târziu. Conacul l-a lăsat circumscripției sanitare a satului ce a folosit casa ca dispensar și casă de nașteri până când s-a degradat, nemaifiind reparată (cam vreo 20 de ani).

Am vrea să știm ce atitudine a avut bunicul față de problema Unirii, față de reformele lui Cuza, dacă a ajutat țărani de pe moșie și multe altele. Nici un act nu ne vorbește de viața lui publică și politică. Și totuși, în actele Isprăvniceii din Arhivele Statului, Iași, trebuie să se găsească unele date sau indicații, bunicul fiind, desigur, bine cunoscut, pentru că, atât el cât și rudele lui din Petrești-Borăști, Șcheia, din apropiere, toți fuseseră proprietari de pământuri.

Ce relații avea bunicul cu rudele de mai sus și ce a făcut el cu pământul pe care îl avea în satele pomenite? Ce a făcut cu via și casele din Vaslui? Dar cu via din podgoria Iașilor ce o avea de zestre soția lui?

Se va găsi oare cineva să mai răscolească arhivele vechi ale Vasluiului (din Iași)? Se va mai publica oare și când materialul scris în slavonește și chirilice pentru secolele 18 și 19?

COPILII BUNICULUI

Așa cum am arătat mai sus, din cei 22 de copii ai bunicului, nouă au murit de mici; în acest fel, voi scrie despre ceilalți 13 frați și surori, în ordinea nașterii lor. În arborele genealogic al familiei, toți copiii sunt trecuți cu data nașterii. A doua născută este **Olga**, fiica cea mare între copiii ce au trăit până la bătrânețe. Despre Olga se știe că a fost căsătorită cu Ion Iosipescu și au avut 5 copii, așa cum se vede din arborele genealogic. De remarcat că primul lor copil, Lența, după decesul lui Grigore Iamandi, a fost luată de mătușa sa, Maria Iamandi, au locuit împreună până la decesul acesteia, în 1953, când a revenit la familia ei, Iosipescu. Din păcate, nu

am aflat unde a locuit familia Iosipescu și, astfel, nu am nici un fel de date despre părinții și copiii lor, nici despre urmașii celor 5 copii ce s-au depărtat de familie.

Următorul copil este **Costache H.**, născut în 1848, decedat în Vaslui, la 1910. De profesie avocat, s-a căsătorit cu Tița Gălușcă, originară din Dorohoi. L-am cunoscut înainte de a muri, la Vaslui, vizitându-l cu părinții mei, cred că era prin 1906. Au avut un singur copil, Emil, care a decedat în 1917 de tifos exantematic. Era salariat la primăria Vaslui. S-a căsătorit cu Ecaterina Bătoianu și au avut 7 copii, cum se vede din arborele genealogic. Pe Emil nu l-am cunoscut, doar pe soția sa, pe când erau la Iași, apoi la București, unde s-a mutat cu aproape toți copiii (afară de primul copil, Maria, ce s-a căsătorit și s-a stabilit în Iași, unde locuiește și astăzi împreună cu fata lor, Rodica, căsătorită cu Constantin Alexandrescu, având în prezent și doi băieți.

După alți doi copii decedați, urmează fiica **Maria** (1852-1933). A fost căsătorită cu Grigore Iamandi (1830–1903), ce avea moșie la Bârzești. După decesul soțului, Maria a locuit la Iași cu nepoata ei, Lența Iosipescu, așa cum am arătat mai sus. Maria a avut cinci băieți, toți cu studii superioare. Au moștenit de la tatăl lor o avere frumoasă. Iancu, al doilea fiu a trăit mulți ani în Argentina ca inginer agronom, a revenit în țară și a lucrat în Ministerul Agriculturii. Al treilea fiu, Vasile a fost profesor de drept la Universitatea din Iași și mare moșier. Următorul fiu a fost medic la Iași. Ultimul copil, Alexandru, după moartea tatălui său, cu banii moșteniți a plecat în Statele Unite ale Americii, ducea o viață aventuroasă, căsătorindu-se acolo, dar după mai mulți ani a revenit la Iași cu soția și copilul. După scurt timp, soția și copilul s-au înapoiat în America și Alexandru s-a căsătorit de două ori, având copii cu ambele soții. Primul din copiii lui Grigore Iamandi s-a numit tot Grigore – om întreprinzător, harnic, energic, știind să-și fructifice averea, și-a sporit-o și prin căsătoria cu Maria Popovici. Următorul copil al bunicului a fost **Iustin**. El și-a ales cariera armelor. În anul 1876, este sublocotenent în Regimentul 5 Infanterie și va lua parte la războiul pentru Independență, în Bulgaria; la 30 august este grav rănit la asaltul redutei Grivița. La 10 septembrie a decedat în spitalul de campanie din Turnu Măgurele, unde probabil este înmormântat. A primit mai multe decorații și medalii, iar mama sa, Catinca Handoca a primit pensie până la moarte. Acest erou face cinste întregii familii.

Al nouălea copil al bunicilor a fost **Leonida**, căsătorit cu Valentina Iliescu; au avut 8 copii. A trăit la moșia cumnatului Grigore Iamandi, la Bârzești, unde a fost mulți ani primar. A decedat la Bârzești, la 46 de ani. Soția și copiii au venit la Iași, sub protecția fraților Valentinei Iliescu.

Urmează al zecelea copil al bunicului, **Alexandru**. El a fost unul din copiii familiei, care, după decesul bunicului, rămâne în Iași, face studii universitare de drept, este mulți ani avocat al statului, apoi director la Creditul Urban, Iași. Este cel mai bine dotat din copiii bunicului și bine pregătit pentru viață. Prin căsătorie, starea sa materială se îmbunătățește și mai mult. Eufrosina, soția lui este soră cu soția lui Grigore Gr. Iamandi, nepotul lui Alexandru. Moșia Blaga ce a cumpărat-o a fost o bună investiție, aducând un frumos venit anual. Aici, Alexandru (Alec) își aduce ca administrator pe fratele său, Dumitriță, el fiind ocupat cu treburile lui avocațeste, în Iași. După câțiva ani, Dumitriță se mută la Bârlad; deschide o cofetărie– cea mai mare din oraș. În locul său, administrator este adus Iancu, fratele său și tatăl meu.

Sora lui Alecu, Sofia, căsătorită Zaharia, după moartea soțului ei și lichidarea moșiei ce aveau la Dolhești, îi încredințează banii fratelui Alecu, în păstrare. De asemeni, și Iancu cu soția sa, Acrivița (mama mea) îi încredințează banii ce au avut, pentru păstrare. De o corectitudine ireproșabilă, cu o putere de muncă deosebită, cu multă pricepere practică, știe să-și administreze averea. Un soț și un tată cu dragoste și stăruință, face educația copiilor la un nivel înalt. Toți băieții au studii universitare și profesii rentabile. Fetele le căsătorește cu soți onorabili și bine situați. Este legat sufletește de mama, de frații și surorile lui, mai ales de mama sa și de sora Maria Iamandi. Știu bine că Alecu venea să-și vadă mama și sora, consultându-se cu ele în toate treburile gospodăririi familiei. Iute la mânie, era de o bunătate remarcabilă. Știu comportarea sa și ajutorul ce-l dădea, sub diferite forme familiei mele, după decesul tatălui meu. Ajuta, de asemeni, pe cele două surori văduve – Zoe și Eliza și pe copiii lor.

Cel de-al 11-lea copil al bunicului este tata, **Iancu** (1859-1912). A urmat Școala de Arte și Meserii din Iași, secția mecanică. Scurt timp după absolvire a lucrat la CFR, fiind mecanic de locomotivă. Fie că nu i-a plăcut meseria, fie mai curând că sora lui, Maria Iamandi l-a adus ca administrator la moșia soțului ei, Grigore, cert este că aici se căsătorește în anul 1898 cu Acrivița Nicolau din Brăila și au 4 copii. Își întemeiază o gospodărie frumoasă și este un bun administrator al moșiei Bârzești, Vaslui mulți ani, până în 1903, când Grigore Iamandi moare, iar moșia este vândută și împărțită între cei cinci copii și mama lor. Câțiva ani, Iancu este administrator al altor moșii, la Cadărești? și Dumești, până în anul 1908, când este angajat din nou la moșia fratelui său, Alecu. Aici, familia crește cu încă doi copii, născuți la Bлага, până în 1912, când este asasinat de un țăran necunoscut. În acest an, tata cumpăraseră la Iași o casă unde urma să se mute în toamnă. Doar familia – soția și 6 copii – au ajuns în Iași. Casele erau vechi, terenul destul de mare trebuia muncit, iar copiii erau încă mici. Cu mari greutăți s-a luptat mama să ne poată crește și educa. Cel mai mic a decedat chiar în 1912, după mutarea la Iași. Ceilalți cinci au ajutat în gospodărie și la munca în grădină, pentru întreținere, cum au putut, după vârstă. Din 1916, fratele mai mare a intrat în slujbă, iar eu am intrat la Liceul Militar din Iași, unde am fost bursier, mama scăpând de cheltuielile cu îmbrăcămintea și masa. În 1920, fratele mai mic a decedat, iar sora cea mai mică a intrat la Școala Normală de educatoare de grădiniță, mama mai liniștindu-se de muncă și griji. Este adevărat că, mai ales după mutarea la Iași, în perioada cea mai grea de adaptare și instalare, fratele tatei, Alecu a ajutat familia mea sub diferite forme, lucru pentru care, cel puțin noi copiii, trebuie să-i rămânem recunoscători.

Cel de al 12-lea copil este **Victoria** (1860...?). S-a căsătorit cu Constantin Popovici și au avut opt copii, cum se vede în arborele genealogic al familiei. Nu se știe în ce localitate au trăit și s-au născut copiii. Știu doar că unul din copii, Eleonora a fost luată și crescută la unchiul ei, Dumitriță din Birlad. Știu că a fost căsătorită cu Matei... , funcționar în gara C.F.R. Bârlad, unde au trăit. N-au avut copii. Nu se știe când au decedat. Nu știm dacă nepoata Eleonora a fost înfiată de Dumitriță Handoca sau a fost moștenitoarea testamentară a acestuia. Dumitriță nu a avut copii. Nu știu nimic despre copiii Popovici sau de urmașii lor, neștiind unde să-i caut.

Al 15-lea copil care a trăit a fost **Dumitriță** (1864–1946); a fost de meserie cofetar cu școală în București la vechea cofetărie „Riegler”. Așa cum am arătat la Alecu Handoca, Dumitriță a fost câțiva ani administrator la moșia Blaga, dar i-a plăcut să fie independent și să practice meseria ce i-a plăcut. A avut ca soție pe Maria... de origine germană, o admirabilă gospodină, bună soție, care l-a ajutat cu mult succes în cofetăria ce aveau și care a prosperat, soții reușind să aibă o frumoasă casă cu un petic de vie în apropierea bisericii Sfântul Ion. Erau amândoi oameni primitivi, veseli, totdeauna bine dispuși. Au regretat mult că nu au avut copii. Au vrut să înfieze nepoate, printre care o fată a fratelui Leonida, Eugenia, apoi pe sora mea mai mare, Ecaterina (Titina), iar până la urmă pe Eleonora, care a devenit ca și copilul lor. Nu am încercat încă să aflu data decesului Eleonorei Matei din Bârlad, putând din extrasul ei de deces să aflu unde au trăit părinții ei. Voi mai încerca poate, dacă voi mai avea timp și dacă voi mai găsi un cunoscut la Bârlad prin care să caut să aflu data decesului Eleonorei.

Al 17-lea copil este **Sofica**, căsătorită cu Ion Zaharia la Dolhești-Iași. Au avut opt copii din care, în 1983, am cunoscut-o pe Maria, născută în 1898 și trăind la Iași, fostă căsătorită Filon, din Dolhești. În 1917 a decedat soțul ei. Sofica a vândut moșia ce aveau și s-a retras la Iași unde avea 2-3 fete măritate. A dorit să locuiască singură, cu chirie. Când a vândut moșia, o parte din bani i-a dat fratelui Alecu în păstrare, iar altă parte a depus-o la o bancă. După un timp, nu se știe din ce motive, a cerut banii înapoi de la fratele Alecu, a scos și banii depuși la bancă și i-a păstrat asupra ei. Era o femeie energică, autoritară cu copiii ei pe care îi vizita zilnic, dar nu voia să stea cu nici una din fete și nici nu le ajuta materialicește, deși ar fi avut mare nevoie. După un timp, pe când locuia în cartierul Tătărași, la o soră a artistului bine cunoscut în Iași, Ramadan, mama Sofia mărturisește cu disperare că cineva i-a furat din bani, bănuind pe gazda sa. Cum bătrâna nu ținea socoteala amănunțită a banilor, după o bucată de vreme, Sofica se plânge fetelor ei că, de data asta, spre disperarea ei, toți banii i-au fost furați. În disperarea ei că nu mai are din ce trăi, Sofica se aruncă în apa Bahluului de unde este salvată de niște milițieni. Grav bolnavă, are din nou puterea de a se arunca în Bahlui, voind să moară. Cum era iarnă și apa Bahluului mică, este iarăși salvată, dar moare curând de o dublă pneumonie. Așa s-a încheiat viața acestui al 17-lea copil al bunicilor. Am cunoscut la Iași în 1983 pe Maria Filon și pe fiica ei, Ecaterina, căsătorită Mihalache pe care le-am vizitat și unde am găsit multe fotografii de familie.

Urmează cel de-al 18-lea copil, **Eliza** (1869–1920). A trăit în Iași, a fost căsătorită cu Grigore Gheorghiu. Au avut doi copii ce au locuit în Iași, dar nu i-am cunoscut. Eliza a rămas văduvă de tânără, se pare prin divorț, iar copiii au rămas tatălui. Îmi amintesc doar că pe unul din copii îl chema Ninel, dar nu l-am cunoscut. Era o femeie harnică, admirabilă gospodină, foarte îndatoritoare, se oferea să ajute în gospodăria fratelui Alecu și a nepoților Iamandi. Deși era cicălitoare cu nepoții, îi făcea plăcere să se ocupe de educația lor.

Zoe Handoca (1871–1962) a fost al 19-lea copil în familie, fiind căsătorită cu Macedon Șutu (?), administrator al moșiei Kalinderu. Au locuit la Slatina până la decesul soțului, cam prin 1910, după care s-a mutat la Iași cu cei trei copii (doi băieți și o fată). Același Handoceasă harnică, gospodină și autoritară cu copiii. A fost o bună și vrednică mamă, s-a sacrificat și a muncit din greu să-și crească copiii.

Era renumită gospodină și ca și sora ei, Eliza ajuta rudele mai înstărite în gospodărie, mai ales la prepararea dulcețurilor și a mâncărurilor alese. Era apropiată și simpatizată de toate rudele și cunoscuții, de asemenea era ajutată sub diferite forme de aceste rude. Când fiul mai mare a avansat ofițer, mama cu ceilalți copii și-a însoțit fiul (pe Ionică) în mai multe orașe din Banat și Oradea, până ce Ionică s-a căsătorit în Lugoj. Între timp, băiatul cel mic a decedat după bacalaureat, iar fata Virginica murise, deasemenea, mai înainte. După decesul lui Ionică în 1943, ca mamă, rămâne cu nora și cu nepoata Gabriela. Zoe a decedat în 1962, la Slatina, în vârstă de 90 de ani (la) nepoata sa Gabriela, medic oftalmolog, căsătorită cu Constantin Iordache, inginer agronom. Am fost cel mai bun prieten cu Ionică, un om talentat, inteligent și un intelectual deosebit, un cunoscut fotograf amator.

Ultimul copil al bunicilor, **Zamfir**, era născut în 1873, mort în 1952, la Arad. A fost un om de o inteligență deosebită, cu multă putere de muncă, un abil politician liberal, activ, din care cauză avea slujbe frumoase când partidul era la putere. Un bărbat înalt, frumos, cu multe calități, dar și om de petreceri; nu a adunat bani, dar și-a crescut copiii cu grijă și atenție, cu dragoste. Căsătorit cu Natalia Duca din Iași, au avut 4 copii (3 băieți și o fată). Doi din băieții cei mari au devenit actori. Când copiii lor au crescut mari, Zamfirache divorțează de Natalița și se recăsătorește cu Berta Malhasovici, cu care trăiește până la moarte. Am fost bun prieten cu Iustin și Victor, cei doi actori, încă din copilărie, fiind chiar coleg de clasă cu Iustin, la familia căruia am locuit în primul meu an de școală, pe strada Română (azi Karl Marx). Zamfir era atunci directorul unui cămin de bătrâni, unde locuia.

Aceștia au fost frații și surorile tatălui meu, Iancu și numai pe aceștia i-am cunoscut încă din copilărie. Am căutat, pe cât se poate, să fiu mai aproape de ei, pe toți i-am respectat, i-am iubit, de fiecare m-am interesat și i-am urmărit în viață, atât cât părinții mei au menținut legătura cu ei, după împrejurări, după posibilitate și vremuri.

Toți copiii bunicului s-au născut la Pocreaca, aparținând de comuna Poiana, apoi de comuna Schitu Duca, județul Iași.

D. Handoca

*

Am reprodus textul așa cum a fost el întocmit, cu datele înscrise de autor și am evitat doar unele repetiții sau dezacorduri, fără a modifica sensul frazelor. Cercetările mai noi arată că unele afirmații pot fi corectate, mai bine precizate: familia șătrarului Handoca s-a stabilit³ în Pocreaca în anul 1845; Dumitrache A. Handoca era privighetor al plasei Crasna; cumpăraseră pământ de la logofătul Alecu Balș⁴, la sud de sat (parte pe care logofătul o cumpăraseră puțin înaintea sa, în 1845, dar fiind separată de ceea ce cumpăraseră în zonă, a vândut-o). Dumitrache Handoca a cumpărat pământ și de la pităreasa Elencu Dospinescu⁵, partea din Blaga, sat

³ SJANI, Fond Vistieria Moldovei, dosar 252 / 1845; dosar 431 / 1851.

⁴ *Ibidem*, Tribunalul Judecătoria Vaslui, dosar 901 / 1860; dosar 994 / 1860.

⁵ *Ibidem*, Fond Divanul Domnesc, dosar 882 / 1859; Fond Judecătoria Vaslui, dosar 214 / 1852, dosar 200 / 1856.

format după anul 1600 (mențiune la 1652⁶), pe fosta moșie Popești și Pocreaca. Cumpărase o suprafață de pământ în Pocreaca, după cum cumpăraseră și alții de-a lungul timpului, începând din 1659 (spătarul Darie, vameșul Păun, casa Roset, vornicul N. Milu, logofătul A. Balș, ș.a.), dar moșia, în mare parte, era și rămăsele a răzeșilor, urmașii primilor cumpărători ai moșiei Popești și Pocreaca (la 12 mai 1647), de la Grigore Hermeziu cu soția sa, Candachia (curgătoare din marele logofăt Ion Tăutu), cu fiica lor, Măricuța. Pentru lucrul pământului, inclusiv la muncile din gospodărie, el și-a adus oameni, numiți în cataografia din 1845 „străinii argați tocmiți cu hac la dumnealui sățrar Dumitru Handoca”. Pentru această situație stau drept dovadă multele nume noi ce nu se regăsesc în spița de neam a satului⁷. Pământul din partea de sud l-a vândut unei fiice a lui Iacob Darie, iar după anul 1900, partea din Blaga se afla în stăpânirea fiului său, avocatul Alexandru D. Handoca.

Din documentele de arhivă cercetate, răzbat și adevăruri citite „printre rânduri” privind personalitatea sățrarului Dumitrache A. Handoca. Hotărându-se să locuiască în sat, el s-a implicat în viața obștii, a dovedit generozitate, contribuind alături de răzeși la ridicarea bisericii de piatră, la 1853; a fost solicitat să facă parte din comisia de examinare⁸ periodică a elevilor școlii din sat, în anul școlar 1874–1875; și-a ales ca nași de botez ai unor prunci ai săi pe unii dintre localnici. La început, avusese conflict cu fostul proprietar al casei unde se instalase, casă „ce cu ră credință mi se stăpânește”⁹ (nu chiar conac, termen folosit prin tradiție), dar aplanase conflictul, având dorința de a trăi în armonie cu localnicii, doar acolo își avea familia, își creștea copiii! Atitudinea sa emana din firea, educația și experiența ce le avea, dar și din dorința de a trăi omenește, evitând conflictele, deseori inerente, dovadă fiind faptul că nu se afla în procese cu megieșii săi, răzeșii satului.

Prin publicarea acestui fragment din studiul genealogic amintit, sunt readuse în fața cititorilor diverse secvențe ale vieții de familie din secolul XIX. Lucrarea, în întregime, reprezintă o împlinire a datoriei de recunoștință a unui urmaș față de strămoșii demni de amintire, o dovadă de perpetuare a valorilor familiei creștine, cu unele particularități specifice zonei. A fost o datorie împlinită cu multă pasiune de autor, cu drag de strămoșii propriei familii, ceea ce constituie un bun exemplu de continuitate, de revigorare a cercetării genealogice și de impulsionare a interesului fiecărei generații pentru respectul față de înaintașii

⁶ Th. Codrescu, *Uricariul*, XX, Iași, 1892, p. 278; Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, Acte interne (1408-1660), Editura „Dosofteri”, Iași, 2000, nr. 389.

⁷ Considerate informații colaterale, unele date nu au fost consemnate în *Cercetări genealogice vechi și noi cu privire la familia Handoca*, comunicare prezentată în ședința din 14 iunie 2016 a Filialei Iași a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, publicată (cu titlul ușor modificat: *Cercetări vechi și noi despre familia Handoca*) în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei”, s. n., XXII, 2016, p. 45–53.

⁸ Arhiva școlii Pocreaca, Poiana Cârnului, ținutul Vaslui, *dosar* /1875.

⁹ SJANI, Fond Ministerul de Interne, *dosar* 26261.

propriilor familii, îndeosebi prin cunoașterea și aprecierea a ceea ce au înfăptuit ei spre folosul comunității, la vremea lor.

Pe toate acestea le-a realizat Dumitru Iancu Handoca, iar lectura, fie doar și a acestor rânduri din importanta sa lucrare, poate să constituie un îndemn pentru cercetări identice.

PREOCUPĂRI GENEALOGICE UITATE – MANUSCRISUL LUI ADRIAN BRUDARIU*

Mihai Anatolii CIOBANU

Doamnei Florica Brudaru, născută Ghica

Obosit de-al vieții sbucium,
Mă uit în trecut departe,
Ca să-mi reculeg trecutul
Și din el să fac o carte.

Aceste versuri le-am cules dintr-o lucrare care nu a fost dată spre tipar niciodată și a rămas într-un dosar de arhivă¹. Este, de fapt, povestea vieții unui fiu de țăran din Osoi cu titlul *Memoriile lui Costache Osoianu. Tragedie în versuri cu 565 strofe. Lucrare fără precedent în literatura română* – ne-o spune chiar autorul, cine altul ? – scrisă sau mai bine zis dactilografiată în 1942².

Textul este destul de lung, în 565 de catrene învățătorul Constantin Brudariu, fiul lui Gheorghe Brudariu din Osoi³, și-a scris amintirile, trăirile sufletești de-o viață, gândurile cele mai lăuntrice. Memoriile se află la arhivele Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Am răsfoit cu emoție documentele păstrate în arhiva Constantin Brudariu, alcătuită din 13 dosare și volume care includ informații dintre cele mai diverse. Ridicat din țăranime, Constantin Brudariu a ajuns un om cunoscut în întreaga României și un aprig apărător al drepturilor țăranului

* Comunicare prezentată în ședința din 9 februarie 2016 a Filialei Iași a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române.

¹ Este drept însă că ulterior am publicat câteva strofe; v. Mihai Anatolii Ciobanu, *Constantin Brudariu – o viață în versuri*, în „Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române Iași”, nr. IX/2016, p. 101–113.

² BCU, Iași, Arh. 427–9 (b), Constantin Brudariu, *Memorii manuscrise în versuri; a. autobiografie; b. memorii*.

³ Născut la 9 iulie 1866, ora patru dimineața – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași, Colecția Starea Civilă or. Iași, Căsătoriți (SJANI, CSCIC), dosar nr. 454/1889, f. 6; trecut la cele veșnice la 22 iunie 1945. Constantin Brudariu a fost absolvent al Liceului Pedagogic „Vasile Lupu” din Iași (v. pentru aceasta SJANI, Fond Școala Normală „Vasile Lupu”, dosar nr. 5/1888, f. 30). Un aprig susținător al drepturilor țăranului român, majoritatea lucrărilor sale reflectând ideologia socialistă, cf. Ion H. Ciubotaru, *Cultura populară în preocupările lui G. T. Kirileanu*, în vol. *G. T. Kirileanu sau viața ca o carte, memorii inedite*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Constantin Bostan, București, 1985, p. 130.

român. A lăsat numeroase scrieri, o parte dintre ele publicate⁴, altele încă inedite. Fiul său, Adrian Brudariu, a ajuns avocat, fiind o perioadă și Decanul Baroului Timișoara.

Printre lucrările păstrate în arhiva BCU Iași este și *Genealogia familiilor Brudariu și M. Duca: paternă și maternă*. Inițial, am crezut că trebuie să fie vorba despre câteva pagini în care să fie indicate înrudirile lui C. Brudariu, înaintașii și urmașii săi. Am rămas însă uimit când mi s-a adus un întreg volum alcătuit din 176 de file de text dactilografiat, plus 23 de fotografii.

Este cartea unei familii întregi, povestea vieții tuturor înaintașilor, rudelor, mai apropiate sau mai îndepărtate, ale lui Adrian Brudariu, fiul lui Constantin. După cum indică și titlul, volumul este format din două părți – prima parte este consacrată genealogiei familiei Brudariu – unde sunt incluse informații despre obârșia familiei Brudariu, despre bunicul dinspre tată, urmașii săi – Constantin, Adrian, Dan, Emil, cât și alte date mărunte, iar cea de-a doua familiei Duca.

Originea familiei paterne – ne informează autorul – trebuie căutată printre plutașii de pe râurile din Ardealul de Nord (BCU, Iași, Arh. 427–3, f. 1, partea I). Pentru susținerea ipotezei, autorul genealogiei făcea trimitere la *Dicționarul Enciclopedic Ilustrat*, editat de Aurel Candrea și Gheorghe Adamescu, notând: „«Brod» este un cuvânt vechi moldovenesc-transilvănean egal cu «Vad»”, iar brudarul este numele „profesionistului” (f. 1⁵.) Autorul lucrării prezentate a mers chiar într-un sat ardelenesc, prin 1928⁶, și a putut constata la fața locului veridicitatea supoziției sale. Nu excludem începerea cercetărilor genealogice prin acești ani, doar că „valurile vieții și evenimentele ce s-au succedat, greutățile propriiei familii, m-au împiedicat să merg pe firul descoperirilor mele”. Apoi, „nici tatăl meu nu s-a preocupat de obârșia și genealogia neamului său, dar nici eu. Regretabil, dar acesta e adevărul” (f. 2), mărturisirea Adrian Brudariu, autorul genealogiei.

Deși – după cum afirma – cercetările genealogice au fost întrerupte pentru câțiva ani, fiind preocupat cu alte probleme, Adrian Brudariu a revenit asupra ideii atunci când, înainte de moartea tatălui său, a mers la Osoi (f. 2)⁷. Între timp, fratele său, Emil, a aflat că la Piatra-Neamț mai trăiește un Brudariu, Miluță. Cu același personaj, Dan, fiul lui Adrian Brudariu, a făcut cunoștință la Sinaia. Între personajele menționate s-a stabilit o legătură de prietenie. În anul 1974, în preajma Crăciunului, Adrian a fost invitat de familia Brudariu la Sinaia. Așa a aflat că bunicul lui Miluță, Dumitru, prin 1800, ar fi trecut din Ardeal în Moldova (f. 4). Și

⁴ Constantin Brudariu, *Convertirea țaranului la școală*, Iași, 1898; idem, *Progresul popoarelor – conferință*, București, 1924; idem, G. T. Kirileanu, *Cartea țaranului român*, București, 1901.

⁵ *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, editat de I. Aurel Candrea și Gh. Adamescu, București, 1931, p. 174–175.

⁶ Același an apare și la Adrian C. Brudariu, 1900. *Școala și războiul. 1918*, manuscris cercetat prin bunăvoința doamnei Florica Brudaru și a d-lui Dan Adrian Brudariu, cărora le adresez mulțumiri și pe această cale.

⁷ La Osoi trăiește Maria Stanciu, soția defunctului Constantin Brudaru (fără „i”), un urmaș al lui Gheorghe din Osoi. Date oferite de Dan Adrian Brudariu prin poșta electronică; scrisoarea datată 8 aprilie 2016.

de parcă preocuparea pentru genealogie era ceva tipic tuturor Brudăreștilor, în textul aceleiași lucrări găsim relatarea unui preot din Sinaia, Petru Brudariu, prieten cu Miluță, conform căreia familia lor ar proveni, într-adevăr, din Ardeal: pe la 1800, trei frați din Ardealul de Nord au trecut în Moldova pentru un trai mai bun; Toader și Dumitru s-au stabilit în județul Neamț, iar Gheorghe în județul Iași. Fiindcă autorul genealogiei cunoștea o singură familie Brudariu care locuia în cel din urmă județ, a presupus că acel Gheorghe este nimeni altul decât bunicul său. Observăm că la scrierea lucrării se folosesc pe larg mărturiile celor care făceau parte, până la urmă, din marea familie a Brudăreștilor, indiferent de gradul de rudenie.

Parcurgând textul, remarc și informații contradictorii. Dacă la fila 5 se afirmă că cei trei frați s-au căsătorit cu „moldovence”, în schimb, la fila 6 aflăm, că Gheorghe Brudariu a fost căsătorit cu o „ardeleancă de origine”⁸. Și apoi, conform actului de naștere a lui Constantin Brudariu, tatăl său, Gheorghe, avea în 1866 45 de ani; așadar era născut în 1821⁹. Prin urmare, Gheorghe Brudariu din Osoi nu putea fi cel trecut din Ardeal în Moldova în anul 1800; însă putea să fie un urmaș direct al legendarului personaj. Sau anul acestei „migrații” nu este corect. Adrian Brudariu a acceptat, însă, ipoteza originii ardelenesti.

Cercetarea genealogică a ramurei Brudariu nu a putut coborî mai jos de generația bunicului patern: o familie țărănească a fost prea puțin interesată de păstrarea amintirii înaintașilor, iar despre existența unor acte de stare civilă în acest caz nici nu putea fi vorba. Primul dintre strămoșii familiei paterne despre care autorul lucrării a putut aduna informații este Gheorghe Brudariu din Osoi. Om gospodar, care a ajuns primar al cătunului în care trăia, dar prieten cu băutura, după cum mărturisea nepotul său. A murit înecat. Urmașii acestui Gheorghe au fost Gheorghe, Andrei și Costache (f. 8). Despre primul dintre ei, Adrian Brudariu nu a putut afla nimic (f. 8). Despre Andrei, scria că a avut patru copii: Alecu, Constantin, Ion și Anania.

Urmează câteva informații despre aceștia, cu cine s-au căsătorit, unde au învățat, unde locuiau, dacă erau angajați sau pensionari. Se poate observa și procesul de migrație al unor purtători ai numelui, căci Anania a fost căsătorit la Bălți. Cu urmașii acestuia, Adrian Brudariu s-a întâlnit, călătorind în R.S.S.M.: „Vorbind cu Anghelica (strănepoată lui Anania, fetiță de 6 ani) acum vreo patru ani, am întrebat-o dacă se consideră rusoaică sau româncă. Ea mi-a răspuns cu mândrie că ea este <Moldovancă>” (f. 10).

Desigur că despre tatăl său, Constantin, autorul volumului a scris mai mult. Biografia acestuia este cuprinsă între filele 11 și 23. La fila 21 găsim informații concludente despre persoana lui Constantin Brudariu¹⁰. Născut la 9 iulie 1866, ora 4 dimineața, la Osoi, județul Iași, a urmat cursul primar la Școala de Băieți nr. II din Tătărași, apoi Școala Normală „Vasile Lupu”, obținând diploma la 2 iulie 1888 etc. Cred că asemenea date nu puteau fi culese decât din documente de arhivă, aflătoare fie în posesia învățătorului, fie a instituțiilor avizate. La fila 24 avem o reluare a

⁸ Este vorba despre Maria Timoftei născută în anul 1825. Credem că era moldoveancă și nu ardeleancă; **SJANI**, CSCIC, dosar nr. 454/1889, f. 7.

⁹ **SJANI**, CSCIC, dosar nr. 454/1889, f. 7.

¹⁰ Mihai Anatolii Ciobanu, *Constantin Brudariu – o viață în versuri*, p. 101–113.

unor informații despre același Constantin Brudariu și originea familiei sale. La fila 28, Adrian Brudariu a scris despre *Memoriile* lui Costache Osoianu, lucrare dactilografiată în 1942, în versuri (se spune că ar fi alcătuită din 572 strofe, deși memoriul are 565 de strofe !), pentru ca la fila următoare să fie scris cu pixul: „Tipărirea acestei lucrări s-ar adăuga la puținele <jurnale> (memorii, amintiri) care ne vin acum în minte [...] S-ar îmbogăți astfel substanțial, această literatură narativă...”, semnându-se Constantin Turcu, nimeni altul decât cunoscutul arhivist născut în 1903 și decedat la Iași, la 29 noiembrie 1980, prieten cu Gh. T. Kirileanu, Gheorghe Bezviconi și Artur Gorovei. Despre autorul versurilor se știe că a murit la 20 iunie 1945, la Timișoara, la fiul său, Adrian.

Învățătorul Constantin Brudariu din Osoi a avut trei copii: Natalia, Adrian și Emil. Natalia, născută la 2 mai 1891, a fost măritată cu Ionel Tăcutu, contabil șef al ziarului „Universul” din București, văduv cu trei copii. Mariajul nu a fost binecuvântat cu vreun urmaș. Printre rândurile dactilografiate, Adrian Brudariu a scris cu pixul „Sora mea Natalia a murit la 13.I.1980” (f. 30). Așadar, autorul a mai revenit asupra textului pentru a include și alte informații.

Urmează autobiografia autorului genealogiei. Acesta s-a născut la 26 august 1893, la Dobrovăț, județul Vaslui. Influențat de tatăl său, a învățat și și-a croit un drum în viață, ajungând Decan al Baroului Timișoara (f. 31). Începând cu fila 32, el însuși, la persoana întâi, vorbește despre viața sa, aranjând informația cronologic: posturile ocupate, implicarea în viața politică, protestele făcute, cum ar fi cel împotriva Dictatului de la Viena, perioada de detenție¹¹ etc. (f. 34). Anul-limită al acestei înșiruii cronologice este 1974 (f. 35). Ar fi logic să presupunem că în acest an a avut loc dactilografierea genealogiei familiei sale sau mai bine zis a unei părți, fiindcă mi se pare că procesul a durat mai mulți ani și ulterior filele astfel alcătuite au fost adunate la un loc în volumul pe care îl prezint.

Interesante sunt datele despre soția lui Adrian Brudariu – Margareta (Ilona). Aceasta era născută Hideghazy; fiica lui Albert și a Irmei Hideghazy, născută Iacobaș. Căsătoria dintre Margareta și Adrian a fost oficiată la 24 octombrie 1923. Bunica nevestei era Ana Borbath, căsătorită Hideghazy. Margareta era urmașa unui vechi neam nobiliar. Primul înaintaș atestat în anul 1600 este Ianos de Saldobosy. Urmașii acestuia – Borbath Ferentz și Borbath Mate – au primit de la Mihail Apafi, la 12 iunie 1677, titlul nobiliar (f. 41)¹². Autorul genealogiei mărturisea că avea un arbore genealogic al familiei Borbath. Din acest arbore rezulta că o rudă maternă, Ödön Borbath, a fost în anul 1874 general, iar apoi a ajuns ministru de război în armata maghiară (f. 42).

¹¹ Vezi și *Mărturii din anii dictaturii*. „Cumpăna de moarte prin care am trecut”, de Adrian Brudariu, cu o prezentare de Marian Ștefan, în „Magazin Istoric”, nr. 5, mai 1992, p. 38–40.

¹² Attila Süli, *Kossuth Lajos erdővidéki kapitánya: Borbáth László*, Híres Emberek, 2, Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2013, p. 3. Urmași ai acestei familii există și astăzi. La o simplă căutare găsim sute de persoane cu acest nume, v. http://www.worldvitalrecords.com/SingleIndexListView.aspx?qt=l&ix=mh_tree&zn=Borbath&fh=50, vizitat la 30.III.2016, ora 12:18. Familia Borbath este mult mai veche. Primul purtător al numelui este atestat la 1 iunie 1360, v. Adinel Dincă, Mihai Hasan, Victor Vizauer, Șerban Turcuș (coordonator), *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, II, Cluj-Napoca, 2011, p. 712.

În același text este inclusă și o mică autobiografie scrisă de Dan Brudariu, născut la 19 ianuarie 1928, fiul lui Adrian, cuprinsă între filele 43 și 44. Autobiografia este alcătuită după aceeași metodă cronologică, fiind redată informații despre studii, activitatea profesională, familie. Dan Brudariu trăiește în străinătate, la Lausanne.

Câteva rânduri i-au fost consacrate lui Emil Brudariu, născut la 25 septembrie 1895 (sau la 18 iulie același an¹³), horticultor (f. 45). Personajul a locuit la Piatra-Neamț. Casa sa este inclusă în lista monumentelor istorice¹⁴. Biografia lui Emil Brudariu este în versuri, 31 de catrene, dintre care al 30-lea este scris ulterior cu pix roșu (f. 50). Data intercalării este 8 februarie 1973 (f. 50). Printre altele:

La matcă trage apa, omul la teapa lui, / Porcul la troacă merge, guiță de-l încui. / Așa-i și-n omenire: la troaca cu borhot, / Se-ndeașă pe-ntrecute cei slabi, pân-cad în bot (f. 50).

Cea de-a doua parte a volumului este consacrată genealogiei familiei Duca. Mama autorului, Pulcheria, făcea parte din acest neam. Adrian Brudariu, preocupat de găsirea unor informații despre familia maternă, notase: „Am cercetat să aflu originea acestei familii [...] Duca” (f. 1, partea II; în continuare se trimite la partea II). Tot el mărturisea că pe vremea copilăriei sale, la Iași, nu exista decât o singură familie Duca și „Căutând să aflu cine sunt strămoșii mei din ramura maternă, am făcut o serie de investigații, am cules unele mărturisiri”. Pentru a găsi unele știri despre originea neamului matern, Adrian Brudariu a cercetat *Cronica* lui Neculce, *Istoria Românilor* de Nicolae Iorga și cea a lui C.C. Giurescu, *Istoria Bisericii Românești* de același N. Iorga, *Viața lui Al. Russo* de V. Haneș și *Dicționarul istoric* a lui O. G. Lecca (f. 1). A scris astfel largi pasaje despre Duca vodă, fiul său Constantin și doamna Anastasia, despre domnie, ctitorii, fapte și sfârșitul său. Ajungând la boierii Duculești, autorul genealogiei a făcut trimiteri și la *Arhondologia* lui Constandin Sion (f. 6). A relatat apoi că a cercetat și documentele istorice, ca în final să fie redată informațiile culese din mărturiile și scrisorile rudelor sale. Bunăoară, aflăm că străbunicul matern a fost Iordache Duca, născut în anul 1785 (f. 9). Acest Iordache s-a căsătorit cu Maria Căpățână din Bucovina (la fila 10 a notat *Suceava*). Mariajul a fost binecuvântat cu patru (în realitate trei) copii: Costache, fost maior, mort la 1856; Neculai, fost agă; Vasile, diriginte de poștă; Mihai, institutor la Iași. Iordache Duca era un om înstărit; proprietarul unei mari vii pe dealul Vișan, lângă Iași, avea o casă și o livadă în cartierul Tătărași, str. Călărași nr. 18 (f. 10).

Maiorul Costache Duca a fost căsătorit cu Paulina, sora vitregă a lui Alecu Russo (f. 9)¹⁵. Despre Neculai Duca, Adrian a aflat că a avut trei copii: Anieste,

¹³ Conform unui alt manuscris: Adrian C. Brudariu, *1900. Școala și războiul. 1918*.

¹⁴ Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 670 bis, 1.X.2010, p. 1855, nr. 524 (casa este o construcție din anul 1898, acum aparține unor urmași din partea soției lui Emil Brudariu).

¹⁵ În realitate însă, așa după cum am arătat cu altă ocazie (comunicarea despre familia Duca de la Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Iași, din 14 martie 2017), acest Costache Duca nu este fiul lui Iordache, ci al lui Ioniță Duca (Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei*, cu o prefață analitică de G. Ghibănescu, Iași, 1892, p. 150).

Cristea și Ecaterina. Pentru mai multe date „urmează să mai cercetăm arhivele” (f. 10). Vasile Duca ar fi avut o singură fată – Natalia.

Bunicul din partea mamei, Mihail Duca, a avut șase copii: Constantin, Pulcheria, Natalia, Teodor, Jean și Gheorghe (f. 10). Mihail Duca s-a născut în 1843, la vârsta de 18 ani a ajuns institutor, iar la 22 de ani s-a căsătorit cu Efrosina Pânzariu Vasiliu. Prieten cu Ion Creangă, atașat politicește de Gheorghe Mârzescu (f. 12), a ajuns director al „Orfelinatului de Băieți” de pe lângă spitalul „Pașcanu”, din Iași (f. 13). A trecut la cele veșnice la 15 aprilie 1883 (f. 11)¹⁶. „Mătușa Natalița” i-a povestit lui Adrian Brudariu că, după moartea soțului, bunica *Frosa* nu a mai vrut să se recăsătorească (f. 15).

Dintr-un extras de la Înalta Curte de Casație, aflăm că Mihail Duca a slujit statul timp de 21 de ani, patru luni și 23 de zile ca Institutator la Școala de Băieți nr. I, din Tătărași, la Școala nr. I, din Ploiești, la Școala nr. II, din Tătărași (f. 16) și în alte funcții. Urmează date din documentele de la Arhivele Statului Iași cu privire la activitatea profesională a aceluiași personaj (f. 17–18).

Bunica lui Adrian, Efrosina, s-a născut la 25 septembrie 1859 în familia Pânzariu. Căsătoria Efrosinei cu Mihail Duca a avut loc în februarie 1865 (f. 20). Efrosina nu a avut frați. Bunicul ei a fost căsătorit de două ori, pe cea de-a doua soție o chema Ana și era rudă cu o anume Oiaga (f. 21). Informațiile despre Efrosina Duca Adrian le-a primit de la unchiul său, Jean (f. 20). Tot de la acesta a aflat că Ion Pânzariu și fratele său, Vasile, erau proprietari ai mai multor vii și case (f. 21). Primul dintre ei a murit în 1874, la vârsta de 78 de ani (f. 21).

Efrosina Duca și-a crescut copiii singură. A trecut la cele veșnice la 9 martie 1911 (f. 24). A fost înmormântată la Eternitatea, la Iași, la 50 de metri distanță de capela cimitirului (f. 27). Adrian Brudariu relatează: „Am văzut mormântul ei îngrădit cu un gard de fier. O cruce de piatră și un nuc străjuia acest mormânt, în fața căruia ne-am închinat” (f. 27).

După aceste știri, urmează biografii mărunte. Costică Duca s-a stabilit în comuna Bucium. S-a căsătorit cu Eleonora Secărescu. A decedat în 1907. Cuplul a avut mai mulți copii: Mihai (1894), Aurica, Aglaia, Elena, Maria, Alexandru și Neculai (f. 28). Dintre aceștia, Mihai a murit la 24 de ani din cauza unei boli la plămâni. Aurica s-a născut în 1895 și a ajuns moașă. „Azi pensionară și locuiește la Tîrnăveni-Ardeal” (f. 28).

Aglaia Duca, fiica lui Mihail I. Duca, născută în 1897, s-a căsătorit cu Constantin Pogor și a avut o fiică, Elena. Aceasta era numită de rude Coca, trăia la Arad, Piața Filimon Sârbu 12, ap. 16, tel. 14673 (f. 29).

Informațiile despre familia lui Costică Duca, autorul genealogiei le-a aflat de la Elena, fiica acestuia, și Ion Boian, soțul ei, printr-o scrisoare datată 17.II.1975 (f. 32–35).

Elena-Coca Pogor i-a scris autorului și o altă scrisoare, datată 11.I.1975, în care se găseau informațiile despre Constantin Pogor. Acest Constantin s-a născut la Iași, la 26 februarie 1890, din Toader și Elena și a avut doi frați: Toader și Petru; lor „le-a rămas prăvălia de colonial și delicatose din Piața Unirii No. 3” (f. 36). Se mai

¹⁶**SJANI**, CSCIC, dosar nr. 331/1899, f. 9.

afirmă că bunicul Elenei Pogor era frate cu Vasile Pogor (f. 37). Informația, cel mai probabil, nu este veridică.

Ajungând la mama sa, Pulcheria Duca, Adrian Brudariu scria că s-a născut la 30 noiembrie 1867 și „a murit la Piatra Neamț, în dimineața zilei de 16 februarie anul 1962 în vîrstă de 95 ani 2 luni și 16 zile” (f. 45). Informațiile despre cei trei copii, Natalia, Adrian și Emil, reiau cele relatate anterior, în prima parte a volumului prezentat (f. 45).

Pulcheria Duca s-a despărțit de soț în 1902, aceasta fiind „drama familiei noastre” (f. 47). După autor, despărțirea „a fost un act de mare curaj, într-un moment în care existența copiilor săi era grav amenințată” (f. 47). Indubitabil, Adrian Brudariu și-a iubit mama, pe care o considera o „martiră”, fiindcă și-a sacrificat viața pentru copiii ei (f. 48).

Urmează pagini întregi despre greutățile prin care a trecut această femeie. Născută într-o familie de intelectuali, la Iași, a trebuit să-și urmeze soțul într-un mic cătun cu case din lut acoperite cu paie. Niciodată nu a avut bani pentru a-și îndestula copiii și, fiindcă soțul era mai mult preocupat de studii, a fost nevoită să aibă grijă singură de viitorul lor. Tatăl era mai sobru. Pentru o perioadă lungă de timp după divorț Constantin Brudariu nu s-a mai însurat: „Amantă nu-și putea lua într-un târgușor ca Podul Iloaiei, în care toți locuitorii, vreo 3000, se cunosc” (f. 53), mărturisește fiul său. Doar spre sfârșitul vieții s-a căsătorit cu Ștefania Lefter, fiica unui avocat din Târgu Frumos, cu care nu a avut copii (f. 53).

Sub titlul „Ce spun filosofii despre căsătorie?” (f. 54), se află lungi pasaje din Panait Zosin, August Comte, André Maurois, Buddha, Brian (până la f. 60). Urmează un subcapitol despre „Temelia morală a mamei”, în care Adrian Brudariu a redat textele copiate de mama sa (texte diverse scrise de Eminescu, Coșbuc, Sadoveanu etc.) într-un mic caiet personal (f. 68–81).

La fila 82 se găsesc informații despre Natalia M. Duca, una dintre mătușile autorului. Căsătorită cu Zamfir Handoca, ea a avut patru copii: Margareta, măritată cu Alfonso Papadopol din Fălticeni, Iustin (Petroșani), Victor, fost director de teatru (București) și Aurel. Dintre aceștia, Margareta i-a scris o epistolă datată 21 februarie 1961, în care se regăsesc câteva date genealogice, iar Aurel Handoca i-a scris la 16 decembrie 1975, mărturisindu-i: „Până la război am avut toată arhiva tatei și a bunicilor care era în polonă” (f. 86); el știa că bunicul său, Dimitrie Handoca, era născut în Polonia la 20 ianuarie 1812 (f. 86). De fapt, familia se trage dintr-un zlătar grec devenit mic boier în Moldova lui Vasile Lupu¹⁷.

Despre unchiul Teodor M. Duca, Adrian Brudariu a cules informații din epistola primită de la fiica acestuia, Florica Păun, la 29 mai 1975 (f. 96). În același volum mai sunt incluse câteva scrisori de la familia lui Jean M. Duca; una din 12.II.1946 (f. 99), iar alta din 10.VIII.1947 (f. 101), dar fără să conțină vreo informație cu caracter genealogic. Apoi, scrisoarea din 9.XII.1950, scrisă de Jean și Agripina (f. 103), din care aflăm că Ion Pânzariu, străbunicul lui Adrian, despre care s-a mai vorbit în aceste rânduri, a ridicat biserica Sf. Constantin din strada Palat.

¹⁷ Pentru istoria acestei familii, cf. Mircea Ciubotaru, *Comuna Ipatele. Studiu istoric. Toponimie*, Editura „Apollonia”, Iași, 2000; Ana Trincă-Buruiană, *Cercetări vechi și noi despre familia Handoca*, în **IN**, 22, 2016, p. 45–54.

Informația reflectă un adevăr istoric sau este rodul imaginației urmașilor acestui personaj? În 1866, într-adevăr, au avut loc lucrări de refacere a bisericii, nu știu însă dacă Ion Pânzariu a contribuit la bunul mers al acestor lucrări (f. 104).

Spre sfârșitul lucrării găsim câteva date despre Gheorghe M. Duca (f. 107). Badea Guțu, cum îl alintau rudele, s-a stins la Iași, în 1964, la venerabila vârstă de 87 de ani (f. 119).

Volumul prezentat este o dovadă a existenței unui veritabil interes genealogic. Prin munca depusă într-o perioadă atât de îndelungată, Adrian Brudariu a consemnat, cum a crezut el că este mai bine, istoria unui întreg neam, a neamului său. Se trăgea din țărani și intelectuali și, prin munca sa, a contribuit din plin la cunoașterea înaintașilor săi¹⁸.

Aceste rânduri redau un crâmpei dintr-un text cuprins în 176 de file; schematic, am ales ceea ce mi s-a părut a fi mai de folos. Dacă va mai binevoi cineva să se aplece asupra volumului, bucuros voi fi.

Închei cu alte versuri, dacă tot am început cu ele, din aceeași povestioară scrisă de Constantin Brudariu:

Și-am plecat din sat desculț, / Într-un sumănaș de lână / Cu o pălărioară veche / Și cu-n bici de corn în mână / Fără nici o ocrotire / Mă loveam de-a soartei valuri / Cum se zbate apa-n râuri / Tot izbindu-se de maluri (f. 63)¹⁹.

¹⁸ Despre personalitatea controversată a autorului, v. Ștefan Ciudin, *Adrian Constantin Brudariu*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, XXV–XXVII, vol. II, 2004–2006, p. 354; Gheorghe I. Florescu, *Un dialog epistolar: Adrian C. Brudariu-G.T. Kirileanu (1920–1925, 1956)*, în „Zargidava”, XI, Bacău, 2012, p. 210–242; idem, *Adrian C. Brudariu, Un „caz” controversat (1960–1961)*, în *loc. cit.*, XIII, Bacău, 2014, p. 180–199.

¹⁹ În aceeași arhivă de la BCU Iași se află manuscrisul întreg al memoriilor lui Costache Osoianu. Textul citat este însă ușor modificat; v. BCU Iași, Arh. 427–4; Arh. 427–9 (a și b); Arh. 427–10.

**DOCUMENTE PRIVITOARE LA ISTORIA MĂNĂSTIRII SECU DIN
A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA (III)**

Costin CLIT

70. 1679 (7187) iunie 19, Iași. *Gheorghe Duca voievod întărește lui Alexandru Buhuș hatmanul și pârcălabul Sucevii, satul Dănăseanii, din ținutul Iașilor.*

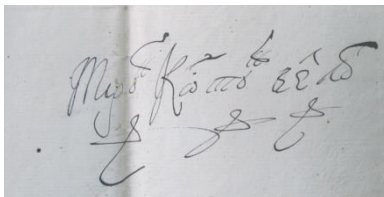
† ИѠ ДѠКА ВОЕВОДА В(Ѡ)ЖІЮ М(И)Л(Ѡ)СТІЮ, Г(Ѡ)П(Ѡ)ДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ. Adecă domniia mea am dat ș(i)-am întărit boiarinului nostru credincios și cinstit dumisale Alexandru Buhuș hatmanul și parcalab Suciavii, ginerele lui Nistor Uréche, ce-au fost spătariu, pre un sat anume Dăn(ă)seanii, ce iaste la ținutul Iașilor, care sat iaste cumpărat de Nistor Uréche de la Bosnici stolnicul din ispisoc de la Costantin Moghila vodă și din ispisoc de întăritură de la Radul vodă, și mai vârtos din ispisocul cel de întăritură de la răpoosatul Dabija vodă. Pentr-acéia și domniia mea încă am dat ș(i)-am întărit boiarinului nostru ce scriem mai sus credincios și cinstit dumisale Buhuș hatmanul, ca să-i fie dumisale și de la domniia mea acel sat ce mai sus scriem Dăn(ă)seanii, driaptă ocină și moșie cu tot vinitul. După acéia dumniului cerșut-au de la domniia mea hotarnici ca să m(e)argă să aliagă locul aceluia sat Dăn(ă)s(ea)nii despre toate hotarăle câte sint înpregiurul aceluia sat. Socotit-am domniia mea ș(i)-am ales pre boiarinul nostru Ursul vornicul de poartă și l-am trimis acolo de au socotit cu oameni buni di pinpregiur megieaș(i) ș(i)-au stâlpit acel hotar înpregiur pre unde au mărturisit oameni buni carii au știut hotarăle și sémnele locului aceluia. Și s-au început în sémne din movila Coldei în malul Prutului și lovéște drept în movila Bodeștilor despre Țuțora, și dintr-acea movilă iar lovéște drept în obârșia văii Danului la Soci lângă drumul cel mare, de acolo tréce peste drum în piscu de(a)supra văii Grozascăi, și de acolo lovéște drept în sus peste drum pre la ulmi, iară de la ulmi lovéște dreptu spre valea Bodeștilor, și de acolo tréce valea și lovéște drept în sus pre la niște spini, de acolo lovéște drept în valea Rusilor, iar de acolea să su(i)e la dial pre costișe păr(ă) în piscu și lovéște pre un hat sp(r)e Prut păr(ă) tréce iar valea Rusilor pe drum păr(ă) în movila ruptă în țarmurele Prutului despre hotarul Ciorăștilor, iar de acolea trece Prutul și lovéște în Vadul Jerului la un ulmu cu cruce bătrână, de acolea lovéște p(r)in capul poenii Dănăseanilor pe din gios, iar de acolea lovește pe din gios de bordeiul Ștocăi pre capetele ogoarălor, și pi din sus de balta Chircăi pe grindu, de acolea lovéște în valea Mănzăcului, unde tréce drumul Haidăului despre hotarul călugărescu. Așijderea din-ceputul hotarului din movila Coldei lovéște drept în Prut pe din gios de capul séliștii Coldii, și iară trece Prutul, și peste Prut s-au făcut sãmnu într-un stejar mare în marginea po(i)enii Haidăului despre Țuțora, și de acolo lovéște la altu stejar în răriș, și de acolea lovéște în țarmurele gârlii Mânzului la (...)l¹r copaci gemini, iar de acolea lovéște de curmeziș, iară în valea Mănzăscului unde tréce drumul Haidăului spre drumul cel mare. Atâta iaste în sémne tot hotarul acestuia sat ce mai sus scriem Dăn(ă)seanii. Pentr-acéia și domn(i)¹ia mea dacă am văzut acea adevărată mărtur(i)¹e de la boiariul nostru Ursul vornicul de poartă și de la mulți oameni buni cu iscălituri și cu peceți crezutuo-am, și de la domniia mea încă am dat ș(i)-am întărit boiarinului nostru credincios și cinstit dumisal(e) Alexandru Buhuș hatmanul ca să-i hie și de la domniia mea driaptă ocină și moșie, cu tot

vinitul, și uric, și întăritură, și altu nime să nu să amestece în véci peste cartea domniei mele. И пак не вѣдем.

С Ис, в(ъ) л(ѣ)т(о) *зрпз <7187 / 1679> и сн(іе) ѿ <19> дни.

† Гаам г(о)с(о)д(и)нъ велал.

Мирон Костин вел лог(о)ф(ъ)т).

† Паскал Корлат.

<Pe verso>: Satul Dănăseanii. / N. 5 / 7187 iuni(e) 19.

BAR, Documente istorice, DCCVIII / 22, original, pecete rotundă căzută.

¹ Rupt.

71. 1689 (7197) ianuarie 11, Iași. *Constantin Cantemir voievod poruncește lui Zosin Bată (Bașotă), fost hatman, pârcălab de Neamț, și Silion, mare șătrar, să cerceteze pricina Mănăstirii Secul cu oamenii din Bălțătești care le împresoară niște ocini din jurul mănăstirii și să înnoiască semnele hotarului, după uricul mănăstirii.*

† Ио Костандин воевода, Б(о)ж(ію) м(и)л(о)ст(ію), г(о)с(о)даръ Земли Молдавской. Scriem domniia méa la boerinii noastră dumnealor Zosin Bată, ce-au fostu hatman, pârcălabul de Niamțu și la dumnealui Silion vel șătrar. Facem știre dumilorvoastre că jeluiri rugătorii nostri egumănul și cu tot săborul de la sv(â)nta măn(ă)stiri de la Săcul pre oameni(i) den Bălțătești, zicând că au nești ocin(i) acolo înpregiurul sv(i)ntei măn(ă)stiri și le împresoar(ă) Bălțăteștii și ne-(a)u arătat uric dentăritur(ă), scriindu uricul tot din sămnu în sămnu. Pentru acesta lucru socotiți cu oameni buni dumneavoastră cu mari dreptate și cu frica lui D(u)mn(e)zău pe unde scrie uricul în sémne să înnoiți sémneli, și ce s-ar afla că-s odăi făcutede a Bălțăteștilor pre locul sv(i)ntei mon(a)stiri să le răsăpiți, să-și ție moșiile sv(â)nta mănăstiri pre cum le scrie uricul, și pe cum veți alégi dumneavoastră să faceți o mărturii ca-s(ă) li să facă și dres de la domniia me(a). Тое пишим и пак не вѣдем.

С Ис, л(ѣ)т(о) *зрчз <7197 / 1689> ген(ар) ѿ <11>.

Вел лог(о)ф(ъ)т сч(и).

<Pe verso-ul filei a doua>: S-au cetit / No. 78 / 7197 / 1689 ghen(ar)i(e) 11 / a lui Costantin vod(ă) / N. 13 / (...) M(ănă)s(tirea) Săcului. / No. 32. / Carte g(ospod) pe Bălâtești.

ANI, Fond Mănăstirea Neamț, CXXX / 36, original, difolio, filigran, sigiliu mijlociu în chinovar.

EDIȚII: CDM, IV, p. 265, nr. 1174 (rezumat).

72. 1689 (7197) ianuarie 11, Iași. *Constantin Cantemir voievod poruncește lui Alexandru Ramandi, fost mare vornic, ca împreună cu oameni buni și megieși să aleagă hotarele moșiilor Mănăstirii Secul din Cofești, Căpotești, Târgoveți, Fiținghești și Porciulești, ținutul Putna, pe gârla de jos, din vatră de sat, țarină, câmp, pădure, pomeți, vii și vaduri de moară, după dresese de danie și de cumpărătură ce le vor avea.*

† **Ио Костандин воєвода, Б(о)жи(ю) мил(о)ст(і)ю, г(о)сп(о)дарю З(е)мли Молдавскои.** Scriim domnia mea la cinstit și credincios boeritul nostru dumnilui Alexandru Ramandi ce-au fost vornic mari. Îți facim știri dumitali, dacă vii videa cartea domnii meali, iar dumn(e)ata să strângi oameni buni migieși di prin prigiur și-s(ă) mergi la saat la Cofiști și la Căpotiști, și la Târgoviț(i) și la Fiținghiști, și la Porciuliști, ce-s la ținutul Putnei, pe gârla de gios, și-s(ă) socotiști pe drés ce are Sv(â)nta Mănăstiri Săcul de danii și di cumpăr(ă)tur(i), din vatră de saat, din țarin(ă), din câmpu, din păduri, din pomiți, din vii și dintr-api, din vaduri di moar(ă), și din tot locul cu tot vinitul pri(cum) le-or scrii drésăli, și pi cum vii alegi, să-i pui dumniata, și (s)¹imne să li-s(ă) știi părțili lor d(e)¹spre alții, și pi socotiala ce vii faci și-i aligi dumniata (să dai)² mărturii la mâna călugărilor, să avem știri. **Тоє пишим.**

Ѓ **Ис, л(ѣ)т(о) *зрчз <7197 / 1689> гин(ар) ѿ <11>.**

† **Слава г(о)сп(о)ди(и)нѣ в(е)лѣл.**

(...)

<Pe verso-ul filei a doua>: Cofești, Căpo(tești), Târgoveți i altele. / Carte(a) d(omnului) Costandin v(oiе)vod din *зрчз <7197 / 1689> генари ѿ <11> poruncitoari boeritului Alexandru Ramandi, ci au fost vornic mari, ca să m(e)argă la sat la Cofești și să

stâlp(e)ască deosăbi părțili M(ă)n(ăstirii) Secului ci ari de danii și cumpărături. / 7197
ghinar 11 / No. 48 2525 / №. 20.

ANI, Fond Mănăstirea Neamț, LXIX / 54, difolio, filigran, rupt la îndoituri, lipit,
sigiliu mijlociu în chinovar; ibidem, XXXVI / 62, nr. 50 (rezumat).

EDIȚII: CDM, IV, p. 265-265, nr. 1173 (rezumat).

¹ Ilizibil.

² Ilizibil din cauza peceții.

73. 1689 (7197) ianuarie 12, Iași. *Constantin Cantemir voievod poruncește lui Alexandru Ramandi, fost vornic, să aleagă hotarele moșiilor Mănăstirii Secul și niște vii, pentru care are gâlceavă cu Panaiot Grecul și să dea mărturie, iar lui Panaiot să-i dea zi să vie cu egumenul.*

† ИО КОСТАДИН ВОЕВОДА, БОЖИО М(И)Л(О)С(Т)ИО, ГОСП(О)ДАРИ ЗЕМЛИ
МОЛДАВСКОИ. Scriim domnia mea la cridincios și cinstit boiarinul nostru dumnilui
Alixandru Ramandi, ce-au fost vornic. Îț(i) facim știri dumitali că jăluindu domnii méli
rugătoriul nostru egumănul di Săcul pintru multe moșii ce au. S-au făcut o carte la
dumn(e)ata să li aligi și să-l(i) hotăriști, iar pintru niști vii ce au ei gâlciavi cu Panaiot
Gricul după ce li vii socoti dumn(e)ata toati moșili și aceasta cu viili, precum vor și
oamini(i) buni di povésti lor și vei afla, așa să faci o mărturii cu cridință și să o dai la
mâna cui s-a vini, și să le dai zi (să)¹ vii di faț(ă) Panaiot Gricul cu igumănul di Săcul.
Aceasta scriim dumitali.

У Ис, л(ѣ)т(о) *зрчз <7197 / 1689> гин(ар) вѣ <12>.

† СЛАМ ГОСП(О)ДИНЪ В(Е)ЛЪЛ.

Și-s(ă) le faci hârtie de zi, să-s(e) știe zioa cându or vini, că apoi neviind la
zi, caril(e) a vin(i) înnainte i s-a faci carte de rămas.

Бел лог(о)ф(ѣ)т.

<Pe verso>: Carte domnească / pi moșii și vii a Secului cu Panaite Grecul. / 7197
ghenar(ie) 12 / No. 432 / 2716.

ANI, Fond Mănăstirea Neamț, LXX / 4, original, filigran, rupt la îndoituri, sigiliu
mijlociu în chinovar.

EDIȚII: CDM, IV, p. 265, nr. 1175 (rezumat).

¹Rupt.

74. <după 1690 (7198)> februarie 9. *Isaia ieromonahul de la Secul adeverește egumenului de la Agapia mărturia făcută de Iordache, ginerele lui Boțul, la moarte, despre nedreptatea făcută la hotărnicia satului Vânătorii Pietrii.*

Erămonah Isaie ot Săcul carele aflăt¹ în Agapie mărturisăsc¹ cu ceastă scriso(a)re
a noastră precum a mărturisit¹ Iordachi, ginirile Boțului la moarâte(a)¹ lui între alte
greșele au mărturisit¹ și acest păcat precum au hotărât la Vânători pietri, și bucurându-să
daniei au au hotărât cu strâmbul. Deci și noi i precum am auzit așe mărturisăsc¹ și eu

precum am (a)uzit și am mărturisit¹ înaintea(a) egumenului de Agapie și a tot săborul, așa mărturisesc¹ cu sufletul meu. Și pentru credința am iscălit, și părintele iegumenul Nicanul au pus pecete(a) sfintii mănăstiri, și la această mărturie .

ΦΕΒ(Ρ)ΣΑΡΙΕ) ⚡ <9>.

Erămonah Isaie.

S-au aflat și Gavril.

Buta.

<Pe verso-ul filei a doua>: ΦΕΒ(Ρ)ΣΑΡΙΕ) ⚡ <9>; No. 46 / Mărturie de la Isaiia, duhovnicul lui Iordachi Boțul.

ANI, Fond Mănăstirea Bisericani, I / 43, original, difolio, sigiliu mijlociu iconografic al Mănăstirii Agapia, în fum.

EDIȚII: CDM, IV, p. 279 nr. 1235 (rezumat).

¹Conform textului.

75. <După 1690 martie 25>. Mărturia lui Isaia de la Mănăstirea Secul.

† Adec(ă) eu, Isaiia den mănăstiri den Săcul, careli am fostu duh(o)vnic lui Iordachi, ginerile Boțului, și dup(ă) alte greșeale ce au avut au mărturi(s)it cum fiindu dumnealui Bașotă, hotarnic la Vân(ă)torii Pietrii, peste vale la mănăstirea călugăriților, și citindu el uricele călugărițelor au făcut vicleșug scriindu în uricele călugărițelor o pistialde loc înpregiurul mănăstiri(i), iar el au tocmit în uric două înpisteale de loc, giuruindu-i că-i vor da zăci stupi călugărițale, și bucurându-s(e) stupilor au făcut acel vicleșug. Și la moartea lui dup(ă) alte greșeale au mărturisit de acestu vicleșug înaintea mea, și mi s-au rugat cu limbă de moarte să le spui călugări(țe)lor de Besăricani pentr-acestu vicleșug ce-au făcut și-s(ă) mă rog să-l iarte de această greșal(ă), și cându au mărturisit de acestu vicleșug înaintea mea au fostu și femeia lui de faț(ă) de au a(u)zit și mărturiseaste și feme(i)e lui cum că dac(ă) a vinit Iordachi acas(ă) de la hotărât i-au spus pe cum i-au giuruit că-i vor da călugărițale zeaci stupi di-au făcut acestu vicleșug și o au învățat

Iordachi pi fiméia lui dacă or aduci stupii de la călugăriț(e) și nefiind el acas(ă) să nu-i ia, pentru căci au făcut un lucru rău și vicleșug careli nu place lui Dumn(e)zău și nu i-au luat acei stupi până astăzi. Și această mărturie a mea adevărată am făcut înaintea a trei săboar(e) de călugări, anum(e) Hangul, și Pângăraț(i), și Bistrița, și înaintea târgoveților de Piatră și înaintea altor oameni buni de penpregiur cari s-au tâmplat, și au fostu și Mariia, feméia lui Iordachi de faț(ă) la făcutul aceștii mărturii adev(ă)rate, și noi aceștia cari ni-am tâmplat la făcutul aceștii mărturii ni-am iscălit și ni-am pus degetile ca-s(ă) fie de credință.

М(ѣ)с(ѣ)мца март(іе) ꙗꙗ <25>.

† Ermonah Isaie ot Săcul, carile am fost duhovnic lui Iordachie.

† Mariia, feméia lui Iordachi.

† Rugători mării tot săborul de S(fân)ta Mănăstire Pangarați, marturi.

Rug(ă)torii mării tali tot săborul ot S(fân)ta Măn(ă)stiri Hangul, marturi.

† Erodiacon Gheorghîță ot Piatră.

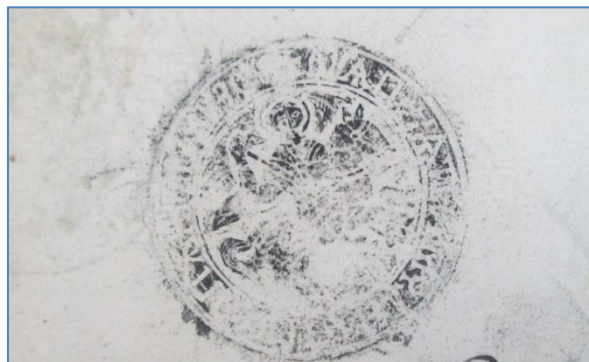
† Ermonah Mardarie egumen.

Sandul diacon ot.

† Robii mării tal(e) pietreni, Toader Costăn, Toader Robul și alți târgoveț(i), marturi.

† Robii mării tali Bălțătești, marturi.

† Robii mării tali Șârbești, marturi.

<Pe verso-ul filei a doua>: Mărturiile pi călugăriț(e) ot Isaia. март(іе) ꙗꙗ <25>; Di Vânător(i); No. 53, fără an, martie 25.

ANI, Fond Mănăstirea Bisericiani, I / 41, original, difolio, filigran, rupt puțin la îndoituri, 2 sigilii mijlocii iconografice în fum. (Datat după documentul din 1690 (7198) ianuarie 8).

EDIȚII: CDM, IV, p. 280 nr. 1240 (rezumat).

76. 1691 (7199) iunie 10. *Constantin Cantemir voievod întărește mănăstirii din Cetatea Neamț stăpânirea asupra moșiilor Vasileuți, cu poienile Slatina, tot Timușul, Mănești, Oglindești, Răucești, și Cozmești de pe Prut.*

† **Ио Костандин воевода, Б(о)ж(ію) м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)дарю Земли Молдавскои.** Adecă au vinit înaintea(a) domniei méli și înaintea(a) alor noștri moldovenéști boeri a mari și a mici rugătoriul nostru Athanas(ie) egumănu și cu tot săborul de la sv(â)nta măn(ă)stiri de la Cetate(a) Niamțului, undi éste hramul sv(â)ntului mare făcătoriu de minuni Niculai, jeluindu-s(e) că (i)ntr-acéste vremi greli și cu prăzi de oști din toate părțili, și de tâlhari, și întrând căzacia în Cetate(a) Niamțului de-(a)u jecuit și au luat tot ce-(a)u aflat, și au omorit și pre doamna Ruxanda, fata răpăosatului Vas(i)lie vod(ă), atunci au luat uricile și drés(e)le ce-au fostu de ocini a sv(i)ntei măn(ă)stiri și le-(a)u sfărmat și le-(a)u luat toate, și acmu să scoal(ă) unii și alții de-npresoar(ă) ocinile sv(i)ntei măn(ă)stiri, care sântu date danie de pre la răpăosați(i) domni pomane sv(i)ntei măn(ă)stiri, și de pré la boeri.

Deci domniia mea li-am făcut carte la eguméni(i) de pre la măn(ă)stiri, și la pârcălabii de ținut, și la boeri, și la târgoveți(i) de acolo, și la toți megiașii și răzésiilor carii sântu lăcuiitori pren prégiurul cetății, și li s-au făcut și carte de afurisénie de la sv(i)ntiia sa părintele și rugătoriul nostru chi(r)¹ (S)¹ava, arhiiep(i)scop i mitropolit Suceavschii, ca să-s(e) strângă și să socotiască pentru rânduli acelor ocini ce are sv(â)nta măn(ă)stiri foarti cu mari dreptate și cu frica lui D(u)mn(e)zău, nefățărindu nemăru, nici veghindu voe nemăru, ce précum or ști ei și or mărturisi cu suflete(le) lor și or rădica pentru rânduli ocinilor sv(i)ntei măn(ă)stiri, precum au ținut călugării, așe să ție și de acmu precum le vor hi înblându hotaráli, și precum or ști ei cu sufleteli lor să ne faci știri cu o mărturie încredințat(ă) și iscălită, ca-s(ă) facem și drés de la domniia mea de-ntărituri.

Deci după poronca domniei méli au mărșu cu cărțili, și cu toții s-au strânsu și au socotit, și precum au știut ei cu sufleteli lor au făcut și mărturie, în care mărturie încredințată am văzut domniia mia pusă peceti și iscălitorili egumenilor de pre la sv(i)nteli măn(ă)stiri, și iscălituri de boeri, și de oameni buni răzési și megiași, anume Ioan, egumenul de Niamțu, și Iorést, egumen de la Săcul, și Nicanor, egumenul de la Agapie, și de la toți orășéni(i) de târgu de Niamțu, anume preutul Toader de la besérecă domniiască din sus, și altu preut Toader de la besérica din gios a răpăosatului Ștefan vod(ă), și Vas(i)lie șoltuzul de târgu de Niamțu, și Ion Bordeiu, și Dumitrașco Albul, și Dumitrașco Cotruția, și Vas(i)lie Botezatul, și Andronache Bărbiér, și Miron Brust pârcălab, și Gavril Grecul de Săcueni, și Pavăl vătămanul de Nétezi, și Ion Grasul de Grumăzăști, și Ștefan Albăscul de Bălțătești, și Ionășcuți vătămanul de Vân(ă)tori, și Stratuli Cumpăt(ă) de Uricheni, și Ștefan Stan de Borcești, și de la mulți oameni.

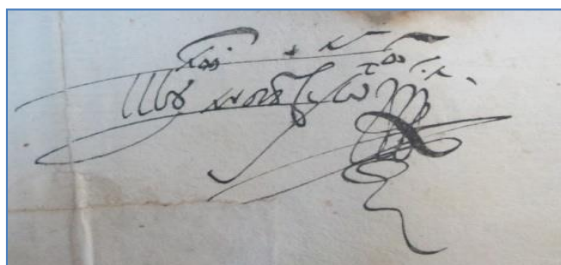
Și așia scriind într-acea mărturie cum s-au aflat și s-au adiverit drepte ocini și moșii sv(i)ntei măn(ă)stiri satul Vasăleuții de suptu cetate sântu danie de la răpăosatul Vas(i)lie vod(ă), și cu nești po(i)eni ce sântu în dosul cetății, anume Slatina cu tot Timușul, careli sântu date din locul târgului Niamțului, și satul Măneștii din gios de Niamțu, ce iaste cumpărat de Vas(i)lie vod(ă) de la Iordachi visternicul, și satul Oglindeștii, ce-i în dosul

cetății, iar cumpărat de Vas(i)lie vod(ă), giuătate de sat de la Roșca visternicul, iar giuătate de sat de la Vădianul, satul Reuceștii, au făcut schimbătur(ă) călugării c(u)¹ Costantin postelnicul, au dat călu(g)¹ării satul Brăteni de pe Sirețel și au luat Răuceștii, și hotarâli acestor sate ce scriu mai sus sântu aleasă tot în sémne despre alte hotar(e), iar satu(l)¹ Cozmeștii pe Prut sântu cumpărat de Ștefăniți vod(ă) de la Roșca visternicul și l-au dat danie sv(i)nteii măn(ă)stiri.

Pentru aceia dară și domniia me(a) dac-am văzut acea adivărată și-ncredințată mărturie de la atâte(a) oameni buni megiaș(i) de pen pregiur, domniia mea încă am dat și am întărit sv(i)nteii măn(ă)stiri de Cetate(a) Niamțului pre a sali drepte ocini și moșii cari scriu mai sus, ca-s(ă) fie stătătoari în véci neclătite și nerușeite nici dănăoar(ă) cu tot vinitul, iar altu(l) nime să nu-s(e) amesteci peste carte(a) domnii meli. Тое пишем.

Оу Ис, л(ѣ)т(о) *зрчѣ <7199 / 1691> изни(іе) ѿ <10>.

Тѣдо(е) дѣбѣѣ вел лого(фѣ)т, искал.

Бас(иле) Рѣгин(ѣ) пис(ал).

<Pe verso-ul filei a doua>: † Uric de satul Cozmeștii și alte siliști ci sint a Cetății Niamțului / și pe Veusiliuț și pe Mănești.

<Pe verso-ul filei a doua>: Ispisoc de la Constandin voevod din leat 7199 iuni(e) 10, întărește mănăstirii din Cetatea Neamțului satul Vasileuții de supt Cetate, și cu niște po(i)eni ce sânt în dosul Cetății, anume Slatina și cu tot Timușul, care sânt date din locul târgului Neamțului, și satul Măneștii, ce iaste din gios de târgul Neamțului, satul Oglindeștii, și satul Răuceștii, și satul Cozmeștii pe Prut. / No. 4 / 1691 iunie 10 / 7199 iunie 10 / N° 22 1626.

ANI, Fond Mănăstirea Neamț, LX / 21, original, difolio, filigran, rupt la îndoituri, pătat, f. a 2-a lipită pe altă hârtie, sigiliu timbrat.

EDIȚII: CDM, IV, p. 309, nr. 1377 (rezumat); ibidem, XIX / 20 (copie); ibidem, XXXVI / 3, nr. 22 (rezumat); ibidem, CXXXI / 43, nr. 43 (rezumat).

¹ Rupt.

77. 1700 (7209) octombrie 15, Căpotești. *Panaioti Grecul cu soția sa Anisia vând Mănăstirii Secul cinci pogoane de vie pe gârla Putnei, în satul Căpotești, cu 62 de lei, bani gata, precum și un loc de crama și de pivniță.*

† Adecă eu, Panaioti Grecul și cu femeia mea Anâsiia, scriem și mărturisim cu acest adevărat și credincios zapis precum eu de nime silit, nici asuprit, ce de a mea bună voe am vândut cinci pogoan(e) de vie molitvelor sale părinților de la sf(â)nta măn(ă)stire

de la Săcul, și mi-au dat pre acéste vii molitvele sal(e) șésezăci 2 de lei bani gata ca-s(ă) fie de hrană Sf(i)nte(i) Mănăstiri Săcului, care vii sint pre gărla Putnii, și mi-au dat molitvele sal(e) toț(i) banii deplin întru mănul(e) noastre pentru acéia ca să fie sf(i)ntei m(ă)năstiri dereaptă ocină și cumpărături, care vii ne-au fost și nouă cumpăratură de la preuteasa preotului Ursului, și am dat întru mănul(e) molitvelor sal(e) și zapisele céle de cumpăratură. Și așijderea am dat noi daanie sf(i)ntei mănăstiri și loc de cram(ă) și de pivniță, care vii sintu la sat la Căpotești.

Și această tocmal(ă) s-au făcut denaintea sf(i)ntii sal(e) părintelui Lavrentie, ep(i)sc(o)pul de Rad(ă)uuți și alțe megieș(i) de prinpregiur, Dumitru vătamanul, și Vas(i)lie snă Chiril, și Ion zét pop(a) Grigorie, și Vas(i)lie Barzul, și Ioniță Asăracului. Deci noi acești megieș(i) și martur(i) văzând tocmal(a) de bun(ă) voce și plat(a) deplin ne-am pus dégitel(e) și iscălituril(e). Și eu Panaioti am iscălit ca-s(ă) crează.

Ѓ Къпотешти, въ(ъ) л(ѣ)то ꙗꙋзѣ <7209 / 1700> окт(омвріе) ѿ <15>
<ss>.

Лаврентіе прони епископ Радовски.

† Ермонах егомен Неколи от Пъ(н)гърац.

† Ермонах Барлам ер(с)мѣн от Бисърикані.

Дѣмитрѣ вътѣман стари.

Писал аз Андроник дїнакон.

<Pe verso-ul filei a doua>: No. 87 / Pentru viile Putna din let 7209 oct(omvrie) 15 / No. 9 / Cu copie. / No. 11 / No. 49 / 2526.

<La sfârșitul copiei>: Sofronie, arhim(andrit) și stareț S(fintei) M(ănăstiri) Neamțulu și Secul, cu tot sobor(ul).

<Pe verso-ul filei a doua de la copie>: 7209 oct(ombrie) 15 / Vii la gărla Putnii / Zapisul de la Panaite Grecul cu copie lui întărit de păr(intele) starețul Sofronii prin care zice că au vândut 5 pogoane vie. / No. 49 / 2526.

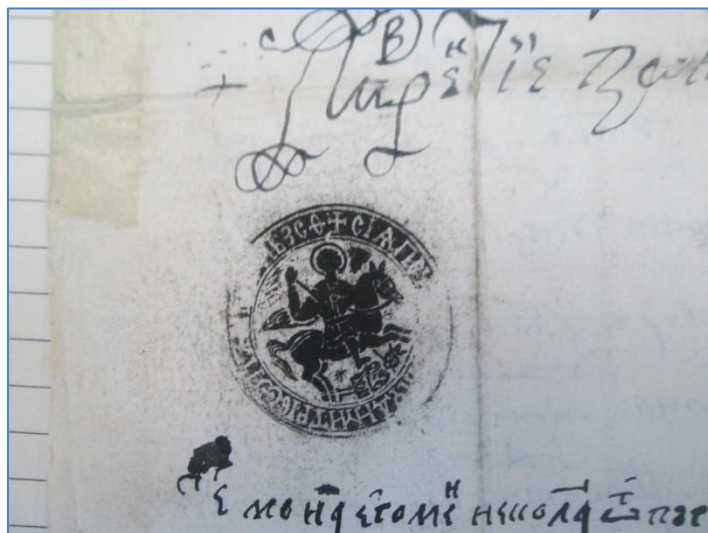

ANI, Fond Mănăstirea Neamț, LXIX / 56, original, difolio, rupt la îndoituri, lipit, sigiliu mijlociu în fum, cu o copie; ibidem, XXXVI / 62, nr. 51 (rezumat); ibidem, LXIX / 123, nr. 8, rezumat.

EDIȚII: CDM, IV, p. 483 , nr. 2209 (rezumat).

Sigiliul domnesc de pe un document din 10 iunie 1691.

Pecetea mănăstirii Pângărați (15 octombrie 1700).

INFORMAȚII REFERITOARE LA SLUJBAȘII DIN ȚINUTUL FĂLCIU ÎN EPOCA POST REGULAMENTARĂ

Silviu VĂCARU

În efortul de modernizare a administrației Moldovei în perioada post Regulamentară, s-a aflat și mai buna cunoaștere a activității persoanelor care erau slujbași în instituțiile statului, dorindu-se prin aceasta crearea unei noi ierarhii a funcțiilor publice în locul rangurilor boierești. Principiul meritocrației trebuia să stea la baza evoluției funcționarului public. În vederea promovării în ierarhia funcțiilor era necesară o reglementare privitoare la activitatea depusă de fiecare angajat al statului. Pentru aceasta era nevoie de a avea tot timpul o oglindă a calităților sale intelectuale și morale. În aceste condiții au apărut Condicile de calitate, un amestec de dosar personal și CV în sensul modern al cuvântului. Fiecărei persoane angajate i se întocmea și actualiza anual parcursul profesional în așa fel încât în momentul când se punea problema promovării aceasta să se bazeze pe realizările sale în domeniul de activitate în care lucra.

La 23 septembrie 1834, se dădea un Ofis domnesc în care se arăta: „Pentru ca să poată ocârmuirea avea necurmte și întregite cunoștinți de împregiurările personale a tuturor cinovnicilor aflători în slujba statului, noi găsim de cuviință a se ține pe viitorime condici la toate ramurile ocârmuirii în care să se înscrie calitățile dregătorilor obștești ca prin mijlocirea acestora ea să poată întemeia o dreaptă judecată asupra științelor, a destoiniciei, a stăruinții și a slujbelor fieștecăruia”¹. Aceste condici aveau o rubricăție specială² și trebuiau întocmite până la sfârșitul fiecărui an³ („pe la sfârșitul lunii noiembrie”⁴).

Cu toate că obligația ținerii „la zi” a acestor condici a fost stipulată în mai multe ofise domnești⁵, acest lucru era de cele mai multe ori neglijat. De aceea sunt numeroase adresele prin care Departamentul Treburilor din Lăuntru solicita Isprăvniciilor să trimită aceste informații⁶. Într-o circulară a aceluiași Departament se menționa faptul că netrimitearea condicilor: „au dat pricină de nemulțumire preînaltului domnu stăpânitor încât prin înaltul Ofis cu no. 5 din anul curgător⁷ cătră Dipart(ament), hotărând că nu are a mai fi priimită pe viitor nicio reprezentație până

¹ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1852*, tom II, Iași, 1856, p. 152.

² *Ibidem*, p. 152-153.

³ *Ibidem*, p. 156.

⁴ *Ibidem*, p. 153.

⁵ Vezi Ofisul domnesc din 27 iulie 1838 (*ibidem*, p. 156), Ofisul domnesc din 14 septembrie 1844 (*ibidem*, p. 159), Ofisul domnesc din 16 februarie 1848 (*ibidem*, p. 160-161) și altele.

⁶ Arhivele Naționale Iași, Ministerul de Interne, tr. 1772, op. 2020, dosar 46.028, p. 19.

⁷ 1848

nu vor pristavlisî asămine condici di calităţi ca să să poată încredinţa de meritul fiecăruie cinovnic, pentru care ar urma mijlocire de a i să face răsplătire slujbilor; totodată porunceşti urmarea ci trebuie să-s(e) păzască cu nestrămutare şi fără abatere şi că la aşă întâmplare pune înainte şi vinovăţia în care urmează a căde instanţa ci va mai urma cu neîmplinire întru aceasta”⁸.

Scopul acestor condici, se arăta în Ofisul domnesc din 27 iulie 1838 adresat Sfatului Administrativ, era de a „insufla o sânguinţă între cinovnici cătră împlinirea îndatoririlor lor şi de a se cunoaşte osăbirea slujbelor fieştecăruia spre a fi răsplătiţi după cuviinţă, iar pe de altă parte că şi duhul legiurii potrivirii rangurilor pe posturi ţinteşte ca să fie răsplătiţi cu ranguri cinstitoare cinovnicii ce se vor deosebi în vrednicia slujbii încredinţate lor”⁹. De asemenea ocârmuirea „nu a scăpat din vedere şi mijlocul prin care s-ar putea deosebi adevăratele merite a amploiaţilor şi a altor feţe ce slujesc statului precum şi a încuraja jărtfirile lor prin o potrivită chibzuire la prilejuri de răsplătiri”. În acest sens se solicita Sfatului administrativ „ca să se reguleze a se ţine de cătră osebitele Departamenturi regulate condicile în care să se înscrie calităţile amploiaţilor atârnaţi de cătră fiecare şi ca prezentaţiile ce se vor face pentru înaintarea la ranguri să fie întemeiate fără abatere pe acele condici”¹⁰. Se încerca în acest fel introducerea principiului recrutării şi promovării în funcţii după calităţile personale, principiu ce stă la baza funcţionării statului modern.

Informaţiile oferite de acest tip de documente sunt deosebit de importante atât pentru întocmirea genealogiilor unor personalităţi cât şi pentru istoria instituţiilor. Modelul condicii era un oficial şi la nivel local trebuia completat de cei în drept şi avizat de şeful instituţiei. Atâta timp cât el a funcţionat, rubricaţia a rămas în linii generale aceeaşi şi cuprindea: datele personale (data şi locul naşterii, şcolile urmate, limbile vorbite, dacă este căsătorit sau nu, numărul copiilor, averea pe care o deţinea), o prezentare pe scurt a locurilor de muncă anterioare, slujba actuală şi dacă a fost sancţionat sau nu pentru activitatea sa. De asemenea, condicile sunt o sursă de informaţii pentru cei ce doresc să scrie despre istoria instituţiilor. Ele prezintă fidel personalul angajat în anul respectiv, precum şi modul cum acesta era distribuit pe funcţii şi servicii (se poate întocmi uşor o fişă posturilor, în sensul actual al cuvântului).

În istoriografia noastră sunt foarte rare cazurile când s-a făcut apel la acest tip de acte. Amintim aici articolul Mariei Berceanu intitulat *Condicile de calităţi, veritabile CV-uri ale funcţionarilor publici în epoca regulamentară*, publicat în „Acta Bacoviensia”¹¹.

În cele ce urmează ne-am propus să prezentăm două astfel de condici de

⁸ Arhivele Naţionale Iaşi, Ministerul de Interne, tr. 1772, op. 2020, dosar 46.028, p. 19.

⁹ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătoriu legilor şi dispoziţiilor introduse în ţară de la anul 1832 până la 1852*, tom II, p. 152.

¹⁰ Ofisul domnesc din 14 septembrie 1844 (*Ibidem*, p. 159).

¹¹ Maria Berceanu, *Condicile de calităţi, veritabile CV-uri ale funcţionarilor publici în epoca regulamentară*, I, în „Acta Bacoviensia”. Anuarul Arhivelor Naţionale Bacău, vol. VIII, 2013, p. 457-484; *ibidem*, II, vol. IX, 2014, p. 127-160.

calități întocmite pentru ținutul Fălciu¹², urmând ca în numerele ulterioare să publicăm și pentru alți ani astfel de documente.

Prima condică este cu slujbașii Isprăvniciei Fălciu din anul 1839. La acea dată ispravnic era comisul Andronache Donici. Era născut în anul 1807, studiasse la Institutul din Odesa, vorbea și scria în limba franceză, rusă și greacă. În anul 1822 fusese logofăt de taină scriind corespondența în limba rusă, apoi, de mai multe ori, ispravnic de Vaslui și Fălciu. În condica de ranguri boierești este întâlnit ispravnic de ținutul Fălciu, acordându-i-se rangul de spătar de la 16 ianuarie 1840, apoi ispravnic de Vaslui, pentru care i se acordă rangul de postelnic la 16 iunie 1844¹³. În aceeași condică se menționează că a funcționat ca președinte al Judecătoriei ținutului Suceava¹⁴.

Alături de ispravnic lucrau alte 11 persoane și și anume: șătrarul Grigore Focșa, șeful mesei (biroului) criminale și administrative, care avea două ajutoare, Alexandru Popov și Ioan Focșa, Gheorghe Glodean, șeful mesei financiare, care avea ca ajutor pe Vasile Radovici, registratorul Ioan Frunzi, căpitanul de slujitori Nenița Radovici și patru privighetori de ocoale (stolnicul Constantin Tulbure la ocolul Prut, Mănoilachi Dancu la ocolul Mijlocul, Ștefănachi Gheorghiu la ocolul Crasna și Ioan Lașcu la ocolul Podoleni). Toți erau instruiți, dintre ei distingându-se pomoșnicul Ioan Focșa de la masa criminală, de 20 de ani, care învățase la școala din Roman, apoi la școala de la Trei Ierarhi și Academia Mihăileană. În afară de ispravnic, care vorbea limba națională și alte trei limbi străine (franceză, rusă și greacă; o combinație a trecutului (greaca), a locului unde se născuse și unde învățase (rusa) și franceza, noua limbă pe care se străduia să o învețe noua protipendadă), Ioan Focșa și Mănoilache Dancu scriau și vorbeau grecește, iar căpitanul de slujitori Nenița Radovici turcește. Ca o notă aparte trebuie să menționăm că șapte dintre ei fuseseră la începuturile muncii lor scriitori în cancelarie, fapt ce le permitea să se specializeze în domeniul administrativ, financiar sau judecătoresc.

A doua condică este din anul 1848. După nouă ani observăm că numai un singur slujbaș mai este în funcție și anume Ion Focșa, acum șeful mesei financiare și înlocuitor al sameșului, având ca ajutor pe Iordache Vicol. În rest, nume noi, oameni tineri în afară de privighetorii de ocol. Împărțirea pe mese a rămas în linii generale aceeași. La masa administrativă șef fiind Costachi Negură, de această dată fără niciun ajutor, Neculai Zuvară șef la masa a II-a, criminală, în cancelaria Isprăvniciei Fălciu, sulgerul Ion Baltă, căpitan de slujitori, și șetrarul Haralamb Mihăilescu, polițmaistru. Aceștia li se adăugau privighetorii de ocol: pitarul Ion Hotnog la ocolul Podoleni, Vasile Țugule la ocolul de Mijloc, jitnicerul Ștefănachi Gheorghiu la Crasna (tot el era și în 1839), și căpitanul Ion Bădros la ocolul Prut.

O caracteristică a celor care lucrau în Isprăvnicia Fălciu este tinerețea

¹² Una, din anul 1839, întocmită de Ministerul de Interne pe baza actelor trimise de Isprăvnicia Fălciu (Arhivele Naționale Iași, Ministerul de Interne, tr. 1772, op. 2020, dosar 46.028) și a doua, din anul 1848, aflată în arhiva Isprăvniciei Fălciu (Idem, Isprăvnicia Fălciu, tr. 1588, op. 1818, dosar 1362).

¹³ Idem, Secretariatul de Stat, dosar 344, f. 7-8, nr.26 și f. 33, nr. 124.

¹⁴ *Ibidem*, f. 32 v.

angajaților, între 20 și 33 de ani, excepție făcând privighetorii de ocol, în majoritate oameni de peste 45 de ani. Și aici, la ocolul de Mijloc apare un tânăr de 29 ani. Interesant este că la Isprăvnicia Fălciu ajung să lucreze oameni născuți la Focșani, Roman, din Basarabia sau chiar de la Chișinău. Cât privește averea lor, este modestă, unii dintre ei, localnicii, aveau casă cu vii sau casă cu dughene, cel mai bogat fiind Constantin Negură, cu o casă și două dughene. Nu același lucru se poate spune și despre slujbașii din anul 1839, care erau mult mai bogați. Astfel, șetrarul Grigore Focșa, avea o parte de moșie la satul Șchiopeni, vii la Șulete și Fălciu, Ion Frunză părți din moșia Hurdugi și Găzari, precum și trei dughene „la uliță”, iar Manolachi Danu deținea casă în Fălciu și o parte de moșie din Fundul Idriciului etc.

Privind în paralel cele două condici de calități, observăm o stabilitate a funcțiilor și o mare mobilitate a personalului. De asemenea, se poate vedea că unii din cei care lucrau în anul 1848 erau oameni instruiți pentru acea epocă. Între ei se afla și Neculai Zuvară, venit de la Focșani, și care la 20 de ani avea trei ani de când lucra în cancelaria isprăvniciei și a Judecătăriei ținutului Fălciu, vorbind și scriind în limbile franceză și greacă.

Condicile de calități trebuiau să stea la baza promovărilor în funcție și „răsplătirile de ranguri urmând așezămintele țării a fi întemeiate pe merite și osebită vrednicie declarate prin condicile de calități”¹⁵.

Erau principii noi care trebuiau să ducă la modernizarea administrației centrale și locale a statului.

Condică de calități cu slujbașii Isprăvniciei Fălciu la anul 1839

Numele și porecla cinovnicului	Locul, anul și luna în care s-au născut	Dacă au fost în școli și ce au învățat	În ce limbă vorovești	Casnicile împregiurări	Vreamea și felul slujbii și au săvârșit până au intrat în ceea ce astăzi să găsești și ce documenturi ari doveditoare	Slujba ce acum ocupă și de când	Calitatea îndeletnicirilor în slujbă	Moraliceasca purtare	Epoha și cuvântul țeserii din slujbă	Dacă au fost dojmănit, cu ce și pentru ce
--------------------------------	---	--	-----------------------	------------------------	---	---------------------------------	--------------------------------------	----------------------	--------------------------------------	---

¹⁵Manualul administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1852, tom II, p. 163.

<p>Comis Andronachi Donici</p>	<p>Născut la anu (1)807.</p>	<p>Au fostu la Institutul din Odesa, au învățat limba rusască pentru care au și examen mare după atestat în limba rusască, sintaxă, logică, poezii și ritorică orifică și matica gheografii</p>	<p>În limba franțuzască, rusască, grecească și națională. În toate vorbești, cetești și scrite.</p>	<p>Văduvu, fără copii.</p>	<p>Stare în bani la locuri cunoscute, robi, vii și altele.</p>	<p>La an 1822, în vremea domniei lui Ioniți Sandu Sturza, au fostu gramatic di taină, lucrătoriu în corespondențili rosănești. Tot atuncea s-au găsat epistat caftangiu pentru care slujbă s-au cinstiti cu rangul di comis. După aceasta ispravnic la ț(i)n(u)t(ul) Vaslui; în urmă iarăși ispravnicu tot la ț(i)n(u)t(ul) Vaslui, în vreme oștilor rosănești. Și tot atuncea după (i)eșirea din slujbă în felieri di însărcinari a ocârmuirii precumu lămuritu documenturili și îndestul număr di atestaturi.</p>	<p>Ispravnicu fănutului Fălciiului din an 1839 sâp(tem)v(rie) 15.</p>			<p>f. - v. - I r.</p>
---------------------------------------	------------------------------	---	---	----------------------------	--	---	---	--	--	------------------------------

<p>Gheorghie Glodean</p>	<p>Șătrariu Grigori Focșa</p>
<p>Născut la an 1819, în sat Ghermănești.</p>	<p>Născut la an 1800 mart(e), în sat Frumoasa, Țânțuțu) Grecenilor.</p>
<p>Au învățat la șhoala publică din târgu Hușii, a ceti, a scrii și arithămetică.</p>	<p>Au învățat în școala di la bisărica Sf(inji) Vo(i)vozi din Frumoasa, moldovinești și rusăști, a ceti, a scrii și aritmetica.</p>
<p>În limba națională.</p>	<p>În limba națională și rusăști.</p>
<p>Holteiu.</p>	<p>Însurat, ari doi copii.</p>
<p>Ari parti di moșie la sat Ghermăneștii.</p>	<p>Are parte di moșii la sat Șchiopenii, vîi la sat Șulete și casi în Fălciu.</p>
<p>Au fostu scriitoriu în cântilarii di la anu (1)834.</p>	<p>Au fostu ocolaș di la an 1816 și scriitoriu în cântăleria Isprăvnic(i) Grecenii și Izmail, din Basarabia, după ucazul și documenturili ci ari.</p>
<p>Stolnacealnic masăi finansului fiind la întâmplari și la locu de sameș di la 1838.</p>	<p>Stolnacealnic masăi criminalicești și administrativ, săvâșind și alti aici comandirofci di la (1)828 și pân acumu.</p>
<p>Sărguitoriu, vrednicu.</p>	<p>Sărguitoriu, vrednicu.</p>
<p>Niprihănit.</p>	<p>Niprihănit.</p>
<p>N-au fostu.</p>	<p>N-au fostu.</p>

Ioan Focșa	Născut în satu Cucii, țăm(utul) Romanului, la anu 1819 oct(ombrie) 1 ^{iu} .	Au învățat în școala din târgu Romanului și în urmă în (Deșii, la Sf(inți) Trii (I)erarhi, apoi în Academia Mihăileană, pentru care au primit examinari în limba națională, sintaxă, gheografii și aritmetică și grecești.	Grecești și național.	Holteiu.	Ari parte di moșii la sat Buda și alti locuri.	Au fost scriitoriu în Giudecătoria Roman, săvârșitoriu a feliuri di slujbi după atestaturili ci ari precum și scriitoriu la fosta catagraficească comisăie ci au urmat având și atestat(ul) Vistierii.	Pomoșnic la masa Criminalului și administrativ di la an 1835 si pâr.acum.	Sârgutoriu, vrednic.	Neprihănit.		Nu are.
Ioan Frunzi	Născut în târgu Hușii, la an 1818.	Au învățat la școala publică a citi, a scrii și aritmetica.	În limba națională.	Holteiu.	Ari parte de moșii la Hurdugi i Găzaria. Ari și 3 dugheni la uliț(ă).	Au fost scriitoriu în canțelariia din an 1834.	Reghistrator di la an 1838 oc(tom)v(rie).	Sârgutor, vrednicu.	Niprihănit.		N-au fost.
Alixandru Popov	Născut în sat Jăgălia, la an 1820 mart(ie).	Au învățat în școala din târgu Bârladului, la besărica Sf(inți) Voi(c)vozi a ceti și scrie.	În limba națională.	Holteiu.	Ari parti di moșii în Jăgălia și Harbujii.	Au fost scriitoriu în canțalarii di la an 1834, după atestaturile ce ari, precum și agiutoriu la comisăia urmată di la cari având și atestaturi.	Pomoșnic la masa Criminalului și administrativ, iar di la an 1838	Sârgutoriu, vrednic.	Neprihănit.		N-au fost. f. 1 v. – 2 r.

Vasăli Radovici	<p>Născut în sat Tăbălăești, la an 1814.</p>	<p>Au învățat în școala din Vasăliu în limba moldovenească.</p>	<p>Național.</p>	<p>Holteiu.</p>	<p>Ari parti di moșii în Tăbălăești.</p>	<p>Scriitoriu în Giudecătoria Țân(ulului) Fălciului și în cânărlaria Isprăv(ni)ci(ei) Fălciu scriitoriu, iar di la an 1834 și păra la (1)838 răghistrator.</p>	<p>Pomoșnic la masa finansului di la ocif(ombrie) si păr acum.</p>	<p>Sârguitoriu.</p>	<p>Neprihănit.</p>	<p>N-au fost.</p>
Post(elnic) Nenița Radovici	<p>Născut în sat Oltinești, la an 1798 maiu.</p>	<p>Au învățat în școala di la Sf(ântul) Neculai din (I)eși.</p>	<p>În limba națională și turcești.</p>	<p>Însurat, ari trei copii.</p>	<p>Ari casă în sat Oltineștii și parte di moșii tot în acel</p>	<p>Căpitan di arnăuți la Adgii di la an 1825 și păr la an 1826, căpitan la Sculeni la an 1829 în vremea trecerii oștilor în facerea drumului mari și a podurilor di la Țân(utul) Tutovii păr la Borde, cum și de la (I)eși la Ciucănești, după poronca ocârmuirii, și a podurilor din cuprinsul ținutului după rânduirea isprăv(ni)ci(ei) și osăbiti slujbi în trecerea oștilor.</p>	<p>Căpitan di slujitori di la an 1834.</p>	<p>Sârguitoriu.</p>	<p>Neprihănit.</p>	<p>N-au fost. f. 2 v. – 3 r.</p>
Stolnicu Costand(in) Tulburi	<p>Născut în sat Crăsnășanii di la an 1785 săp(tem)v(ric).</p>	<p>Au învățat în shoala din tângu Hușii a cetii, a scriii și parti din aritmeatică.</p>	<p>În limba națională.</p>	<p>Însurat, are 5 copii.</p>	<p>Ari casă în sat Tupilații.</p>	<p>În an 1839 au fostu rânduie în coacere suhariului [pesmet] pi la sati, întrebuițat în feluri di comandirofci și privighitoriu la disființat ocol Roșăecii.</p>	<p>Privighitoriu la ocol Prutului di la an 1835</p>	<p>Zăbavnicu în săvârșire.</p>	<p>Neprihănit.</p>	<p>Dojănit au fost pintru nîmplinire datorii legi.</p>

Mănolachi Danu	Născut în târgu Focșani la an 1797 oc(tom)v(rie).	Au învățat din shoala din Socola a cetii, a scrii și parti din aritmatică și grecești.	În limba națională și grecești.	Însurat, ari trii copii.	Ari acasă în târg Fălciului și parti di moșii în Fundul Idricului.	La an 1828 a fostu comisăer di etac la trecire oștilor în Fălci și la an 1829 și (1)830 casăoneriu asupra instanții din Fălci și altii și întimpinător în vremea oștenilor.	Privighetoriu la Ocol Mijlocului.	Fără sârguință.	Prihănit în catabrisuri [abuzuri].	N-au fost.
Ștefanachi Gheorghiu	Născut în sat Târzii, la an 1897 oc(tom)v(rie).	Au învățat în Socola a cetii, a scrii.	În limba națională.	Însurat, are doi copii.	Ari casă în sat Târzii și răzășii în moșia Venițăști.	Au săvârșit feliuri de slujbi rânduit di isprăvniciei.	Privighetoriu la ocol Crasna din an 1834.	Sârguitoriu.	Neprihănit.	N-au fost.
Ioan Lașcu	Născut la an 1802, în Chișinău.	Au învățat în Chișinău.	În limba națională și rusăști.	Însurat, are doi copii.	Răzășii la sat Cornii Albești, parti lacuri.	Au săvârșit feliuri de slujbi rânduit di isprăv(ni)ci(e), cum și în agiutoriu în scriirea catagrafiei.	Privighetoriu la ocol Podolenii din la an 1829 iunie).26	Cu sârguință.	Neprihănit.	N-au fost. f. 3 v. – 4 r.

Arhivele Naționale Iași, Ministerul de Interne, tr. 1772, op. 2020, dosar 46.028.

Personalul Isprăvniciei Fălcui la anul 1848

Personalnice însușiri	Casnicile însușiri	În ce graduri de slujbă au fost	Feliul îndeletnicirii în slujbă	Băgare de samă	Răspălătire ce au în vrednicii	În concedii casnici fost-au și dacă s-au întors la termen
-----------------------	--------------------	---------------------------------	---------------------------------	----------------	--------------------------------	---

Iordachi Vicol	Neculai Zuvară					
De 28 ani.	Di 20 ani.					
În târgu Hușii.	În târgu Focșanii.					
Holteiu.	Holteiu.					
Casă în Huși și parte de moșii.	Nedespărțit de casa părințască.					
Nimic.						
La Giudecătoria, pomoșnic.	Scritoriu în canțilera Isprăv(ni)ci(ei) și a Giud(e)c(ă)toriei înu(t)lui.					
Di la anul 1840 ghenari pân(ă) la (1)843 mart(ie) 10.	Un anu în giudec(ă)torie și doi ani în Isprăv(ni)cie.					
A căuta alt loc de slujbă.	Demisăe.					
	Atestaturii din parti dum(nealui) isprav(ni)c(ului) din 1846 mart(ie), cu no. 1396, și din parte d(umnealui) prez(ă)dent Giudec(ă)toriei) din 1844 iul(i)e 16, no. 3096.					
Di la anul (1)43 mart(ie) 13, la 1 ^{iu} mart(ie) anul curgătoriu pomoșnic mesăi finansului, iar de atunce înainte	Stolonaci(aln)je mesăi a II-a și eriminală în canțe-laria Isprăv(ni)je(ă) di la anul 1848 fevr(uarie) 1 ^{iu} .					
Săliitor.	Harmic.					
Istețu.	Istețu.					
Îndeletnic.	Îndeletnic.					
Cinsit.	Cinsit.					
În shoala publică din Huși.	În shoali particularnice.					
Național.	Moldovinești, grecești și franțuzăști.					
N-au fost.						
f. 45 v. - 46 r.	S-au înturnat la termin.					

Chitariu Ioan Focșa	Sulger Costachi Negură	Numele și porecla
De 30 ani.	29 ani.	Vârsta
În târgu Romanului	În târgul Hușului, la 1819 dechemvri(e) 16.	Locul nașterii
Însurat.	Holteiu.	Căsătorit sau holteiu
		Căți copii are
Răzăsai.	Încă nedespărțiți de cetealii frați.	Di la părinți
În bani și lucruri mișcătoare.		Zăstre
Casă și vie în târgu Huși	Doi dugheni în târgu Huși și vie.	Di la sâni câștigată
În caștilaria Isprav(ni)ci(e) Fălci(u).	Scritoriu în Isprav(ni)ci(e) și apoi au intrat pomoșnic în	Feliul slujbii
Di la anii 1833 până la 1841 avgust.	Di la 1833 dechemvri până la 1834 noemvri în ispravnicii,	Vreme cât s-au aflat în ea
	Demisăe.	Pricina pentru care au lăsat-o
		Poziția activolă
Di la anul 1841 iumi(e) înaintat	La 3 mart(e) anul curgătoriu 1848 stolonacialnic mesăi 1 ^u ,	Anul și ziua în care s-au rânduit în
Sălitior.	Sălitiori.	Sălitioriu sau harnic
Istețu.	Istețit.	Ce istețami sau știință ari
Îndeletnic.	Îndeletnic.	Îndeletnic sau nu
Cinstit.	Cinstit	Moralniceasca purtare
În shoala publică din Roman.	La dascăli particularnici, moldovinești și grecești.	În ce școală au fost și ce au învățat
		Care anumi limbă cunoaște
		Fost-au doinăit sau pedepsit pentru
Pitariu.	Sluger.	În ranguri
	N-au luat	În bani
S-au înturnat la termen. f. 44 v. – 45 r.	Au făcut și s-au întors la termen. f. 43 v. – 44 r.	

Pitariu(l) Ion Hotnog	Slugeriu Ioan Baltă
Di 45 a ni.	De 33 ani.
În târgul Bărladului.	În satul Răudzâmi, ținut(ul) (Deși.
Căsătorit.	Însurat.
Doi copii.	
Averi mișcătoare.	Casă în (Deși.
Casă și dughene în Huși.	
Privighetor la ocolu(l) Prutului.	În Meliția Pământescă.
De la anul 1841 pân(ă) la 1842	Di la anul 1835 și pân(ă) la 1847.
Demisăe.	S-au împlinit termenul.
Privighit(o)r la ocol(ul) Podoleni di la anul (1)845 pân(ă) acum.	Căp(i)(a)n de sluj(i)(o)r(i) di la anul 1847 oct(om)vri.
Harnic.	Săltor.
Isteț.	Isteț.
Îndeletnic.	Îndeletnic.
Cînstit.	Cînstit.
În shoala Mă(năstirii) Neamțul.	În sholi particularnice.
Național.	Moldovinești.
Pitariu.	Unteroțfier în Miliție și acum slugeriu.
Nimic.	
N-au fost.	N-au fost.
f. 46 v. – 47 r.	

Jâtniceriul Ștefănachi Gheorghiu	Vasâli Tugule
Di 57 ani.	De 29 ani.
În sat Veciclie, din Basărabia.	În sat(ul) Delenii, tănut(ul) Vasluiului.
Căsătorit.	Căsătorit.
Un copil.	Un copil.
Casă în sat Ivinezăști.	Parte de moșie.
În bani și lucruri.	Avere mișcătoare.
Parti di moșai în Ivinezăști.	Casă și vii în Huși.
Privighet(o)r la ocolul Crasna.	Scritoriu la Giudecătoria ținutului Fălciului.
Di la anul 1834 pân(ă) la 1837.	Di la anul 1837 și pân(ă) la 1840 ghear 8.
După o reclamație s-au departat vremelnic.	De bunăvoi(e).
	Atistatul d(omnului) prez(ident) giud(e-cătores)c
Privighetor la ocolul Crasna de la 1848.	Privighet(o)r la ocolul Mijlocul, din anul 1847.
Harnic.	Sălitori.
Istețu.	Istețu.
Îndeletnic.	Îndeletnic.
Cinstit.	Cinstit.
În șoli particulare.	În șoli particulari di(m) satul Delenii.
National și grecești.	National.
Jâtniceriu.	
	Nimic.
N-au fost. f. 47 v. – 48 r.	N-au fost.

Șatraru(ă) Haralambu Mihailescu	Căpăt(ă)n Ioan Bădros
De 28 ani.	Di 45 ani.
În târgu Chișinău, oblastia Besărabie.	În satul Delenii.
Holteiu.	Căsătorit.
	Copii nu are.
	Casă în sat Delenii.
	Parti di moșai în Delenii și alti lucruri.
	În bani și lucruri.
Scritor 2 ani în cașterea Comitetu(ui) Chentral, 3 ani în cașterea Comitetulu Sănătății, un an în Logofeția Dreptății și grumătați di anu la Departamentu(ă) Bisericescu și 7 luni	N-au mai fost.
Sapte ani si o lună după atestaturile ce păstrează.	
Demisăc.	
După atestaturile Comitetulu Chintral din 1838 maiu 10, no. 335 și Comitetulu Sănătății din 1840, no. 5658 i Dipart(amentu) Dreptății din 10 sept(embrie) 1846, no. 5581.	
La 24 april(ie) trecut, curgătoriu anu 1848, s-au rânduit îndeplimitoriu datorioru de nolitmaistru.	Privighet(o)r la ocolul Prutului di la anul 1848.
Săltor.	Săltori.
Cu științe.	Istetu.
Îndeletnic.	Îndeletnic.
Cinstit.	Cinstit.
În shoala Trisfietel din (Deș) moldovinești.	În shoii particulari.
Moldovinești.	National.
Șatr(ar).	
N-au fost.	N-au fost.
f. 48 v. - 49 r.	

Potrivit poruncii Departamentului s-au alcătuit condica de față și s-au trimis de cătră mine calitășii fiecăruie cinovnic în coloanele cuvenite, despre care să adiverează în 3 iunii 1848. Ispravnic, Mihailachi, post(elnic).

Arhivele Naționale Iași, Isprăvnicia ținutul Fălciu, tr. 1588, op. 1818, dosar 1362.

UN DOCUMENT PRIVITOR LA INCENDIUL DIN HUȘI DE LA 1844

Florin MARINESCU

Incendiul din 1832 izbucnit în casele slugerului Neculai Cerchez din Huși s-a terminat prin arderea a 17 case și 17 dughene, înregistrate de vidomostia întocmită la 12 aprilie¹, iar bilanțul celui din 1844 a fost unul tragic: 20 de morți, 281 de familii sinistrate, 191 de case și 50 de dugheni arse². O listă a imobilelor mistuite de incendiul din 1847 a fost publicată recent³.

Ne-am propus să publicăm scurta corespondență în limba greacă dintre Sofronie Miclescu, episcopul Hușilor, și arhimandritul Cîprian, egumenul mănăstirii Sfântul Sava din Iași, din 3 și 11 august 1844, care marchează ajutorul oferit de vorniceasa Smaragda Bogdan familiilor sărace din târgul Huși afectate de incendiul izbucnit în 1844.

I

Către Prea Cuvioșia Sa cu părintească dragoste întru Hristos

Din scrisoarea trimisă mie la 27 ale curenteii luni de Prea Cuvioșia sa am aflat de intenția filantropică a nobilei cucoane vorniceasa Smaragda Bogdan, care îndemnată de durerea față de cei săraci a hotărât să miluiască cu 500 de florini cele mai sărace familii care au avut de suferit cel mai mult în localitatea Huși din cauza incendiului ce a avut loc și i-a încredințat subsemnatului să împartă acești bani.

Informez pe Prea Cuvioșia Sa că accept cu plăcere să împlinesc această lucrare plăcută lui Hristos.

Conform dorinței vornicesei însărcinez pe cel ce va aduce scrisoarea să preia ajutorul de mai sus. Și imediat ce îl va prelua îi voi împărții conform dorinței sufletului nobil al amabiliei boieroaiice.

Plecat urător al Prea Cuvioșiei Sale întru Hristos Sofronie episcopul Hușiului.

3 august 1844

¹ Costin Clit, *Contribuții la istoricul pompierilor hușeni*, în Costin Clit, Mihai Rotariu (coordonatori), *Studii și articole privind istoria orașului Huși*, Bârlad, Editura Sfera, vol. II, p. 258.

² Gheorghe Platon, *Populația târgului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele Universității „Al. I. Cuza”, Iași, XI, 1965, p. 17-61; Theodor Codreanu, *Istoria Hușilor*, Galați, Editura Porto Franco, 1995, p. 243.

³ Costin Clit, *Documente hușene*, vol. I, Iași, Editura PIM, 2011, p. 160-165, nr. 168

Să aducă florinii sus amintiți pentru că în mod sigur îi voi împărți la cei săraci.

II

Cu frățească dragoste întru Hristos urător al Prea Cuvioșiei Sale

Prin trimis am primit scrisoarea trimisă pe 5 ale lunii curente de Prea Cuvioșia sa împreună cu cei 300 florini olandezi pe care nobila vorniceasă Zmaragda Bogdan și-a exprimat dorința de a-i împărți la cele mai sărace familii din localitatea [Huși] din cauza incendiului, bani care vor fi împărțiți conform dorinței sale.

Informez pe Prea Cuvioșia sa și pe vorniceasă de primirea în condiții sigure [a banilor]

Prea Cuvioșiei Sale tatăl spiritual
Sofronie [episcopul] Hușiului

1844 august 11,
Huși

Către Prea Cuvioșia Sa arhimandritul Ciprian, egumenul [mănăstirii] Sfântul Sava, celui în Sfântul Duh predorit mie, cu multă evlavie, în Iași.

ANI, Fond Mănăstirea Sfântul Sava, VIII / 5, original; transcrierea documentului a fost realizată de Ana Stefanatou.

Την Πανοσιότητά της πατρικώς εν Χριστώ εύχομαι.¹

Το από 27 του τρέχοντος μηνός αποσταλέν μοι γράμμα τής πανοσιότητός της δε-/² ξάμενος, έγνων τα εν εκείνω διαλαμβανόμενα περί τής ευγενικωτάτης και/³ φιλανθρωπού διαθέσεως τής ευγενεστάτης αρχοντίσης Κουκοάνας Βορνιτζέ-/⁴ σας Σμαράγδας Μπογδάνου, η οποία, από ευσπλαγγνίαν κινουμένη, απε-/⁵ φάσισε να ελεήση με πενήκοντα φλωρία τας πλέον πενεστέρας οικογενείας/⁶ οπού επέφερον μεγαλωτάτην και απροσδόκητον ζημίαν εις την κωμόπολιν ταύ-/⁷ την χουσιού ένεκα τής επισυμβάσης πυρκαϊας, και ότι η πανευγενεία της/⁸ ενέκρινε τον υποσημειούμενον τού να κάμη ταύτην την διανομήν./⁹ όθεν ειδοποιώ την πανοσιότητά της ότι υπτίαις ταις χερσίς αναδέχομαι τού/¹⁰ να εκπληρώσω τοιούτον θεάρεστον έργον και κατά την ζήτησιν τής πανευγε-/¹¹ νείας της διορίζω τον επιφέροντα το παρόν μου, προς περιλαβήν τής ειρη-/¹² μένης βοηθείας, ήτις άμα περιλαμβάνων θέλω επιταχύνη την εκπλή-/¹³ ρωσιν τής τοιαύτης αγαθοποιίας απαρομοιώτως με την επιθυμίαν τής φιλει/¹⁴ σπλάγγνου και εναρέτου ψυχής τής ευγενεστάτης αρχοντίσης./¹⁵ εγώ δε μένω.¹⁶

Τής πανοσιότητός της εν Χριστώ ευχαίτης και/¹⁷
πρόθυμος/¹⁸
Ο Χουσιού Σωφρόνιος/¹⁹

Τη 3 αυγούστου 1844/²⁰

ας εγχειρίση τα προσφερθέντα φλωρία, εις τον επιφε-/²¹
ροντα αφόβως, επειδή είναι σίγουρος, διά να μοιρασθούν/²²
εις τους ενδεείς./²³

Την πανοσιότητά σας πατρικώς εν Χριστώ εύχομαι!¹

Με τον απεσταλμένον άνθρωπον έλαβον την από τας 5 τού πα-/² ρόντος μηνός επιστολήν τής πανοσιότητος σας, ομού δε και τα/³ συντροφευμένα μοι τριάκοντα φλωρία ολλανδικά, τα οποία/⁴ η Ευγενεστάτη Αρχόντισσα Βορνιτζέσα Ζμαράγδα Μμ(π)ογδάνου/⁵ προαιρέθη να χορηγήση προς βοήθειαν των πλέον ενδεεστέρων/⁶ οικογενειών τής κωμοπόλεως ταύτης εις την επισυμβάσαν/⁷ πυρκαϊάν, τα οποία θέλω μεταχειρισθή ως η θέλησις/⁸ τής πανευγενείας της και περί τής ασφαλούς περιλαβής/⁹ αυτών ειδοποιώ την πανοσιότητά σας, καθώς/¹⁰ ιδιαιτέρως αναγγέλω αυτά ταύτα και προς την ευγε-/¹¹ νεστάτην Αρχόντισσα./¹²

Τής πανοσιότητός σας κατά πνεύμα/¹³
πατήρ και πρόθυμος/¹⁴
ο Χουσιού Σωφρόνιος/¹⁵

1844-αυγούστ(ου)-11/¹⁶
Χούσι/¹⁷

Τῆς κακοδόξιας σου δαφνῆς τὸ Χρῆμα!

Μὰ τὸ ἀσεβητικὸν ἀέθρονον ἔχεται διὰ εὐσεβῆς, ἡ σα-
φῆς μὲν ἐπίσημῃ διὰ κακοδόξιας σου, ἔπει δὲ μετὰ τὰ
οὐκ ἐπισημῆα μοι ἐπιδείξαι εὐχέρια ἔλλαττα, ἡ δὲ ἔπειτα
ἡ ἐξαιρετικὴ ἀρχαῖονα θεογονία ἡμετέρα ἀποφῆται
προσπερὶ καὶ χαρῆς ἐπὶ τοῖσιν διὰ τὸν ἐπὶ εὐσεβῆ
ἀπομνηστῶν διὰ θεοσεβῆς τοῖσιν διὰ τὸν ἐπὶ εὐσεβῆ
συμφατῶν, ἡ δὲ ἔπειτα διὰ μετὰ χριστοῦ ἐπὶ τὸν δόξον
τῆς κακοδόξιας σου. ἡ δὲ ἐπὶ τῆς ἀσεβῆς ἀποφῆται
ἐπὶ τῆς ἡμετέρας διὰ κακοδόξιας σου, καθὼς
ἡμετέρας ἀναβῆται εἰς τὰ ταῦτα ἡ ἐπὶ τῆς ἐπὶ
καθὼς ἀρχαῖονα.

Τῆς κακοδόξιας σου. μετὰ τὸν Χρῆμα

δαφνῆς σου

ὁ Χρῆμα σου

1844 - ἀύγουστ. 11.

Χρῆμα

CÂTEVA ÎNSEMNĂRI DE PE UN *PRAXIU* ÎN MANUSCRIS DE LA MĂNĂSTIREA SECU

Costin CLIT

O inventariere și o descriere sumară a manuscriselor (51 românești - începând cu 1777 - și 9 slavone - începând cu 1579) din mănăstirea Secu au fost realizate încă din 1957 (folosindu-se de inventarul mănăstirii din 1952) cu prilejul prezentării proiectului tezei de licență¹. Autorul ne lămurește că și la mănăstirea Secu „s-a întâmplat ca și în toate bibliotecile mănăstirilor, că unii cercetători de rea credință au luat (ca să nu zic furat) multe cărți și îndeosebi manuscrise din cele mai valoroase din punct de vedere istoric și cu vechime destul de mare. Nu s-a putut opri aici: ei au mai făcut și alte lucruri neîngăduite au rupt din cărți sau din manuscrise foile pe care erau scrise însemnări de mare preț. Așa se face că în mănăstirea Secu nu găsim manuscrise mai vechi de secolul 18. P.C. Arhim. Dionisie Udișteanu s-a silit să le dea de urmă. În parte a izbutit să le găsească dar fără să le poată redobândi”². Câteva manuscrise slavone sunt prezentate și într-o monografie mai recentă a mănăstirii, fără a aduce ceva nou³.

Cu prilejul cercetărilor efectuate în biblioteca mănăstirii Secu din anii 2016 și 2017, materializate și prin publicarea unor studii⁴, am identificat manuscrisul cu nr. 5, intitulat *Praxiu (Apostol)*, necunoscut până acum cercetătorilor, după știința noastră. Manuscrisul a fost cumpărat în 7178 <1669 septembrie 1 – 1670 august 31> de „popa Miron și soția lui, Dochia, și a dat-o la sfânta biserică în satul Simeordz, unde este hramul Sfântul Nicolae”. Pe baza însemnării din acest an putem data manuscrisul ca fiind din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Manuscrisul, probabil cu o origine ardelenească, ajunge în proprietatea mănăstirii Râșca, realitate consemnată de ierodiaconul Iorist și egumenul Naftanail Șeptelici, care îl dă lui Pisoschie, și unde se va semna preotul Toader sin Gheneș ot Bae, ce slujea în 1745 la biserica pârcălabului Ioniță Pisoschiie din Hârtop. Rămâne

¹ Jerom. Gherasim Cucoșel, *Catalogarea manuscriselor românești din biblioteca mănăstirii Secu*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 1994.

² *Ibidem*, p. 16-17.

³ Protosinghel Macarie Ciolan, *Mănăstirea Secu*, Tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului + Teotist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române și Locțiitor de Mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1987, p. 114.

⁴ Costin Clit, *Însemnări de pe cartea veche din biblioteca Mănăstirii Secu*, în „Buletinul informativ al Simpozionului Național Rolul Mănăstirii Secu în viața religioasă a Țării Moldovei”, Anul III, 2017, p. 91-173; idem, *Pomelnicul Mănăstirii Secu din 1845*, în *ibidem*, p. 199-250; idem, *Însemnări de pe cărți vechi privitoare la Schitul Nifon din Munții Neamțului*, în *ibidem*, p. 175-180.

neunoscut drumul parcurs de manuscris la mănăstirea Țibucani și în final la biblioteca mănăstirii Secu. Lăsăm specialiștii să-și exprime opiniile autorizate.

<1669 septembrie 1 – 1670 august 31> (7178)

† Сїа книга, нарекомїа Празесъ, купивїи поп Мирон и пѣдр(сж)їа его, Докїа, и даст ѿ въ с(ва)тын цр(ъ)к(ъ)въ въ село Симѣорсъ, идеже ест храм С(ва)тын Николае, да бѣдет емѡ помана, аще сто¹ дрѣзнет възмети ѿ или продати ѿ или кѡповати ѿ, да бѣдет анаѡема и да иет² сеперник (вт)³ С(ва)т(о)го Николи прѣд сѣдницеѡ Х(ристо)вѣ, амин. Б(с)ъ лѣт(о) *зрѡи.

† Această carte, numită *Praxiu*, a cumpărat-o popa Miron și soția lui, Dochia, și a dat-o la sfânta biserică în satul Simgeordz, unde este hramul Sfântul Nicolae, ca să-i fie pomană, însă cine va îndrăzni să o ia sau să o vândă sau să o cumpere, să fie afurisit și să fie blestemat de Sfântul Nicoale înaintea judecății lui Hristos. În anul 7178 <1669 septembrie 1 – 1670 august 31>.

Pe un *Praxiu*, manuscris, secolul al XVII-lea; Biblioteca Mănăstirii Secu (Inv. nr. 5).

Notă: Însemnarea este transcrisă și tradusă de domnul prof. dr. univ. Petronel Zahariuc, pentru care îi mulțumesc și pe această cale.

¹ Greșit, în loc de: кто.

² Greșit, în loc de: ест.

³ Omis.

1745 (7253) martie 24

Из много грѣшн(їи) ирѡди(а)к(о)и Иорист от Рѣшка (р. 1).

Acest *Pracsiu* este a sfântii Mănăstir(i) Râșcăi. / Naftanail Șeptelici, eg(umen) Râșcăi (p. 251v.).

Acest *Pracsiu* este a Svintii Mănăstiri a Râșcăi, ș-au dat-o egumănul Șeptelici la Hârtop lui Pisoschie să fie la beseric(ă).

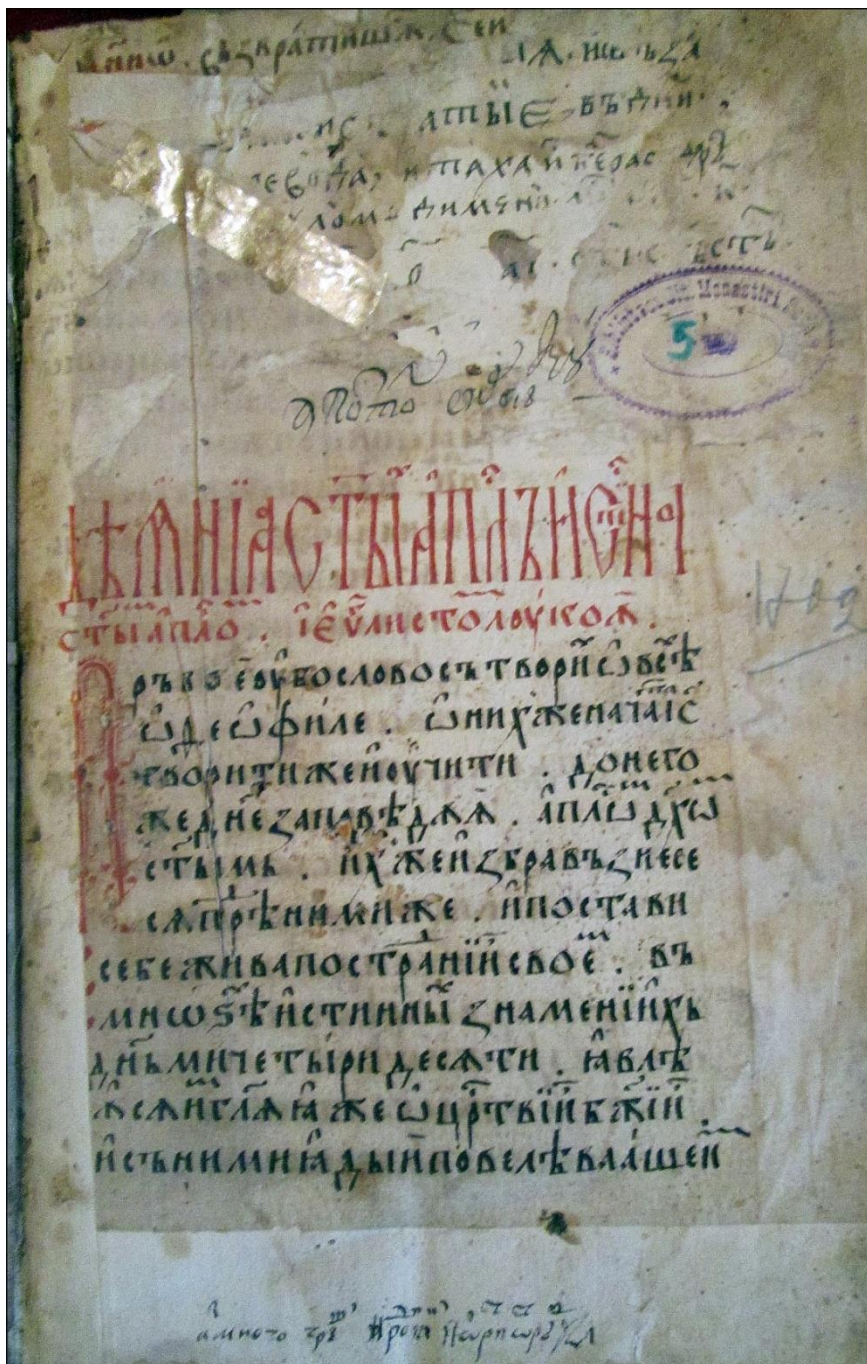
Să-s(e) știe de când am fost eu preutul Toader în Hârtop la sv(â)nta beseric(ă) a dum(i)sal(e) Ioniț Pisoschiie, pârcălab. Л(ѣ)т *зснѣ <7253 / 1745> мѡи кѡ <24> .

Az pisal preutul Toader sin Gheneș ot Bac. *зснѣ <7253 / 1745> мѡрт(їе) кѡ <25> (p. 42v.).

† Подвиѡ вѣти бжствѡ (р. 39v.).

Popa Toader ot Bac sin Gheneș. Л(ѣ)т *зснѣ <7253 / 1745> мѡрт(їе) кѡ <24> (coperta a treia).

Pe un *Praxiu*, secolul al XVII-lea, manuscris, p. 3v.-4v.; Biblioteca Mănăstirii Secu (Inv. nr. 5).

Praxiu (prima pagină).

ГЛАГ. ВЕЛІТІ ПШЕМОЛГА СІАКОПРИЗЕА
НАСИФРЕАМ СЛЫШИНАШИИ ВИЖЬ ПРИ
САШЪ СПСЕНІЕ: **ВЪ ТЕЛІА СЪПРОГЛАИ**
ВЪ ВЕСЪ ЗЕМЛІИ ЗЫДЕ СЪБСА ПОКЪ ДУА
А МЪ СПОВЪДА МБА ТО ПРІВЪСА ЗЕЛ
КІА ПРІО ГЛАГЪ ВЪЗНОСИТЕ ГАБАНА
СЪ ВЪ ЦРІСА И ДАА МЪ ПОМЪНИ СІИ
ПРІ СІА МЕНА НА СЪВЪЛІ: **ВСЪ КЪ СЪ**
СІИ МЪ ПРІО ГЛАИ. ВЕСЕАНТЕ СЛОГИ
РІИ ЧЕСА ПРАВЕНІИ СЪБЛАЖЕНІИ
ЖЕСЪ ПОУСТІИ ШЪ БЕЗА А МЪ ВЪ
ЗВАША ПРАВЕНІИ ПРІ РІИ ЧЕ
ПРАВЕНІИ: **ДРОУ ПРІО ХМЕР**
ШІИ ГЛАГ: **АША И ВЪ**
БАГЫ ВЪ ДВОРИСА. **С**
КТЕБЪ ГИ ВЪ ЗВИГА.
А МЪ БЛАЖЕНІА
ЖЕНЪ БРАГЪ.
ПРІТОЖЕ.
ПРО ІЗМАСО СІЕНІЕ ЦРІКВИ. ГЛАГ
ДОМОУ ЧОВОЕМОУ ПОГЛАЕ **С ГЪ ВЪ ЦРІСА**
ИЗЪ МЪ ПОЧЪА МЪ СЛОВЕСЕ ГІИ И БСА

Praxiu (ultima pagină).

ÎNSEMNĂRI DE PE CĂRȚILE DIN BIBLIOTECA MĂNĂȘTIRII NEAMȚULUI (I)¹

COSTIN CLIT

Biblioteca Mănăstirii Neamțului, înființată conform unor voci autorizate între 1385 și 1466², deține astăzi un bogat tezaur livresc ce însumează 23000 de volume, numărul manuscriselor ridicându-se la 216 românești, 294 slavone și 39 grecești³, la care pot fi adăugate cele prezente în diverse locații. Odată cu unirea mănăstirilor Neamț și Bistrița sub conducerea lui Domentian din 7 ianuarie 1407, este trimis de domn boierul Petru Ureacle ca „*să dea tot ce se găsește în acele mai înainte zise mănăstiri în mâinile popii chir Dometian, sau cărți, sau odăjdii, sau vase, toate de la mare până la mic*”, două sate, două mori, două vii, oile, boii, caii și stupii, „*ca să le păzească și să aibă grijă de ele în viața sa*”⁴. Din inventar nu aveau cum să lipsească cărțile liturgice, la acea dată în manuscris. Un spațiu special destinat adăpostirii cărților datează din 15 aprilie 1809, când mitropolitul Veniamin Costachi a ridicat un rând de case din piatră cu „*Vivliotecă boltită de ținut cărți și sub dânsa beciuri boltite*”⁵.

Cărțile din biblioteca Mănăstirii Neamțului au stat în atenția cercetătorilor, numeroase însemnări fiind publicate de-a lungul vremii, adunate într-un important corpus în anii 2008-2009⁶.

Recent, cu binecuvântarea și permisiunea părintelui arhimandrit Benedict Sauciuc, starețul mănăstirii Neamțului din 31 octombrie 1997, căruia îi mulțumim și pe această cale, am cercetat o parte a fondului de carte din biblioteca mănăstirii și punem în circulație o serie de însemnări inedite ce privesc viața bisericească și nu numai. În munca noastră ne-am bucurat și de ajutorul neprețuit al ieromonahului Andrei Dima, custodele bibliotecii.

Numeroase cărți vechi din bibliotecă se pot identifica prin formula binecunoscută de apartenență la obștea starețului Paisie⁷ fără o datare a „scriitorului”.

¹ Aduc mulțumirile mele domnilor profesori universitari Mircea Ciubotaru și Ștefan Gorovei pentru sprijinul acordat în transcrierea unor expresii slave sau deslușirea înțelesului unor cuvinte.

² Virgil Căndea, *Cartea în muzele noastre*, în „Revista Muzeelor”, 1987, IV, p. 18.

³ Arhim. Benedict Sauciuc, *Mănăstirea Neamț vatră de spiritualitate și cultură românească*, vol. II Mănăstirea Neamț între anii 1990-2017, Iași, Editura Doxologia, 2017, p. 240.

⁴ DRH, A. Moldova, I, volum îngrijit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, 1975, p. 30-32, nr. 22.

⁵ Arhim. Benedict Sauciuc, *op. cit.*, p. 241.

⁶ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus* editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, I (1429-1750), II (1751-1795), III (1796-1828) și IV (1829-1859).

⁷ Paisie Velicicovski (21 decembrie 1722-d. 15 noiembrie 1794).

Însemnările pe care le-am descoperit, le publicăm după o confruntare cu acel corpus amintit mai sus din care am dedus aspectul inedit a celor de față, asta numai în condițiile epuizării tuturor surselor bibliografice editate de către cei doi autori, ceea ce este greu de crezut.

Însemnările pun în circulație cărți liturgice, bisericești, laice, danii de cărți, circulația lor - interesant numărul mare al cărților tipărite în Țara Românească prezente la mănăstirea Neamțului -, nume de ierarhi, călugări, preoți și spațiul unde își desfășurau activitatea specifică, schituri și mănăstiri din spațiul românesc, dar mai ales din ținutul Neamțului, informații genealogice.

Șirul însemnărilor începe cu cea din 7191 <1682 septembrie 1-1683 august 31>, lipsită de importanță, urmată de alta din 15 aprilie 1691 de pe *Biblia de la București* (1688, dată de domnul Constantin Brâncoveanu (1688-1714), urmată pentru același spațiu de cea din 12 octombrie 1695, ambele cu informații despre Gligorie postelnicul, fiul paharnicului Costandin din Dobrogostea, județul Argeș, căsătorit cu Catrina, fiica medelnicerului Socol, decedată la 12 octombrie 1696 și înmormântată la Mănăstirea Vieroși.

Punem în valoare și câteva însemnări de la Pahomie, ctitorul schitului Pocrov, care dăruiește în 7212 <1703 septembrie 1-1704 august 31> *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652) mănăstirii Neamțului, metania sa, pentru a sa pomenire și a părinților săi, Eftimie și Anna, precum și a fraților „monahi” (a se vedea însemnarea). Într-o însemnare nedată, mai târzie, probabil din timpul episcopatului sau a retragerii de după paretisisul din 1713, se semnează Pahomie Peicovschi⁸, arhiepiscop **Романский и Галацкии**. Pahomie, „*ip(i)scop Roman(u)lui*” oferă sihăstriei de la Pocrov în 7224 <1715 septembrie 1-1716 august 31> *Dumnezeeștile și Sfintele Liturghii* (Târgoviște, 1713), dăruită lui de „*sfinția-s(a) Antim, mitropolitul din Țara Rum(â)nească*” (Antim Ivireanu), moment care trebuie analizat și din perspectiva relațiilor dintre cei doi.

Însemnările oferă informații și pentru istoria orașului Huși și a scaunului episcopal de aici. Preotul Miron, fiul Rânjii, cumpăra *Îndreptarea legii* în 1731-1732 de la neguțitorul Inache, ajunsă la mănăstirea Neamțului, pe care episcopul Teofil o lua spre consultare în 1736-1737. De altfel, acest episcop dăruia mănăstirii Neamțului, metania sa, la 15 noiembrie 1743, *Biblia* tipărită la București în 1688. Însemnările dintre 25 iulie 1761 și 25 iunie 1788 ale lui „*Jenochint ieromonahul, exarhul Ivanovici, dascălul*”, stareț al schitului Fătăciunea, ținutul Tutova, pot fi coroborate cu cele publicate de Iacov Antonovici⁹.

O însemnare din 10 noiembrie 1746 îl atestă pe Gheorghii Apostu mergând la „*sco(a)lă la Ciorăști*” unde a „început a învăța carte” cu Nichita dascălul, moșul său.

⁸ Numele său anterior tunderii în monahism a fost Petru Pencu, iar pe un tablou al său este încrustat numele „Pahomii Pencovschi”; a se vedea, Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 352.

⁹ Preotul Iacov Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. I, Bărlad, Tipografia Neculai P. Peiu, 1911, p. 288-291.

Numeroase însemnări reflectă daniile de cărți bisericești la mănăstirea Neamțului și schiturile Vovidenia de pe Slătioară (printre dănuitori îl întâlnim des pe ieromonahul Neculai, care face referire la „schitul nostru” sau Athanasie, ctitorul lăcașului), Pocrov, dar și la Sfântul Munte Athos sau bisericile de pe moșiile lăcașului monahal (Mogoșești, ținutul Suceava).

Sfârșitul vieții starețului Paisie Velicikovschi este marcat de „*cumplitele nenorociri ale războiului*” ruso-austro-otoman dintre 1787 și 1792, „*care s-a desfășurat în localități apropiate de Neamțu*”, fiind nevoit să se retragă la mănăstirea Secu împreună cu boierii.¹⁰ O însemnare din 1792 de pe *Catavasierul* tipărit la 1781, „*drept a soborului părintelui chir Paisie, arhimandritului și starițului Sfintii Măn(ă)stirii Neamțul i Săcul*”, „*afirosit, și pus la strana rus(ească), nieli(n)tit și nerăzlețit în véci de la strană, în sama ustavnicului*”, este semnată de „*Sofronie arhimandrit și stareț acum Sfintilor Măn(ă)stiri Neamțu(l) i Săcul*”, cunoscut fiind decesul arhimandritului Paisie Velicikovschi la 15 noiembrie 1794¹¹. La câteva zile după înmormântare soborul mănăstirii îl alege ca stareț pe Sofronie, „*cel mai vechi duhovnic*”¹². Ce se întâmplase? Îl delegase Paisie Velicikovschi pe duhovnicul Sofronie ca stareț sau este greșit anul însemnării?

Dintre daniile de carte către mănăstirea Neamțului, merită a fi amintite *Mineele* tipărite la Râmnic, date de ieromonahul Onofrie / i se adaugă și Climent¹³ / după 9 ianuarie 1795, cele de după 1797 ale mitropolitului Ungrovlahiei Dositei Filitti, un sprijinitor al activității tipografice din București sau ale mitropolitului Veniamin Costachi.

Pentru o mai facilă parcurgere am grupat însemnările de factură genealogică dintr-o carte în ordinea cronologică sub aceeași dată sau în unele cazuri pe cele care se referă la un singur lăcaș, cum este cazul schitului Fătăciunea (a primei însemnări).

ÎNSEMĂRI

<1682 septembrie 1-1683 august 31> (7191)

† Пис аз Стан ал лѣ Радѣла морариюлзи wt Должи, че авѣ о сор че ера ал Козлодѣни мѣритат, анѣме Арманика. Бист. зрча <7191 / 1682 septembrie 1-1683 august 31> Ъw Ш(е)рбан вонвод ал лѣ Костандин фичиор (?) (...)
(...) eu am scris, Dumitru (...).

¹⁰ Protoiereul Serghie Cetvericov, *Paisie starețul mănăstirii Neamțului. Învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, traducere de Episcopul Nicodem, starețul mănăstirii Neamțului, Tipografia Mănăstirii Neamțului, 1933, p. 351-352.

¹¹ *Ibidem*, p. 354.

¹² *Ibidem*, p. 355.

¹³ În 1797 traducea din limba greacă pe Pavel Everghetinos; a se vedea Ierom. Gherasim Cucușel, *Catalogarea manuscriselor românești din biblioteca mănăstirii Secu*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Pimen, arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 1994, p. 19, nota 1.

Pe o *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 424v.; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 815).

1691 (7198) aprilie 15

† Această sfântă *Bibliie* iaste a lui Gligorie post(elnicul) sân Costandin păh(arnicul), date de măriia sa domnu(l) nostru Ion Costandin Brâncoveanu Băsărab voivod, ca să-i fie de cetanie și-d(e) învăț(ă)tura la toate întorsăturile cuvintelor și de alte învăț(ă)turi, și cându s-au dat această carte de la curte fostu-(a)u leatul *зрчи <7198 / 1690> априліе іе <15>, și mi-au adus-o la gazde de la curte Sugrumace, copilul den cas(ă), și iaste dat bacșiș lei 2. Și-am scris ca-s(ă) să știe cându ar încăpe(a) pe la altul și rândi-o cin(e)va să vază a cui iaste această *Bliblie*¹, și am scris eu Gligorie pos(telnicul) sân Costandin păh(arnicul) cu mân(a) me(a) .

Această *Biblie* iaste a obștii starețului Paisie și cine o va dezlipi din obște va fi supt canon, ne(i)ertat până o va întoarce iar la obște (p. 1-7, fără vealeat).

Pe o *Biblia*, București, 1688, la sfârșitul *Predosloviei*; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 819).

¹Conform textului.

1692 (7200) iunie 8

Misail ep(i)scop Romanschi¹. Бѣлѣт(о) *зс <7200 / 1692> изни(е) и <8>, Sascut.

Nifon ieromonahu (p. 381v., fără dată).

Gherasim ier(o)monah ot Săcul. лет *зс(о) <7270 / 1761> деке(мврие) кд <24>.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)*, mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, fără pagină de titlu, p. 1; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 202).

¹Iscălitura și la p. 82, 83 (pe februarie).

1695 (7204) octombrie 12

† Să-s(e) știe cându s-au însurat dumnealui Gligorie post(elnicul) snă Costandin pah(arnicul) ot Dobrogostea¹ de au loat pe coco(a)na Catrina, fat(a) lui Socol méde(l)niceériul, și cându s-au înt(âm)plat nunta ot Bu(cure)ști fost-au leatul *зсв <7202 / 1694>, și s-au întâmplat zioa nunții la февр(с)рие л <4>. Trăit-au amândoi în viaț(ă), an 1, luni 8, și s-au întâmplat dumneaei coco(a)niî Catrinii moart(e) di au murit la Dobrogost(ea) la leat *зсд <7204 / 1695> ок(томврие) вѣ <12>, și s-au îngropat cu cinst(e) mar(e) la sfânta măn(ă)stir(e) ot Vieroș(i)² în zile(le) mării sal(e) domnului nostru Ion Costandin Brâncoveanu Băsărab voi(e)vod, și am scris eu pop(a) Costandin ot Dobrogost(ea).

Pe o *Biblia*, București, 1688, la sfârșitul *Predosloviei*; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 819).

¹ În comuna Merișani, județul Argeș.

² Ctitoria marelui vornic Ivașcu Golescu din 1572-1573.

1697

† Изволенієм отъца и съсвѣршенієм С(ы)на и съ поспишение С(Ы)Т(А)ГО Д(С)ХА. Această *Pravilă* (...) ¹ Costantin a Samirgiți(i), ficior abăger, și am tocmit cu dânsul să-m(i) de(a) 2 lei și giumătate sau o epănge² pre bună să plăt(e)ască atâta, (i)ară neplătind el, să fie cartia a me(a), să n-aibă treabă nime să mi-o e din mână. Și a(u) fos(t) și martori o(a)men(i) buni, попо Grigorie Ros, Sava Cizman, Ștefan Morar, Grigorii Morar și alți creștini. БЪ ЛИТ ОТ СЪЗДАНИА МИРА ЗСЕ ѿТ РОЖ(ДЕНІЕ) ХРИСТОБА *АХЧЗ <1697> КРОК³ СЛ(Ы)ЦЪ ѿ <9>, КРЪГ ЛЪН(НОЕ) Д <4>.

Pe o *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 434-445; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 815).

¹ Partea de jos ruptă la două pagini.

² ipingea.

³ крѣг.

1703 (7213) martie 18

Această *Sf(ă)ntă Liturghie*, datu-s-au sf(i)ntei măn(ă)stirii den Țara Moldovii, care să chiamă a Neamțului, hramul Voznăsenie Gdne / Robul lui D(u)mnezău Mihalce biv vel stolnic Cândescul. *ЗСГІ <7213 / 1703> март(іе) ѿ <18> (altă mână).

Pe o *Sfânta și dumnezăiasca Liturghie*, 1702, Tipografia Domnească, p. 9 și 14; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 478).

<1703 septembrie 1-1704 august 31> (7212)

Această sf(ă)ntă carte ce sé cheamă *Pravilă mare*, o am cumpărat eu șerbul lui Dumn(e)zău ermonah(ul) Pahomie много грѣш(ъ)ніи, și am dat pe dânsa 8 lei bătuți ca se-mi fie mie de tr(e)aba mia întru viața mia, iar după moarte(a) mia să fie întru Sv(â)nta Măn(ă)stire Niamțului, pentru ca să fie pomană noao și părinților noștri, ereu Eftimie i mama mea Anna i bratii mon(a)hi Thoma i Toader и вес родов mon(a)hi, iar cine o ar o scoat(e) sau o ar lua din sv(â)nta măn(ă)stir(e) fără știr(ea) egumenului și a fraților, unul ca acela să fie ne(ie)rtat în véci. Amin.

БЪ ДНИ ИОН МИХАН РАКОВИЦЕ ВОЕВОД Б(Ъ)ЛЪТ(О) *ЗСВІ <7212 / 1703 septembrie 1-1704 august 31>.

† Помани, Г(о)с(по)ди, рабы твои: ермонах Пахоміе, ѿ(т)ъць его Іереу Єфиміе, Анна, Тома, Тоадер, Симион, Мърика, Петръ, Маріа, Илѣна и вес родов их въ ц(а)рство н(е)б(е)сноє. Аминь.

Cu vzeria lui Dumnezău, Pahomie Peicovschii, arhiepiscop Романский и Галадцкий (însemnare mai târzie).

Iar cine la îndrepta m(i)lostivul Dumn(e)zău a ceti pre dânsa, să mă rog să nu mă uitaț(i) la ruga m(i)l(o)st(i)velor vestre.

Ермонах Пахоміе много грѣш(ъ)ніи ест сіа правил (p. 794).

Jeromonah Pahomie mult păcătosul aceasta a îndreptat.

Pe o *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 454v.; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 812).

1705 (7214) iunie 9

Monah Iorest ot Neamțu. ЛѢТ *ЗСАІ <7214 / 1705> ИСН(ІЕ) ❖ <9>.

Pe o *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 794; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 812).

1708 (7217) mai 15

† Cându au înblat văleatul *ЗСАІ <7217> de la Adam, de la Hristos 1709, au fustu Svetii Ghiorghi în sânbăta Paștilui, iară cirésălé au fostu co(a)pté în luna lui maiu în trei săptămâni după Paști în cinsprézăce zili a lui maiu, să să știe.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)*, mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, fără început, p. 248; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

<1712 septembrie 1-1713 august 31> (7221)

† Să să știi cându s-au bătut moscali(i) cu turci(i) la Moghila Răbâi(i), s-au bătut trii zili, tri(i) nopți, și nu s-au ales care pe care-(a)u bă(tut), și eu un smerit am scris aici pe ace(a)stă carti / Sandul / † Б(Ъ)ЛЕТ *ЗСКА <7221 / 1712 septembrie 1-1713 august 31> / Sandul iscal / Alta mă rog / Atunce au înblat Б(Ъ)ЛЕТ *ЗСАІ <7219 / 1711>.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)*, mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, fără început, p. 49 (pe ianuarie); proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

<1715 septembrie 1-1716 august 31> (7224)

† Aceasta presv(â)ntă și luminat(ă) carti *Liturghie* rum(â)nească iasti a mia Pahomie, mi-a dăruit(-o) sfinția-s(a) Antim, mitropolitul din Țara Rum(â)nească, și eu o dau la Săhăstrie la Pocrov ca-s(ă) fie acolo în veci, iar cine o ar lua să o înstreinez(e) de acolo oar(e)cât de puțin, ca-s(ă) fie proclét și afurisit și legat și blestemat di Dumnul H(risto)s și de Maica Precistă și de toț(i) Sfinții, și de smerenie no(a)stră. Л(Ѣ)Т *ЗСКА <7224 / 1715 septembrie 1-1716 august 31>. / Pahomi(e) ip(i)scop Roman(u)lui.

Pe o *Dumnezeeștile și Sfintele Liturghii*, Sfânta Mitropolie a Târgoviștei, 1713; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 456).

1729 (7238) decembrie 24

Eu (i)erodiiacón Gheorghie am scris să-s(e) știie de cându m-am călug(ă)rit înbla viletul *ЗСАІ <7238 / 1729> luna lui dece(m)vriie 24 zile, în zioa Sf(â)ntului Mucenic Arhidiiacón Stefan. / (I)erodiiacón Gheorghie.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)* e mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, p. 248v.; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 201).

<1731 septembrie 1-1732 august 31> (7240)

† Se știe că această sv(â)ntă *Pravilă* am cumpărat-o de la Inache, neguțitorul din Simcii (?), în lei 22, 7 potronici, în zilele mării sale Gligorie vod(ă) în cursul anilor **В(Ъ)ЛѢТ(Ъ) *ЗСМ** <7240 / 1731 septembrie 1-1732 august 31> si-mi fie poman(ă) mie și ficioriloru mei, anume Prohire, și Timofte, și Marie, și cine s-ari ispiti se o e de la mânule loru, se fie afurisiț(i) și lepădaț(i) ca Arie de la sobor, și ca Pavăl Samosatul, și ca Modan, și ca Nestorie, și ca toț(i) cie ce hulie pe sv(â)nta tr(oi)ți, și si se aibă bubele lui Gheez, și tremurare(a) Cain, și daț(i) satanii, ce și de mine de un păcătos afurisiți și legaț(i) și dați și anatimii, și în scris eu préutul Miron ot Huși snă Rânjii ca se să știe. În **В(Ъ)ЛѢТ *ЗСМ** <7240 / 1731 septembrie 1-1732 august 31>.

Pe o *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, fără pagină de titlu, p. 76-93; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 809).

1733 (7241) august 12

Această sfântă și dumnezăiască *Pravilă* est(e) a Sfintei Mănăstiri Neamțul, undi iaste hramul Înălțării Domnului, iar cini n-ar duce-o la mănăstir(e) să aibă giudecat(ă) cu Maica Precistă, și să vii ne(i)ertat în véci. Amin. **Л(Ъ)Т(О) *ЗСМА** <7241 / 1733>**АВ(ГЪ)С(Т) ВІ** <12>.

Pe o *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 543; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 812).

<după 1736>

Această carti esti a Zagoviului, și cini s-ar ispiti si o furi si fie (a)furist și anaftima.

Pe un *Octoihos*, București, Sfânta Mitropolie, 1736, coperta a treia; Biblioteca Mănăstirii Neamțului.

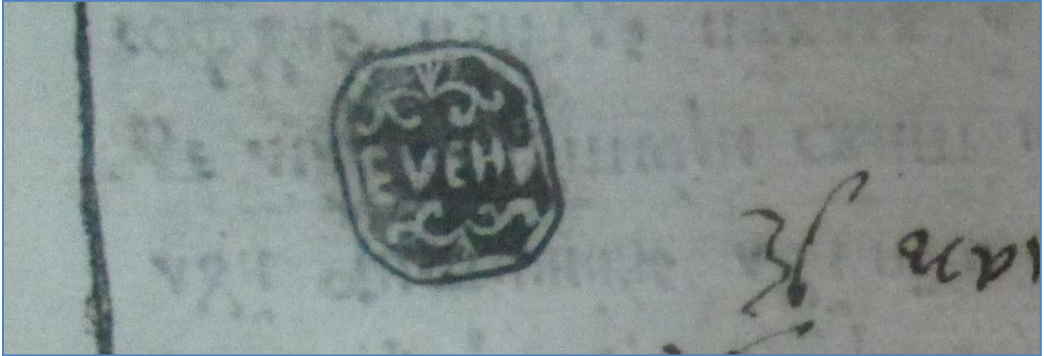
<1736 septembrie 1-1737 august 31> (7245)

Această sfântă *Pravilă* este a sfinții mănăstiri a Niamțului, am luat-o noi cas(ă) ni conținem și apoi iară să o dăm la sfânta mănăstire la Niamțu. **ТеоФил епископ ХЪТ(С)КИИ**. Și înbla atunce veletul ***ЗСМЕ** <7245 / 1736 septembrie 1-1737 august 31>.

Pe o *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, fără pagină de titlu, p. 101-138; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 809).

1737 (7245) mai 20

Această carte a dumisali Spătăroi au dăruit-o fratelui nostru Clemintu.
Белетъ *зсМЕ <7245 / 1737> мли к̂ <20>.

Ermonah Lavrinti martur, precum eu amu dăruit-o lui.
Eu Climent martur, și tată-său Iftimii.

Pe un *Proolog*, fără început, p. 137, pecete mică octogonală; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 199).

1737 iulie 25

Л(к)т *авлз <1737> мес(аца) ислне к̂ <25>. Adec(ă) eu popa Ion din Singiorz de Pădure vândut-am această *Pravil(ă)* (lui)¹ Ion popa Simio(n) din Podvici dreptu 17 florinți (...) cine o ar căuta, să o caute la mine la popa Ion, iar nu unde (...)¹, și am scris eu Gheorghie diiacul din Rășinar(i), cu zisa popei Ion Mătasar, popa Gligorie de la Șeliia, popa Toader de la Șelmașul Mare, fiind în târg în Sinpetru.

Pe o *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, fără pagină de gardă, la *Cătră cititori* și următoarele; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 810).

¹ Rupt.

1738 (7246) iulie 3

~~Să-s(e) știi de cându au murit Iliana în luna lui iul(e) în trei zile, luni, la vreme di chindii, cându au înblat v(e)letul *зсМС <7246 / 1738> în zilele luminatului Gligori voivodu.~~

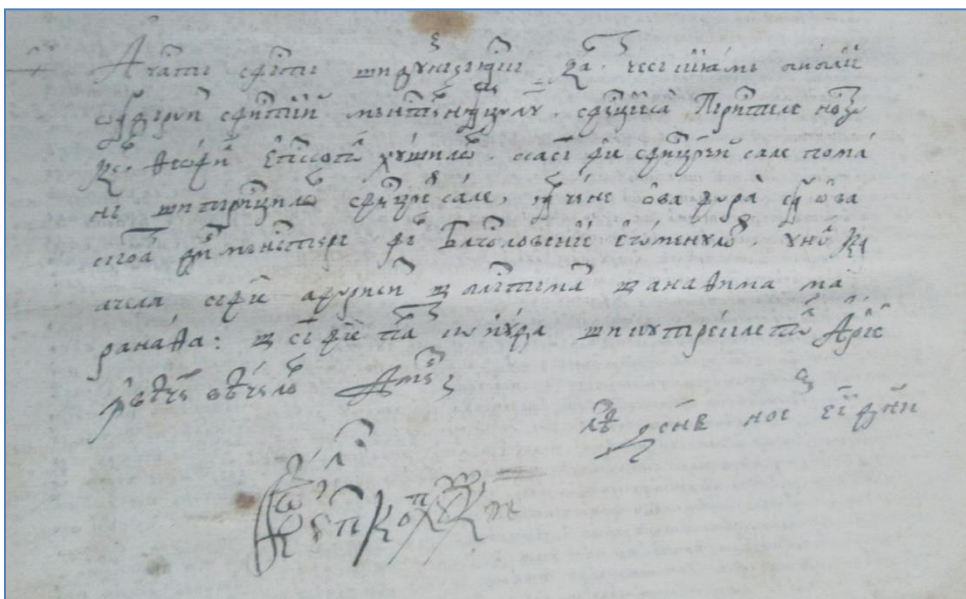
Să-s(e) știi cându au născut nepotă-me(a) Marii(a), fata lui Ion Mer(e)acre, în luna lui iun(ie) în șeptespre(ze)ce zile, cându au înblat v(ă)letul *зсМС <7246 / 1738 septembrie 1- 1738 august 31> (p. 81).

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)e*, mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, fără început, p. 80v. (pe ianuarie); proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

1743 (7252) noiembrie 15

† Această sfântă și dumnezeiască cart(e) *Biblie*, o au dăruit Sfintii Măn(ă)stiri Niamțului, sfinție sa părintele nostru chir Teofil, episcop Hușilor, ca să-i fie sfinției sale pomană și părinților sfinției sale, iar cine o va fura sau o va scoati din mănăstire făr(ă) blagoslovenie egumenului, unul ca acela să fie afurisit și blăstămat și anathima maranatha, și să fie paci cu Iuda și cu trecletul Arie în vécii vécilor. Amin.

ЛѢТ(О) *ЗСНѢ <7252 / 1743> НОЕМ(ВРІЕ) ЇТ <15> ДНИ.
Теофил епископ Хушских.

S-au mai scris și aicia ca cine ar sco(a)te-o din m(ă)n(ă)st(i)re să fii supt bl(e)stăm(ul) ce scrii mai sus, ca-s(ă) nu aibă nimia o a înstreina de la sf(ă)nta m(ă)n(ă)stire, și cari-i a noastră vecinic(ă) pomeniria. Amin. ЛѢТ(О) *ЗСНѢ <7252 / 1743> НОЕМ(ВРІЕ) ЇТ <15> / Теофил епископ Хушских (p. 7-11).

Pe o *Biblia*, București, 1688, la sfârșitul *Predosloviei*; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 816 / 1).

1746 (7255) noiembrie 10

Să-s(e) știi de când au mărșu Gheorghii Apostu la șco(a)lă la Ciorăști și moși-său Nichita dascălul de Ciorăști ș-au început a învăța carte întru mila mării sali lui Ion vod(ă) era la lăsatul Săcului de postul Crăciunului. *ЗСНѢ <7255 / 1746> НОЕМ(ВРІЕ) ЇТ <10>.

A(i)ce am scris eu Ion sin Vasilie ficiorol lui Pavăl uricariului (p. 142v., fără veleat).

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)*, mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, fără început, p. 1-2; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

<1747 septembrie 1-1748 august 31> (7256)

† ЗДѢ ПИСАХ АЗ ІЕРЕН МНХ(А)ЛАКЕ УТ БОТЪШЕНИ ЕГДА ЖИВЕТ АЗ
Впришеци. АѢТ *ЗСНЗ <7256 / 1747 septembrie 1-1748 august 31>.

Pe o *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 424v.; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 815).

1747 (7256) noiembrie 3

Acest *Miniiat* l-au cumpărat părintele Grigorie ce-au fost epit. Svintei Mănăstiri Niamțului ș(i) tâmplându-se schinbare vieții l-au dăruit Svintei Mănăstiri Niamțului întru pomenirea sa (...) ВЪ ДНИ Ion Grigorie Ghica voevod, i mitropolit chir Nichifor la ВЪЛѢТ *ЗСНЗ <7256 / 1747> НОИМ(ВРІЕ) ГЪ <3>, iar cine l-ar înstriina de la svânta mănăstire, unul ca acela să fie ne(i)ertat di Dumnăzău, și să aibă pârâș pe Maica Précista la înfric(oșata) (judecată)¹.

Aici să cunoasti tot omul că au scris Ghedeon pentru aceast(ă) carti din prisoasala minții că esti a Niamțului, dar aceast(ă) carti esti a Pocrovului unde-i îngropat și cel ce o au cumpărat, nu (...)².

Pe o *Cazanii (Ilie Miniiat)*, București, 1742, p. 1-9; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 181).

¹ Șters.

² Tăiat la legat.

1748 (7256) februarie 1

† Să-s(e) știi de cându s-au făcut ico(a)nili la De(a)lul Mare de Sirghelă (?) Zugravul. АѢТ *ЗСНЗ <7256 / 1748> ФЕВ(ВАРІЕ) АЪ <1>.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)* mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, fără început, coperta a doua; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

<1748 septembrie 1-1749 august 31> (7257)

Când au mers sulgir(ul) Costin Zugrav АИТ *ЗСНЗ <7257 / 1748 septembrie 31-1749 septembrie 31> di(...) înpru(...) păpușoi (...) (p. 182v.).

(Să se ș)tie când au răposatu p(a)h(arnicul) Ion Zugrav, frati sulgerului mai (...). А(Ѣ)Т(Ѣ) *ЗСНЗ <7270 / 1749> А(ВГ)СТ ВЪ <2> (p. 183).

S-au (?) mutat răpeosatul medilnicer Ion Zugrav, frati mai mare, dintr-această (lu)mi, din АЕТ *ЗСМЗ <7246 / 1737> (?) ОКТ(ОМВРІЕ) КЪ <22> (p. 181v.).

De când s-au căsătorit dumn(e)aei cucoan(a) Anița în zilili lui Matei Ghic(a) vod(ă). ВЕЛЕАТ *ЗСЗГ <7263 / 1755> ФЕВ(ВАРІЕ) АЪ <11>.

Să-s(e) știe de când s-au căsătorit dumn(e)aei Nastasica în zilili mării sali Ion Gligor(e) Ioan Fteodor voevod. ЛѢТ *ЗСО <7270 / 1762> ФЕР(РЪАРІЕ) ІІ <10> (p. 180v.).

Pe o *Psaltirion*, Iași, 1743, p.179v.-180; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 360).

1749 (7257) august 6

† Să s(e) știe de când am scris eu popa Ion sin popii lui Ursache în zilele pre luminatului d(o)mn Costantin Neculae voevod în la vâletul *ЗСНЗ <7257 / 1749> АВ(РЪСЕТ) З <7> zile, și cine or (înstrăina)[†] să fie (anate)[†] ma și (mara)[†] nata.

Pe o *Dumnezeeștile și sfintele Liturghii*, București, 1746, p. 54; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 477).

[†] Șters; ilizibil.

<1750 septembrie 1-1751 august 31> (7259)

Această *Pravilă* am cumpărat-o noi și am dăruit la al nostru schit la Vovedenie Născătoarii de Dumnezău, iar cine s-ar ispiti a o lua de la schitu, unul ca acela să fie blăstămat și afurisit de Domnul Dumn(e)zău și de Maica Precistă și de noi. Amin. *ЗСНФ <7259 / 1750 septembrie 1-1751 august 31>. Necolai ermonah.

Pe o *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, p. 595; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 815).

1751 (7259) mai 18

Această sfântă carti ce-s(ă) numește *Oitoih*, l-am cunpărat noi pre ai noștri drepti ban(i) 4 lei, și noi ne-am socotit ș(i)-am dăruit-o Svintei Mănăstiri Niamțului, la costrigul mieu. Deci cine l-ar lua sau l-ar fura din svânta mănăstire, unul ca acela să aibă pârâș pre Maica Precistă la înfricoșatul giudeț. Amin. Л(Ъ)Т *ЗСНФ <7259 / 1751> МАИ ІІІ <18>.

Io(a)n(i)chie, (i)er(o)monah ot N(e)amț, biv eg(u)m(en) Moldoviți(i).

Pe un *Octoih*, Iași, 1749 (Duca Sotirovici tipograful), lipsă pagina de titlu și 18 pagini, p. 25; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 814).

1753 (7261) ianuarie 10

Să-s(e) știi de cându s-au măritat coc(o)ana Smăranda, fiica (giu)¹pânului Mihalachi Sturze păharnicul, ș(i)-au luat coconul Lupul sin Iordachi din Țara de Gios. *ЗСЗД <7261 / 1753 РЕН(АРІЕ) ІІ <10> ДНИ.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)e* mitropolitul Dosoftei, 1682, fără început, coperta a treia; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

¹ Rupt.

1754 (7262) ianuarie <f. z.>

Acest *Prologariu* l-am cumpărat noi și l-am dăruit la schitul nostru la Vovedenie Născătoarii de Dumn(e)zău, iar cine l-ar înstreina să rămâ(i)e blăstămat și afurisit. Amin. * $\overline{\text{зцѣв}}$ <7262 / 1754 $\overline{\text{рен(аріе)}}$. Necolai erm(o)nah.

Pe un *Proolog*, fără început, p. 110v.-113v.; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 199).

<1754 septembrie 1-1755 august 31> (7263).

Aicea am scris eu Sandul, cându eram la dumn(e)alui vornecul Mih(a)lache Sturze înbla veletul * $\overline{\text{зцѣг}}$ <7263 / 1754 septembrie 1-1755 august 31>.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)*, mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, fără început, p. 6; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

1755 (7263) ianuarie 11

Să-s(e) știi de cân(d) a făcut casa la Tutova. $\overline{\text{Белет}}$ * $\overline{\text{зцѣг}}$ <7263 / 1755 $\overline{\text{рен(аріе)}}$ $\overline{\text{ѡ}}$ <11>. <ss> Erii Lupășc(u) pr(o)tropop ot Roman.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)*, mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, fără început, p. 80; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

1755 (7263) iulie 12

Această sfânt(ă) carte ce-s(ă) chiam(ă) *Pravoslavnica mărturisire*, este a Pocrovului dat pentru folosul fraților, iar cine o ar înstreina de la Pocrov, să aibă pârâș pe Maica Precistă. $\overline{\text{Лет}}$ * $\overline{\text{зцѣг}}$ <7263 / 1755 $\overline{\text{исл(іе)}}$ $\overline{\text{ѡ}}$ <12>. / <ss> Nacealnic Șeptelici, stareț.

Sapă rădăcina înțălepciunii și culégi strul (?) înțălégirii și le pune în o(a)la ascultării și le acopere cu talgerul smerenii și le mănâncă cu lingura blândă (altă mână).

Ermonah nacealnic(u)l Șeptelici $\overline{\text{зцѣг}}$ (prima pagină albă).

Pe o *Pravoslavnica mărturisire*, București, Tipografia domnească, 1745, coperta a treia; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 831).

1755 (7264) septembrie 1

Să-s(e) știe că au dat Nene un *Mineiu* pe opt glasur(i) la popa Ioniță ot Roman la biserica cea din margini(a) târgului să-s(e) canție cu dânsul. $\overline{\text{Лет}}$ * $\overline{\text{зцѣд}}$ <7264 / 1755 $\overline{\text{септ(емвріе)}}$ $\overline{\text{ѡ}}$ <1> $\overline{\text{д(ни)}}$.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)*, mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, fără început, p. 80 (pe ianuarie); proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

1757 (7265) mai 12

Acestu *Zlataost* l-am dăruit schitului nostru din Slătioară¹. *ꝛꝥꝓꝥ <7265 / 1757 МАИ БІ <12> / Necolae monah.

Al schitului este din Slătioară de lângă M(ă)n(ă)stiri(a) Neamțului. / Necolai ermonah / *ꝛꝥꝓꝥ <7265 / 1757 МАИ БІ <12> (p. 174v.).

Pe un *Mărgărintare* *adecă cuvinte de multe feliuri*, a lui Ioan Zlataust, București, 1691, p. 133; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 174).

¹ Vovidenia.

1757 (7265) mai 13

† Această sfântă carte ce-s(ă) chiam(ă) *Mărgărint*, l-am cumpărat noi pe ai noștri drepti bani și l-am dat și noi danie la schitul nostru la Vovedenie, iar cine s-ar ispiți al fura, să fie blăstămat și afurisit de Domnul Dumn(e)zău și de Maica Precistă, și ne(i)ertat nici odănoar(ă) în veci. Amin. Necolai ermonah. *ꝛꝥꝓꝥ <7265 / 1757 МАИ БІ <13>.

Pe un *Mărgărintare* *adecă cuvinte de multe feliuri*, a lui Ioan Zlataust, București, 1691, p. 142; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 174).

1757 (7266) septembrie 1

Această sfântă carte, *adecă Prilogariu*, este a meu a preutului Lupașcu de ținutul Romanului, iar de s-ar tâmpla să cază pe mâna cuiva și l-a tăgădui, să fie supt blestemul Maicii Precistii și-s(ă) aibă parte Iuda de dânsul, iar dacă nu l-a tăgădui să fie (i)ertat. *ꝛꝥꝓꝥ <7266 / 1757> СЕРП(ЕМВРІЕ) А <1>. / Gheorghie isc(a)l.

† Să-s(e) știi c-am cumpărat eu preutul Lupașcu ot Ciuturești această carte drept ~~un leu~~ di la (...) ¹

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)*, mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, fără început, p. 4-7; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

¹ Tăiat, ilizibil.

<1758 septembrie 1-1759 august 31> (7267)

Acestu *Mărgărint* l-au cumpărat sfinția sa părin(tele) chir Necolaiu și l-au dăruit și sfinția sa la Schit unde să prăznu(i)este Văvădenie pre Svintei de Dumnizău Născătoare, care schit este pre un pârau ce-i zic Slătioara, ap(r)oaape de M(ă)n(ă)stire(a) Niamțului, ca-s(ă) să fie a sfinții sale pome(ni)re vecinică. АЕР *ꝛꝥꝓꝥ <7267 / 1758 septembrie 1-1759 august 31>.

A Schitului Vovedenie (p. 1).

Pe un *Mărgărintare adecă cuvinte de multe feliuri*, a lui Ioan Zlataust, București, 1691, p. 177; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 174).

1758 (7267) septembrie 14

Se-s(e) știe că acest *Pracsiu* este al meu, al preutului Apostului Foic ot Puțeni¹, și este cumpărat în zilele mării sal(e) lui vod(ă) Costantin Racoviț(ă) voi(e)vod, și l-am purtat spinar(e) când tătarâi și am scăpat cu dânsese, iar cine li-a găsi sau li-ar fura sau l(e)-ar afla și nu vor spune, să fie afurisit și blăstămat de Maica Precista și de Svinții Apostoli și de Domnul I(isu)s H(risto)s, și afurisit de cei 318 oteț(i) și de toț(i) Apostolii, iar cine l-ar spune se fie (i)ertat și blagoslovit de Dumnezeu și de Maica Precista și de toț(i) svinții, și înbla **ВЕЛЕТ** ***ЗСЗЗ** <7267 / 1758> **СЕНТ(ЕМВРІЕ) АИ** <14>.

Și eu l-am dat acestu *Apostul* faciri di bini la Schit Tothlii² păr(ă) cându îi va trebui, și eu iar mi l-oi lua, fii(n)dcă i-am făcut un bini cu această carti păr(ă) își vor cumpăra. Leat (17)98 **ГЕН(АРІЕ) К** <20> (p. 13-18).

Pe un *Apostol*, Iași, Sfânta Mitropolie, 1756, p. 1-12; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 174).

¹ Astăzi, Valea Mărului, județul Galați.

² Probabil, schitul Toflea, comuna Brăhășești, județul Galați.

1759 (7267) ianuarie 26

Acest *Prorogar* l-am dăruit eu sf(â)ntului schit Vovedenie din Niamțu de buna voia mea, danie pentru pominire(a) mea și a tot niamul meu, iar nime din ficiorii mii sau din nepoții mei să nu fie volnic al înstreina sau al lua de la sf(â)ntul schit, iar cine s-ar ispiti, ori din niamul meu, ori din ficiorii mii, să fii bl(ă)stămat di Maica Pr(e)cistă și de toți sfinții în véci. Amin. **ЛЕТ** ***ЗСЗЗ** <7267 / 1759> **ГЕН(АРІЕ) КС** <26> / Ermonah Lavrintie.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)*e mitropolitul Dosoftei, 1682, fără început, p. 238v.-244; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 203).

1761 (7269) iulie 25

Aicea îi scris cu condei de pan(ă) de păun c(a) se-l văd cum ii di bun. ***ЗСЗЗ** <7269 / 1761> **ИСА(ІЕ) КЕ** <25>. / Al triile(a) an dup(ă) ce robise tătarâi țara Moldovii. / Ierodiiakon Ienochint Ivanovici, dascal. ***ЗСЗЗ** <7269 / 1761> **ИСА(ІЕ) КЕ** <25> (p. 831).

Ienochint ieromonahul, exarhul Ivanovici, dascalul. ***ЗСПЕ** <7285 / 1777> **ФЕВ(Р)САРІЕ) И** <10> / Că aicea era și cart(ea) aceasta, că a schitului era, iar cel ce o va înstreina cu vreun fel de socoteală, înstreinat se fie di la Domnul (p. 334).

Ienochint ieromonahul, exarhul Ivanovici, dascalul, stareț de la Schit(ul) Făt(ă)ciun(ea) / îns(ă) dup(ă) ce au răposat starețul meu careli m-au și călugărit la anii ***ЗСНГ** <7253 / 1745> **МАРТ(ІЕ) КА** <21> / stareț Ienochint pocrovean, adec(ă) di

postrig din Schit(ul) Pocrovul / iar aicea am scris la anii *ЗСПѢ <7289 / 1781> ИСН(І)Е (penultima pagină albă).

I(no)chent ieromonahul exarhul Ivanovici dascălul, starețul de la Schit(ul) Făt(ă)ciunea. *ЗСЧВ <7292 / 1784> АП(Р)ИЛІЕ ВІ <12> / Gioi, a do(u)a dup(ă) Paști (la sfârșitul Predosloviei).

Ie(no)chent ieromonahul, exarhul Ivanovici dascălul, starețul de la Schit(ul) Făt(ă)ciunea.

*ЗСЧС <7296 / 1788> ИСН(І)Е КѢ <25> zi(u)a viner(i) / Ien(o)chent / Ionochent monahul, exarhul, Ivanovici dascălul, starețul di la Schit(ul) Făt(ă)ciunea. СЪ ЗНАЕТЕ СЯ ПИСАХ (p. 350).

La anul 1800 s-au giudecat dumn(ea)lui log(o)f(ă)t(ul) Costa(n)din Mustați pentr-o moșii și pe cari moș(ii) li-au și luat, și am scris eu / <ss> Vasili Răuce(s)cu (penultima pagină albă).

De mari folos esti cine a citi pe ace(a)stă carti / 1800 ghenar 15 / <ss> Vasili Răuce(s)cu (penultima pagină albă).

Pe o *Biblia*, București, 1688, p. 812; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 816).

1761 (7270) octombrie 24

Această carte esti a Pocrovului și mi-au dat-o părintele Nicolai Șepteliciu de am citit pe dânsa. <ss> Ioasaf, erodiacon ot Neamțu. / *ЗСО <7270 / 1761> ОК(ТОМВРІ)Е КА <24>.

Pe o *Pravoslavnica mărturisire*, București, Tipografia domnească, 1745, p. 1; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 831).

1764 (7272) iunie 4

IS / HS / NI / KA / Această *Sfântă și dumnezeiască Evanghelie*, o au cumpărat-o dumnialui Ilie Boldescul, mazil din ținutul Niamțului ot selo Galbeni, di la diiaconul Ilie, și di la Vasilie, și di la Andronac(he), și di la toț(i) setenii ot selo Hociungii, și au dat pe dânsa șapte lei pol, prin silința mult păcătosului preotului Ursului, căruia îmi este numele drept Ioan, și au dat-o la Sfântul Munte cel minunat al Athonului la sfântul schit unde este hramul Sfântul și Slăvitul Ilie Pro(orocul), că-s(ă) fie în veci neclătită pomană și înfrum(u)sețare sfintei biserici, și-s(ă) fie priiimită înaintea) lui Dumn(e)zău și a Precuratei Maicii Sfinții sale purure(a) Ficioarii Marii, care este acoperământu(l) tuturor creștinilor, și robului lui D(u)mnezău Ilie (i)ertare de toate păcatile, și am trimis-o pe părintele Theodosie di la Dragomirna ca-s(ă) o ducă la locul cel sfânt mai sus numit, și Pre(a)curate Ficio(a)ră să-l ducă cu pace supt pocrovul sfinții sale cel puternic la locul cel dorit. Eu preotul Ursul Ioan am scris și mă rog sfințiilor vo(a)stre părinți să mă pomeniț(i) și pre mine pre un păcătos. ЛЕТ *ЗСОВ <7272 / 1764> ИСН(І)Е А <4> ДНИ.

Pe o *Sfântă și dumnezeiască Evanghelie*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1762, p. 1-28; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1602).

1772 februarie 15

Această cărticică am dăruit alesului meu prieten chir Misail, ierodiacon de la Măn(ă)stirea Putna, întru sămn de aducere aminte cea pentru mine. / Anul 1772 fev(ruarie) 15 / <ss> Grigoraș, pisar mitrop(olie).

Această cărticică fiindu a mea rămasă de la Misail, am dăruit-o părintelui Gherman. / * $\overline{\text{AVCOE}}$ <1775> $\overline{\text{CИПТ(ЕМВРІЕ) КѢ}}$ <29>. <ss> Andriian ermonah.

Această carte este a obștii starețului Paisie.

Tij Cos. Ghiorghiu / 68: spat(arul) Petrachi tij (la început).

Pe o *Alcătuire înaurită lui Samuil Rabbi jidovului, muștrând rătăcirea jidovilor*, Iași, 1771, ultima pagină.

<1772 septembrie 1-1773 august 31> (7281)

Acest *Prologar* este a Sfintei Mănăstir(i) Ne(a)mțului, fiind s(t)ricat am dat doi zloți de l-au legat. / Eu (i)ermonah(ul) Athanasie Grum(ă)zăscul. Cine a ceti să zică Dumnezeu să-l (i)erte, cân(d) moscalii a trie o(a)ră l-au legat. $\overline{\text{ЛЕР}}$ * $\overline{\text{ЗПА}}$ <7281 / 1772 septembrie 1-1773 august 31> cu hârtie cu tot.

La ceasul morți(i) sila vameșilor este / ortormvrie¹ 1.

Pe o *Viața și petrecerea sfinților (septembrie-februarie)* mitropolitul Dosoftei, Iași, 1682, penultima pagină albă; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 201).

¹ Conform textului.

1778 (7286) iulie 22

Să-s(e) știe de când s-au însurat fiul nostru Ithanasie și au luat pe Nastasie, fata lui Onofrei Călancii, fiind de 16 an(i) de vârstă. * $\overline{\text{ЗПН}}$ <7286 / 1778> $\overline{\text{ИСА(ІЕ) КѢ}}$ <24>.

Să-s(ă) știe când au răposat Ithanasie, fiul nostru, tot întru acelaș an, că au trăit însurat cu soțul lui numai 4 luni fără) 4 zile, și au răposat în luna lui no(i)emvrie în 17 zile la 7 ceas(uri) di zi. D(u)mnezău să-i (i)erte toate păcatele lui cele de voe și fără) voe. * $\overline{\text{ЗПЗ}}$ <7287 / 1778 septembrie 1-1779 august 31>.

Gavril Cârștâna (p. 162, grafie chirilică).

Să să știi de când am scris eu Gavril Poghilov beiu când am fost cu 6 ciferturi la Vicovi (grafie chirilică, fără dată).

Pe o *Îndreptarea păcătoșilor*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1768, coperta treia; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 859).

1781 aprilie 7

De la Rafail ieromonah, să să închine părintelui starețului Paisie și a toată obștea frăției pentru a mea pomenire. / * $\overline{\text{AVPIA}}$ <1781> $\overline{\text{АП(РНАІЕ) З}}$ <7>.

Pe *Mineiul luna lui mai*, Episcopia Râmnicului, 1780, p. 1-3; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 212); *Mineiul luna lui februarie*, Episcopia

Râmnicului, 1779, p. 1-7 (inv. nr. 209); *Mineiul luna lui martie*, Episcopia Râmnicului, 1779, p. 1-7 (inv. nr. 210); *Mineiul luna lui iunie*, Episcopia Râmnicului, 1780, p. 1-3; (inv. nr. 213); *Mineiul luna lui septembrie*, Episcopia Râmnicului, 1776, fără pagină de titlu, p. 1-7 (inv. nr. 204 / 2).

1785 <f. l. z.>

Această sfântă carte iaste a lui Gherasim ieroshimonah și Meletie de la Pocrov. / 1785.

Și apoi l-am schimbat cu altă carte a Mănăstirii Neamțului și acesta au rămas bun al Mănăstirii Neamțului.

Pe un *Noul Testament*, București, Tipografia Domnească, 1703, p. 209; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 979).

1786 septembrie 1

† Această sfântă carte ce-s(e) numește *Penticostariu*, o au cumpărat dum(nealui) chir Costa Cupeț, cu ai săi bani drepti 10 lei, și o au dăruit la sf(â)ntul schit al Pocrovului Maicii D(o)mnului, pentru pomenirea și (i)ertarea păcatelor dum(nealui) și a părinților dum(nealui). ⲛⲁⲩⲏⲥ <1786> ⲉⲣⲏⲧⲉⲙⲑⲣⲏⲉ Ⲓ ⲉⲛⲁⲩⲏⲥ.

Pe un *Penticostarion*, Episcopia Râmnicului, 1785, p. 1-4; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1575).

1792 <f. l. z.>

Acest *Catavasier* este drept a soborului părintelui chir Paisie, arhimandritului și starițului Sfintii Măn(ă)stirii Neamțul i Săcul, și este dat și cu poroncă afirosit, și pus la strana rus(ească), nicli(n)tit și nerăzlețit în véci de la strană, în sama ustavniciului¹ ci va fi rânduie di star(e)țul și de sobăr, iar cine l-ar lua sau or(i) cu ce chip l-ar răzliți di la sobor sau de la strană fără de știre și fără de blagoslovenie sau a starițului, sau a tipicariului, acela să nu aibă spăsenie nici bl(a)g(o)sl(o)v(e)niia Maicii lui Du(mne)zeu, și osânda f(ă)cătorilor di céle (...) să o aibă, pân(ă) va îndrepta grișala, și pocăindu-se să-l dea după cum s-au arătat. / Sofronie arhimandrit și stareț acum Sfintilor Măn(ă)stiri Neamțu(l) i Săcul. / 1792.

Această carte este a obștii starețului Paisie (p. 1-4).

La prijistanii s. în postul mare / Bine voiu cuvânta pre D(o)mnul în toată vremea / pururea lauda lui în gura mea / pânea ce(a) cerească și păharul vieții gustați și vedeți că bun este D(o)mnul. Aliluia r: (coperta a treia).

Pe un *Catavasier*, București, Sfânta Mitropolie, 1781, pagina 5 și următoarele; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 35).

¹ nastavnic.

<după 1794>

Acest *Molitvénic*, este a Pocrovului, și cini va îndrăzni al lua să fie suptu canonu Maicii Domnului,

Pe un *Molitvénic*, București, Sfânta Mitropolie, 1794, p. 27-29; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 776).

1794 iulie 26

Această Sfântă și de Dumnăzău grăitoare *Evangheliie*, milostivul Duhul Sfântu au triimes-o prin mâna mea ier(o)monah(ul) Visarion, să fie în veci de pomenire la biserica Mogoșeștilor, pe moșie Sfintii Mănăstirii Neamțului, în Țara Moldovii, eparhie Eșilor, ținutul Sucevii, pe apa Siretului. ЛѢТ *АВУЧА <1794> ИЖЛІЕ КЅ <26>, zioa m(i)ercuri, și pomel(nic) am scris ieromonah(ul) Visarion și tot neamul, mitropolit(ul) Iacov, Io Mihai Suț(u) vod(ă), domnu(l) Moldovii.

Pe o *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie*, București, 1723, p. 22-32; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1531).

1795 ianuarie 9

Aceste sf(i)nte 12 *Minei* s-au dat și s-au afirosit sf(i)nteii și dumnezeștii Măn(ăst)irii Neamțului pentru vécinică pomenirea mea. Deci, dar nimenea în véci, nici cu un tropos sau chip să nu le răzleț(e)ască de la sf(â)nta măn(ăs)tire după cum eu am hotărât. / Eromonah Onufrie / *АВУЧЕ <1795> ГЕНАР(ІЕ) 9 <9>.

Acéste *Minée* sânt date Sf(i)nteii Mănăstiri Neamțul de un Onufrie ieromonahul (luna iulie, p. 1-3).

Acéste *Minée* sânt date Sf(i)nteii Mănăstiri Neamțul de un Onufrie ieromonahul pentru pomenirea sa și Climent ieromonah (luna aprilie, p. 1-5).

Acéste *Minée* sânt date Sf(i)nteii Mănăstiri Neamțul de un Onufrie ieromonahul pentru pomenirea sa și de Climent ieromonah (luna octombrie, p. 1-9).

Pe *Mineiul luna lui iulie*, Episcopia Râmnicului, 1780, p. 59-65; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 214); Aceeași însemnare și dată pe *Mineiul luna lui aprilie*, Episcopia Râmnicului, 1780, p. 38-46; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 211); *Mineiul luna lui noiembrie*, Episcopia Râmnicului, 1776, p. 55-63 (inv. nr. 205); *Mineiul luna lui noiembrie*, Episcopia Râmnicului, 1779, p. 57-65 (inv. nr. 206).

<după 1797>

Aciast(e) *Liturghii* sânt dăruiti de preaosf(ințit) mitropolit(ul) Ungrovlahii kirio kir Dositheiu obștii starețului Paisie, iar cine ar dezlipi, va fi supt ne(i)ertat canon pân(ă) o va întoarce iar în obștie.

A lui Climent ieromonah din Mănăstirea Neamțul (coperta a treia, fără dată).

Pe o *Sfintele și dumnezeștile Liturghii*, București, 1797, p. 12-15; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 892 / 3).

<după 1797>

Această *Liturghie* s-au dăruit de preaosf(ințit) mitropolitul Ungrovlahiei chirio chir Dositheiu obștii starețului Paisie, iar cine ar dezlipi din obște va fi supt ne(i)ertat canon pân(ă) o va întoarce iar în obște (p. 12-17, fără dată).

Pe o *Sfintele și dumnezeștile Liturghii*, București, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1797, a doua copertă albă; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 889).

<după 1797>

Acésté *Liturghii*, sânt dăruite de preaosf(ințitul) chirio chir Dositheiu, mitropolitul Ungrovlahiei, obștii star(e)țului Paisie pentru vécinica pom(enire) a tot neam(ul) preaosf(ințitului), iar cine ar dezlipi din obște va fi supt ne(i)ertat canon pân(ă) o va întoarce.

S-au rânduit la Schit(ul) Vovedenie (p. 5, altă mână, nedatat).

Pe o *Sfintele și dumnezeștile Liturghii*, București, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1797, de la pagina de titlu la p. 4; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 893 / 3).

<după 1797>

Această *Liturghii*, s-au dăruit de preaosf(ințitul) mitropolitul Ungrovlahiei chirio chir Dositheiu, obștimii starețului Paisie, iar cine ar dezlipi din obște, să fi(e) supt canon ne(i)ertat până o va întoarce iar în obște.

Această *Liturghie* au rânduit-o păr(intele) stareț ca să fie de-a pururea în beserică, iar să nu o ia cineva pre la chilie (pagina de titlu, verso, grafie chirilică).

Rugăciunea de la sfârșitul *Liturghiei* nu să află nică(i)eri la noi. <ss> † Narcis (Crețulescu).

Pe o *Sfintele și dumnezeștile Liturghii*, București, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1797, p. 1-18; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 893 / 2).

<după 1798>

Această sfântă carte care să numește *Triod*, o au dat ctitorul Athanasie Sf(ântului) Schit V(o)vedeniei, și cel ce o va înstreina de la schit, supt ne(i)ertat canon să fie, până o va întoarce iarăș înapoi besericii.

Pe un *Triodion*, București, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1798, p. 1-5; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 811).

1798 <f. 1. z>

Acest *Molitvénic*, est(e) dăruit de preaosf(ințitul) chirio chirio Dositheiu, obștii stareț(u)lui Paisie, pentru vécnica pom(enire) a tot neam(ul) preaosf(ințitului), iar cine ar dezlipi den obște, va fi supt ne(i)ertat canon pân(ă) o va întoarce / ✘ *АѲСН* <1798>.

Pe un *Molitvénic*, București, Sfânta Mitropolie, 1794, p. 1-5; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 766).

<1798>

Acest *Molitvénic* s-au dăruit de preaosf(in)it mitropolitul Ungrovlahiei chirio chirio Dosithei, obștii star(e)țului Paisie, iar cine ar dezlipi vreuna din obște va fi supt ne(i)ertat canon pân(ă) când o va întoarce.

Pe un *Molitvénic*, 1794, București, Sfânta Mitropolie, p. 1-3; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 767).

1799 martie 1

Această *Ritorică* ias(te) cumpărată de mine robul lui D(u)mnezeu / (17)99 mart(ie) 1 / Grigorie Hudeciu.

Este a Bibliotecii chinoviului pări(ntlui) stariț Paisie din Sf(ân)ta M(ă)n(ă)stire Neamț (p. 9-17).

Patru lei o am cumpărat p(...) / Pentru zăbava și mângâerea mea / Că foarte mă veselesc / Când încep ca să cetesc / De a ei dulci vorbire / Cu frumoase înpodobire / Fapta bună o luminează / Greșalele le-nfruntează / Cum că a ei dulce vorbire / Cu frumoasă înpodobire / Fapta bună o luminează / Și greșalele înfruntează, / Iaste obștiască știință / Căci privim a sa ființă / Dar acel care au scris / Stihurile de mai sus / Neștiind cum să le facă / Zic, zeu că nu-s nici de o triabă / Tu cu stihurile tale cel (...) ispravă să-mi feșteleşti cartea (coperta a doua, grafie chirilică).

Driapta hotărâre iaste ca să o plătești / Deci scoati banii, dar să nu(...) necinstiți (coperta a doua, grafie chirilică).

Pe o *Retorică adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări*, Buda, Crăiasca Tipografie Orientalicească a Universității Peștii, 1798, coperta a doua; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 42 / 4).

¹ Rupt.

1801 <f. l. z.>

Această sfântă și dumnezeiască carte ce iasti preafolositoare de suflet și învăț(ă)toare de fapte bune ș(i) de toate năravurile céle cinstite la toată vârsta de obște, parte bărbătească și muerească, bătrâni și tineri, călugări și mireni, care s-au dat și s-au afierosit de preosf(in)ția sa pâr(i)ntele mitropolitul de la București chir Dosithei, ca să fie în véci la soborul din sf(â)nta măn(ă)stire de la Neamțu, de cetit pentru folosul de obște a părinților, mai vârtos la beserică și la masă de opște, oriunde să va afla toată obștimea, să fie nesmintită și nerăzlețită nici cu un chip sau vreun feliu de tropos în véci, ca o dreaptă ce iaste a soborului, iar cine ar îndrăzni să o ia sau să o fure și să o răzlețască de la sobor și obști, acela va fi supt blestem d(u)m(ne)zăesc, și să aibă osânda furăciorului de céle sfinte. Amin. ✠AW(ă) <180(1)>.

Aceasta s-au cumpăratu de subscrisul, venzindu-se la mesat în Târgul Neamțului împreună cu bagajul repousatului și numitului orator Sofronie Barnavu cu prețul de 12 doisprezece lei noi.<ss> I. Theodosie Macrin (p. 31-35).

Părinților și fraților, toți cei ce vă temeți de D(o)mnul. Pentru dragostea lui H(risto)s și pentru mântuirea sufletelor, să aveți(i) știință și să nu luați(i) cartea aceasta din beserică fără știrea tipicariului ce să va întâmpla a fi, că de bogate ori

știi că s-au luat și la vreme nu s-au aflat, și au urmat sminteală, scarab și turburare, și păcatul îl vat rage cel ci nu bagă samă buna rânduială. Pentru aceasta prea mă rog așa să se urmeză.

<ss> V(...).

<ss> Vitalie.

Pe un *Chiriadromion*, București, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1801, p. 13-30; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1538).

1801 august 6

1801 avg(u)st 6 / Acest *Ceaslov* / *Ceasoslov* fiin(d) că iaste a obștii sfintei aceștia Măn(ă)stiri Neamțul și întâmplându-s(e) de au urmat mare nevo(i)e pentru *Ceaslov* la biserică în sfântul oltariu, drept aceia s-au socotit și cu hotărâre desăvârșit(ă) s-au așezat să fie în sfântul oltariu, încă și cu această mai desăvârșit(ă) a mea hotărâre, ca adecă nimenea nici într-un fêl de chip să nu se ispitească al lua sau clisiarhul al da nici macar pân(ă) la chilie, ce le v-aș (...) cu chip ca îndată să-l aducă nicidecum, ci după cum am zis și hotărât ca nestrămutat și neclintit de-a pururea acolea să fie stătătoriu, iar cine va îndrăzni și va călca porunca și hotărârea aceasta să fie ne(i)ertat și să nu-s(e) împărtaşc(ă) pân(ă) ce-l va aduce iarăș înapoi la loc(ul) său, și așa cu aceasta s-au așezat numai ca să fie de cetit preoții și diaconii pentru trebuința sa fieștecare, îns(ă) numai în sfântul oltari după cum am zis. Asupra cării pricini pentru mai adevărată și încredințată mărturie și însumi eu cu mâna mea am iscălit.

Pe un *Ceasoslov*, Episcopia Râmnicului, 1745; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 33).

1802 <f. l. z.>

Această carte ce să numește *Chiriadromion* est(e) a obștii starețului Paisie, ci est(e) dăruită de prea sf(in)ția sa chirio chir Dosothei, mitropolit(ul) Ungrovlahiei, spre vécinica sa pomnire. / 1802.

I(e)romonah Ioachim Spataru, egumenul Schitului Procov. /1926.

I(e)romonah Ioachim, egumen Procov. / 1931 (p. 15v.)

Pe un *Chiriadromion*, București, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1801, p. 1-6; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 216).

1802 octombrie 14

S-au cutremurat pământul la vinere(a) mari.

Pe o *Psaltire*, București, 1775, a treia pagină albă; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1130).

1804 ianuarie 4

Această *Cazanie* au rămas mie de la răposatul tatăl meu Ierei Ioan. / Varsanufie ierod(ia)c(o)n / 1804 ianuari(e) 4.

Această carte iaste a obștii starețului Paisie (p. 1-2).

Pe o *Cazanii*, București, Sfânta Mitropolie, 1768, a doua pagină albă; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 384).

1806 ianuarie 12

Această *Sfântă Evanghelie*, tâlcuită de fericitul Teofilact, împreună cu alte patruzeci și noao, s-au dăruit de noi¹ soborului părinților Sfintei Măn(ăs)tirii Neamțul, pentru a noastră pomenire. / 1806 ghenar 12. <Pecete>.

Pe o *Tâlcuire la cele patru Evanghelii* (Teofilact, arhiepiscopul Bulgariei), Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1805, la sfârșitul *Prea blagocestivului ...*, pecete; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1604).

¹ Mitropolitul Veniamin Costachi.

1808 <f. l. z.>

Acest *Osmoglasnic* este a l(ui)¹ Sofianu din satul Comănește, și l-am cumpărat cu un leu și 30 de grânțari, și fiind isteț la minte l-au și învățat. În anul 1808 am scris eu Ștefan din Crândești, sin lui Gavril Moroșanovici.

S-au născut fiica no(a)stră Găsandra (?) la anul 1810 no(i)emvri(e) 8.

S-au născut fiica no(a)stră Căsandra la anul 1810 no(i)emvri(e) 8.

În anul 1814, di când am vinit pi în Potropești.

S-au născut fiul nostru Ștefan la anul 1817 / 14 octomvrie.

Au tunat în sfânta bisărică în Pereiți la anul 1818 (și pecetea bisericii, ilizibilă).

S-au născut fiica noastră Căsandra la anul 1819 ghenar 28.

S-au prestăvit Paraschiva, soțul lui Sofian (...) ¹ din satul Comănești la anul 1820 (...) ¹

S-au născut fiul nostru Vasile la anul 1822 ghinar 17, 12 ceasuri de noapti.

În zioa de Sfeti Il(i)e am însămnat că pi anul 1822 popușoi buni de fript.

S-au însurat fiul Toadir la anul 1876 no(i)emvri(e) și s-au mutat în casă la anul 1877 februarie.

Pe un *Octoihos adecă Osmoglasnic*, Cernăuți, Tipografia C. C. Bucovinii, 1804, ruptă în partea superioară, coperta a treia; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1037).

¹ Rupt.

1808 iunie 7

Această sf(ântă) carte s-au dăruit al paiseștii obști din Sf(ânta) M(ănăstire) Neamțul de d(u)mnealui jup(ânul) Zaharia Ioan Marcus de la Braș(o)v, spre vecinica pomenirea dumisale. / 1808 iun(ie) 7.

Pe o *Omilii*, București, 1775, p. 1-25; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1032).

1810 <f. l. z.>

Scrisu-s-au acest verș¹ în anul 1810 dintr-un *Catavasieriu* de Râmnic, eu păcătoșul Luca Morășanu dasc(ă)l.

Pe o *Îndreptarea păcătoșilor*, Iași, 1768, fără pagină de titlu și început, p. 63v.; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 755).

¹Verș la Naștere(a) lui H(risto)s.

1812 iunie 24

La anul 1812 iunie 24 zile, fiind zioa luni am venit la Sf(â)nta Mănăstire Neamțul și m-am dat de obște, fiind atuncea stareț părintele Ioan și duhovnic mare chir Silivestru.

Pe o *Îndreptarea păcătoșilor*, Iași, 1768, fără pagină de titlu și început, penultima pagină albă; (inv. nr. 755).

1813 martie 3

Acestu *Ceaslov* l-am cumpărat eu prostul mo(na)h Caalist di la priute(a)sa răposatului preut Costandin la let 1813 mart(ie) 3.

Pe un *Ceasoslov*, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1797, p. 15-21; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 179).

1813 septembrie 30

Acest *Antologhion*, s-au afierosit de preaosf(i)n(țitul) nostru stăpân, chirio, chirio Veniamin, mitropolit a toată Moldavia și exarh lăturașilor, s(fântului) schit unde să prăznuiască Pocrovul, adecă Acoperământul Maicii D(o)mnului, spre vecinica sa pomenire și a neamului său. Deci să nu fie nimenea volnic a o înstreina de la acest sf(â)nt lăcaș, iară cine va cuteza a o lua, să fie ne(i)ertat până o va întoarce înapoi. / 1813 sept(embrie) 30.

Pe un *Antologhion*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1806, p. 1-8; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 409).

<după 1814>

Această carte iaste a obștii starețului Paisie și s-au râ(n)duit ca să fii la Paraclis(ul) Adormirii Maicii Domnului, și ori carele va îndrăzni ca să o ia să fie ne(i)ertat până ce o va întoarce înapoi.

Pe o *Urmare întru Prea Sfânta Duminecă a Paștilui și întru toată săptămâna cea luminată*, Tipografia Sfintei Mănăstiri Neamțul, 1814, p. 1-7; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 761 / 1).

1815 iulie 28

Această carte *Ritorichi* s-au dăruit lui Ioan Grigoriu spre a mea pomenire. / 1815 iulie 28 / <ss> † Sofr(onie) arh(imandrit) Râșcăi (coperta a doua).

Această carte ce să numește *Ritorică* iaste a me(a) celui mai gios iscălit, fiind dăruită de sf(i)ntia sa părintele Sofronie, arhimandritul și igumenul Sf(i)ntii Mănăstiri Râșca. / 1815 iulie 28 / <ss> Ioan Grigoriu (coperta a treia).

Multă frățasc(ă) dragoste mă închin Sfînții tali părinte Vasile / Iată triimit 20 lei pe acest fecior al meu pentru Iordachi, ce au slujit la cuconul Mihălachi de la târgul Neamțul (coperta a treia).

Această carte *Ritoric(ă)* s-au dăruit lui Ioniță Mitrofănescul spre a mea pomenire. / 1832 săpte(mvr)i(e) 1 / (1)832 se(ptem)vrii 1 (coperta a doua).

Aceasta carte *Ritoric(ă)* s-au dăruit lui Ioniță Mitrofănescul spre pomenire. / 1832 (...) ¹ (coperta a doua).

Această carte este a me(a) ierodiacon Venedict (p. 10-11).

Este a bibliotecii chinoviului pār(intelui) starițului Paisie din Sf(ân)ta M(ă)n(ăsti)re Neamț (p. 13-19).

Pe o *Retorică adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări*, Buda, Crăiasca Tipografie Orientalicească a Universității Peștii, 1798, coperta a doua; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 42 / 1).

¹ Lipit peste cuvântul scris o bucată de hârtie.

<după 1817>

Acest *Ceasoslov* s-au afierosit de preaosf(inția) sa chiriu chir Veniamin, Arhiepiscopul și Mitrop(olitul) Moldaviei, sf(ântului) schit unde să prăznuiaști hramul Acoperământul Prea Sf(i)ntei stăpânei noastre Născătoarei de D(u)mnezeu și pururea Fecioare Mariei, care schit iaste supt Muntele Chiriacu, și cine ar cuteza să-l înstreineze de la sf(ântul) schit, supt ne(i)ertat canon va fi, până când îl va întoarce iarăș înapoi.

Pe un *Ceasoslov*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1817, p. 1-11; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1581).

1817 decembrie 1

Acest *Tipicon*, l-au cumpărat oarecarii iubitori de D(u)mnezeu cu cheltuiala lor, și l-au afierosit Schitului Pocrovului, unde este hramul Acoperământului Maicii D(o)mnului, spre vecinică pomenirea lor, carele să fie nestrămutat de-a pururea în numita biserică, de unde cine îl va înstreina, să fie supt ne(i)ertat canon până îl va da înapoi. / 1817 dec(em)v(rie) 5.

Silvestru, arhimandrit și stareț S(fintelor) M(ănăstiri) Neamțului și Secului (p. 15).

Pe un *Tipicon*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1816, p. 1-13; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 42 / 1044).

1818 martie 16

Știut să fie când am venit la măn(ă)stir(e)a lui Ștefan vod(ă), ce să zice N(e)amțu(l), la vel(et) de l(a) Hristos 1816, iuli(e) 8, stareț fiind pr(e)acuviosul părint(e) Sălvestru, arhimandrit și stareț N(e)amțului și Săcului, și duh(o)vnicu am avut pe părint(ele) Gherman schier(o)monah, și când am luat scufii, 1816 dec(e)m(brie), când am priimit cin(ul) căl(u)gărie di l(a) numiț(ii) mai sus, 1818 mart(ie) 16. Părint(ele) Dionisie m-au dus supt mantie. <ss> Serafim schimonah.

Frați în Hristos

Serafim i Stanu.

Adam i Avram.

Pavel i Petru.

Neofit i Nicolae.

Iochiftu i Ionu.

Ezechil i Irimie.

Nictarie i Neculae.

Petru i Pavel.

La anu(l) de l(a) Hrist(os) 1818 mart(ie) 16.

Serafim schimonah păcătosu(l) și porecla Lăcustanu, să-s(e) știe.

Și așa să începe.

Septe(m)vrie 4: 10 zile răle;

Octo(m)vrie 5: 11 zile răle;

No(i)e(m)vrie 5: 11 zile răle;

Dec(e)mvri(e) 5: 20 zile răle;

Ianuarie1: 2: 11 zile răle;

Fevruari(e) 5: 11 zile răle,

Martie 4: 25 zil(e) răle;

Aprilie 5: 10 zil(e) răle,

Maiu 6: 20 zile răle;

Iunii 3: 12 zil(e) răle;

Iulie 3: 11: 10 zile răle;

Avgust 14: 16: 15 zile răle.

Pe un *Acatistier*, 1814, ultimele pagini albe; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 32).

1818 septembrie 13

Această carte cu peasnele lui Moisi iaste a paraclisului unde iaste hramul Adormirii Maicii D(o)mnului și ori carele va îndrăzni ca să o ia din biserică, să fie ne(i)ertat până ce o va întoarce înapoi. / 1818 sept(embrie) 13.

Pe o *Cele 9 cântări din Psaltire*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1815, p. 1-9; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 122 / 2).

1819 martie 23

Ace(a)stă carti este a mea Serafim monahul Lăcusteanu, păcătos. / 1819 mart(ie) 23.

Pe un *Acatistier*, 1814, p. 12v.-14v.; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 32).

1819 martie 24

Fiind domnu Scarlat Alecsandru Cal(i)ma(h) v(oi)e v(o)d, Smaranda do(a)mna / prin cinstiți / mitropolitu Veniamin, episcop Roman(u)lui Gherasim, episcop Huș(u)lui Meletie, când am venit la Secu / 1819 mart(ie) 24 / fiind egumen părint(ele) Ve(ne)tict¹ și duh(o)vnic îmi este părint(ele) Vasilii, sloven. <ss> Serafim mon(a)h.

Această cârticică este a păcătosului Serafim erimonah Lăcustanu și cine va lua-o să să ro(a)ge pentru mine păc(ă)tosu(l) ca să mă (i)erte Dumn(e)zău, și pe toți cei în Hris(tos) frați (p. 1-6).

Pe un *Acatistier*, 1814, coperta a doua; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 32).

¹ Venedict; Benedict (1818-1821) la Macarie Ciolan, *Mănăstirea Secu*, Iași, 1987.

1819 martie 20

Această *Pisaltiri* iasti a lui Theodur sân popa Neculau ot Hușu, și iasti cu(m)părată di la Bucureștiu cu preți 25 lei la anul 1819 marti(e) 20.

1819 săptemvrii 20 / Cu mila milostivului Dumnezău s-au născut Cati(n)ca.

1822 april(ie) 28 / Cu mila milostivului Dumnezău s-au născut Prohirița.

1823 decemvri(e) 4 / Cu mila lui Dumnezău s-au născut Costa(n)tin.

1826 săptemvrii 20 / Cu mila lui Dumnez(e)u s-au născut Casandra.

1828 săptemvri(e) 15 / Cu mila lui Dumnezău s-au născut Măriuca.

1831 iulii 31 / Cu mila lui Dumnezău s-au născut Ile(a)na.

1836 no(ie)mvri(e) 5 / Cu mila lui Dumnezău s-au născut Ion / p(ie)rdut.

Ace(a)stă *Pisaltire* iasti a lui Ta(...) Popovici, iasti cu prețu(l) 25 lei cu(m)p(ă)rituri. / 1819 marti(e) 20.

1836 noie(m)vri(e) 5 / Cu mila lui Dumnezău, născut Ionică, ș(i)-au răposat maică-sa, soția me(a) Catinca / noie(m)vri(e) 6 (?), și au murit di pr(...) soția lui Theodur popa, maica fiilor arătaț(i) di sus, Dumnezău să iarti și să-i hodine(a)scă întru împărăția celui. Amin.

Anul 1859 octo(m)vri(e) 7 / M-am mutat în chil(i)e în rându cu diiaconu(l) Dionisâie.

Pe o *Psaltire*, București, 1775, p. 10v.-15v.; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1130).

<după 1819>

Această carte Sf(â)ntul Ioan Sirul s-au dat la Schitul V(o)vedeniia ca să fie de citit, atât în biserică, cum și părinților, luându-să cu cuviincioasa blagoslovenie de la păzitoriul de cărți.

Pe o *Cuvintele și învățăturile prea cuviosului părintelui nostru Ioan Sirul*, Mănăstirea Neamțul, 1819, de la pagina de gardă la p. 7; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 138 / 2).

<după 1819>

Aceasta este dăruită de ermonahul Ilarion Bibliotecii obștești.
Este a obștiei starețului Paisie (p. 5-8)

Pe o *Psaltirea Pr(o)rocului David*, Episcopia Râmnicului, 1819, prima pagină albă; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1).

1821 martie 7

(...) frate va să se știe de când s-au făcut trăsnet și fulger întrucât s-au sfârâmat trei besericé în București. / 1820 mart(ie) 7.

Pe o *Îndreptarea păcătoșilor*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1768, ultima pagină albă; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 859).

1821 iunie 4

Ace(a)sta *Mâna lui Damaschin* este a me(a). / Simioan preut ot Roman. / 1821 iuni(e) 4.

Pe o *Mâna lui Damaschin*, Sibiu, 1793, ultima pagină; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1167).

1823 iunie 5

S-au văzut s(e)ara, duminică spri luni, o ste(a) cu co(a)dă dispre răsărit, și a fost până în (-) și nu s-a mai văzut, luna lui iuniie, în 5 zili, și-n anul 1823.

Pe o *Psaltire*, București, 1775, prima pagină albă; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1130).

1823 decembrie 21

Acest *Penticostariu* fiind a părintelui starețului și arhimandritului Dometiian, mi s-au dat mie spre mângâieré la chilie. Pentru aceasta să nu îndrăznească cineva al înstreina. <ss> Viasarion ierom(ona)h / 1823 decem(brie) 21.

Pe un *Penticostarion*, Buucurești, 1820, p. 1-3; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 545).

<după 1823>

(...) mini păcătosul / Irinarh, mic monah.

Pe o *Carte de pravilă din Octoih*, Mănăstirea Neamț, 1823, fără început; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 28b).

1826 februarie 10

Să-se știe această jălnică întâmplare, că la anul 1823 ghen(arie) 15 m-am căsătorit și am luat iubită soție, fiica sfinției sale părintelui Vasile prot(o)p(op) din satul Ciuciulini, numele iubitei mele soție au fost Catinca, și am petrecut o dulce viață numai trei ani ca trei minaturi. Ah, nenorocitul de mine, că la an(ul) 1825 decemvr(i)e 6 am priimit s(fânta) herotonie ierodiiacon de pre osfinție sa episcop(ul) Meletie în Huș(i). O jălnică întâmplare, că a trie lună, anu(l) 1826 fev(rurie) 10, la cinci ceasuri din noapte s-au mutat din viață, ah ce jale, ah ce tânguire, ah ce scurtă viață. Și rămâind și doa(uă) copile, Anica, de doi ani, Paraschiva de doa(uă) luni, și eu jălnicul de mine, soțul ei, fiind în vrème de 26 de ani când ara ce dulce viiață, atunci au fost jalnica despărțire. / 1826 fev(ruarie) 10 / Ierodiacon Vasile Rășcovanul.

1911 august 8, Botoșani, str. Muncelu, No. 1. De la Dumitru Eacob, me-au dat-o săre pomenirea răposatului moșului său Ion Iacobî, de ca 90 ani fiind soția sa Profira (pagina de titlu).

Pe un *Noul testament*, Sankt Petersburg, Tipografia lui Nic. Grecu, 1819, ultima pagină albă; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului.

1827 februarie 6

Aciastă carte este drept a me(a) cumpărat(ă) de la Manoil Vasile ot Botoșani. / (1)827 fevr(uarie) / N: 6: <ss>.

Pe o *Înfruntarea jidovilor*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1803, p. 121; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 892).

1827 august 10

Această carte *Apan(a)thisma*, s-au afierosit Sf(i)ntei Sihăstriei Pocrovul, ca să fie spre cetire părinților lăcuitori de acolo, iară cine o ar streina de acolo, să fie supt ne(i)ertat canon, până când iarăș o va întoarce. / 1827 avgust 10.

Pe o *Apanathisma (adecă adunare de flori)*, Tipografia Mănăstirii Neamțul, 1827, de la pagina de titlu la p. 7; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 892).

<după 1830>

Acest *Minei*u s-au afierosit la Sf(ântul) Schit Pocrov ca să fie nestrămutaat pentru slujba bisericii, și cine îl va înstreina va fi supt ne(i)ertat canon până ce iarăș îl va întoarce înapoi.

Pe un *Mineiul lunii lui ianuarie*, Tipografia Sfintei Mănăstiri Neamțul, 1830, p. 1-3; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1296); Aceiași însemnare și pe: *Mineiul lunii lui septembrie*, 1831, p. 1-3 (inv. nr. 1292); *Mineiul*

lunii lui octombrie, 1831, p. 1-3 (inv. nr. 1293); *Mineiul lunii lui noiembrie*, 1832, p. 1-3 (inv. nr. 1294); *Mineiul lunii lui decembrie*, 1832, p. 1-3 (inv. nr. 1295);

1832 ianuarie 14

(...)¹ și oricini va îndrăzni al lua din biserica mare, măcar fie și din hirotonisiți, să fie supt ne(i)ertat canon până ce iarăși îl va întoarce la beserică. / Ienuar(ie) 14 / 1832.

Această carte iaste a obștii starețului Paisie (p.1-2, altă mână).

Pe un *Molitfelnic*, Chișinău, Exarhiceasca Tipografie a Basarabiei, 1820, p. 7-11; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 971).

¹ Șters de la p. 3 la p. 6.

1833 noiembrie 2

Această *Psaltire* este a obștie stareț(ului) Paisie și cine o va înstreina din sobor va fi supt ne(i)ertat canon / (1) 833 no(i)em(vrie) 2.

Pe o *Psaltire*, Buzău, 1767, p. 1-5; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1141).

1838 (...) 23

Să se știe de când s-au cutremurat pământul, marți sara la 3 ceasuri de noapte. / Ghenadi / 1838 (...) 23.

Iacob Pleșca / Necolai frati.

Pe o *Înfruntarea jidovilor*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1803, ultima pagină albă; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 892).

1840 iulie 1

Această *Sfântă Eva(n)ghelie* am cumpărat(o) eu preutul Grigorie Topoliș(a)nul, și am dato bisericii din satul Chilioara (?) unde să prăznu(i)ești hramul Sfinților Apostoli Petru și Pavel, ca să fie pomană pentru sufletul mi(e)u și a părinților mei, i(a)ru cini s-ar ispiti ca să o înstreinezi sau să o (...) ¹, să fii afurisiți și blăstămați de Maica D(o)mnului și de 318 sfinți părinți de la Nichie și de Sfinții Apostoli Petru și Pavel și (...) ² (...) ³, și am scris preutul Eftihie cu zisa numitul(u)l părinte. Veleat 1840 iunii 1.

Pe o *Evangelie*, Episcopia Râmnicului, 1794, p. 1-16; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 4286).

¹ Rupt.

² Tăiat la legat.

³ Șters.

1841 februarie 20

Aceasta carte ci să numești *Tâlcuirea Evanghelii* au rămas di la sfinția sa răposatul părintele Dionisii d(u)h(o)vnicul, și s-au rânduit di sfinția sa părintele

starețu Venedict la biserica mari la strana moldovinească, spre vecinica pominiere a răposatului, iară cini va îndrăzni a o înstreina din biseerică să fie supt ne(i)ertat canon până o va întoarce iarăș înapoi. / 1841 fevr(uarie) 20.

Pe o *Tâlcuirea Evangheliei*, fără pagină de titlu, p. 1-6; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 215).

1842 decembrie <f. z.>

Sacritari di stat Moldovii Prénțipat / 1842 decemvr(i)é. Fratile Alecu Popovici din târgul Bacăului.

Pe o *Cuvintele Fericitului părintelui nostru Dorothei*, Episcopia Râmnicului, 1784, coperta a doua; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 393).

1842 <f. l. z.>

Cumpărat de la mon(a)h(ul) Evsevie / 1842 / în preț de 40 lei / Nec(u)lai Granăr.

Acest *Hronograf* este a lui Stefan Iliescu.

Pe un *Hronograf*, Tipografia Sfintei Monastiri Neamțul, 1837, pagina de titlu; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului.

1844 <f. l. z.>

Aceste cărți sânt ale obștii starițului Paisie, iară cine va îndrăzni a o înstreina din acest sobor s(t)ă supt neblagoslovenie până o va întoarce iarăș înapoi. / 1844.

Pe o *Cuvintele Sfântului Teodor Studitul*, Episcopia Râmnicului, 1784, p. 2-6; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 186).

1844 august 20

Acest *Ceasoslov* s-au afierosit de schimonahul Acachie la Schitul Vovedenia ca să fie în biserică nestrămutat, iar cine îl va înstreina va fi supt ne(i)ertat canon până ce îl va întoarce iarăș înapoi. / (1)844 avgust 20.

Pe un *Ceasoslov*, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1797, p. 29-35; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 179).

1846 mai 4

Această *Sfântă Liturghii* esti a bisăricii Sf(in)ții (I)erarhi Nicolai și Spiridon ot târgul Nicoreștii, cumpărată cu bani(i) bisăricii 23 de lei de sf. păr(intele) Enohentii. / 1846 mai 4.

Pe o *Dumnezezeștele Liturghii*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1834, p. 1-22; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 180).

1847 <f. l. z.>

Această cărticică *Istorie biserecească* este a celui iscălit și oricine o va înstreina să fie ne(i)ertat până o va întoarce . / Dorothei d(u)h(o)v(nic) / 1847.

Pe o *Istorie bisericească pre scurt* de pah. Alecsandru Gheanoglu, București, tipărită la Zaharia Carcalechi, tipograf al curții, 1845, p. 1-9; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 47 / 2).

1847 <f. l. z.>

Acest trup de *Minei*, cumpărându-să de cătră mine smeritul sh(i)monah Nicanor Tuduri, s-au afierosât paraclisului nostru de la Schitul Pocrovu a Adormirii Maicii Domnului spre (i)ertare(a) păcatelor morților noștri și ale mele păcătosului. / 1847, s-au însămnat, tot asemine(a) și în luna lui ianuarie și a lui oct(om)v(rie) maiu.

Nicanor Tuduri shim(onah) / 1847 (inscripția de pe prima copertă).

Pe *Mineitul lunii lui septemvrie*, Tipografia Sfintei Monastiri Neamțul, 1845, p. 1-3; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1051).

1847 iunie 25

În doaozeci și cinci de zile ale lunie lui iunie ne vinit la Sf(â)nta Mănăstiri Neamțului din Schitul Durăului. / 1847 i(u)nie 205 (sic!).

Ghervasie nemonahul, monah (p. 1, fără dată).

Pe un *Acatistier*, București, 1823, ultima pagină; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1147).

1847 septembrie 8

~~Aceasta sf(â)ntă carte iaste a lui Pimen ierodiaconul, s au dăruit de ieromonahul Costandie (?) / 1847 sep(tembrie) 8 zile / Pimen ierodiacon, preseurariu (?).~~

Această *Liturghie* iaste a Sf(i)ntei Mănăstirii Neamțului, și nimenea să nu o înstreinează de la mănăstire, că va fi supt canon ne(i)ertat până o va da iar înapoi (p. 11).

Pe o *Dumnezeștile și sfintele Liturghii*, București, 1746, p. 28-43; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 477).

1849 iunie 11

Acest *Penticostarion* s-au afierosit la Schitul Vovedenie de ieroshimonahul Irodie, ca să fie spre slujba bisericii nestrămutat. / 1849 iuni(e) 11 zile.

Pe un *Penticostarion*, Tipografia Sfintei Mănăstiri Neamțul, 1848, p. 1-3; proveniența: Biblioteca Mănăstirii Neamțului (inv. nr. 1291).

1850 aprilie 16

S-au tocmit Toader argat la Pocrov.

№. 111. 816/1

БИБЛІА

ІДЕ КЖ

ДУМНІЗЕМСКА СКРИПТУРЪ

ЛАГЕН БІСМ ШИ ЛАГЕН ПОЛС Л'БІС.

ЧОЛТІ

КАРЕ СЛЪ ПЛАМЪНЪ ДЪПРЕ ДИМКА ЕЛНІСІСЖ СПРЕ ДЦЕЛЪЦЕРЪ
АММІТІ РЪМНЕЦІИ КЪПОРЪИКА ПРЪ БІСЛАДІИ КРЕЩЕНІИ,
ШИ АММІНІАГЛАІИ Д'ОМІИ

ІОАНЪ ШУБАНІИ КАТАКОЗИНО КАСАРАБЪ КОСКОДЪ

ШИ КЪ Д'АДОМІАРЪ Д'ОМІЕЛІИ

КОСТАДІИНИ ~~КАТАКОЗИНО~~ МАТЕЛЕ АГОФІТЪ

НЕПОТЬ ДЕ СОРЪ ЛЪ МЪРІЕН СЛАЕ, КАРЕЛЕ Д'ОПЪ ПРЕТЪВІРЪ АГЕПЪИ МАН
СЪС ПОМІНІТ Д'ОМІИ, ПЪТЪРІИКАЛЪ ДМІСЪ ДЕЙ АЛЪЦЕРЪ АПОЛТЕН
ЦАРЪ РЪМНЕЦІИ, ПРЕ Д'ОМІЕЛІИ ЛЪ КОРОНІТ КЪ Д'ОМІИ А ШИ СТИПЪ
ПІРЪ АГОЛЪ ЦАРА СЪГРОВЛЪХІЕН. ШИ ПЪТЪРЪ МАТЕЛЕ МЪРІЕН СЛАЕ СЛЪ
СЪВЪХЪШІИТЬ АГЕПЪ ДМІСЪСЕМЪ АДОКЪ. КАРЕЛЕ ШИ Ч'ОЛЪЦ
КЕЛЪВІАЛА ТЪ ДЕСЪВЪХЪШІИТЬ СЛЪ РЪДІКАІТЬ

ТИПЪРІТЪІЛЪ ПЪТЪРЪ АСКІАІИДЪ МІТРОПОЛІЕН КЪКЪРЪЩІАЛОРЕ,

ІАКІМА ПІТОРОІИ ПРЪ СФІЦІАЛЪИ ПІРІИЛЪ КЪРЪ АДОСІЕ

МІТРОПОЛІТЪЛЪ ЦАРІИ, ШИ ЕЖІАХЪ ЛЪТЪРІАЛОРЕ,

ШИ ПЕНТЪРЪ ТЪ ~~КАТАКОЗИНО~~ ПІРІИЦЪ, СЛЪ АПРІИТЪ, ПЪМ'ОЛІИ РЪМНЕЦІИ.

ЛА ЛІИДЪ ДЕЛЪ ФАЦЕРЪ АМІИ, 1575. 1117
ІАРЪ ДЕЛЪ СТЕПЕНІА АМІИ, АХІИ. 1648

ІАДІА АДИ ПОСЪВЪРІ ПЪТЪРЪ СІАЕ.

Biblia de la București (1688) –

dăruită la 15 noiembrie 1743 Mănăstirii Neamțului de episcopul Teofil al Hușilor.

ПЕНТЪЖДЕКЪТОРО

КѡМЪ ПЕНКЪДЕ СЪФІЕ МЪРДЪ ШИ СЪНЪ КРЪЗЪ КЪВЪНЪСЪ
 НЕМЪНЪНЪ ФІРЪ ДЕТЪСЪСЪ.

ГЛАВА ПЕРВАЯ.

КАДЕ ЖДЕКЪТОРОМЪ, АДЕКЪ АХІЕРЪДЪВЪ СЪ
 ФІЕ АСЪ МЕНЕ ЖДЕКЪТОРОМЪ ТЪЛЪНЪ ДРЕТЪ: ШИ МЪРЪ-
 ДЪНЪ АРХІЕРЪДЪ ДЪНЪДЪНЪ НОСЪТЪ ІНСЪ ХСЪ. СЪФІЕ ТЪ
 ТЪРЪСЪ МЪРДЪ, НЕ АДЕКЪТОРЪ АМЪНЪТЕ ДЕРЪДЪ НЕ МЪ-
 НІОСЪ, НЕ ФІЦІОНЪСЪ, НЕ АДОТЪОМЪ ДЕМЪНЪТЪ. ДРЕПЪТЪ, СЪНЪ
 КРЪЗЪ АСЪСЪ ШИ ФІРЪ ДЕТЪСЪСЪ ПРІПЪВЪЕРНАЕ ШИ ПЪРМАЕ, ШИ
 СЪНЪДЪАЕАЕ. КЪДЕВА АСЪВЪАТЪ ШИ ВА КРЪЗЪ, АДЕКЪ ТЪАЕ ТЪПЪДЪ
 АПОТЪРЪВА ТЪАШЪ СЪНЪ, НЕ АСЪСЪ ДРЕПЪТЪ. ПЕНТЪЖЪКЪ МЪДЪЦІА ДЕ
 МЪЛЪТЪ ШИ СЪНЪ ДЕМЪНЪСЪ ФІРЪ ДРЕПЪТЪ, КЪМЪ ПЕНКЪДЪТЪ ЖДЕ-
 КЪТОРОМЪ БЪНА.

ПЪРЪКЪ НЕ ШИ ДЪНЪСЪСЪВЪАТЪ ЗЛАГО ШЪТЪ, ПЪСЪКЪДЕ СЪКЪСЪНЪ
 ПРІПЪМЪНЪ ФІРЪ ДЕТЪСЪСЪСЪ. ЖДЕКЪТОРОМЪ ПЕНКЪДЪ СЪНЪ
 АДЕКЪ АМЪНЪТЪ ДЕТЪ СЪТЪ ТРІНЪ АСЪРЪСЪ.

- А СЪНЪ, КЪ ПРІАТЪСЪ АПЪПЪТОРЪ.
- А СЪНЪ, КЪ ПРІАМЪНЪНЪ ШЕЛЪДЪАШЪ.
- А ТРІА, КЪ АСЪНЪ ПЪСЪ АПЪПЪТОРЪ: ТЪ ШЪ СЪА КЪ ШЪТЪ
 ШИ ВА СЪМЪОМЪТЪ:

А

ПЕНТЪ

Îndreptarea legii (Târgoviște, 1652)
 – cumpărată de preotul Miron, fiul Rânjii, din Huși (1731-1732).

Vasile Calestru, *Hușii de ieri și de azi*, Iași, Casa Editorială *Demiurg*, 2016, 418 p.

O recentă lucrare monografică consacrată Hușilor îmi prilejuieste o sumă de observații și reflecții dintr-o perspectivă mai generală, aceea a evoluției literaturii istoriografice locale, asupra căreia am revenit de mai multe ori, chiar în paginile revistei „Prutul”, cât și specială, preocupat fiind nu atât de detaliile de interes particular, care sunt de competența și de interesul cititorilor cunoscători ai locurilor evocate, cât de probleme de concepție, metodă și stilistică istoriografică. Având propria experiență în astfel de preocupări, știu dificultățile, limitele și efortul necesar pentru elaborarea monografiilor de localități, a celor vechi și mari, mai ales a orașelor, și apreciez fără rezerve calitățile morale și intelectuale ale celor implicați în asemenea întreprinderi personale, motivate de pasiunea cunoașterii istorice și susținute doar de atașamentul identitar și speranța recunoașterii publice a lucrului bine făcut, în interes comunitar. În același timp, am considerat întotdeauna că o critică științifică obiectivă, nepărtinitoare și minuțioasă a oricărui text publicat nu poate fi decât benefică atât pentru autorii înșiși, chiar cu suferința orgoliului rănit, cât și pentru progresul infinit al cunoașterii. Supunerea rezultatului muncii oricui la judecata publică este un risc asumat și are funcția de terapie a vieții sociale, cu bunul rezultat al așezării oamenilor și faptelor la locul cuvenit lor prin merit și valoare, inclusiv și implicit prin descurajarea imposturii sau grafomaniei găunoase.

Cartea profesorului Vasile Calestru „beneficiază” de o (prea) scurtă *Prefață* semnată de regretatul istoric Gh. Buzatu (p. 9), de fapt o simplă recomandare generoasă și entuziastă, în stilul și maniera cunoscute, care nu angajează nicio răspundere pentru afirmații și nu susține nici măcar convingerea că lucrarea a fost foiletată. A vorbi despre „investigarea completă a documentelor, edite și inedite”, când arhivele sunt departe de a fi despuiate, fapt dovedit la Huși de scotocirea lor, neobosită și fără perspectiva ajungerii la un capăt, de Costin Clit, de „o monografie aproape totală”, concept imposibil de acceptat și neadevăr flagrant de vreme ce, în privința temelor și problemelor unei monografii, această lucrare este mai restrânsă chiar decât cea anterioară, din 1995 (a se compara Cuprinsul volumelor), de „o bibliografie completă”, când cercetarea publicațiilor periodice rămâne o operațiune nesfârșită și mereu generatoare de surprize, este cel puțin surprinzător, căci semnatarul *Prefetei* este totuși un profesionist al scrisului istoric. Ca urmare, completările „originalitatea *Istoriei*”, „stilul ales și plăcut”, „un model” comparabil cu lucrările consacrate Bucureștilor, Iașilor, Brașovului etc., care nici nu există decât ca fragmente tematice sau cronologice ale unor sinteze ce întârzie să apară, le consemnăm cu titlu de inventar, puțin util, și exemplu de verbiyaj prietenesc ce nu aduce niciun beneficiu real autorului. Mai mult, toate aceste evaluări de circumstanță și protocol, sunt în vădită contradicție chiar cu ceea ce declară monografistului însuși în paginile următoare ale unui *Cuvânt înainte* (p. 11-13). Desigur, d-l Calestru nu este responsabil de aprecierile prefațatorului, pe care le acceptă totuși, ca un „mod foarte stimulator” și cu „deosebită admirație și prețuire”

(p. 13), și nici nu poate fi criticat pentru ceea ce nu și-a propus, în mod explicit sau implicit, să scrie. Obiectivele sale sunt mult mai modeste și limitate, iar realizările se confirmă în parametrii enunțați: o sistematizare a materialului informativ local și ordonarea sa logică (adică, probabil, din perspectivă cronologică), îmbogățirea informației prin reluarea documentării mai vechi, cu insistență asupra unor capitole și teme anterior mai sumar prezentate, și aducerea ei la zi, extinderea cadrului general în care s-a desfășurat existența localității și a împrejurimilor sale. În rezumat, propunându-și „doar o prezentare generală”, nu și „elaborarea unor teorii noi (??), sau rezolvarea celor contradictorii” (p. 12), autorul cărții de față polemizează implicit și involuntar cu prefațatorul.

Nu voi insista asupra numeroaselor chestiuni pe care această monografie le (re)pune în discuție, alegând doar câteva probleme ce mi se par demne de semnalare. Mai întâi, observ situația interesantă a revenirii unui autor la texte rezultate din colaborări, căci Vasile Calestru este unul dintre coautorii cunoscutei monografii *Istoria Hușilor*, volum îngrijit și coordonat de Theodor Codreanu, Galați, Editura Porto-Franco, 1995, semnând cele mai multe capitole și subcapitole, alături de coordonator și de regretatul preot Anton I. Popescu. Dorința de a dezvolta și prezenta într-o lucrare personală rezultatele cercetării sale ulterioare este perfect legitimă, unele incertitudini și neclarități apărând în reluarea textelor semnate de doi autori, care nu precizează contribuțiile fiecăruia la documentarea, redactarea sau interpretarea faptelor din textele respective și nici eventualele divergențe de opinii.

Ne oprim acum la un subcapitol despre toponimia hușeană (în *Istoria Hușilor*, la p. 42-56), elaborat împreună cu Th. Codreanu și reluat sub semnătură unică în lucrarea aici recenzată (p. 43-66), fiindcă este exemplar din mai multe puncte de vedere. Constat de multă vreme că toponimia și antroponimia sunt domenii considerate marginale, fapt evident atât în spațiul acordat, cât și în (ne)seriozitatea studierii lor. Astfel, în multe lucrări concepute și declarate ca monografii, aceste două teme lipsesc cu desăvârșire, în altele găsim simple liste de nume cu sau fără minime comentarii, în destule inventarul toponimic se rezumă la numele așezărilor din zona cercetată și la câteva denumiri găsite în vechi dicționare geografice, autorii ignorând valoarea toponimiei minore și a celei urbane (numele de străzi și cartiere), eschivându-se astfel de la o sarcină mai laborioasă și de regulă dificilă, anume ancheta proprie în localitățile prezentate și demersul documentar și etimologic necesar valorificării depline a zestrei informative pe care o conțin numele proprii de locuri și de persoane. Pierderea este importantă, căci îndeosebi în toponimia locală se concentrează, ca în niciun alt domeniu, date de geografie istorică, de istorie economică, socială și culturală, despre mentalități și limbă veche. Numai în câteva monografii apărute în ultimele două decenii am găsit capitole de onomastică substanțiale, datorate unor specialiști lingviști invitați să colaboreze la lucrări colective.

Monografiile Hușilor se situează în acest tablou general pe o poziție medie, materialul toponimic fiind sărăcăcios, iar efortul etimologic și documentar este meritoriu doar în problema dificilă a denumirii *Huși*. Din păcate, în lucrarea lui Vasile Calestru doar tema evoluției demografice a orașului este dezvoltată laborios, deși sursele sale sunt, majoritatea, studii deja efectuate, dar o prezentare și o analiză a numelor de persoane, măcar selectivă, a celor cu rezonanță de specific local sau

zonal nu sunt de găsit. O reproducere în Anexe a listelor de nume cuprinse în două sau trei catagrafii din secolul al XIX-lea ar fi oferit măcar materialul primar pentru alte studii aplicate. Așadar, caracterizarea „o monografie aproape totală” (Gh. Buzatu) este o apreciere fără obiect. În privința cercetării toponimiei, mai constat că în varianta recentă expunerea este restructurată, iar unele deosebiri de conținut trebuie semnalate. Evident, nu este deloc anormal ca un autor să-și schimbe opinia, soluția sau argumentarea printr-o mai bună analiză a informațiilor pe care le-a acumulat, dar nu este un progres ca un rezultat anterior corect să fie compromis printr-o altă propunere inacceptabilă. Exemplific doar prin etimologia evidentă, transparentă și sigură pentru hidronimul *Recea*, „probabil de la adjectivul românesc *rece*” (p. 48, ed. 1995), explicație simplă, căreia îi reproșez doar folosirea termenului inutil *probabil*, modificată neinspirat de Vasile Calestru în formularea „bulg. *rečka* = râșor, diminutiv de la *rěka*” (p. 63). Eroarea este elementară, fiindcă diminutivul menționat este conservat de hidronimele *Râșca*, nu *Recea*. Echivalentul de origine slavă pentru apele reci este *Studena*. Alte imperfecțiuni, aproximații sau eșecuri din ambele versiuni sau doar din cea de față ale acestui capitol sunt, selectiv alese, următoarele:

Arsura, nume de sat, menționat fără o explicație (p. 57, a. 2016), a fost, ca toponim primar, denumirea unui loc dintr-o pădure incendiată, cf. și *Arșița*, *Pârlita*, *Pârlitura*.

Averești, oiconim, este derivat de la inexistentul nume de persoană *Avere*, care, „fără îndoială”, provine din substantivul *avere* (p. 57, a. 2016). Improvizația este stridentă, căci baza antroponimică reală este *Aver* / *Avăr*, bine atestat în documente din secolele XV-XVI.

Bența, nume de loc izolat din satul Epureni, nu are o explicație. La originea toponimului nu poate fi decât antrop. *Bența*, nume de familie destul de răspândit. O cercetare documentară insistentă ar putea chiar să identifice persoana cu acest nume, toponimul nefiind, probabil, prea vechi.

Broșteni, numele unui fost sat, apoi cartier al Hușilor, este motivat de prezența broaștelor din bălțile unui pârâu (p. 48, ed. 1995). În ed. 2016, p. 57, comentariul este dezvoltat, cu deficiențe (numele satului ar proveni de la numele unui pârâu), fiindcă denumirea unei ape nu se poate forma cu sufixul colectiv *-eni*, procesul denominativ fiind invers, de la satul Broșteni s-a polarizat hidronimul *Apa* / *Gârla* / *Pârâul Broșteni(lor)*. Se adaugă însă, salutar, ipoteza unui nume personal, *Broască*. În acest caz, dacă atestarea în această mahala a unui Vasile Broască (din secolul al XVIII-lea ?), preluată de la Gh. Ghibănescu, este reală, originea antroponimică a numelui *Broșteni* ar fi mai bine argumentată decât derivarea din lexic (*broască*). Pentru comparație, amintesc numele identic al unei vechi mahalale din Iași, de pe șesul Bahluului, care a fost numită și *Broscăria*, dovadă sigură a motivației toponimului prin natura locului.

Corni, cu varianta *Cornea* (p. 48, ed. 1995), aceasta inexistentă, este desigur explicabil prin apelativul *corni*, care, însă, nu poate fi „un codru mai mic”, arbuștii crescând în pâlcuri. Corectura cu termenul *lizieră* (p. 58, ed. 2016) nu este potrivită.

Cotroceni este explicat de „tradiție” prin subst. *cotruță*, cf. și verbul *a se cotroci*, cu sensul „a se ascunde”(p. 58, ed. 2016), fără să se sugereze măcar modul

în care un nume de așezare, sat, apoi cartier, derivat în *-eni* ar putea avea baza de derivare o... cotruță sau un verb. Fraza „Nu este exclus ca numele localității să provină din verbul a *se cotroci*... generat fiind de vechea strategie a populației autohtone de retragere din fața năvălitorilor în locuri apărate natural” (p. 79) are o singură replică: Exclus! Soluția reală este simplă și fără vreun impediment: antrop. *Cotroc* (poreclă), de la apel.*cotroc* „adăpost” + suf. col.*-eni*.

Dobrina nu poate proveni de la rus. *dobre* (bun), nici gramatical și nici istoric, fiindcă în Moldova nu există toponimie rusească decât în satele de lipoveni, și nici nu este femininul *Dobrina*, de la *Dobrin* (p. 58, ed. 2016), care are forma *Dobra*. Numele este un toponim slav de la *Dobru*, cu sufixul posesiv *-ina*.

Elanul (p. 59, ed. 2016) rămâne fără etimologie, deși autorul ar fi putut găsi, măcar una, greșită, de la slavonul (sic!) **ИЛЕАЕНЬ** „cerb” la Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii*, Iași, Tipografia Dacia, 1912, p. V. Recent, Dragoș Moldovanu, în *Hidronime de origine veche turcică în sudul Moldovei*, din „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași), t. XLVII-XLVIII, 2007-2008, p. 18-19, a dat explicația plauzibilă: v. turc *alan* „șes, pășune, luncă”, prin intermediar ucrainean.

Epureni, fără etimologie (p. 59, ed. 2016), are o bază antroponomică certă: n. pers. *Iepure*.

Fălciu (p. 59, ed. 2016) este un nume de persoană atestat la 1502 în forma *Falcin*. Evoluția antroponimului la top. *Fălciu* presupune o complicată problemă fonetică discutată într-o controversă etimologică (Mircea Ciubotaru – Dragoș Moldovanu), dar a opta pentru fantezia lui D. Cantemir, care credea că numele satului de pe la 1500 este *Taiphalia* corupt, descalifică fără replică posibilitatea lui Vasile Calestru de a opera în domeniul istoriei limbii române și, implicit, al toponimiei. Un minuțios studiu al nostru pentru această problemă este citat formal (p. 59, notele 194 și 196) și ignorat în fond. Ca profesor, chiar dacă de istorie, autorul ar fi trebuit să învețe, de multă vreme, că de la Școala neogramatică de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când fonetica a devenit o știință riguroasă, cuvintele și sunetele unei limbi nu mai pot fi puse în relații aleatorii, mai ales că *Taiphalia* și *Fălciu* nu au în comun decât fonemul /f/. Credința paralizantă a lui Vasile Calestru, transparentă în mai multe pasaje ale lucrării, că prestigiul unui autor cu nume istoric garantează și adevărul căutat e păguboasă nu numai în principiu.

Lohanul (p. 60, ed. 2016) este considerat, după o ridicolă etimologie propusă de Gh. Ghibănescu, ca fiind *locul hanului*. Simțul critic al autorului nostru a ațipit cu totul, ca și în exemplul anterior.

Movila Răbâia beneficiază de un spațiu amplu (p. 60-62, ed. 2016) din care nu aflăm decât legenda pusă în circulație de D. Cantemir și ideea proprie a d-lui Calestru: „Nu este exclus... ca numele să fi fost dat de tătari” (p. 61), care, desigur, trebuie să fi vorbit românește, deși Cantemir scrie că numele tătarăsc era *Han Tepesi*. Un articol al nostru, publicat în „Prutul”, anul II (XI), nr. 1 (49), 2012, p. 15-20, a clarificat obscuritățile acestui toponim, dar nu a fost observat de autorul hușean, preocupat totuși de aducerea informației „la zi” și de parcurgerea unei „bibliografii complete” (Gh. Buzatu).

Novaci are doar o explicație, găsită în salvatoarea „tradiție”, care leagă acest oiconim de singurul Novac cunoscut din lecturile claselor primare, căpitanul lui Mihai Viteazul (p. 62, ed. 2016).

Răești prilejuiește o altă invocare a „tradiției”, care vorbește de locuitorii râioși, dar și o altă invenție: numele unui țăran răzeș *Răul* (p. 48, ed. 1995; p. 62-63, ed. 2016). Dar este clar că pluralul lexical al acestui nume este *răii*, iar pluralul onomastic *Răuleștii*. Cu un oarecare efort documentar, putea fi găsit ca etimon, în *Catagrafia* din anul 1820 a ținutului Fălciu, numele (*Radul*) *Raiul* al unui descendent din locuitorii care au întemeiat în secolul al XVIII-lea cătunul Raiul, azi sat în com. Murgeni, jud. Vaslui.

Rășești nu are o propunere etimologică, cele câteva informații despre sat fiind fără nicio valoare din perspectivă toponimică (p. 63). Un n. pers. *Râș* este de căutat în documentele zonei.

Talaba este asociat cu satele Tălăbești, Tălabu ș. a., al căror nume nu pot deriva din subst. *talabă* „grapă, boroană” (p. 64, ed. 2016), ci din antrop. *Talabă*. Confuzia planurilor de derivare lexical și onomastic este iarăși generatoare de erori.

Voloseni este consemnat fără etimologie (p. 64, ed. 2016). Un antrop. *Volos*, neatestat, cu baza lexicală în ucr. *volos* „păr (de om sau de animal)”, trebuie luat în considerație.

Triplând numărul toponimelor discutate în *Istoria Hușilor*, de la 12 la 36, Vasile Calestru nu a făcut decât să-și adauge dificultăți pe care nu a putut să le depășească. Gândul că numele unor localități ca *Buzești*, *Dodești*, *Duda*, *Gugești*, *Podoleni*, *Sătănilești* și altele, precum și al râului Elanul, aflat la mare distanță de oraș ar reprezenta o zestre toponimică „hușeană”, generează un abuz prin lărgirea spațiului geografic al localității și asocierea ei cu un concept administrativ (ținut, ocol, plasă sau raion), în timp ce lipsesc din repertoriul și așa sumar toponime de interes precum *Cârța*, *Dric*, *Ochiul*, *Pleșa*, *Rusca*, *Șara*, *Turbata*, *Zavati*, toate din hotarul fostului târg. Constat și deficiența ignorării celor mai vechi atestări, condiție indispensabilă cercetării toponimelor, fiindcă vechimea sau, dimpotrivă, crearea lor mai recentă poate explica anume forme ale denumirilor și poate fi un argument pentru posibilitatea sau imposibilitatea apariției acestora. Apoi, în cazul unor denumiri cu etimon transparent și sigur, de ex. *Buzești*, *Dodești*, *Sărata*, *Sătănilești*, *Topolovaț*, formulările „se pare”, numele „poate veni de la...”, numele „poate să fi fost dat de...” indică o nesiguranță nejustificată și nu ideea probabilității, care este cea adecvată în asemenea exemple. În sfârșit, consemnarea unor presupuse tradiții locale (Melchisedec comunică o „versiune populară” despre numele *Huși*, p. 55) este necesară doar pentru a da seama de modul specific al conștiinței istorice din secolul al XIX-lea și începutul celui următor. Atrag atenția din nou asupra confuziei între adevărata tradiție populară, care nu cuprinde teme etimologice și istorice din simplul motiv că oamenii din universul culturii orale nu-și puneau astfel de întrebări, și suma de clișee locale lansate de diverși intelectuali (preoți și călugări, învățători, funcționari, militari), cu instrucție școlară medie și care au fost informatorii pentru marile anchete istorice, lingvistice și geografice din secolul al XIX-lea, cele inițiate de Al. Odobescu, B.P. Hasdeu, N. Densusianu și de Societatea Română Regală de Geografie. Ei au improvizat din cunoștințele lor livrești, pentru a răspunde la întrebări, diverse scenarii privitoare la vechimea satelor, la personaje întemeitoare și au creat etimologii numite apoi impropriu „populare”, pentru lipsa lor de rigoare științifică. Nu sunt mai presus de aceștia, în această privință, nici cărturari iluștri, cronicarii, D. Cantemir, mitropoliți și episcopi, Gh. Ghibănescu,

adesea, din epoca în care știința etimologiei nu beneficia încă de progresele gramaticii și foneticii istorice, iar istoriografia nu intrase în ciurul Școlii critice. În concluzie, capitolul consacrat toponimiei este nesatisfăcător. Pregătirea generală precară, insuficientă pentru rezolvarea unor probleme specifice acestui domeniu (știință lingvistică, documentare istorică, experiență în ancheta toponimică), se relevă la tot pasul.

Secvența cea mai importantă din capitolul rezervat toponimiei este, de departe, cea în care se inventariază și se apreciază valabilitatea celor două ipoteze privitoare la etimologia oiconimului *Huși*. Th. Codreanu și Vasile Calestru au identificat 12 propuneri etimologice (*Istoria Hușilor*, p. 42-48 și 50-56), dintre care 10 sunt simple exerciții de imaginație, care nu merită menționate aici, nici măcar aceea a preotului Anton I. Popescu pe care, din respectuoasă considerație, Vasile Calestru o prezintă în lucrarea sa ca pe „o a 12-a posibilitate” (p. 66). Acesta reorganizează textul anterior și adaugă informații noi, menite să argumenteze fie „teoria husită”, fie originea antroponimică a oiconimului, optând cu prudență pentru aceasta din urmă. Nu intenționez să reiau argumentația detaliată *pro* sau *contra* celor două etimologii, ci doar formulez sau reformulez câteva idei mai vechi insuficient reliefate și adaug unele observații noi. Ipoteza originii husite a numelui *Huși* este rezultatul interpretării grăbite a unei omonimii. Pornind de la premisa că toate numele topice vechi, de localități și de locuri, hidronime etc., atestate în secolele XIV-XVIII în Moldova, sunt populare, românești sau străine, și nu create arbitrar de vreo autoritate statală centrală sau locală, urmează să identificăm în limbile vorbite cuvinte comune sau nume de persoane care sunt bazele de derivare ale toponimelor cercetate. Chiar slavizarea numelor în cancelaria domnească presupune o denotație anterioară populară. În consecință, prezența unei comunități străine de coloniști sau de bejenari fie într-o localitate deja existentă, fie separată, într-o așezare nouă, era desemnată toponimic de vecinii preexistenți cu cuvinte ale limbii lor. Or, nu există în limba română populară urme ale unui termen comun pentru desemnarea husiților, acest cuvânt fiind o adaptare neologică târzie a lat. *husites*. Numai în secolul al XVII-lea au circulat în literatura eclesiastică apelativele *calvini* și *luteri* din sfera numelor ce desemnau cultele protestante. Nu se cunosc în România toponime (nume de localități) formate de la nume de culte, secte sau erezii religioase. De altfel, străinii erau văzuți ca diferiți nu prin „legea” lor, cultul sau ritul practicat, ci prin etnia definită lingvistic. Ei nu erau în primul rând catolici, ci unguri, leși sau frânci, erau lifte (păgâne), adică lituanieni, turci sau tătari necredincioși, armeni, sârbi, bulgari, greci, ruși (ucraineni), moscali. În acest sens, este grăitoare o scrisoare a lui Petru Șchiopul, din 2 februarie 1589, adresată „supușilor noștri unguri, sași, leși și tuturor celor ce sunt de legea papei de la Roma” (citată la p. 153). Prin urmare, un termen comun *huși* creat prin antonomază de la numele lui Jan Hus în limba moldovenilor din zona Huși, cu care aceștia ar fi denumit, inițial, o așezare *La Huși*, este exclus. Apoi, niciun document intern sau extern nu menționează prezența husiților la Huși în secolul al XV-lea, afirmația lui Székely Istvan din *Cronica ungară* de la 1559, care stă la baza ipotezei husite, putând fi rezultatul unei legături pe care el însuși a făcut-o între numele târgului moldovenesc și numele ereziei lui Hus. Nu putem ști dacă acest cronicar ungar a avut la îndemână o sursă documentară sigură pentru această informație. Certă este

însă știrea din 1571, când un nunțiu papal primea vestea că foștii eretici ai lui Hus așezați la Huși și Roman se convertiseră la catolicism. Momentul sosirii lor la Huși nu poate fi precizat, putând fi anterior sau ulterior anului 1460 consemnat de Marco Bandini și acceptat de unii istorici. Nici locul inițial al așezării lor inițiale nu este suficient de bine identificat. De regulă, bejenarii, coloniștii și prizonierii de război, în grupuri mari, erau admiși, cu aprobarea și în interesul domnilor, în vetrele târgurilor, ca meșteșugari sau comercianți, sau în locuri mărginașe din hotarele târgurilor, pentru alte ocupații (grădinari, vieri, crescători de animale). Așa îi găsim grupați pe ulițele lor pe armeni, evrei, sași, sârbi, ruși, bulgari în Iași, Suceava, Roman și în alte orașe vechi din Moldova sau din Țara Românească. Cu certitudine, husiții nu au fost așezați inițial în vatra târgului Huși, ci în locurile numite apoi *Corni*, *Cotroceni*, *Bența* și *Cârța*. Nu s-a acordat până acum atenție numelui *Cârța*, care este germ. săsesc *Kerz* „candelă, lumânare”, amintind de satul Cârța, locul de baștină a cunoscutului badea Cârțan, din județul Sibiu, unde a existat o mănăstire catolică cisterciană încă din secolul al XIII-lea. Relația aceasta rămâne deocamdată obscură, după cum dubioasă este o informație consemnată de Vasile Calestru (p. 150-151), citând pe D. Zaharia, dar ignorând parțial conținutul ei. Într-un *Calendar franciscano-iulian* publicat la Iași în anul 1854, episcopul catolic de Bende afirma că se păstra atunci la Huși un registru din anul 1435, în care erau înregistrați catolicibotezați, cununăți și înmormântați, cu nume românești și slave, de unde, deduce D. Zaharia, urmat de monografistul nostru, ar rezulta prezența unei comunități catolice aici și convertirea unor ortodocși români. Or, acest presupus registru nu a ieșit încă la iveală și nici nu va ieși vreodată, iar dacă s-ar găsit ar constitui cel mai vechi document de acest gen din Moldova, contrazicând originea maghiară, cehă sau slovacă a husiților sau chiar prezența lor la Huși, la acea dată. Mai curând, pot crede că era vorba de un *Status animarum* mult mai nou, poate din secolul al XVIII-lea (1735 ?), cu datare / lecțiune greșită a anului redactării, sau de o curată ficțiune propagandistică. Păstrarea unui asemenea document timp de peste patru secole, în împrejurări mereu primejdioase, în niște cătune catolice cu biserici probabil de lemn este de neconceput.

Originea numelui *Huși* în antroponimul *Husul* / *Husea* a fost propusă și discutată în contradictoriu, cu încercări de a localiza stăpânirile unui nobil local de la începutul veacului al XV-lea și de a le aduce și în vatra târgului. Câteva fapte sigure ne scutesc de a comenta aici, iarăși, concluziile valabile sau eronate din această dispută. Mai întâi, excluzând ipoteza husită, originea antroponimică a oiconimului devine certă, ca și în cazul satelor de mai târziu Huși, Huseni și Husia din Moldova și Transilvania. Apoi, numele *Hus* nu este atât de răspândit în Moldova, ba chiar este singular în secolul al XV-lea, încât să putem opta pentru altă persoană omonimă. *Husul* / *Husea* a fost un stăpân din zona Prutului mijlociu și, indiferent unde erau celelalte moșii ale sale menționate în documentele invocate, una dintre ele a existat acolo unde denumirea *Huși* o arată. Un exemplu similar este al Fălciului, al cărui nume trebuie relaționat cu al aceluși Falcin, atestat în 1502 ca stăpân de moșie peste Prut, în zona Tigheciului. Apoi, este exclusă existența unei moșii enorme (un „domeniu”) a lui Husea, întinsă peste Prut și până la 35 km sud de Huși, pe Sărata, așa cum au înțeles unii comentatori și Vasile Calestru (p. 53), interpretând greșit unele informații, toate hotarele vechilor așezări fiind relativ mici.

Numai cu un ocol de sate un târg putea avea un hinterland cu o rază de 10-15 km, ca Iașii sau Vasluiul, ceea ce nu este plauzibil pentru Huși la începutul veacului al XV-lea, când va fi fost un sat oarecare, cumpărat, cu un act necunoscut, de un domn și ajuns, ca târg, în stăpânirea lui Ștefan cel Mare. Știrile documentare nu permit o mai mare precizie a acestui scenariu, dar unele observații lingvistice se mai pot formula.

Mai întâi, emit ipoteza că *Hus*, antroponim cu fonetism slav de vest, corespunzând rus vechi și ucr. *хусь* „gâscă”), este un nume de neam boieresc din stirpea descălecătorilor din veacul al XIV-lea, care sugerează originea sa maramureșeană, poate chiar slovacă, precum aceea a neamului Tăutul, care stăpânea satul Tăuți de pe Horincea (atestat în anul 1459). Principalul impediment în acceptarea originii antroponimice a toponimului *Huși* vine din necesitatea explicării pluralului direct al unui nume de persoană *Hus*, care nu este motivat semantic (condiția generală, considerată „lege”, a fost enunțată de Dragoș Moldovanu), adică nu avea înțeles în limba română, fiind de origine străină. De aici, obiecția formulată deja, anume că de la *Hus(ul)* se puteau forma doar toponimele *Huseni*, *Husești*, eventual *Husuleni*, nu și *Huși*, și contraexemplul, adus de C.C. Giurescu (citată la p. 56), al unor oiconime cu forme de plural, ca *Iași*, *Tămași* și *Târzii*. Reputatul istoric nu știa însă că *Iași* era un nume comun (etnonimul *ias*) și de persoană cu sens etnic, deci transparent, în secolul al XIV-lea, ca și *coman* / *Coman*, *tăut* / *Tăuți* „slovaci”, iar *Târzii* (ca și *Floci*, *Lespezi*, *Oglinzi*) este pluralul unui nume de persoană *Târziu*, cu bază lexicală clară (adj. *târziu*). Așadar, pluralul *Huși* trebuie totuși explicat. Emil Petrovici (citată la p. 65-66), eminent lingvist și cel mai reputat specialist în problemele toponimiei slave de pe teritoriul românesc, a făcut o greșală surprinzătoare (considerând că toponimul primar *Huși* ar fi numele unui pârâu și, ca urmare, nu poate fi pus în relație cu husiții) și a ratat o tentantă observație gramaticală, considerând că locativul *ѣъ Гѣсо* („la Hus”) din pisania bisericii voievodale din Huși (1497), redactată de un pisar în slavona de influență ucraineană, precizez acum, ar trebui citit la plural, *ѣъ Гѣсоѣ* „la Huși”. El a riscat această ipoteză presupunând că ultima slovă a acestui plural s-a șters, fără să vadă pisania, care este perfect lizibilă și impecabil păstrată, fără vreo slovă lipsă. Cu acest document epigrafic, trebuie să admitem că la sfârșitul secolului al XV-lea oiconimul avea trei pronunții, una *Hus*, cu numele fostului stăpân Hus în funcție toponimică absolută (adică la nominativ singular, nesufixat), alta la plural, *Husi*, plauzibilă, prin similitudine perfectă cu numele *Husii*, al satului omonim de pe Șomuz la 1451 (DRH, A. II, p. 13, doc. 12), și alta *Huși*, atestată într-o scrisoare în latină (1487), adresată de Ștefan cel Mare brașovenilor, redată în grafia germană *Huschy*. Mențiunile *Huși* în documente slavone, traduse sau originale, sunt ulterioare. În această reconstituire, consider că forma *Huși* este un plural, constituind încă o excepție la „legile” formative ale pluralurilor toponimice, pe lângă cea a numelor nemotivate semantic în *-at*, pl. *-ați* (*Bolați*, *Cernați*, *Galați*, *Rohați*, *Romanați*, *Urлаți* < *Orлаți* < *Orlat*, *Vasilați*), excepție ilustrată de oiconimele *Acbași*, *Bărtăluși*, *Buhuși*, *Ilieși*, *Radoși*, *Tamași*. Apariția acestor forme a fost favorizată de pronunția moale a fricativei *ș*, care încă nu devenise dură în secolul al XV-lea, din finala antroponimelor de la baza acestor toponime, și, în cazul *Hușilor*,

de alternanța consonantică *s / ș* normală, în prezența unui *i* asilabic cu funcție de desinență, ca în *pers / persi* (secolul XVII) / *perși, rus / rusi* (secolul XVII) / *ruși*. De altfel, și numele târgului Iași a avut forma *Ias* (DRH, A, I, p. 184, nr. 130, a. 1434) și *Iasi* în cele mai vechi atestări slavone (*Ibidem*, p. 187, nr. 134, a. 1434, și altele). Etimologia toponimului *Huși* este dificilă și exemplară pentru necesitatea coroborării informațiilor geografice, istorice și lingvistice.

Nu ne propunem examinarea în continuare a acelor capitole ample care dezvoltă meritoriu, cu informații mai bogate, temele abordate de Vasile Calistru în *Istoria Hușilor*, dar nu putem să nu observăm numeroasele afirmații, peste tot risipite, care dovedesc că distanța până la profesionalismul istoriografic nu a fost parcursă integral. Din lunga listă a unor erori, imprecizii și inadecvări selectez cu economie de spațiu: Fălciul se învecina în Evul Mediu cu Ucraina (p. 16), informație care ar bulversa cunoștințele unui elev de gimnaziu; tătarii s-au stabilit în Bugeac, în nordul Mării Negre, unde au format Hanatul Hoarda de Aur (p. 20, 23), afirmație care sfidează geografia și cronologia istoriei acestei etnii; convertirea românilor prin catolicizarea cumanilor (p. 21-22) rămâne un mister al strategiei papale din secolul al XIII-lea; în hrisovul din 15 octombrie 1491, Ștefan cel Mare descrie hotarul cel nou al târgului Vaslui (p. 52), formulare din care rezultă noutatea că domnii înșiși redactau actele de cancelarie; reședința (capitala, sic !) ținutului Fălciu s-a mutat la Huși în 1834 și apoi, citim cinci rânduri mai jos, în 1859 (p.193) – anul real este 1832; movila Răbăia reprezenta un excelent loc fortificat natural, năvălitorii neputând trece ușor pe malul drept al Prutului (p. 61) – nu este clar modul apărării la această movilă (când, cum și cu ce mijloace ?); ocolul târgurilor s-a constituit în zorii Evului Mediu (p. 66), metafora zorilor neservind deloc cronologiei istorice prozaice; Ștefan Tomșa întărea o stăpânire cu un zapis (p. 68), afirmație ce pune pe domn în postura unui dascăl de biserică sau popă de țară; Hușii aveau o poziție strategică admirabilă datorită cadrului de fortăreață naturală (p. 71), deși este complet deschisă spre est; veniturile Vistieriei domnești (p. 72) este o sintagmă care trimite incert fie spre Vistieria țării, fie spre cămara domnească; țiganii erau sclavi, stăpânii având drept de viață și de moarte asupra lor (p. 86), eroare importantă, prin confuzia sclaviei din Antichitate cu robia; pravilele interziceau omorârea robilor, sub sancțiune penală, doar prin abuz ajungându-se la uciderea țiganilor; cuvântul *dregător* nu provine din lat. *dirigo, -ere* (p. 90, nota 365), ci este derivat cu suf. *-tor* din verbul (*a*) *drege*, acesta având ca etimon verbul latin indicat; catolicii din Răducăneni (aduși pe la 1806 de hatmanul Răducănu Rosetti) s-ar fi așezat aici concomitent cu cei de la Huși, în timpul lui Ștefan cel Mare (p. 151) – e drept, eroarea este preluată de la Gh. Ghibănescu; o trimitere la fondul *Vistieria Moldovei* de la Arhivele Statului Iași (p. 203, nota 922) este de neînțeles și induce gândul că autorul nu a consultat acest fond; informația despre înființarea gării din Huși în 1890 și extinderea orașului până la Dobrina (p. 194) este repetată la p. 195; termenul inadecvat *domnitor* în loc de *domn* este folosit *passim*. Pe lângă aceste inexactități și multe altele, un *nolens volens* (p. 16), pentru *volens nolens* este... pasabil.

În ansamblu, lucrarea este îngrijit redactată, cu puține erori de culegere computerizată, ceea ce apare ca un merit în sine, în contextul general al imensei producții actuale de carte prin edituri fără redactori sau corectori specializați sau

măcar conștiincioși. Atribuim doar simplei neatenții la revizia textului fraza care începe cu formularea „Personalităților marcante ale istoriografiei române...” (p. 11), dar nu are o încheiere pentru a afla ce li se atribuie acestora, rareori câte o virgulă uitată între subiect și predicat („Drepturile și obligațiile țiganilor, au fost consemnate ...” (p. 87) sau Ion Gonea, în loc de Ion Conea (p. 65), *Statusus animorum* pentru *Status animarum* (p. 177) și alte imperfecțiuni tehnice, precum unele cuvinte slavone redade cu litere rusești (p. 53, nota 159).

Bibliografia este corect întocmită și citată, dar includerea memoriului *Codex Bandinus*, ediția V.A. Urechia, 1895, la secțiunea Studii și articole (p. 329) este eronată, de vreme ce Marco Bandini, *Codex*, ediția Traian Diaconescu, 2006, apare, corect, la Volume (p. 321). O apreciere pozitivă merită un *Indice general*, foarte util, rareori de găsit în alte monografii, nu și un *Glosar* (p. 363-366), cu prea multe aproximații, în condițiile existenței unor dicționare de arhaisme, accesibile, care puteau oferi sensurile exacte ale tuturor termenilor ieșiți din uz, de altfel destul de frecvent întâlniți literatura istorică. Exemplific: *cafegiu* nu era doar un proprietar de cafea, ci, mai ales, un slujitor cu această sarcină la Curtea domnească; *câșlăria* nu este un depozit de caș la stână – confuzia cu *cășărie* este evidentă; *dajdia* nu este sinonim cu *bir* și nici *gloaba* cu *herăia*; *delnița* nu este corect definită ca moșie cu mărime variabilă; pluralul corect este *havalele*, nu *havale*; *ispisoc* nu poate însemna „copie (de document)”; *mazil* nu era o categorie fiscală, ci socială; *meserciu* înseamnă „casap”, nu și „căsăpie” (= meserniță); *olac* are sensul „serviciu poștal”, nu de „cal (de poștă)”; *rupta* era o înțelegere dintre Vistierie și anumiți contribuabili, de regulă străini, dar și categoria fiscală însăși (ruptele Vistieriei), iar *ruptașii* (diminutiv) o altă categorie, cu obligații de plată mai mici decât ruptele; un termen este, corect, *seraschier*, nu *saraschern*; *siliște* nu poate avea și înțelesul de „loc plantat cu pomi” decât printr-o resemantizare a unui toponim *Siliște*, într-o situație strict particulară; *vtori* este un termen slavon precedând un titlu sau rang cu sensul „al doilea” (precizarea lipsește); *zapis* nu are sensul de „contract”.

Această lucrare este, în unele capitole, încă o contribuție notabilă la cunoașterea trecutului orașului Huși, dar nu mai mult.

Mircea CIUBOTARU

